T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ PROGRAMI
DOKTORA TEZİ

TÜRKİYE-AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİNDE DİNİN ROLÜ

Bekir EMİROĞLU

Danışman
Prof. Dr. Adil ÇİFTÇİ

İZMİR-2016

TEZ ONAY SAYFASI

YEMİN METNİ

Doktora Tezi olarak sunduğum "Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinde Dinin Rolü" adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

..../..../2016
Bekir EMİROĞLU
İmza

ÖZET

Doktora Tezi

Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinde Dinin Rolü

Bekir Emiroğlu

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Felsefe ve Din Bilimleri Programı

Türkiye'nin "uzun ince bir yol" benzetmesiyle nitelendirilen AB'ye üyelik serüveninde, ilişkilerin resmi olarak başladığı 1959 yılından bugüne çok büyük bir mesafe alındığını öne sürmek mümkün değil. Türkiye'nin üyeliğine pratik nedenlerle (ülkenin büyüklüğü, yoksulluk, kırsal yapı, komşu ülkelerin istikrarsızlığı gibi) yapılan itirazların yanı sıra, kültürel-dinsel yapıyı temel alan itirazlar da yükselerek artmış, "Türkiye'nin Avrupa'nınkinden farklı bir kültürel-dinsel tarihe ve uyumsuz değerler sistemine sahip olduğu" iddiası siyasi ve dini birçok çevre tarafından yüksek sesle ifade edilir olmuştur. Türkiye'nin AB ülkeleri ile kıyaslandığında sahip olduğu farklılıklar, ya da AB ülke vatandaşlarının farklılık olarak gördüğü değerler, Türkiye'nin AB üyeliğinin her yönüyle –özellikle kültürel, dinsel ve ekonomik boyutu– tartışılmasına yol açmaktadır.

Bu çalışmayla amacımız Türkiye'nin AB üyelik sürecinin önündeki en önemli engellerden biri olduğunu düşündüğümüz kültürel ve dini farklılıkların, Türkiye-AB ilişkilerini siyasi ve sosyal alanda etkileme düzeyini ortaya koymaktır. Bu bağlamda, Türkiye'nin Avrupa normlarına uyumu konusunda, kültürel faktörlerin, özellikle de dinin, üyelik sürecinde oynadığı rolün ortaya konması, ilişkilerin seyrini anlamak açısından gerekli görünmektedir. Bu gereklilikten dolayı, Türkiye-AB arasındaki ilişkilerde "tarafların sahip oldukları dini inançların, bütünleşme müzakerelerine ne ölçüde etki ettiği ve kamuoyunu ne düzeyde etkilediği" tarihsel bellekteki imgelerin de etkisiyle ele alınmıştır.

Bu gereksinimden hareketle din faktörünün Avrupa kimliği içindeki önemi, üyelik sürecine etkisi ve Türkiye'nin farklı dini ve kültürüyle bu kimliğe potansiyel katkısı, bu çalışmada ele alınan başlıklar arasındadır. Bu yönüyle tez, Türkiye'nin farklı dini/kültürel geleneği ile AB normlarına uyum sağlayabilmesi konusunda bir analiz sunmayı, Türkiye-AB ilişkilerinde dini kanaatler ve tercihlerin tarafların karar verme süreçleri üzerindeki etkilerinin bir değerlendirmesini yapmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Avrupa Birliği, Din, Kimlik, Kültür, Modernleşme, Küreselleşme, Sekülerleşme

ABSTRACT

Doctoral Thesis

Doctor of Philosophy(PhD)

The Role of Religion in Turkey-European Union Relations

Bekir Emiroğlu

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Department of Philosophy and Religious Sciences

Philosophy and Religious Sciences Program

It is not possible to claim that Turkey's process of the membership for the EU, which is described as "a long road ahead", has considerably advanced since the relations between the two parties officially begun in 1959. The objections based on cultural-religious structure as well the practical objections (such as size of the country in terms of area and population, poverty, rurality, instability of neighbor countries) have increasingly raised. Moreover, the claim that "Turkey has a different cultural-religious history than Europe's and an incompatible system of values" has been uttered by many political and religious circles. Comparing to EU countries, Turkey's differences or its values seen as discrepancies by the citizens of the EU cause the membership of Turkey for the EU to be discussed in its all aspects, especially cultural, religious, and economical dimensions.

This study aims to explore the influence level of cultural and religious differences in social and political areas to the relation of Turkey and the EU, which I believe as one of the most prominent obstacles in front of Turkey's process of membership for the EU. Thus, for better understanding the patterns of Turkey and the EU relations, it is necessary to present the role of the cultural factors, and especially the role of religion, in the process of membership in terms of Turkey's compatibility to the EU norms. So, I have examined "to what extent the two parties' religious beliefs effect the unifying negotiations and

impress the public opinion" in Turkey-the EU relations by keeping the images of historical memory in mind.

By taking these issues into the account, I have studied the importance of religion in the identity of the EU, its influence to the process of the membership, and the potential contribution of Turkey with its distinct religion and culture to this identity. Thus, this dissertation aims to give an analysis about Turkey's compatibility to the EU norms with its different cultural/religious tradition and to present an evaluation of the influences of religious opinions and preferences on the two parties' decision-making process in Turkey-the EU relations.

Keywords: Turkey, European Union, Religion, Identity, Culture, Modernization, Globalization, Secularization

TÜRKİYE-AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİNDE DİNİN ROLÜ

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI ii
YEMİN METNİ iii
ÖZET iv
ABSTRACT vi
İÇİNDEKİLER viii
KISALTMALAR x

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM
MODERN DÖNEM ÖNCESİ TÜRK-AVRUPA İLİŞKİLERİ VE DİN

1.1. TARIHSEL SÜREÇTE AVRUPA(LILIK) 24
1.1.1. Antik Dönem ve Avrupa 26
1.2. KİMLİK 30
1.2.1.Kimlik ve Ötekileştirme 31
1.2.2. Avrupa Kültürünün ve Kimliğinin Oluşumunda Ötekileştirme 32
1.2.3. Avrupa Kimliğinin Oluşumunda Ötekileştirme Aracı Olarak İslam 35
1.3. AVRUPA'DA ÖTEKİ OLARAK TÜRK ALGISI 47
1.3.1. Türklerin Avrupa'da İlerlemesi 51
1.3.2. Avrupa Edebiyat ve Sanatında Türk İmgesi 54
1.3.3 Türk Korkusu Karşısında Dua 59

İKİNCİ BÖLÜM
İKİ KUTUPLU MODERN DÜNYADA
TÜRKİYE'NİN AB SERÜVENİ VE DİN

2.1. AVRUPALILIKTAN AVRUPA BIRLIĞI'NE UZANAN YOL 68
2.1.1. Ulus-Devlet ve Avrupa(lılık) 70
2.1.2. Dengelerin Altüst Oluşu: II. Dünya Savaşı ve Avrupa 73
2.1.3. Taşlar Yerine Oturuyor 76
2.2. TÜRKIYE JEOPOLITIĞI VE DIŞ POLITIKASI 83
2.2. 1. Türkiye-AB İlişkileri 87
2.3. MODERN DÖNEMDE AVRUPA'DA DIN ALGISI 96
2.3.1. Modernleşme-Modernite 97
2.3.2. Sekülerleşme: Modernleşmenin Kaçınılmaz Sonucu mu? 104
2.4. MODERN DÖNEMDE DÖNÜŞEN DIN FAKTÖRÜNÜN TÜRKIYE-AB İLIŞKILERINE ETKISI 109

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KÜRESELLEŞEN YENİDÜNYA DÜZENİNDE
TÜRKİYE-AB İLİŞKİLERİ VE DİN

3.1. SOĞUK SAVAŞ SONRASI YENI DÜNYA DÜZENI 140
3.2. SOĞUK SAVAŞ SONRASI TÜRK DIŞ POLITIKASI VE AB ILE İLIŞKILER 151
3.3. SON DÖNEM TÜRKIYE-AB İLIŞKILERI 158
3.4. KÜRESELLEŞME DINAMIĞI OLARAK DIN VE TÜRKIYE-AB İLIŞKILERINE ETKISI 170

SONUÇ 212
KAYNAKÇA 220

KISALTMALAR

AB : Avrupa Birliği

ABD : Amerika Birleşik Devletleri

AET : Avrupa Ekonomik Topluluğu

AGSP : Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası

AİHM : Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi

AİHS : Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi

AKÇT : Avrupa Kömür Çelik Topluluğu

AET : Avrupa Ekonomik Topluluğu

AGSP : Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası

AK : Avrupa Komisyonu

AT : Avrupa Topluluğu

ATS : Avrupa Tek Senedi

Bkz : Bakınız

Çev : Çeviren

Der : Derleyen

Ed : Editör

EFTA : Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi

EURO : Avrupa Ortak Para Birimi

BM : Birleşmiş Milletler

GB : Gümrük Birliği

KKTC : Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti

KOB : Katılım Ortaklığı Belgesi

M.Ö. : Milattan Önce

NATO : Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü

ODGB : Ortak Dışişleri ve Güvenlik Politikası

OECD : Avrupa Ekonomik İşbirliği Organizasyonu

SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

GİRİŞ

1. Çalışmanın Amaç ve Önemi

Kadim dönemlere değin uzanan Avrupa'daki bütünleşme düşünceleri, özellikle II. Dünya savaşından sonra hız kazanmıştır. Bu durumun bazı hazırlayıcı gerekçeleri vardı: Dünya üzerindeki savaşlar sonrası yirminci yüzyılda ekonomik ve siyasal çıkarları nedeniyle Avrupa ülkeleri kendi aralarında *uluslararası bir örgütlenme*'ye gitme gereğini duymuşlardır. Aralarındaki birleşme ve bütünleşmenin derinliği ve boyutları artınca, karar alma ve uygulamadaki zorluklar nedeniyle *uluslarüstü örgütlenmeler* gündeme gelmiştir.

Avrupa ülkelerini birleşmeye iten nedenlerden ikincisi, süper güçlerin II. Dünya Savaşından sonra meydana gelen iki kutuplu uluslararası arenada sömürgeciliğe karşı çıkmış olmalarıdır. Yirminci yüzyılın genelinde yeni *ulus-devlet*'ler ortaya çıkmıştır. Avrupa ülkelerinin bu eski sömürgeleriyle birebir ilişkilerini sürdüremeyecekleri anlaşılınca, kendi aralarında birlik oluşturarak söz konusu ulus-devletlerle tek yönlü bağımlılık ilişkilerini sürdürmüşlerdir.

1945 sonrasında "Avrupa Merkezli Dünya", yerini ABD ve SSCB arasında kalmış ve kendi içerisinde de bölünmüş bir Avrupa'ya bırakmıştır. Ekonomik birlikteliğin en başarılı örneklerinden biri olarak kabul edilen AB için ilk adım sayılan ve 1951 yılında kurulan AKÇT (Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu) ile Birliğin entegrasyon süreci başlamıştır. AKÇT'den sonra 1957 yılında yapılan Roma Antlaşmasıyla ekonomik birliktelik perçinlenmiştir. Süreç içerisinde yeni üye devletlerle genişleme yaşayan Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET), geçen zaman zarfında kurumlarında değişiklikler yapmış ve genişlemeye bağlı olarak bünyesinde yeni kurumlar oluşturmuş, var olan kurumların ise yetkilerini artırmıştır.

Ekonomik bir işbirliği olarak başlayan Birliğin amacı siyasal ve kültürel alanları içine alacak şekilde Avrupa Birliği'ni oluşturmaktır. AB, siyasi birliği oluşturma çabalarında ortak kimlik inşası da mevcuttur. Avrupalılık kimliğinin inşasında, Avrupa kültürü tek tek ulusal kültürlerin ayrı ve farklı özelliklerinden daha önemli olup birleşme sürecinde ortak paydaların öne çıkartılması esası benimsenmiştir. Söz konusu ilke doğrultusunda Avrupa kimliği, aydınlanma

tecrübesine dayalı politik modernleşme ve ekonomik gelişme ile sembolleşen bir ortak geçmiş üzerlerinden kurgulanmaya çalışılmaktadır. Avrupa Anayasası ile de Birlik anlayışına hukuki bir zemin kazandırılmıştır. Böylece AB'ye üye olan ülkeler arasında çeşitliliği içinde barındıran, ortak miras söylemleriyle yoğrulmuş bir kimlik oluşturulmaya çalışılmaktadır.[1]

Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ilk ilişkileri 31 Temmuz 1959'da AET'ye ortaklık için resmen başvuru ile başlamış ve 1995 yılında tamamlanan Gümrük Birliği ile devam etmiştir. 2002 yılına kadar olan uzun süreçte temeli oluşturulan ilişkiler, 2002 yılı sonrasında farklı gelişmelere sahne olmuştur. Özellikle tam üyelik süreci, müzakere süreci gibi gelişmelerin yaşandığı dönem, tam üyeliğe yönelik müzakerelerin başlamasıyla daha da farklı bir düzleme taşınmıştır. Özellikle 2004'te, on yeni ülkenin AB'ye katılması, yıllardır AB'ye üye olmak için bekleyen Türkiye'yi hayal kırıklığına uğratmıştır. 2005'te başlayan müzakere süreciyle birlikte yeni bir boyut kazanan Türkiye-AB ilişkilerinde 2006 yılı, Türkiye açısından beklentileri karşılamayan bir sene olmuştur. Toplam 35 müzakere başlığından sadece 13'ü müzakereye açılabilmişken bunlardan sekiz tanesi 2006 yılında durdurulmuştur.

Avrupa Birliği "derinleşme" ve "genişleme" süreçlerinin tartışıldığı bir aşamadan geçerken, Türkiye ile Avrupa Birliği arasında tam uyumun sağlanmasının önündeki dini ve kültürel engeller de her iki tarafın kamuoyunda eskiye oranla çok daha yüksek sesle dile getirilmeye başlanmıştır.

Avrupa Birliği'ne üyelik şartları AB Kurucu Antlaşması'nın 6. ve 49. maddelerinde ortaya konmuş, 1993 Kopenhag Zirvesi'nde varılan karar neticesinde ise başvuruda bulunan adayların tam üyeliğe kabul edilmeden önce sağlaması gereken kriterler belirlenmiştir. Bu kriterler siyasi, ekonomik ve topluluk mevzuatının benimsenmesi olmak üzere üç grupta toplanmıştır. Mevzuatta ve Kopenhag Kriterlerinde açıkça belirtildiği gibi adaylık statüsü verilmesi ve tam üyeliğe geçilmeden önce tamamlanması gereken kriterler bütün devletler için geçerlidir ve adaylık sürecinde bu kriterlerin dışında sağlanması gereken başka bir kriter ortaya konmamıştır. Bu bağlamda Türkiye'nin, AB üyelik sürecini değerlendirdiğimizde, burada belirtilenlerden farklı bir yaklaşımla karşı karşıya kaldığını görmekteyiz. Belirtilen kriterlerin çok dışına çıkan bu yaklaşım Türkiye'yi

---

1 Chris Shore, **Building Europe**, Routledge Publications, London, 1995, ss. 86-88.

AB üyeliği yolunda "çok büyük, çok fakir ve çok dindar" (too big, too poor and too religious) olarak tanımlamaktadır.[2]

Türkiye'nin AB ülkeleri ile kıyaslandığında sahip olduğu farklılıklar, ya da AB ülke vatandaşlarının farklılık olarak gördüğü değerler, Türkiye'nin AB üyeliğinin her yönüyle –özellikle kültürel, dinsel ve ekonomik boyutu– tartışılmasına yol açmaktadır. Bu çalışmayla amacımız Türkiye'nin AB üyelik sürecinin önündeki engellerden en önemlilerinden olduğunu düşündüğümüz kültürel ve dini farklılıkları ortaya koymak olacaktır. Var olan bir sorunun anlaşılabilmesi için öncelikle soruna kaynaklık eden etmenler ele alınacak, ardından da bu faktörlerin Avrupa Birliği politikacılarının ve vatandaşlarının Türkler hakkında sahip oldukları olumsuz algılamaya ve de Türkiye'nin AB üyeliğin karşı çıkmalarına ne denli etki ettiği ortaya konmaya çalışılacaktır.

Avrupa'da İslam, Türkler ve Türkiye hiçbir zaman gündemden düşmemiş; Türkiye'nin Avrupalı bir devlet, Türklerin Avrupa kültürüne ait bir toplum olup olmadığı öteden beri önemli bir tartışma konusu olagelmiştir. Ama yine de son yıllarda İslam'a, Türklere ve Türkiye'ye gösterilen ilgi, hem nitelik hem de nicelik açısından hiç bu kadar artmamıştı. Bu ilgi artışının hiç kuşkusuz temel nedeni, Türkiye- Avrupa Birliği ilişkilerinin son dönemlerde yeni bir boyut kazanmış olmasıdır. Zira Türkiye gibi nüfusunun büyük çoğunluğu Müslüman olan ve tarihi olarak Avrupa'da Müslüman imajını temsil eden bir ülkenin AB ile üyelik müzakerelerine başlaması tartışmaya yeni bir boyut katmıştır.[3]

Türkiye'nin üyeliğine (ülkenin büyüklüğü, yoksulluk, kırsal yapı, komşu ülkelerin istikrarsızlığı gibi) pratik nedenlerle yapılan itirazların yanı sıra, kültürel-dinsel yapıyı temel alan itirazlar da yükselerek artmış, "Türkiye'nin Avrupa'nınkinden farklı bir kültürel-dinsel tarihe ve uyumsuz değerler sistemine sahip olduğu" iddiası siyasi ve dini birçok çevre tarafından yüksek sesle ifade edilir olmuştur. Bu bağlamda, Türkiye'nin Avrupa normlarına uyumu konusunda, kültürel faktörlerin, özellikle de dinin, üyelik sürecinde oynadığı rolün ortaya konması, ilişkilerin seyrini anlamak açısından gerekli görünmektedir.

---

[2] Sebnem K. Akçapar ve Gökçe Yurdakul, "Turkish Identity Formation and Political Mobilization in Western Europe and North America", **Turkish Studies**, Cilt: 10, Sayı: 2(2009), ss. 139-147.

[3] Ahmet T. Kuru, "AB'de Din-Devlet İlişkileri", **Avrupa'da İslam, Laiklik ve Demokrasi**, (Ed. Ahmet Yükleyen ve Ahmet T. Kuru), TESEV Yayınları, İstanbul, 2006, s. 7.

Bu gereksinimden hareketle din faktörünün Avrupa kimliği içindeki önemi, üyelik sürecine etkisi ve Türkiye'nin farklı dini ve kültürüyle bu kimliğe potansiyel katkısı, bu çalışmada ele alınacak başlıklar arasındadır. Bu yönüyle tez, Türkiye'nin faklı dini/kültürel geleneği ile AB normlarına uyum sağlayabilmesi konusunda bir analiz sunmayı, Türkiye-AB ilişkilerinde dini kanaatler ve tercihlerin tarafların karar verme süreçleri üzerindeki etkilerinin bir sorgulamasını yapmayı amaçlamaktadır.

Bu amacı gerekçeleştirme adına tezimizde cevap aradığımız birinci temel soru:

"*Din, modern dönemlerde geçirdiği ve gerçekleştirdiği dönüşümün de etkisiyle, Türkiye'nin AB üyeliğinde ne ölçüde etkilidir?*" şeklindedir.

Avrupa genelindeki Türkiye karşıtlığının tarihsel ve kültürel temellerinin ortaya konmadan günümüz ilişkilerinin yeterince iyi analiz edilemeyeceği tezimizin bir diğer hareket noktasıdır. Konumuzun çerçevesini çizebilmek ve Avrupa-Türkiye birlikteliğini ya da karşıtlığını belirginleştirebilmek için ilişkilerin ve kültürel etkileşimlerin tarihsel arka planının karşılıklı kimlik inşasındaki etkisinin ortaya konması gerekmektedir. Buradan hareketle, tezimize temel teşkil eden şu ikinci soruya da yanıt aramak anlamlı olacaktır:

"*Tarafların tarihsel süreç içerisinde birbirlerine dair geliştirdikleri toplumsal hafızaya ait kolektif bilinçlerindeki imgelerde, dinsel ötekileştirmenin günümüz Türkiye-AB ilişkilerine etkisi ne düzeydedir?*"

Bu sorularımıza cevap bulmak amacıyla, Türkiye-AB arasındaki ilişkilerde "tarafların sahip oldukları dini inançların, bütünleşme müzakerelerine ne ölçüde etki ettiği ve kamuoyunu ne düzeyde etkilediği", değindiğimiz tarihsel bellekteki imgelerin de etkisiyle ele alınmaya çalışılacaktır.

Benzer noktaya işaretle, Kula'ya göre "bazı AB üyesi ülkelerdeki Türk ve Türkiye karşıtlığının başlıca nedenlerinden biri, her şeyden önce Orta ve Yeni Çağdan kalan olumsuz birikimde aranmalıdır."[4] Zira "*Mama, li Turchi!*" (*Anne Türkler geliyor*!) endişesiyle şekillenen Müslüman-Türk algısı, Türkiye'nin üyeliğinin AB ideallerine zarar vereceği gerekçesiyle çekinceyle karşılanmaktadır[5] ki

---

4 Onur Bilge Kula, **Avrupa Kimliği ve Türkiye**, Büke Yayınları, İstanbul, 2006, s. 93.

5 Murat Çemrek, "Türkiye-AB İlişkilerinde Din Faktörü ve Cemaatler", **Türkiye-AB İlişkileri Dış Politika ve İç Yapı Sorunsalları,** (Ed. Ertan Efegil ve Mehmet S. Erol) Alp Yayınevi, Ankara, 2007, s. 219.

bu durum ilişkiler açısından zaman zaman tıkanıklıklara yol açıyor gibi görünmektedir.

Daha açık bir anlatımla; "*Tek Avrupa Düşüncesi*", varlığını Batı Uygarlığının tarihinden gelen deneyim ve birikimlere borçlu olup; günümüz Avrupası da onu yaratan sosyo-kültürel dinamiklerin çocuğudur. Özetle, bu çalışmada ele alındığı şekliyle bu iki kavram (AB ve din), Ortaçağ'dan "modern zamanlara" geçişte, Avrupa'nın yaşadığı büyük dönüşümün, kronolojik ve zihinsel açıdan birbirleriyle iç içe geçmiş iki ayağını ifade etmektedir. Bu yüzden çalışmamızda söz konusu kavramların karşılıklı etkileşimlerini ve süreç içindeki gelişimlerini incelerken, öncelikle siyasi bir ifade ve ideal olarak "*Avrupa*" fikrinin ortaya çıkışına ve günümüze uzanan süreçte geçirdiği dönüşümlere kısaca değinilecek; bunun sonrasında ise, "*Tek Avrupa Düşüncesi*"nin günümüzdeki somutlaşmış hali olan Avrupa Birliği'ne üyelik konusunda Türkiye'nin sahip olduğu dini kimliğin, müzakere süreçlerine etkisi ele alınacaktır. İşte bu girift sorular dünyasında dolaşırken, dinin yukarıda saydığımız kavramlar, olgular ya da olaylar arasında nasıl şekillendiğini ve AB-Türkiye ilişkilerinde ne gibi roller üstlendiğini tartışmayı amaçlamaktayız tezimizde.

Özellikle 1990'ların ortalarından bu yana, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne potansiyel katılımı üzerindeki tartışmalar, Avrupalı yazar ve politikacıları Avrupa'nın temel özelliklerini ve sınırlarını sorgulamaya itmiştir. Bu durum yalnızca Türkiye'nin AB üyeliği perspektifini 50 yıldan uzun süredir taşıyan bir ülke olmasından değil, aynı zamanda kültürel olarak diğer üye ülkeler arasındaki en farklı ülke olmasından kaynaklanıyordu. Bu tartışmalarda, Türkiye'nin farklı kültürel özelliği, genellikle nüfusunun yüzde 95'inden fazlasının Müslüman olduğu gerçeğiyle bağlantılandırılmıştır.

Diğer taraftan küreselleşme çağında, önceki yüzyıllarda kendini gösteren çarpıştırılan ideolojiler, yerlerini çatışan kimliklere bırakmıştır. Dini veya etnik temelli *biz-öteki* ayrılıklarına dayalı çatışmalar giderek yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Ongur'un da belirttiği gibi, özellikle 11 Eylül olaylarından sonra "Yenidünya Düzeni"ni alışılageldik uluslararası yapı ve faktörlerce açıklamak mümkün görünmemekteydi. Önceleri etkisi fazla hesaba katılmayan kimlik, farklılık

ve öteki(leştirme) gibi kavramlar yeni yazın örneklerinde kendilerine yer bulmaktaydılar artık.[6]

Avrupa'nın hem kendi içinde hem de diğer uluslarla olan ilişkilerinde kimlik temelli değerlendirmelerin geçmişi, tarihin çok eski dönemlerinden bu yana görülmekle birlikte; Sovyet rejiminin dağılmasının ardından bu türden konulara ilgi ve vurgunun arttığı gözlenmektedir. Diğer taraftan Avrupa Birliği geçmişte kültürel olarak kendisinden epeyce uzakta gördüğü birçok inanç sistemiyle artık iç içe yaşarken, özellikle Müslümanların sayısının hızla artacağı ve dinsel kimlikler üzerinden sosyal taleplerin yaygınlaşacağı bir gelecekle de karşı karşıyadır.[7]

İslam'ın simgesel dünyalarına ve gündelik yaşamlarına nüfuz etmesine yönelik reaksiyon Avrupa kamuoyunda kendisini en çok Müslüman göçmenler ve Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinde göstermiştir. Özellikle Türkiye'nin adaylık süreci, hızla bir iç siyaset malzemesi haline gelmiştir. Bu iki konudan mütevellit Müslüman meselesi, Avrupa kolektif bilincinde, maruz kalınan ve istenmeyen bir zorla içeri giriş olarak görüldü ve kimlik göstergelerinin, coğrafi ve kültürel sınırların yitip gitmesi duygusuna yol açarak, sonuçta bir istila tehdidi şeklinde algılandı. İstanbul (15 ve 20 Kasım 2003), Madrid (11 Mart 2004) ve Londra'da (7 Temmuz 2005) kentlerin göbeğinde gerçekleştirilen ve İslam'la özdeşleştirilen terörist saldırıları da Avrupa insanında "*içimizdeki düşman*"la[8] karşı karşıya olunduğu duygusunu iyiden iyiye güçlendirdi.[9]

Söz konusu tartışmalar çokkültürlü bir Avrupa Birliğinin imkanını sorgulayan ve diğer kültürlere tolerans göstermeyen ırkçı, köktendinci ve milliyetçi duygulara sahip eğilimlerin giderek yoğunlaştığı[10] ve kendisine politik sahnede gittikçe artan bir kamuoyu desteği bulduğu bir Avrupa siyasi gündemini de beraberinde getirmiştir. Avrupa'daki aşırı sağ hareketlerin ve liderlerin Müslümanlarla ilgili düşüncelerine de yer verdiğimiz çalışmamızda, bu partilerin dini, önemli bir politik argüman haline

---

6 Hakan Övünç Ongur, "Kimlik, Uluslararası İlişkilerde Kuram Yapımı ve 11 Eylül 2001 Olayları", **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl: 9, Sayı: 17 (2010), ss. 148-149.

7 Ahmet T. Kuru, "AB'de Din-Devlet İlişkileri", **Avrupa'da İslam, Laiklik ve Demokrasi**, (Der. Ahmet Yükleyen ve Ahmet T. Kuru), TESEV Yayınları, İstanbul, 2006, s. 6.

8 Londra saldırılarının ardından haftalık *The Economist* Degisinde çıkan makalenin başlığı: "The Enemy Within" (İçimizdeki Düşman), 16-22 Temmuz 2005, s. 24.

9 Nilüfer Göle, **İç İçe Geçişler: İslam ve Avrupa**, Metis Yayınları, İstanbul, 2009, s. 22.

10 Canan Balkır, "Kimlikler Avrupası Üzerine Düşünceler", **Yeni Türkiye Avrupa Birliği Özel Sayısı,** Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2000, s. 820.

getirdiklerini ve Müslümanlarla ilgili sorunları kullanarak önemli kazanımlar elde ettiğini de görmekteyiz.

Aslına bakılacak olursa**,** kimlik meselesi sadece Türkiye-AB ilişkileri için değil, birçok toplumsal ilişki örneğinde, özellikle de II. Dünya Savaşı sonrasında giderek artan bir şekilde etkisi incelenen bir mesele haline gelmiştir. Sözünü ettiğimiz gerekçelerden dolayı, ulusların ilişkilerinde uluslararası algılamaların artan önemi, karşılıklı algılamaları ortaya koyan kültür ve kimlik perspektifinden Avrupa Birliği ve Türkiye ilişkilerinin araştırma konusu olarak seçilmesinde etkili olmuştur.

Tüm bu gelişmelerin sonucunda artık Avrupa kimliğinin değişen yeni uluslar arası arenada yeniden nasıl inşa edileceği, bu yeni kimliğin bileşenlerinin neler olacağı, sınırlarının nerede başlayıp nerede sona ereceği ile ilgili meseleler, giderek daha fazla gündeme gelmeye başlamış ve özellikle de Türkiye'nin farklı dini kimliği ile Avrupa Birliğine üyelik müzakereleri üzerinden tartışılır olmuştur. Türkiye'nin üyelik girişimi ile, yani Müslüman kimliğe sahip bir toplumun Birliğe katılma talebi ve özellikle de bu yolda belli bir mesafe alması ile birlikte Avrupa'da kimlik tartışmaları yeni bir ivme kazanmıştır.

Avrupa'nın ortak kültürel ve entelektüel temelleri olarak genellikle Yunan-Roma antikitesi, Hıristiyanlık, Protestan Reformasyonu, Rönesans, Aydınlanma ve Hümanizm üzerinde durulmaktadır. Başlangıçta ekonomik bir proje olarak başlayan sürecin, sonuçta bir "değerler toplumu"na dönüşmesi ve tartışmaların bu minvalde yoğunlaşması sonucunda kimlik ve entegrasyon arayışları esnasında din ister istemez gündeme gelmektedir. Örneğin Avrupa Parlamentosu Avrupa Hıristiyan Demokrat partisi başkanı Hang-Gert Pöttering, 2002 yılında "İnsan, Din ve Avrupa" konusunda yaptığı konuşmada şöyle diyordu: "Hıristiyanlık, Avrupa kimliğinin vazgeçilmez önemde bir unsurudur. Çünkü Avrupa'nın çehresi, özellikle insan anlayışı esas itibariyle Hıristiyanlıkla şekillenmiştir."[11]

Konunun açığa vurulmayan fakat kanaatimizce önemli olduğunu düşündüğümüz bu "din faktörü" ile ilgili olarak tezimizde "Türkiye'nin tam üyeliği konusunda AB'nin sergilediği direncin arkasında yattığını düşündüğümüz 'sosyal kültürel düzeydeki Türkiye algısı'nın resmi ilişki sürecine etkisi" incelenecek; AB'nin diğer aday ülkelere yönelik tutumundan farklı olarak, Türkiye'ye karşı

[11] Mehmet E. Köktaş, "Avrupa Birliği Sürecinde Din ve Müslümanlar", **Avrupa'da İslam**, (Der. Kadir Canatan), Beyan Yayınları, İstanbul, 2005, s. 11-16.

geliştirdiği retçi tavrın arkasında Türkiye'nin farklı dini kimliğinin olup olmadığı sorunsalı analiz edilecek; ve dini kimliklerin iki taraf ilişkilerinde önemli bir faktör olduğu tezi temellendirilmeye çalışılacaktır. Bu açıdan tezimizin Türkiye-AB ilişkilerinin tarihsel bir din sosyolojisi okuması denemesi olduğu söylenebilir.

2. Yapılan Çalışmaların Değerlendirilmesi

AB ile ilişkilerin sorunlarla dolu da olsa yoğunlaşması ve konjonktürel olarak AB'nin öneminin artması, Türkiye'de de konuya olan ilginin artmasına yol açmıştır. Konunun özellikle teknik yönlerini ele alan çok sayıda araştırma yayınlanmış ve genel olarak AB'ye üyelik meselesi ile ilgili bir kamuoyu oluşturulmuştur. Üyelikle ilgili olarak sözünü ettiğimiz teknik meselelere dair çalışmalar büyük bir yekun tutmasına rağmen, meselenin kültürel ve özellikle de dini boyutunun yeterince ele alınmadığı düşüncesindeyiz. Oysa Türkiye'ye karşı yürütülen kampanyada öne sürülen gerekçeler temelde Türkiye'nin dinsel, kültürel ve coğrafi açıdan Avrupalı olmadığı iddiasına dayanmaktadır.[12] Diğer karşı çıkış gerekçelerinin ve tartışmalarının bu iddianın etrafında cereyan ettiği kanaatinde olduğumuzu belirtmek isteriz.

Her biri sayısız araştırmaya konu olmuş Avrupa(lılık), Avrupa Birliği ve Türkiye ilişkileri ve arkalarında yatan siyasi/kültürel birikimin tüm yönleriyle ele alınmaları olanaksızdır. Ancak bunların, "Avrupa Projesi"nin bugün geldiği noktanın anlaşılabilmesi ve Türkiye ile olan bütünleşme sürecinde etkili olan faktörlerin analizi için mümkün olduğunca tanımlanmaları ve çalışmamıza ışık tutan yönlerinin açığa çıkarılması gerekmektedir.

Bu gerekliliğe rağmen, yukarıda da belirttiğimiz gibi, konunun bu yönüne yeterince değinilmediği kanaatindeyiz. AB ile ilgili Türkiye'de yapılan çalışmalarda, AB'nin dış politikasının teorik boyutuyla ilgili kültürel ve dini faktörler üzerinde fazla durulmadığı gözlenmektedir. Birkaç istisna[13] dışında bu çalışmaların çoğu

---

[12] Eric-Jan Zürcher, Heleen Van Der Linden, **Medeniyetler Çatışması Işığında İslam, Türkiye ve Avrupa Birliği**, Çev. Senem Polat, Kadim Yayınları, Ankara, 2011, s. 10.

[13] Bu çalışmalardan Erhan Akdemir, **Kimlik ve Kültür Tartışmaları Bağlamında Avrupa Kimliğinin ve Kültürünün Oluşumu ve Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerine Etkisi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2012;

Avrupa bütünleşmesinin yalnızca ekonomik ya da siyasi yönünü ele almakla yetinilmiş, bu çalışmalarda büyük ölçüde Türkiye'nin üyelik sürecinde gerçekleştirdiği ekonomik ve hukuki uyum süreçlerine odaklanılmıştır.[14]

Uluslararası politikada bir 'güç ve meşruiyet dayanağı' şeklinde beliren ve çalışmamızın odak kavramı olan din, bu gücünün büyük bir bölümünü politika yapıcılar ve yönetim mekanizmasında bulunanlarca bireysel ve uluslararası sistemin aktörleri olan devletlerin kendi kurumsal kimliklerinden almakta ve mensup olunan kimlik kodları bu süreçte dış politikanın yapımına ve uluslararası politikanın şekillenmesine katkıda bulunmaktadır. Bu yönüyle tezimizde Türkiye-AB ilişkilerinde kimliği öne çıkaran tehdit algısına dayalı bir dış politika okuması yapmaya da çalıştık.

Bu bakış açısı bizi siyasi bir ifade ve ideal olarak "Avrupa" fikrinin oluşumuna ve zaman içinde geçirdiği dönüşümlerin incelenmesine; AB bütünleşmesinin ortaya çıkışına ve günümüze uzanan süreçte edindiği yeni anlamlarda politik bir faktör olarak dinin etkisinin çözümlenmesine; tarihsel süreç içerisinde Avrupa'nın Türklerle kurduğu ilişkilerde ötekileştirme ediminde dinin etkisini analize götürmektedir ki, çalışmamızı kanaatimizce orijinal kılabilecek olan da bu yönüdür.

3. Çalışmanın İçeriği

Türkiye-AB ilişkilerini tarihsel süreçlerden, zamanın ruhundan ve de küresel politik gelişmelerden bağımsız olarak ele almak mümkün görünmemektedir. Bu gerekçeden hareketle Türkiye'nin "uzun ince bir yol" benzetmesiyle nitelendirilen

---

Deniz Altınbaş, "Avrupa Kimliği: Avrupa Kimliği Var mıdır? Kimlik Yaratma Sürecinde Türkiye'nin Yeri Nedir?", **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi-ASAM,** Ekim 2006, Çevrimiçi) http://www.asam.org.tr/yayinevi/kitapdosyagoster.asp?ID=113, 20 Şubat 2013; Mustafa Çemrek, "Türkiye-AB İlişkilerinde Din Faktörü ve Cemaatler", (Ed. Ertan Efegil, ve Mehmet S. Erol.), "**Türkiye-AB İlişkileri Dış Politika ve İç Yapı Sorunsalları,** Alp Yayınevi, Ankara, 2007, ss: 213–230; Mustafa Köylü ve İbrahim Turan, "AB-Türkiye İlişkilerinde Din Faktörü: Tehdit mi Yoksa Fırsat mı?", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı:29(2010), ss: 5-34; A. Nuri Yurdusev, "Avrupa Kimliğinin Oluşumu ve Türk Kimliği", (Der. Atila Eralp), **Türkiye ve Avrupa***:* Batılılaşma, Kalkınma, Demokrasi, İmge Kitabevi, Ankara, 1997, ss: 17-85 konuya kimlik temelli bir perspektifle yaklaşmışlar, Avrupa siyaset yapıcılarının kültürel ötekileştirmye dair tutumlarını analiz etmişler fakat dönemlere göre değişen konjonktürün etkisiyle dönüşen dini atmosferin ilişkileri etkileme düzeyini, çalışmamızda olduğu gibi, konstruktivist-inşacı yaklaşımla ele almamışlardır.

[14] İrfan Kaya Ülger, **Avrupa Birliği'nde Siyasal Bütünleşme: Ortak Dış Politika ve Güvenlik Politikasının Oluşumu,** Gündoğan Yayınları, Ankara, 2002, s. 30.

AB'ye üyelik serüveninin değişen konjonktüre göre nasıl şekillendiğini; taraflar arasındaki temasın tarihsel arka planından tevarüs edilen kolektif belleğin entegrasyon sürecini nasıl etkilediğini; ilişkilere konu olan Soğuk Savaş dönemi ve sonrasının dini karakterini ve Türkiye-AB ilişkilerine etkisini ele almaya gayret ettiğimiz çalışmamızda, toplumlar arası ilişkilerin siyasi ve ekonomik faktörlerle şekillenmesinin yanı sıra, bu ilişkilerin cereyan ettiği tarihsel zemininin zihinsel ve kültürel bileşenlerinin de değerlendirmeye alınması gerektiği kanaatindeyiz.

Biz de bu gerekçeden hareketle, tezimizin temel sorunsalı olan "Türkiye-AB ilişkilerinin gerçekleştiği tarihsel zemininin dini karakterinin" tarafların tutumlarını nasıl etkilediğini ve siyasi karar mekanizmalarının yanı sıra kültürel temelli dışlayıcılığa ne ölçüde kapı araladığını analize çalışacağız.

Amacımızı gerçekleştirmek adına ilişkilerin gerçekleştiği tarihi seyri belli dönemler içerisinde ele almaya gayret edeceğiz. "Tarihi süreç içerisinde Avrupa'nın Türkler/Türkiye ile ilgili dışlayıcı anlatılarının 3 ana aşamadan geçtiği görülür: **İlki,** erken modern dönemden 19. asrın sonralarına dek "din"in (Hıristiyanlığın) temel dışlama nedeni olduğu aşama; **ikincisi,** 19. asrın sonlarından başlayıp iki dünya savaşı arası devrede ve sonrasında da devam eden medeniyet ayrımının (Doğu-Batı/Modern-Modern olmayan) ana dışlama sebebi olduğu aşama; **sonuncusu** ise, Soğuk Savaşın sonundan günümüze kadar kültürün ana dışlama teması olarak belirdiği aşamadır."[15] Yılmaz'ın bu tarihsel tasnifini, tezimizin bölümlerini belirlerken göz önünde bulundurduk. Bu tercihimizde, ikili arasındaki siyasal ve kültürel ilişkileri ele alan birçok çalışmada da bu türden dönemleştirme örneklerine rastlamamız da etkili oldu.

Değindiğimiz gerekçelere istinaden tezin **Birinci Bölümünde**, Avrupa kolektif kimliğindeki Türk-İslam imgesinin Türkiye'nin AB üyeliğindeki olumlu/olumsuz etkisine odaklanılacak, bu imgenin politika yapıcıların tutum ve kanaatlerindeki tesir düzeyinin tarihsel kökenleri aranmaya çalışılacaktır.

Bu amacı gerçekleştirebilmek adına, Ortaçağ boyunca Doğu-Batı düalizmi çerçevesinde Avrupa'nın Doğu'yla, 'öteki'yle karşılaşması, Müslüman/Türklerin tehdit olarak algılanması ve savunma refleksiyle 'öteki'ne karşı koyabilmek için birleşme, bütünleşme çabalarına yönelik olarak Avrupalı bilim adamları, filozoflar,

[15] Hakan Yılmaz "Türkiye'yi Avrupa Haritasına Sokmak", Hakan Yılmaz (Ed.), **Avrupa Haritasında Türkiye**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 3-4.

tarihçiler, edebiyatçılar, seyyahlar ve din adamlarınca değişik zamanlarda dile getirilen görüşlere yer verilmiştir. Doğal olarak bu doğrultuda düşüncelerini dile getirenlerin tamamını bu çalışmada ele almak hem zaman hem de format açısından imkânsız olduğu için elimizden geldiği kadarıyla bazı elemeler yaparak literatürde sıklıkla rastlanan örnekleri teze dâhil etmeye çalıştık.

Sözünü ettiğimiz çabada öncelikle, Avrupa'nın bütünleşmesi ve kültürel bir kimlik oluşturmasında "öteki(leştirme)"nin etkisine ve en tehlikeli baş düşman olarak ortaya konan Türklerin ve de onların üzerinden öğrendikleri İslam'ın Avrupalılarca nasıl ötekileştirildiği meselesine yer verilecektir.

AB entegrasyonunun siyasal boyutu, bu konuda yapılmış akademik çalışmalarda sıkça tartışılan bir konudur. Her ne kadar siyasal entegrasyonda kurumsal sorunlar, güvenlik ve genişleme süreci ile ilgili sorunlar sıkça işlenmiş olsa da konunun sosyo-politik ve kültürel boyutları hakkında yapılmış çalışmalar halen sınırlıdır. Bu gerekçeden hareketle **İkinci Bölümde**, Avrupa'nın Avrupa Birliğine evrilen dönüşümündeki kültürel dinamiklere ana hatlarıyla yer verilecektir.

Yine İkinci Bölümde Türkiye ve AB arasındaki 1959 yılından başlayıp günümüze kadar gelen ilişkilerinin mümkün olduğunca siyasi ve kültürel boyutu üzerinde durulmuş ve özellikle Türkiye'ye "aday üyelik" statüsünün verildiği 1999 Helsinki Zirvesi'nden sonraki dönem üzerinde daha detaylı bir çerçeve çizilmiştir.

Ayrıca bu Bölümde, toplumlar arası ilişkilerin siyasi, ekonomik ve politik faktörlerle şekillenmesinin yanı sıra, bu ilişkilerin cereyan ettiği tarihsel zemininin zihinsel ve kültürel bileşenlerinin de değerlendirmeye tabi tutulması şeklindeki ana yaklaşımımız gereğince, tezimizin temel sorunsalı olan Türkiye-AB ilişkilerinin gerçekleştiği tarihsel zemininin dini karakterini yansıtması açısından modernite-sekülerleşme tartışmalarını açımlamaya çalışacağız. Bu çerçevede dinin modern zaman içinde toplumsal ve siyasal alanla ilişkisinin izini sürmek, bu kadim sorunun analizini yapmak için gerekli görünmektedir. Özetle İkinci Bölümde genel olarak, Soğuk Savaş yıllarının jeopolitik karakteristiği de göz önünde bulundurularak, dinin toplumsal yapıda değişen ve dönüşen etkisinin Türkiye-AB ilişkilerine etkileme düzeyine yoğunlaşmaya gayret edeceğiz.

Diğer taraftan Soğuk Savaş sonrası dönemde dünya dengelerinin ne yönde değiştiği ve uluslararası sistemdeki ana aktörlerin hangi temel politikalar

çerçevesinde hareket ettikleri genel olarak ortaya konulmadan Türkiye-AB ilişkilerinin son dönem tahlilinin yeterince iyi yapılamayacağı kanaatindeyiz. Zira 20. yüzyılın son dönemine girilirken dünya politik arenasında meydana gelen hızlı değişmeler ve gelişmeler, yeni ulus-üstü yapılanmaları meydana getirmiş ve bunların farklı kavramsallaştırmalar ve teoriler ışığında ele alınması gereği hasıl olmuştur.

Değindiğimiz bu gerekçelerden hareketle **Üçüncü Bölümde**, Soğuk Savaş sonrası dünyada oluşan yeni siyasi atmosferi ve Türkiye'nin gelişen ve değişen politik perspektifini ana hatlarıyla da olsa analiz etmeye çalışacağız. Bu bağlamda öncelikle söz konusu dönemdeki uluslararası durum ile Türkiye'nin dış politika sorunları mercek altına alınacak, ardından Türkiye'nin geçirdiği dış politika aşamalarına ve AB ile olan ilişkilerine değinilecektir.

Üçüncü Bölüm temamızı, küreselleşme ve küreselleşen dünyada dinin dış politikaya etkisi olarak belirledik. Dinler, toplumların iç dinamikleri ve onların küresel duruma katılım biçimlerini belirleyen en önemli faktörlerden biridir. Dolayısıyla, dinin, kültürel ve toplumsal örüntülerin, küreselleşmeye katılım biçimlerinin şekillenmesinde oynadığı rolün kapsamlı bir şekilde analiz edilmesi gerekmektedir.

Dünya tek bir mekan haline dönüşürken bireyler ve de topluluklar kimliklerini yeniden deklare etmeye çağrılmaktadır. Bu da modern dünya sisteminin yeni ihtiyaçları doğrultusunda "öteki"ni yeniden tanımlamayı zorunlu kılmaktadır. Kişiler, topluluklar ya da devletler düzeyinde bir dönüşüme işaret eden bu süreçte, dinlerin de dışarıda kalmadığı/kalamadığı da ortadadır.[16] Özellikle politika yapıcılarının söylemlerinde "din" adeta vazgeçilmez bir argüman haline gelmiş, karar alma sürecinde etkili olmaya başlamış, özellikle uluslararası ilişkilerde önemli belirleyicilerden biri olmuştur.[17]

Uluslararası politikada bir güç ve meşruiyet dayanağı şeklinde beliren ve çalışmamızın odak kavramı olan din, bu gücünün büyük bir bölümünü politika yapıcılar ve yönetim mekanizmasında bulunanlarca bireysel ve uluslararası sistemin

---

16 Arzu Yılmaz, **Tek Tanrılı Dinlerin Ortak Değerleri Üzerinden Uluslararası İlişkilerde Barış ve Güvenliğin Tesisi Projesi: Hristiyan Müslüman Diyaloğu,** (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006, s. 63.

17 Jonathan Fox, "The Multiple Impacts of Religion on International Relations: Perceptions and Reality", **IFRI** (Institut Francais des Relations Internationales) http://www.ifri.org/files/politique_etrangere/4_2006_fox.pdf.

aktörleri olan devletlerin kendi kurumsal kimliklerinden almakta ve mensup olunan kimlik kodları bu süreçte dış politikanın yapımına ve uluslararası politikanın şekillenmesine katkıda bulunmaktadır.[18] Bu gerekçelerden ötürü, Üçüncü Bölümde dinin politika yapıcıların gündeminde artan etkisini, özellikle de Türkiye'nin AB üyeliğine dini gerekçelerle karşı çıkanların söylemlerinden örneklendirmek suretiyle, ortaya koymaya çalışacağız.

Her bölüm, tezin bilimsel problematiği açısından bir değerlendirme ile tamamlanacaktır.

Sonuç Bölümünde ise, üç bölümden elde edilen veriler ışığında tezin temel bilimsel problemi ile ilgili olarak varılan sonuçlara yer verilmiş; tez kapsamında varılan sonuçlar ortaya konulurken, karşılaşılan zorluklar ve bunların tez üzerinde yarattığı sınırlılıkların nihai kararı belirtmedeki etkisine değinilmiştir.

Tezimizde materyal olarak konu hakkında değişik alanlarda sıkça başvurulan bilimsel içerikli kitap, makale, sempozyum bildirileri, Avrupa Komisyonu Raporları, Eurobarometer sonuçları, İnternet siteleri ve arşivlerinden faydalanılmıştır. Belirli periyotlarla yapılan bu kamuoyu çalışmalarında değişen şartlara göre Avrupa halklarının Türkiye'ye dair kanaatlerinde dini ve kültürel bileşenlerin etkisi analiz edilmeye çalışılmıştır. Araştırma konusunun tarihsel bir süreç içerisinde meydana gelmesinden dolayı, gelişmelerin takip edilmesine ve konuya dair güncellemeler yapılmasına özen gösterilmiştir.

Ayrıca çalışmada, Avrupa'daki Türklere ilişkin alışılagelmiş anlayışların, doğruluğu tartışılmaz kabul edilen varsayımların ve kalıplaşmış algılamaların değerlendirilmesi ve bir tür yapı çözümü hedeflenmektedir.

4. Çalışmanın Yöntemi

Siyasi tarih için anlaşılmaya çalışılan yalnızca olay değil, ona zemin hazırlayan ve onda dile gelen düşüncedir. Uluslararası ilişkilerde ötekilerle münasebetlerde karşılıklı algılamalara yön veren, geçmişe dair kolektif hafızada

[18] Stuart Croft, "Religion and Foreign Policy", **Renewal**, Cilt:17, Sayı:1, 2009, ss: 15-21. http:/www.renewal.org.uk.

biriktirilenlerdir. Dolayısıyla bugünkü ilişkileri doğru anlamak için geçmişin doğru anlaşılması gerektiği varsayımıyla hareket edilecektir.

Bu çözümleme çerçevesi kapsamında politik karar vericileri karar almaya yönlendiren unsurlar ve bunların ortaya çıkış sebepleri üzerinde yapılan çalışmalardan elde edilen veriler, bürokratların, oy verenlerin, parlamento üyelerinin, yöneticilerin, politikacıların, din adamlarının, sivil toplum örgütlerinin vb. karar alma davranışlarını incelemek üzere politika alanında yapılan çalışmalarda kullanılmaya başlanmıştır.[19] Biz de konuya ışık tutması açısından bu türden verilere çalışmamızda yer vermeye çalışacağız.

Sosyal bilimler alanındaki en önemli sorunlardan birisi de "kavram kargaşasıdır". Özellikle "kimlik", "kültür", "yapı" gibi kavramların değişik anlamsal içeriklerle kullanıldığı görülmektedir.[20] Sözünü ettiğimiz bu karışıklıkla baş edebilmek için "doğal olarak verili ya da sorgulanmaksızın kabul edilen fikirlerden uzaklaşıp, fenomenlerin toplumsal ve tarihsel köklerini sorgulamaya yönelik" *konstrüktivist*[21] bir bakış açısıyla konuya yaklaşmaya çalıştık. Kimlik ve kültür temelli yaklaşımların uluslararası ilişkileri analiz süreçlerinde ve de sosyal bilimlerin pek çok dalında yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmasının yanı sıra çalışmamızda benimsediğimiz anlayıcı yaklaşımla uyum göstermesi de bu yaklaşım şeklini benimsememizde etkili oldu.

Yukarıda değindiğimiz kimlik temelli ötekileştirici tutumun uluslar arası ilişkilerde artan seyri, bu ilişkileri inceleyen kuramlar arasına yeni bir alternatif yaklaşımı da eklemiştir: Konstrüktivizm (constructivism). Konstrüktivizm, "uluslararası davranışları etkileyen algıları ve çıkarları belirlemede insanların kullandıkları ortak değerlerin önemi üzerinde duran bilimsel bir yaklaşımdır."[22] Rasyonalist teorilerin uluslararası politikaların yapılarını yalnızca materyal bir değerlendirmeye tabi tutmasına ve uluslararası politikanın aktörlerinin çıkarlarının ve

---

19 Mehmet Gönlübol, **Milletlerarası Siyasi Teşkilatlanma**, 3. Baskı, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara, 1975, s. 11.

20 Bozkurt Güvenç, "Sosyal Bilimlerde Kavram Kargaşası Üzerine", **Türkiye'de Toplumsal Bilim Araştırmalarında Yaklaşımlar ve Yöntemler Semineri**, ODTÜ, 17-19 Aralık 1976, ss: 19-21.

21 Gordon Marshall, **Sosyoloji Sözlüğü,** Bilim Sanat Yayınları, Ankara, 1999, s. 750.

22 Ahmet E. Dağ, , **Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Sözlüğü**, Ağaç Kitabevi, İstanbul, 2005, s. 107.

davranışlarının belirlenmesinde sadece materyal unsurların etkili olduğunu benimsemesine karşı bir tepki olarak doğmuştur.[23]

Dünyanın sosyal bir inşa olduğu ve uluslararası politikanın yapılarının materyal olmaktan ziyade sosyal birer gerçeklik olduğu düşüncesini savunan Konstrüktivist teori, 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren Avrupa bütünleşme teorileri içerisinde önemli bir yere oturmuştur.[24] Son zamanlarda, Thomas Christiansen[25], Thomas Diez[26], Martin Marcussen[27]gibi Avrupa akademik çevrelerince taraftar bulmaya başlayan bu yaklaşıma göre; bütünleşme sadece siyasilerin veya politika belirleyicilerin değil, sosyal bilimcilerin görüşlerini de dikkate almak zorundadır. Bu teoriye göre; bütünleşme sürecinde idealler, kültürler, diller, bireyler, alt kimlikler kritik öneme sahiptir ve farklı sonuçlara götürebilir.[28]

Sosyal fenomenlerin sürekli bir şekilde karşılıklı inşasından hareketle, aktörle yapının birbirini inşa ettiği[29] ve de devletler arası ilişkiler de dahil tüm sosyal fenomenlerin sürekli bir inşa halinde olduğu tezi üzerine bina edilen konstrüktivizm[30], uluslararası ortamdaki düzen veya kaosun ise aktörler eliyle oluşturulduğunu/inşa edildiğini ileri sürmekte, böylece değişen şartlara bağlı olarak oluşan yeni anlamların yeniden yorumlanmasına imkan vermektedir.[31]

Konstrüktivizme göre devletlerin kimlikleri, ilgileri, önemli gördükleri çıkarları aslında belirsizdir; dün, bugün ve yarın farlılıklar arz eder. Örneğin, Soğuk Savaş süresince Türkiye-AB ilişkilerinde stratejik konum ve güvenlik ön planda iken, Soğuk Savaşın sona ermesinden sonra "Avrupa'nın Türkiye'ye yaklaşımında

---

23 Sinem Açıkmeşe, "Uluslararası İlişkiler Teorileri Işığında Avrupa Bütünleşmesi", **Uluslararası İlişkiler**, Cilt: 1, Sayı:1 Bahar 2004, ss: 1-32, s. 24.

24 Ayrıntılı bilgi için bkz., Thomas Christiansen, **The Social Construction of Europe**, Sage Publications, London, 1999.

25 Thomas Christiansen, Gerda Falkner and Knud Erik Jorgensen, "Theorizing EU Treaty Reform: Beyond Diplomacy and Bargaining", **Journal of European Public Policy,** Cilt: 9, Sayı: 1, February 2002, 12-32.

26 Thomas Diez, "Speaking Europe: the Politics of Integration Discourse", **Journal of European Public Policy**, Special Issue Cilt: 6, Sayı: 4, 1999, ss: 598-613.

27 Martin Marcussen, "The Dynamics of EMU Idea", **Cooperation and Conflict**, Cilt: 34, Sayı: 4, 1999, ss: 383-411.

28 Amy Verdu, "An American/European Divide in European Integration Studies: Bridging The Gap With International Political Economy", **Journal of European Public Policy,** Cilt: 10**,** Sayı:1 2003, s. 94.

29 Alexander Wendt, **Social Theory of International Politics,** Cambridge University Press, Cambridge, 1999, s. 264.

30 Cynthia Weber, **IR(** International Relations)**Theory A Critical Introduction,** Routledge, London&Newyork, 2005.

31 Davut Ateş, "Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivizm: Ortayol Yaklaşımının Epistemolojik Çerçevesi", **Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 1, Haziran 2008, s. 20.

askeri ve stratejik konuların önemi azalırken ekonomik, kültürel ve siyasi faktörlerin önemi artmıştır."[32] 1990'lar boyunca AB'nin önceliği kendi içindeki birliğin güçlendirilmesi ve Avrupa coğrafyasındaki bütünleşme çabaları olmuş, Türkiye'nin üyeliği de değişen şartlar gereğince ikinci plana atılmıştır.

Konstrüktivistler, Türkiye'nin tam üyeliği konusunda ileri sürdükleri tezlerini, AB yetkililerinin Batı Avrupa dışında kalan ve gelişmişlik düzeyleri-üyeliğe yönelik yeterlilikleri hala tartışma konusu olan ülkelere yönelik genişleme stratejisine uygulama yoluna gitmişlerdir. Onlara göre bu genişleme dalgasında üye ülkeler, aday ülkeleri değerlendirmelerinde ortak kültür, ortak tarih ve Avrupalılık kimliği gibi faktörlere önem vermiş ve Avrupa kıtasının bölünmüşlüğünü ortadan kaldırmak için tercihlerini bu yönde kullanmışlardır.[33] Ayrıca bu süreçte "Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri AB üyeliğini 'doğu' kimliğini atarak *Avrupa'ya dönüş* ile güdülemeye çalışırken, Avrupa Birliği ise Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri için *bizlerden biri* argümanını ileri sürmüştür."[34]

1990'lar boyunca AB'nin önceliği kendi içindeki birliğin güçlendirilmesi ve Avrupa coğrafyasındaki bütünleşme çabaları olmuştur. Soğuk Savaşın bitmesi ve Doğu Bloku tehdidinin ortadan kalkması ile Türkiye'nin stratejik öneminin tartışılmaya başlanması, Türkiye'nin hem ABD hem de AB ile ilişkilerini derinden etkilemiştir. Türkiye'nin yakın kara havzasını oluşturan bölgelerin Soğuk Savaş sonrası dönemde kazandığı yeni stratejik anlamlar, AB-Türkiye ilişkilerini de etkileyebilecek boyutlar taşımaktadır. Ortadoğu, Balkanlar ve Kafkasları da içine alan bu bölgelerin Türkiye ve AB açısından temsil ettiği stratejik önemde büyük değişimler meydana gelmiştir. Bu büyük değişimin etkisiyle Soğuk Savaş sonrası yeni dönemde, hem AB hem de Türkiye dünya üzerindeki siyasi konumunu yeniden gözden geçirmek zorunda kalmıştır.

Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrası, gerek komşuları ile ilişkileri gerekse de bölgesel gelişmelere karşı ürettiği istikrar/düzen inşa etmeye ve karşılıklı bağımlılıklar yaratmaya yönelik politikaları incelendiğinde, konstrüktivizmin Türk

---

[32] F. Stephen Larrabee ve Ian O. Lesser, **Belirsizlik Döneminde Türk Dış Politikası**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2004, s. 45.

[33] Sinem Açıkmeşe-Akgün, "Uluslararası İlişkiler Teorileri Işığında Avrupa Bütünleşmesi**", Uluslar arası İlişkiler**, Cilt:1, Sayı: 1, Bahar 2004., ss:1-32, s. 26.

[34] Nilüfer Karacasulu, "Avrupa Entegrasyon Kuramları ve Sosyal İnşacı Yaklaşım", **Uluslararası Hukuk ve Politika**, Cilt: 3, Sayı: 9, 2007, s. 95.

dış politika hamlelerinin açıklanmasında disiplinin ana kuramlarına (realizm-liberalizm) göre daha kapsayıcı ve sosyolojik anlayışımız açısından daha yeterli bir yaklaşım olduğu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bu yaklaşım, tedrisimizi sürdürdüğümüz Din Sosyolojisi alanında önemli kabuller görmeye başlayan "Anlayıcı Din Sosyolojisi Yaklaşımı"yla da uyumluluk arz etmektedir kanaatimizce. Bu yaklaşıma göre de din, bir "toplumsal dünya"dır; her toplumsal dünya gibi kurulan (karşılıklı olarak inşa edilen), onaylamayla varlığını sürdüren ve onay kaybolunca yeniden kurulan bir dünyadır.[35]

Konstrüktivist düşüncenin temelinde, dünyanın sosyal bir inşa olduğu ve uluslararası politikanın yapılarının materyal olmaktan ziyade sosyal birer gerçeklik olduğu düşüncesi vardır. Rasyonalistlerin aksine konstrüktivistler, materyal unsurlara ve çıkarlara önem vermezler. Onlar için normlar önemlidir ve normlar yalnızca devletlerin davranış ve çıkarlarını değil, kimliklerini de belirler. Bu sebeple konstrüktivistler, diğer teorilerce göz önüne alınmayan "kimlik" konusunu gündeme getirerek bu anlamda bir çığır açmışlardır. Sosyal bilimler alanına yeni bir soluk getiren ve son zamanlarda birçok konuda istihdam edilen konstrüktivist yaklaşım, uluslararası ilişkilerde giderek önemli bir yöntem olarak kabul görmeye başlamıştır denebilir.

Konstrüktivizmde tarihsel veya konjonktürel yapıda üretilen/geliştirilen ortak kimlik, din, kültür veya normlar devletlerin dün, bugün ve yarın değişebilen davranışlarını, ilgilerini, algılamalarını anlamada referans alınır.[36] Yöntem olarak seçtiğimiz bu konstrüktivist yaklaşımdan hareketle, *Türkiye-AB ilişkilerini tarihsel bir süreçte siyasi ve sosyo-kültürel bir inşanın eseri olarak görüp, taraflar arasındaki dönemlere göre değişen şartlarla sürekli yeniden kurulan ilişkileri, din ve ötekileştirme üzerinden bir kez daha okumaya çalışacağız.*

Söz konusu amacımızı gerçekleştirmek adına doküman ve literatür taraması yoluyla elde ettiğimiz veriler içerik analizine tabi tutulacak; ilişkileri etkilediğini düşündüğümüz tarihsel birikime dayalı beyanlar bir tür söylem analizine sokulacak ardından bu analizler "kimlik" ve "ötekileştirme" kategorileri çerçevesinde ele

---

35 Adil Çiftçi, **Anlayıcı Yaklaşım ve Din Sosyolojisi İçin Uzanımları -Emprik Bir Deneme-**, Kitabiyat, Ankara, 2004, s. 68.

36 Alexander Wendt, **Social Theory of International Politics,** Cambridge University Press, Cambridge, 1999.

alınacaktır. Son olarak tüm bu analizler, ilişkilerin yoğunlaştığı 2004 sonrası Avrupalı parlamenterlerin beyanatlarında ve kamuoyu eğilimlerinde yeniden okunmaya çalışılacaktır.

Çalışmamızda anahtar kavramlardan biri olarak yer alan din ve onunla ilgili diğer kavramlar, din tanımlarıyla ilgili bir görüş birliğine varılamaması sebebiyle sıkıntılıdır. Kaynağını kutsallık düşüncesinden alması, insanın tabiatüstü bir varlıkla münasebet kurmasını sağlayan bir tatmin vasıtası olması[37] nedeniyle yapılacak din tanımları kutsalın beşeri bir yorumu sayılacağından, kişiye ve bir dine görelik arz edeceğinden genel geçer bir din tanımı yapmak zordur. Dinin son derece kompleks bir yapıya sahip multifonksiyonel bir sistem olması da sağlıklı bir din tanımı yapabilmeyi zorlaştırmaktadır.[38] Gerek doğası ve gerekse de fonksiyonları itibarıyla adeta bütün yaşam alanlarını kuşatması onun tanımlanma güçlüğünü beraberinde getiren bir diğer sebeptir.[39]

Dinin kendi içinde farklı özelliklerinin ve işlevinin olması ve evrenselliği, hemen her coğrafyada çeşitli şekillerde tezahür etmesi, dini ele alan düşünürlerin bu yönleri farklı vurgularla ele alması; ayrıca farklı toplumlarca farklı şekillerde algılanan din kavramının genelleştirilmeye çalışılması, bu sıkıntıyı ortaya çıkaran diğer etkenlerdendir.[40] Yani çok yönlülük arz eden din gibi bir olguyu, tek yönüyle ele almak yeterli olmamaktadır.[41]

Dini kendine konu edinen her sosyal bilimcinin çalışmalarını, bir din tanımı ve anlayışından hareketle yürüttüğü düşünülecek olursa[42] din sosyolojisi için önemli olan herhangi bir dinin doğruluğu veya yanlışlığı değil; din hakkında eksikliği veya fazlası olmayan yani kapsayıcı, sınırları net belli olan bir değerlendirme eksenine ulaşmaktır.[43]

---

37 Annemaria Schimmel, **Dinler Tarihine Giriş**,(Ed. R. Kibar), Kırkambar Yayınları, İstanbul, 1999, s. 5.

38 Mircea Eliade, **Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu**, (Çev. M. Aydın), 3 Baskı, Din Bilimleri Yayınları, Konya, 2004, s. 16.

39 Syed Hussein Alataş, "Problems of Defining Religion", **International Social Science Journal**, Cilt: 29, Sayı: 2, (1977) Unesco, s. 216.

40 Mehmet Özay, **Sekülerleşme ve Din**, İz Yayınları, İstanbul, 2007, s. 46.

41 Recep Yaparel, "Dinin Tarifi Mümkün müdür?" **DEÜİF Dergisi**, Cilt: IV, İzmir, 1987, s. 403-405.

42 Mehmet Bayyiğit, **Gençlik ve Din**, Yediveren Kitap, Konya, 2011, s. 32.

43 İsa Kuyucuoğlu, **Batıda Din Sosyolojisi Teori Yöntem ve Analizleri**, Eskiyeni Yayınları, Ankara, 2008, s. 38.

Aslında problem, dinin doğasının muğlak ve etkisinin değişken olması değildir; asıl sorun, belirsizliğin sosyal alandaki izdüşümlerinde meydana gelmesidir.[44]

Her din teolojik anlamda bir üst anlatıya, bu anlatıyı koruyarak devam ettirecek bir ritüeller sistemine ve sosyolojik anlamda ise bir inananlar kitlesine sahiptir. Bizi sosyolojik açıdan esas ilgilendiren husus ise dinin münhasıran dini topluluklar, cemaatler yaratmasıdır. Kiliseler, mezhepler, dini cemaatler, tarikatlar, gibi gruplar buna örnek olarak verilebilir. İnsanlık tarihine göz atıldığında her dinin yeni bazı sosyal gruplar yaratmak ve muayyen müesseselere yerleşmek suretiyle tarihe yön verdiği görülmektedir.[45] Tarihte din uğruna yapılan savaşlar, mezhep çatışmaları bunlara örnek olarak verilebilir. Genellikle sosyologu ilgilendiren de herhangi bir dinin teolojik ya da fiili görüntülere sahip oluşu değil, aksine bu bağlaşık unsurların toplumsal alana yaydığı etkidir.[46]

Din, sosyolojiyi ya da sosyologu sosyal bir fenomen olması bakımından ilgilendirmektedir. Sosyolog, ferdin dinden kaynaklanan sosyal faaliyetlerini ve bunların yaşam pratiklerine akseden sosyolojik tezahürlerini inceler. Bu bakımdan din sosyolojisi, dini gözlenebilen, deneysel bir sosyal gerçeklik olarak ele alır. Toplumdaki dinsel konuları tanımlama, anlama ve açıklama yollarını sosyolojik bir bakış açısıyla gerçekleştirir. Dolayısıyla din sosyologu, Tanrının var olup olmadığıyla veya bilim ve dinin entelektüel anlamda uyumlu olup olmadığıyla ilgilenmez. O daha çok, dini inançları anlama ve açıklama, onların dünya görüşleri, uygulamalar ve kimlikler ile nasıl ilişkilendirildiğine, dinî etkilerin farklı şekillerinin nasıl ortaya çıktığına, zaman içinde dinsel pratiklerin ve anlam değişikliklerinin nasıl meydana geldiğine odaklanır. Bir sosyal gerçeklik olarak din, tıpkı diğer sosyal fenomenler gibi farklı teorik kavramlarla ve farklı analiz ünitelerinde karakterize edilen bir disiplin olarak çalışılır.[47] Bu yüzden de genellikle sosyologu ilgilendiren

---

44 Peter Beyer, "Social Forms of Religion and Religions in Contemporary Global Society", **Handbook of the Sociology of Religion,** (Ed. Michele Dillon), Cambridge University Press, Cambridge, 2003, s. 46.

45 Hans Freyer, **Din Sosyolojisi***,* Çev. T. Kalpsüz, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1964, s. 39.

46 Necdet Subaşı, **Gündelik Hayat ve Dinsellik***,* İz Yayınları, İstanbul, 2004, s. 43-45.

47 Michele Dillon, "The Sociology of Religion in Late Modernitiy". **Handbook of the Sociology of Religion***, (*Ed. Michele Dillon), Cambridge University Press, Cambridge, 2003, s. 7.

de herhangi bir dinin teolojik ya da fiili görüntülere sahip oluşu değil, aksine bu bağlaşık unsurların toplumsal alana yaydığı etkidir.[48]

Benzer noktadan hareketle toplum dünyasındaki değişim ve dönüşümlerin arka planını araştıran din sosyolojisi, sağlıklı sonuçlara ulaşabilmek için dinin muğlak bir kavram oluşu nedeniyle araştırmacıya daima temkinli olmayı önerir. Değindiğimiz bu sebepler ve daha fazlasından dolayı bazı sosyologlara göre din, sosyolojik açıdan gerçek boyutlarıyla kavranamaz. Örneğin Vrijhof; dinin asli yönlerinin sosyoloji açısından kavranabilir olmadığını belirtmektedir.[49] Wach ise; dinin sosyolojik yönlerini inceleyenlere "çalışmalarının kendilerine dinin tabiatını ve cevherini izaha yeteceğini hayal edenler aldanmasınlar"[50] uyarısında bulunmaktadır.

Böyle bir disiplin çerçevesinde toplumsal gerçeklere ulaşmaya çalışan sosyologun odaklanması gereken başka önemli konular da burada zikredilmelidir. Kendi önyargılarından, zevklerinden, nefretlerinden korkularından veya ümitlerinden mümkün olduğu kadar sıyrılarak verilerini analiz etme sorumluluğu, sosyologun belki de en dikkate değer görevlerinden biridir. Hiç şüphesiz ki sosyolog, bu sorumluluk ilkesini diğer bilim dallarında uğraşanlarla paylaşır; ancak insanların duygu, fikir ve eylem örüntüleriyle bu kadar ilişkili olan bir bilim dalında bu sorumluluğun gerçekleştirilmesi çok daha zordur. Bu sorumluluğun her zaman en ideal şekilde yerine getirilmesi elbette çok zordur, ancak en azından konuyla ilgili çaba göstermek önemlidir. Bu ilke ve çaba, sosyologun "iyi ve kötü" ile ilgili kendi düşüncelerinden bağımsız olarak toplum dünyasını dinleme ilgisi, teoloji ve hukuk gibi normatif disiplinlerin ilgisi ile karşılaştırıldığında daha önemli hale gelir. Çünkü söz konusu disiplinlerde hakim tutum, toplum dünyasını kendi değer yargılarının çerçevesine sığdırma gayretidir. Sosyoloji, dolayısıyla sosyolog ise alabildiğince açık algı peşindedir.[51]

Bu tutumuyla sosyal bilimlerin içinde özgün bir konuma yerleşen sosyoloji, doğa bilimlerinde olduğu gibi değişmez yasalar peşinde değildir, çünkü toplumu oluşturan insanlar doğadaki varlıklar gibi şeyleştirilerek anlaşılamaz. İnsanlar bilinçli

---

48 Necdet Subaşı, **Gündelik Hayat ve Dinsellik**, İz Yayınları, İstanbul, 2004, s. 43-45.

49 Pieter H. Vrijhof, " Din Sosyolojisi Nedir?", (Çev. M. E. Köktaş), **Din Sosyolojisi**, (Der. Y. Aktay - M. E. Köktaş), 3 Baskı Vadi Yayınları, Ankara, 2007, s. 290.

50 Joachim Wach, **Din Sosyolojisi**, Çev. Ü. Günay, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1990, s. 3.

51 Peter L. Berger, **Invitation to Sociology**: A Humanisitc Perceptive, Doubleday Anchor Books, Gerden City, New York, 1963, s. 188-189.

varlıklar olduğu için, onların davranışlarının kendileri için anlamı vardır. Anlam ise, davranışların "niçinine" verilen cevaplardır. Sosyolojik pozitivizme yapılan bu ciddi eleştiriler Edmund Husserl, Wilhelm Dilthey ve Max Weber'den gelmiştir. Ancak Weber ve Dilthey, sosyal bilimlere "nesnel geçerlilik" açısından sağlam bir zemin hazırlamak için çaba göstermişlerdir.[52]

Sosyal olaylara ve insanların bunları algılamalarına tesir eden çok sayıda faktörün olduğu göz önüne alındığında, hangi yöntem ve veri toplama tekniği kullanılırsa kullanılsın, araştırma neticesinde elde edilen bulguların sınırlı derecede bir açıklayıcılığa sahip olacağı aşikardır. Bu gerekçeden hareketle çok yönlü faktörel analizlerin etkili olduğu Türkiye-AB ilişkilerinde inceleme konusu yaptığımız din faktörünün, tüm ilişki süreçlerini analiz etme iddiasını taşımadığını da belirtmek isteriz. Zira, *her bilimsel araştırma sonucu elde edilen bulgular, belirli sınırlılıklar dahilinde bir geçerliliğe sahiptir*[53] şeklindeki bilimsel araştırma ilkesi de bu duruma işaret etmektedir.

Elbette henüz her şey çok yeniyken, olay/olgu/kişi; kısacası tartışmanın nesnesi mevcut ve müstakbel etkileriyle ortadayken, yapılabilecek tüm değerlendirmelerin, üzerinden zaman geçtikçe ortaya çıkacak yeni bilgiler, belgeler ya da bulgularla anlamını ve değerini tümüyle yitirmesi kuvvetle muhtemeldi. Bu yüzden yapılacak nitelikli bir akademik araştırma için, araya gereken zamansal mesafeyi koymak gerekiyordu. Bu açıdan bakıldığında, sosyal bilimlerin beklemeyi bilen sakin tavrını sergilemeye gayret ettik.

Bir sosyal bilim, bir politik bilim, bir uluslararası ilişkiler, bir sosyoloji, bir tarih çalışması da olan konumuzu, kusursuz bir metin yaratma iddiasına girme ukdesinden uzak fakat ciddi bir araştırma alanı olarak görmekteyiz. Aslına bakılacak olursa, ele alınan konu kapsamında uluslararası politik gelişmelerin dini yönüne dair analizlerle, döneme ilişkin sosyolojik değerlendirmelerden hareketle siyasi sürecin kültürel bir analizinin yapılması amaçlanmaktadır.

Düşünce tarihi alanındaki çalışmalarda, metnin sınırlandırılması sebebiyle eksik bir yönünün kalacağı muhakkaktır. Yazar için bu eksiklik, anlayışla karşılanmasının umulduğu aşılmaz bir engeldir. Kimi ifadelerin, aslında kastetmek

---

52 Adil Çiftçi, **Din ve Modernlik** Toplumbilim Yazıları I, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2002, s. 35-36.

53 Niyazi Karasar, **Bilimsel Araştırma Yöntemi**, 16 Baskı, Nobel Yayınları, Ankara, 2006, s. 73.

istediğinin ötesine geçeceği de vakıadır. Bu noktada, geleceğini umduğumuz çeşitli eleştirilerle bu sorun mümkün olduğunca giderilmeye çalışılacaktır.

Muhtemel yanılgılar veya yanlış yorumlamalar, gelmesini umduğumuz eleştirilerle değer kazanacak, çalışmamızın boşa gitmediğini bize düşündürecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM
MODERN DÖNEM ÖNCESİ TÜRK-AVRUPA İLİŞKİLERİ VE DİN

AB üyeliği sürecinde inişli çıkışlı bir yoldan geçen Türkiye'nin üyelik sürecine dair değerlendirmeler giderek kimlik konusunda yoğunlaşmakta; konuya yönelik ilgi eskiye oranla büyük ölçüde 'kültürel temelli yönelişlerle' kendini göstermektedir. Bu durum, bir yandan bir yakınlaşma eğiliminin, öbür yandan da tarihsel gelenekten de kaynaklanan belirgin bir "ötekileştirme" ediminin göstergesi olarak değerlendirilebilir.[54] Bu yüzden "aslında bir ekonomik-güvenlik sistemi olarak Avrupa Birliği'nin varlığını sürdürmesinin parametreleri nelerdir?; Türkiye'nin tam üyeliği konusu, Avrupa Birliği'nin kendi iç dinamizmi ile ne derecede ilgilidir?; ilişkilerinin bugününe geçmişten tevarüs eden algıların etkileri nelerdir?"[55] şeklindeki sorulara cevap aramak için tarihsel tecrübeyi iyi değerlendirmek gerekmektedir.

Bu gereklilikten dolayı Avrupa ve İslam dünyası arasında modern öncesi dönemde mevcut olan ilişkilerin incelenmesi giderek büyüyen ve başlı başına önem arz eden bir araştırma ve kuram geliştirme alanı haline gelmiştir.[56] Bu ilginin şekillenmesinde 'tarihsel ve kültürel bakış açısının' oldukça belirginleştiğini de eklemek gerekmektedir.

Kültürel kimlik, uzun süreli bir birikim sonucu oluşan, kültürel miras çerçevesinde inşa edilerek insanlar arasında 'bizlik' duygusu uyandıran karmaşık bir bütündür.[57] Bu yüzdendir ki Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerini bu çok yönlü kimliksel inşa süreçlerinden bağımsız olarak ele almak kanaatimizce mümkün görünmemektedir. Zira günümüz Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerine dair sorunları anlamak, geçmişten bugüne Avrupa ve Türkiye ilişkilerinin tarihsel fotoğrafını doğru analiz etmekle, Avrupalıların hafızasındaki Türk imgesinin anlaşılmasıyla mümkündür.

---

54 Onur Bilge Kula, **Avrupa Kimliği ve Türkiye**, Büke Yayınları, İstanbul, 2006, s. 19.

55 İbrahim S. Canbolat, "Almanya, Fransa ve İngiltere'nin Avrupa Birligi'ndeki Çıkar Politikaları Karşısında Türkiyenin AB Üyeliği Sorunu", **Avrasya Dosyası**, Cilt:11, Sayı:1 2005, s. 79.

56 Geard Maclean, **Doğuya Bakış**, Çev. Sinan Akıllı, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2009, s. xii.

57 Nezahat Altuntaş, "Kısmi Kriterlerin Evrensel Konumlanması", **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 79, 2004, s. 69-70.

Sözünü ettiğimiz bu gerekçeden hareketle bu bölümde "Avrupa" nitelemesinin tarihsel, mitolojik ve etimolojik tahliliyle işe başlanacak, ardından Avrupa'nın kimlik oluşumuna ve 'Ortak Avrupa Kültürünün ve Kimliği'nin oluşumuna yön verdiğini düşündüğümüz ötekileştirme örneklendirmelerine yer vermeye gayret edilecektir. Bunun yanı sıra değinilen tüm süreçlerin genelde İslam, özelde ise Türkiye ile olan ilişkilere etkisi açısından ele alınmasına; ardından da bu teorik anlatının ışığında tarihsel bir okuma denemesiyle Avrupa'daki Müslüman-Türk algısının oluşum evreleri ve dinin bu konudaki yerinin analiz edilmesine çalışılacaktır.

Söz konusu konuların başlı başına müstakil birer araştırma konusu olduğu aşikardır. Bu yüzden bu başlıkları ele alışımızın ötekileştirme temelli bir kimlik perspektifiyle sınırlı tutulduğunu ve tüm bunların AB'nin Türkiye'nin üyeliğine bakışındaki tarihsel-kolektif bilincin etkisini ortaya koymaya yönelik olduğunu belirtmek isteriz.

1.1. TARIHSEL SÜREÇTE AVRUPA(LILIK)

Batı'nın neresi olduğu sorusu, gündelik hayata hakim olan dil ve anlamlar dünyası açısından gereksiz bir soru olarak görülebilir. Bununla birlikte, bilimlerin ve özellikle de sosyal bilimlerin kavramlara dayanan ve kavramlarla çalışan bir bilimsel disipline sahip olduğu düşünüldüğünde, böyle bir incelemenin konusu olmaya aday her kavram gibi, "Batı Uygarlığı" kavramının da çerçevesinin net olarak çizilmesi ve sınırların belirlenmesi ihtiyacı hasıl olmaktadır.

Genel olarak Batı dediğimiz uygarlık alanı, sadece coğrafi bir nitelendirmeyle ifade edilemeyecek ölçüde büyük bir alana karşılık gelmektedir.[58] Bu uygarlık, Avrupa'nın batısında doğmuş olmakla birlikte, oradan Avrupa'nın diğer bölgelerine, Amerika Birleşik Devletlerine, Kanada'ya ve hatta Avustralya'ya kadar uzanmıştır. Bununla birlikte Avrupa ve Asya arasındaki sınır, topografyaya ve fiziki coğrafyaya göre açıkça tanımlanamayacak bir siyasal ve kültürel ayrım çizgisidir daha çok. Peki, Avrupa ne(resi)dir?

---

58 Server Tanilli, **Uygarlık Tarihi**, Çağdaş Dünyaya Giriş, Say Yayınları, İstanbul, 1981, s.15.

"Avrupa'nın her ne olmasını istiyorsak, Avrupa odur" diyen Cologero, belki de bu soruya en samimi cevabı veren kişidir. Bu soruya net bir cevap verememizin en önemli nedeni, diğer her kültür gibi Avrupa'nın da kendi içerisinde farklılaşmış ve çok boyutlu olmasının yanı sıra, soruya tarih boyunca farklı bağlamlarda verilen cevapların çok çeşitli ve değişken olmasıdır."[59] Değindiğimiz gerekçelerden dolayı bileşenleri tam olarak tanımlanmış, değişmeyen sınırlarla çerçevesi çizilmiş, türdeş bir kendilik olarak Avrupa'dan söz etmek son derece güçtür. Bu yüzden öznelliklerarası ve kültürlerarası bir süreç içerisinde Avrupa'nın nasıl şekillendiğini anlamaya çalışmak yerinde bir girişim olacaktır.[60]

Avrupa'nın tarihsel yolculuğu, Avrupa kavramına tarih boyunca farklı roller biçildiğini, onun farklı bağlamlarda farklı anlamlar taşıyan düşünce ve ideolojilerin hizmetinde kullanıldığını göstermektedir. Avrupa'nın gayet kaygan bir kavram olarak belirmesiyle her dönemde ve özellikle 19. yüzyıldan itibaren Avrupa'nın fikirler ve idealler üzerine bina edilmiş büyük ve bir o kadar da karmaşık "söylemsel bir inşa" olduğudur. [61]

Özetle, aslında sorun, coğrafi bir nitelendirme kaynağı olarak, bir kıta olarak Avrupa'nın neresi olduğu değil; tarihsel süreçte farklı nitelendirmelere konu olarak ve bu süreçte edindiği yeni boyutlarıyla kültürel bir temel üzerine inşa edilmiş "kimlikler Avrupası'nın" neresi olduğudur. İşte değindiğimiz bu gerekçelerden hareketle bu bölümde, bir fikir olarak oluşturulan bu yapının Avrupa Birliği'ne evrilmeden önceki tarihsel serüveninin köşe başı izlerini sürmeye çalışacak, bu serüvende kültürel temellerin oluşturulmasında literatürde çokça yer verilmeye başlanan ötekileştirme edimini, İslam ve Türkler üzerinden analiz etmeye gayret göstereceğiz.

---

[59] Aslı Çırakman, "Avrupa Fikrinden Avrupa Merkezciliğe", **Doğu Batı Dergisi**, Sayı:14, 2001, ss. 20-32.

[60] Nilüfer Göle, **İç İçe Geçişler: İslam ve Avrupa**, Metis Yayınları, İstanbul, 2009, s. 13.

[61] Gerard Delanty, **Avrupa'nın İcadı**, Çev. Hüsamettin İnaç, Adres Yayınları, Ankara, 2004, s. 1.

1.1.1. Antik Dönem ve Avrupa

Coğrafi bir ifade olmasının çok daha öncelerinde Avrupa fikri, bilim ve siyaset alanından ziyade mitler ve efsaneler dünyasına ait bir kavramdı.[62] Avrupa kelimesinin, kültürel bir içerik taşımasından çok daha önce mitolojik bir kullanımla bir kadın ismi olarak "cezb etme ve gizemlilik katma" gücüne sahip olduğuna inanıldığını, daha sonraları ise coğrafi bir anlama kavuştuğunu görüyoruz.[63]

Büyüklük bakımından Asya'nın ağırlıklı bir yer tuttuğu geniş kara kütlesinin bir köşesini oluşturan bu topraklar, hiçbir zaman belirgin fiziksel sınırlara sahip olmadığı için kendi başına belirleyici bir unsur işlevi göremezdi. Mısırlılar ve Mezopotamyalılar gibi Yunanlılar da dünyanın, "Yeryüzünün çevresinde gürüldeyen Okeanos adlı ırmakla dört bir yandan kuşatılmış büyük bir ada" biçiminde olduğuna inanıyorlardı. Hephaistos (Vulcanus) tarafından Akhilleus'un kalkanına konan ve ilk dairesel dünya haritalarında da görülen tasvir böyledir. Gezginlerin anlattıklarıyla yeni ayrıntılar öğrenilince dünya tasviri genişletildi ve sınırları daha öteye götürülerek canavarlar ve ucubelerle dolduruldu. Ardından kara bloğu üç parçaya bölündü: Avrupa, Asya ve Afrika. Yeni tasvirde Avrupa ve Afrika'yı deniz ayırıyordu; ama genellikle İstanbul Boğazı'nı ve Don Irmağı çığırını esas alarak çizilen Asya sınırı, coğrafi ölçütlerden çok kültürel ölçütlere denk düşüyordu.[64]

Deneysel bilginin arttığı dönemde İskenderiye'de Roma Enstitüsünde çalışan Yunan bilim insanı Ptolemy tarafından yapılan dünya haritasında Avrupa, ilk kez gerçekçi biçimde bilinen dünyanın küçük bir kısmı olarak yer almıştır. Dünya karalarının sadece %7'sini kaplayan Avrupa, Avrasya'nın küçük bir parçasıyken zamanla coğrafi sınırların ötesinde politik sınırlarla tanımlanarak ayrı bir kıta olarak anılmaya başlamıştır.[65]

"Peki, Avrupa ne zaman doğdu?" şeklindeki bir sorunun cevabı, tarihsel veriler açısından belirsizdir. Çünkü bu soru, bugün Avrupa olarak adlandırdığımız coğrafi mekandaki ilk insan yerleşimini mi, kendine özgü kültürel yapıların ortaya

---

62 Denys Hay**, Europe: The Emergence of an Idea**, Edinburgh University Press, Edinburgh, 1957, s. 5.

63 Gerard Delanty, **Avrupa'nın İcadı**, Çev. Hüsamettin İnaç, Adres Yayınları, Ankara, 2004, s. 27.

64 Josep Fontana, **Çarpıtılmış Geçmişe Ayna**: **Avrupa'nın Yeniden Yorumlanması**, Çev. Nurettin el-Hüseyni, Literatür Yayınları, İstanbul, 2003, s. 1.

65 John ve Francis Cole, **The Geography of the European Community**, Routledge, London, 1993, s. 255.

çıkışını mı; yoksa söz konusu mekana, içinde yaşayan insanlara ve onların kültürüne zamanla şimdiki adını veren kolektif bir bilincin yükselişini mi ifade ettiğini gösterecek bir ayrım içermiyor.

Aslında "Avrupa" kelimesinin, coğrafi bir kavram olarak bin yıllara dayanan bir tarihi olmakla birlikte; kavramın, 18. yüzyılın öncesinde de, salt coğrafi çağrışımları aşan şekillerde kullanıldığı bilinmektedir. Bu kapsamda, kavramın "salt coğrafi bir anlamı aşan" ilk kullanımına Antik Yunan'da rastlanmaktadır. M.Ö. 5. yüzyıldan itibaren İyonya'da (bugünkü Batı Anadolu kıyıları) kurulan Yunan kolonileriyle Persler arasındaki karşılaşma neticesinde, "Helen-Helen olmayan" ayrımının önem kazandığı ve "Avrupa" ifadesinin, klasik Yunan kültürüyle bu "yabancı" uygarlık arasındaki toplumsal-idari farklılıkları ifade etmek üzere kullanılmaya başlandığı görülmektedir.[66]

Fenike uygarlığında "*güneşin battığı ülke*" ya da "*batı ülkesi*" anlamında kullanılan ve sınırları belirli olmayan bir coğrafi bölgeyi ifade eden "*Europe*", söz konusu haliyle bugünkü Avrupa'nın bütününü değilse de Akdeniz havzasındaki uygarlıkları kapsayan ve "kendisini Doğu'daki medeniyetlerin siyasal yapılanma biçimlerinden ayıran toplulukları" temsil eder. Bu dönemde Avrupa coğrafi bir bölge olmanın dışında bir anlam ifade etmez. Ancak M.Ö. 431'de Peloponnesos Savaşlarının ardından yaşanan istikrarsızlıklar ve çıkan iç savaş sonrası Makedonya'nın site devletlerini işgaliyle beraber sağlanmaya çalışılan bir "*Helen Birliği*" ortaya çıkmış, bu durum Helen olmayanların "öteki" olarak tanımlanmasına hizmet eden politikaların yerleşmesine de katkıda bulunmuştur.[67]

Yunan efsanesinin özünde doğu toplumlarından olan Medler ve Persler ile yapılan savaşlar önemli bir yer tutmaktadır. "Pers tehdidiyle yüz yüze gelince, Yunanlılar kimliklerini keşfetti" denmesi bundandır. Yunanlıları, kendilerini başkalarından ayırt etmek üzere kendilerine bakabilecekleri bir ayna olarak "*barbar*" kavramını uydurmaya yönelten de, tanıma ilişkin aynı güçlüktü. Yani "Yunan" kavramının "barbar" kavramıyla aynı zamanda yaratıldığı açıktır. İlk ortaya çıktığı zaman itibariyle "barbar" sözcüğü, Yunanca olarak kendini iyi ifade etmekte güçlük çeken, lafı geveleyerek "bır bır" diye konuşan, kekeleyen kişileri –bu durum o

---

66 Pim Den Boer, Peter Bugge ve Ole Waever: **The History of the Idea of Europe**, The Open University, Routledge, 1996, s. 16.

67 Beril Dedeoğlu**, Dünden Bugüne Avrupa Birliği**, Boyut Kitapları, İstanbul, 2003, s. 21.

dönemde birçok milletin yabancı düşmanlığını ortaya koymada kullandığı bir betimleme şeklidir– nitelemek için kullanılıyordu. Sözcüğe siyasal ve ahlaki türden bir anlam kazandıran şey ise, Pers İmparatorluğu'na karşı yürütülen mücadeleydi. Herodotos bu savaşı, Yunan özgürlüğü ile Asya halklarının "adaletsizlikle ve kana susamışlıkla yeryüzünde hiç benzeri olmayan" despotizminin karşı karşıya gelişi olarak sunmaktadır. Oysa Yunan özgürlüğü ve Asya despotizmi arasındaki karşıtlık büyük ölçüde aldatıcıydı. Zira Fontana'ya göre de, Atina demokrasisinin hiçbir zaman eşitlikçilik gibi bir iddiası olmamıştı. Yunanlılar için "özgürlük" ve "demokrasi" gibi sözcükler bugün bizde çağrıştırdığına benzer anlamlar taşımıyordu.[68]

Avrupa, her şeyden önce, Yunan değil, Fenike keşfiydi ve Semitik köklere sahip olabilirdi. Zeus tarafından kaçırılmadan önce Finike Kralının kızı olarak Europa'nın bugünkü coğrafi tanımlama sistemi içerisinde Asyalı olduğu görülmektedir. Bu yönüyle Avrupa kavramı, Erdenir'in ifadesiyle "Doğudan ithaldir ve bu kavramı eski Yunan'a atfetmeye yönelik çabalar da Avrupa kültürünün Doğudaki kökenlerini inkar etmeye yöneliktir."[69] Gerçekten de, 19. yüzyılda ortaya çıkan emperyalist söylemlerden önce, eski Yunan ile Asya arasındaki bağlantıların yeterince sorgulanmadığı[70] anlaşılmaktadır.

Antik Dönem için söyleyecek olursak, Avrupa jeopolitik bir adlandırmaya konu olabilecek ayrı bir kıta değildi. Delanty, günümüzde anlaşıldığı şekliyle Avrupa'ya yüklenen mananın, Antik Dönemin büyük çoğunluğunda görülmediğini belirtmektedir. Nitekim o dönemde "*birleşik bir Avrupa*" fikri konusunda söylenmiş çok az şeye rastlıyoruz. Roma İmparatorluğu açısından kültürel bir model oluşturmakta güçlük çeken Avrupa, Kıta'nın büyük bir kesiminin "barbarlar" tarafından istilaya uğramasından dolayı, kültürel birliğini de sağlayamadı. Bu yüzden Delanty'e göre, Batı olarak adlandırılan modern Avrupa nosyonu ile eski Avrupa fikri arasında çok az bir tarihsel uygunluk söz konusudur.[71]

---

68 Josep Fontana, **Çarpıtılmış Geçmişe Ayna**: **Avrupa'nın Yeniden Yorumlanması**, Çev. Nurettin el-Hüseyni, Literatür Yayınları, İstanbul, 2003, s. 3-4.

69 F. H. Burak Erdenir, **Avrupa Kimliği: Pan-Milliyetçilikten Post-Milliyetçiliğe,** Ümit Yayıncılık, Ankara, 2006, s. 57.

70 Martin Bernal, **Black Athena: The Afroasiatic Roots of Classical Civilization,** Cilt: 1, Rutgers University Press, New Brunswick, 1987.

71 Gerard Delanty, **Avrupa'nın İcadı**, Çev. Hüsamettin İnaç, Adres Yayınları, Ankara, 2004, s. 33.

Romalılar için de Avrupa kavramı coğrafi anlamı ötesinde kültürel bir anlam içeriğine sahipti. Zira Romalılar için dünyanın merkezi olan Roma dışında Avrupa'nın fazla bir önemi olmadığı bilinmektedir. Pax Romano (Roma Barışı) döneminde (M.Ö. 27 - M.S. 180) İmparatorluk, "ortak ve tek bir emperyal yönetim, hukuk, edebiyat, dil ve din" gibi unsurları kullanarak kendi yönetimi altında geniş bir coğrafyayı tek bir kimlikte birleştirmeye çalışmıştır.[72]

Kültürel manada Avrupa kavramsallaştırmasının ilk kullanımına ise genellikle Hıristiyanlık ve Avrupa'nın buluştuğu noktada rastlanılmaktadır. Bu durum, Nuh'un oğullarından biri olan Yafes'in Europa ile evlenerek Yunan mitolojisi ve Hıristiyanlık mitolojisinin birleşmesi ile gerçekleşmiştir. Mitolojik anlatıya göre, bu ilişkiden doğan çocuk ve neslinin oluşturduğu vatan da genel olarak '*Hıristiyanlık Ülkesi*' (*Christendom*) olarak adlandırılmıştır.[73]

800 yılında Papa'nın Charlamagne'a taç giydirmesi ile Roma İmparatorluğu, Hıristiyan imanının dünya üzerinde yayılmasından ve savunulmasından Papa'ya karşı sorumlu hale gelmiştir.[74] Bu olay Avrupa siyasi tarihi içinde İmparatorluk otoritesinin ve Latin Hıristiyanlığı'nın bir siyasal güçte sembolik olarak birleşmesi bakımından (Kutsal Roma İmparatorluğu) önemli bir anlam kazanmıştır.[75] Dolayısıyla çizilen bu tarihsel şema içerisinde Charlamagne'ın imparatorluğuna özel bir anlam atfedildiği gözlenir. Çünkü Roma İmparatorluğu'nun Avrupa'nın tarihsel ve kültürel çekirdeğini oluşturduğu kabul edilmektedir. Nitekim Avrupa ifadesi, siyasi bir kavram olarak ilk kez Avrupa'nın Babası (Pater Europe) olarak adlandırılan Charlemagne'ın sarayında telaffuz edilmiştir. Bu durumu Erdenir "Hıristiyanlığın Avrupalılaşması"[76] olarak nitelendirmektedir.

Avrupa'nın Antik Dönemlere dayalı kurgusal inşasına ve bu süreçte dinin yerine dair anlatımımızda şimdilik bu kadarıyla yetiniyoruz. Takip eden başlıkta Avrupa kimliğinin tesisinde ötekileştirme edimine, ötekileştirme aracı olarak dinin etkisine ve bu durumun Avrupa'nın tarihsel süreçte en önemli ötekisi olarak beliren

---

72 Deniz Altınbaş, "Avrupa Kimliği: Avrupa Kimliği Var mıdır? Kimlik Yaratma Sürecinde Türkiye'nin Yeri Nedir?", **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi-ASAM,** Ekim 2006, s. 6.

73 Ahmet Nuri Yurdusev, "Avrupa Kimliğinin Oluşumu ve Türk Kimliği", **Türkiye ve Avrupa***:* Batılılaşma, Kalkınma, Demokrasi, (Der. Atila Eralp), İmge Kitabevi, Ankara, 1997, s. 40-42.

74 Mehmet Ali Ağaoğulları, Levent Köker, **İmparatorluktan Tanrı Devletine**, 4. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2001, s. 177.

75 Kürşat Ertuğrul, "AB ve Avrupalılık", **Doğu-Batı Dergisi**, Yıl:4, Sayı:14, Ankara, 2001, s.150.

76 F. H. Burak Erdenir, **Avrupa Kimliği -Pan Milliyetçilikten Post Milliyetçiliğe-**, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2005, s. 54.

Türkler ile ilişkilerindeki rolüne yoğunlaşmaya çalışacağız. Fakat tüm bunlardan önce tezimizde kullanacağımız manada "ötekileştirme"den ve de "kimlik inşasındaki etkisinden" bahsederek işe başlayacağız.

1.2. KİMLİK

Kimlik konusu, çok boyutlu bir içeriğe sahip olmasından dolayı disiplinler arası bir çalışmayı zorunlu kılan karmaşık konularından birisidir sosyal bilimlerin.

Kimlik, özdeş olma hali olarak tanımlandığında, aynı zamanda diğerine karşıtlık, diğerinden fark anlamına gelmektedir. Bu anlamda kimliğin ortaya çıkma sürecinde, kimliğe karşıt olarak oluşturulan bir ötekini öne çıkartma zorunluluğu vardır. Benzer noktaya temasla Taylor da herhangi bir kimliğin yalnızca kendi içinde gelişmediğini, insanın yaratılış itibariyle başkalarıyla iletişim kurmaya eğilimli olduğunu ve gelişmenin de ötekiyle kurulan ilişkiyle doğrudan ilgili olduğunu söyler.[77] Bu bakımdan bir kimlik inşa süreci, karşıtların ve ötekilerin belirlenmesini gerektirir. Tarihsel süreç bunun örnekleriyle doludur. Aslına bakacak olursak her çağ, her toplum kendi kimlikleriyle birlikte ötekilerini de yaratır.[78]

Tekeli'ye göre, kimliğin inşasına ve toplumu dinamik kılacak toplumsal grupların oluşmasına da imkan vermesi açısından "öteki"nin olmadığı bir toplum arayışı anlamsızdır.[79]Assman, öteki topluluklarla ve onların farklı yaşam biçimleriyle karşılaşmanın, kişisel kimliğin aidiyet bilincine çıkarılmasında bir biz kimliğine doğru evrilmesinde önemli bir yeri olduğunu söylemektedir.[80] Söz konusu bir kimlik edimi için bireyin öncelikle kendisini başkasına/öteki olana göre konumlandırması ve tanımlaması, ardından da başkası/öteki tarafından algılanan kendisine dair parametrelerle özdeşleşmesi gerekir. Böylelikle bir kimlik edimi ve muhafazası sağlanmış olur.

---

77 Charles Taylor, "Nationalism and Modernity," **The Morality of Nationalism**, (Ed. Robert McKim, Jeff Mc Mahan), Oxford University Press, Oxford, 1997, s. 38.

78 Güliz Uluç, **Medya ve Oryantalizm: Yabancı, Farklı ve Garip… Öteki,** Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2009, s. 36.

79 İlhan Tekeli, **Birlikte Yazılan ve Öğrenilen Bir Tarihe Doğru**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007, s. 143.

80 Jan Assman, **Kültürel Bellek - Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama, Politik Kimlik**, Çev. Ayşe Tekin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 134.

Bu bağlamda 'öteki'lere (dış grup) dair yaratılan klişeler, toplumsal yaşam alanında "öteki"lere bakışın ana hatlarını belirler. Ayrıca bunlar, toplumsal önyargıları güçlendirir, topluma düşünsel boşluk bırakmadığı için endişeyi engeller; Adorno'nun da dediği gibi "klişe, olanlara rahatlatıcı bir şekilde bakmanın aracıdır."[81]

1.2.1.Kimlik ve Ötekileştirme

Öteki halklara ilişkin kalıp yargılar, önyargılar ve imgeler ortaya çıktıkları dönemlerde savaş zamanında kazanma arzusunu yükseltmek, düşmana karşı direnci arttırmak gibi farklı amaçlara hizmet etmişlerdir. Savaşlar sona erse de bunlar barış dönemlerinde de halkların ortak belleğinde var olmaya devam etmektedir. Tevarüs edilen toplumsal belleğe ait bu unsurlar, taraflara arasındaki sonraki tüm ilişki düzeylerinde de kendisini göstermektedir. "Ötekileştirme" ise, ortak özelliklere sahip bireyleri bir araya getiren bir politikadır. Dolayısıyla bütünleşme ve ayrı tutma madalyonun iki yüzü olarak görülebilir.

Hülasa, kimlik oluşturmada ve toplumsal inşada ötekileştirme kaçınılmaz bir yere sahiptir ve de "öteki"nin olmadığı bir toplumsal yapı arayışında olmak beyhude bir çabadır.

Bu noktada karşımıza bireysel kimliklerin içinde şekillendiği "kültür" kavramı çıkmaktadır. "Ötekileş(tir)me" geleneği bağlamında ilkin kültür, kültürel kimlik, kültürel etkileşim, tekkültür, çokkültür ya da arakültür gibi kavramlar, "biz" ile "öteki"nin etkileşimi kapsamında belirginleştirilmektedir. Kültürel kimlikler, bir yerden gelirler, bir geçmişe sahiptirler ve sürekli değişim geçirirler. Bu açıdan onlar, geçmişte yaşadığımız deneyimlere ve bu deneyimler sonucu geçtiğimiz değişik yollara verdiğimiz isimlerdir.

Ötekilik fikri içseldir ve kültürel kimlik algımızı değiştirebilmektedir. Kültürel kimlik durağan bir yapıya sahip değildir. İlk ve son olarak ortaya çıkmış bir şey olmadığı gibi kesin ve son dönüş yapabileceğimiz sabit bir kaynak da değildir.

---

[81] Theodor W. Adorno, **Otoriteryan Kişilik Üzerine**, Om Yayınları, İstanbul, 2003, s. 40.

Sırf bir hayalden de ibaret değildir. Bir tarihe sahip olan kültürel kimlikler, kültürlerde ya da tarihte var olan ve durağan olmayan belirleme noktalarıdır.[82]

Bu durumun neticesinde mesele, asıl olarak kültürlerin eşdeğer ve eşit oldukları ve kültürel gelişimin ancak karşılıklı etkileşimle olanaklı olabileceği ilkesine dayanmaktadır.[83] Yurdusev de kimlik tesisinde benzer noktadan hareketle "başkasının varlığı aidiyetin tanımlanması için elzemdir. Hele bu başkası ya da öteki tehdit oluşturuyorsa ya da tehdit olarak algılanırsa, işte o zaman onun rolü, salt tanımlama işleminin ötesinde kimliği kuvvetlendirme şeklinde cereyan eder" demektedir.[84] Özetleyecek olursak, toplumsal yapı içersinde farklı kimliklerin var olması kaçınılmazdır.

Toplumsal kimliğin inşasında etkisine değindiğimiz ötekileştirme, kendisini *toplumsal tarih yazımı*nda da göstermektedir. Kendini tarihsel süreçte tanımlayan toplumsal tarih yazımı aynı zamanda kendisinin taşıdığı özellikleri taşımayan diğer toplumların kültürel farklılıklarını ön plana çıkartarak gerek aidiyeti sağlama gerekse de kültürel sınırları çizmek suretiyle ötekileştirmeye de uygun bir zemin oluşturmaktadır.[85]

Sözünü ettiğimiz toplumsal tarih yazımını, kültürel kimliğini tarihsel süreçte karşılaştığı öteki topluluklarla ilişkisine göre sürekli yeniden inşa ettiğini düşündüğümüz Avrupa örneğinde irdelemeye geçelim şimdi de.

1.2.2. Avrupa Kültürünün ve Kimliğinin Oluşumunda Ötekileştirme

Kimliği tanımlayan en önemli kriterlerden biri olan farklılık, 'öteki'ne göre sahip olunan konumu ifade eder. Farklılık, bireysel olarak benlik unsurlarından, toplumsal olarak da ortak bir kültür, somut bir toprağa bağlılık ve bir topluluk oluşturma bilincinden kaynaklanır.[86] Bu durumda karşımıza "coğrafi anlamda nitelenmiş öteki" kavramı çıkmaktadır. Üzerinde yaşanıla gelen coğrafya ile insan

---

82 Stuart Hall, "Cultural Identity and Diaspora", **Identity and Difference** içinde, Der. Kathryn Woddward, Sage Publications, London, California ve New Delhi, 1990, s. 51-53.

83 Onur Bilge Kula, **Avrupa Kimliği ve Türkiye**, Büke Yayınları, 2006, s. 20.

84 Ahmet Nuri Yurdusev, "Avrupa Kimliği'nin Oluşumu ve Türk Kimliği", **Türkiye ve Avrupa**: **Batılılaşma, Kalkınma ve Demokrasi**, (Der. Atila Eralp), İmge Yayınları, Ankara, 1997, s. 21.

85 İlhan Tekeli, **Tarih Yazımı Üzerine Düşünmek**, Dost Kitapevi Yayınları, Ankara, 1998, s. 87-88.

86 Celalettin Vatandaş, **Ulusal Kimlik**, **Türk Ulusçuluğunun Doğuşu**, Açılım Kitap, İstanbul, 2004, s. 18-19.

ilişkisi önemli bağıntılar içerir. Bu yüzden coğrafi temelli bir kültür ve medeniyet tanımlamasına dayalı ötekileştirme bilimsel olarak araştırmacıların hep ilgisini çekmiştir. Bu ilginin belki de tarihsel süreç içerisinde kendisini en çok gösterdiği alan *doğu-batı* ötekileştirmesidir.

Söz konusu ayrımın meydana gelmesindeki en önemli dönüm noktası, 286 yılında Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölünmesidir. Batı tarafı Latin Hıristiyanlığı çerçevesinde Avrupa fikri etrafında şekillenirken, diğer taraf Doğu (Orient) ile özdeşleştirilmiş ve zamanla Avrupa'dan sayılmaz olmuştur.[87]

İşte belki de böyle bir sürecin sonunda tam olarak hangi mekansal alanları ifade ettiği kesin hatlarla belli olmamakla birlikte, Roma İmparatorluğu'nun kendi ülkesi için *Pars Orientalis* ve *Pars Oksidentalis* tanımlaması, kurgusal Doğu-Batı karşıtlığının ilk doğuşudur, denilebilir.[88] Daha önce de değindiğimiz gibi, Roma'nın ve kültürel olarak Avrupa'nın kendisini temellendirdiği Antik Yunan Uygarlığında insanlık genel olarak ötekileştirme zeminine dayalı olarak iki ana kategoriye ayrılmıştır: 'Yunanlılar' ve 'barbarlar'.[89] Onların ideolojilerine göre Yunanlılar, barbar olmayanlardır; barbarlar da Yunan olmayanlardır.

Antik dönem filozofu Aristoteles de halkları kategorize etme yoluna gitmiş; Helenleri zeki, cesur ve en iyi yönetimleri kuran halklar; Afrikalı doğuluları ise, "doğuştan köle" ve "barbar" toplumlar olarak nitelemiştir.[90] Plutarkhos'un aktardığına göre de Aristoteles öğrencisi İskender'e, Yunanlılara dostça davranmasını, barbarlara ise "sanki bitki ve hayvanlarmış gibi" bakmasını öğütlemişti.[91]

Hıristiyanlığın, imparatorluğun resmi dini olarak kabul edilmesinden sonra da medeni-barbar ayrımı anlayışı varlığını devam ettirmiştir.[92] Bu süreçte değişmeyen şey ise, Batının düşman öteki tarafından her zaman tehdit edildiği kurgusudur. Zaten

---

87 Beril Dedeoğlu, "Avrupa Birliği'nin Bütünleşme Süreci I: Tarihsel Birikimler", **Dünden Bugüne Avrupa Birliği**, Der. Beril Dedeoğlu, Boyut Yayınları, İstanbul, 2003, s. 25.

88 Mehmet Ali Kılıçbay, **Doğu'nun Devleti Batı'nın Cumhuriyeti**, İmge Kitabevi, İstanbul, 2001, s. 45.

89 Dominique Schnopper, **Sosyoloji Düşüncesinin Özünde Öteki ile İlişki**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 36.

90 Aristoteles için Bkz: Alaeddin Şenel, **Siyasal Düşünceler Tarihi**, Bilim ve Sanat Kitapevi, 6. Baskı, Ankara, 1996, s. 177.

91 Josep Fontana, **Çarpıtılmış Geçmişe Ayna**: **Avrupa'nın Yeniden Yorumlanması**, Çev. Nurettin Elhüseyni, Literatür Yayınları, İstanbul, 2003, s. 9.

92 William R. Jones "The Image of the Barbarian in Medieval Europe", **Comparative Studies in Society and History**, Cilt: 4, Sayı: 13, 1971, s. 380.

bu tehdit algısı, Batılıların zihninde tarihsel bir miras olarak mevcut olduğu söylenebilir.

Brague'in saptamaları açısından herkesçe kabul edilen doğal sınırlardan yoksun olan Avrupa, belirli bir mekan değildir, kendisini ancak dünyanın geri kalan kısmından ayırmak suretiyle belirlemiş bir mekandır.[93] Mutlak manada coğrafi bir Doğu veya Batı konumlandırmasının imkansızlığından bahseden Kılıçbay, bunların birbirini karşılıklı olarak kendi aynalarında ürettiklerini belirterek,[94] bu tür nitelendirmelerin aslında kurgusal olduğuna dikkat çekmektedir. Benzer bir iddiayı dile getiren Delanty de Avrupa'nın "jeopolitik bir bölge olmanın aksine kültürel bir fikir olarak" özellikle Aydınlanma döneminden bu yana deforme olmuş bir modernleşmenin gölgesinde "icat edildiğini" ileri sürmüştür.[95]

Özetleyecek olursak, kendisini coğrafi ölçütlerle tanımlama çabasına rağmen siyasi, kültürel ve ekonomik yönü ağır basan Avrupa, Delanty'nin ifadelendirmesiyle bir icat ve kurgu fikrine dayanır. Bu kurgusal icat, büyük ölçüde dahil etme ve dışarıda bırakma (ötekileştirme) şeklinde iki yönlü olarak cereyan etmiştir. Akdemir konuyu şöyle özetler: "Avrupa'nın kimliği, tarihsel süreç içerisinde, öteki topluluklarla ilişkisine göre gelişen ve değişen değer yargılarıyla yoğrulmuştur."[96] Tarık Ramazan da "asıl sorunun Batının 'var'lığı değil, 'var olma biçimi'dir"[97] diyerek Avrupa(lı) kimliğinin oluşumunu genel olarak ötekileştirme üzerinden temellendirmektedir.

Başta da belirttiğimiz gibi, Avrupa tanımlanmış bir uzam değil, kendi kendisini öteki ile tanımlamış bir uzamdır. Bunu da genellikle kendisini dünyanın geri kalanından -İslam ve daha sonra Ortodoksluktan- ayırarak yaptığı söylenebilir. Bir an gelmiş, 'Avrupa' bir yönün -Batı- değil, dünyanın bir bölgesinin adı olmuştur. İşte bu anda bu bölge kendisini (Atina'nın bulunduğu) Bizans'tan ve (Kudüs'ün

---

93 Remi Brague, **Avrupa: Roma Yolu**, Çev. Betül Çotuksöken, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1998, s. 144-147.

94 Mehmet Ali Kılıçbay, "Fakir Akrabanın Talihi", **Doğu Batı Düşünce Dergisi**: **Doğu ne? Batı ne?** Yıl: 1, Sayı: 2, 1998, s. 47-53.

95 Gerard Delanty, **Avrupa'nın İcadı**, Çev. Hüsamettin İnaç, Adres Yayınları, Ankara, 2004, s. 4; 207.

96 Erhan Akdemir, **Kimlik ve Kültür Tartışmaları Bağlamında Avrupa Kimliğinin ve Kültürünün Oluşumu ve Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerine Etkisi**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2012, s. 231-237.

97 Tarık Ramazan, **İslam: Medeniyetlerin Yüzleşmesi Hangi Modernite için Hangi Proje**, Çev. Ayşe Meral, Anka Yayınları, İstanbul 2003, s. 276.

bulunduğu) İslam dünyasından[98] koparma/ayrı tutma yolunu tercih etmiş gibi görünüyor.

Dış dünya ile yaşanılan karşılaşmaların Avrupa'nın kendini algılayışını da etkilemiştir denebilir. Bu yönüyle Avrupalılık olgusu o dönemdeki anlamıyla sınırlarda yankı bulmuştur. 8. yüzyıldan itibaren Müslüman Arap akınlarıyla şekillenen Müslüman öteki algısı, 14. yüzyıldan itibaren Osmanlı Türklerinin ilerleyişiyle "vahşi saracenli imgesi, vahşi Türk imgesiyle değiştirilmiş, yapılanmış olan öteki söylemi dine odaklanmıştır."[99] Bu açıdan denebilir ki, Avrupa kültürü, dinde ve kültürdeki kendi kaynaklarının dışsallığının korumasıyla olanaklı kılınabilmiştir. Bu eğilim belki de onu hem Müslümanlaştırılmış dünyadan hem de Bizans dünyasından ayırmıştır.[100] Avrupa içine doğru hızla yayılan Türkler, İslamiyet'in bayraktarlığını üstlenmeleriyle Avrupa kimliğinin yegane karşıt/olumsuz tanımlayıcıları-ötekisi haline gelmiştir denebilir.

Ötekileştirme perspektifiyle konumlandırılan Müslüman ve Türk algısı, kanaatimizce Avrupalılık bilincinin oluşmasında önemli bir yere sahip olmuştur. Anlaşılan odur ki Avrupa kendi dışındakine yönelik ilişkinin/algılamanın türüne, dünyadaki uygarlık mekanına göre bir aidiyet alanı belirleyebilmektedir.[101] Bu durum ötekileştirme perspektifinde önemli bir yere sahip olan "Avrupa'da öteki üzerinden gerçekleştirilen kimlik inşasında dinin önemi"ne yer vermeyi gerekli kılmaktadır.

1.2.3. Avrupa Kimliğinin Oluşumunda Ötekileştirme Aracı Olarak İslam

Kimlik inşasını bünyesindeki unsurların ortak ve benzer özellikleri üzerinde değil de kendisinden olmayan öteki üzerinden gerçekleştirdiğini söylediğimiz Avrupalılarca dinin ötekileştirmeye nasıl konu edildiğini ve bu durumun ilişkileri

---

98 Remi Brague, "Kendi Kendini Avrupalılaştırma Olarak Avrupa Kültürünün Tarihi", (Çev. Ömer Albayrak), **Avrupa'nın Krizi**, (Der. Ali Vahit Turhan, Önay Sözer), Dost Kitabevi, Ankara, 2007, s. 265.

99 Robert Miles, **Irkçılık**, Çev. Sibel Yaman, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1998,ss: 24-30.

100 Remi Brague, "Kendi Kendini Avrupalılaştırma Olarak Avrupa Kültürünün Tarihi", Çev. Ömer Albayrak, **Avrupa'nın Krizi**, (Der. Ali Vahit Turhan, Önay Sözer), Dost Kitabevi, Ankara, 2007, s. 268.

101 İbrahim S. Canbolat, **Avrupa Birliği: Uluslar üstü Tarihsel, Teorik, Kurumsal, Jeopolitik Analizi ve Genişleme Sürecinde Türkiye ile İlişkiler**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2002, s. 3.

nasıl etkilediğini açımlamaya ve böylelikle günümüze dair birtakım tarihsel analizler yapmaya gayret edeceğiz bu başlık altında.

Avrupa'nın yayılmacı politikalarından çok daha öncelerinde ortaya çıkan ötekileştirici tavrının büyük ölçüde din temelli olarak şekillendiğini söyleyebiliriz. Zira "din bu dönemde toplumda birlik ve dayanışmayı sağlayan temel unsurdu. Bu açıdan da 'dinsel kimlik' bir üst kimlik olarak, dönemin en belirgin kimlik kategorisini oluşturmaktaydı."[102] Bu din kaynaklı kimlik inşasındaki en büyük kırılma noktası, Roma İmparatorluğunun doğu ve batı şeklinde ikiye ayrılmasıyladır. Zira Antik Yunan'da coğrafi bir kategorizasyonun adı olan Doğu ve Batı, Avrupa ile özdeşleştirilen Latin Hıristiyanlığıyla kendini tanımlayana Batı Romanın, Ortodoksluğun temsil makamı olarak gördüğü Doğu Roma'yı dışlamasıyla kültürel-dini bir ayrımı da içerir hale gelmiştir. Bundan sonra Doğu ve Batı arasında, bir bölünme meydana gelmiş, Avrupa'nın kimliği, Orient'le olan kökensel bağları büyük ölçüde yok sayılarak, manevi ve dinsel bir üstünlük duygusu[103] üzerine kurgulanmaya çalışılmıştır denebilir.

Takip eden dönemlerde kendilerini genellikle "Batının Hıristiyan mirası ile temellendirme yolunu seçen Avrupalılar"[104] bu tercihlerini, siyasi ve sosyal tüm ötekileştirme edimlerinde dayanak noktası olarak kullanmaktan da çekinmemişlerdir. "İslam'ın ortaya çıkışından itibaren tarihin, Doğu ve Batı ya da Müslüman Dünyası ve Hıristiyan Dünyası (Christendom) olarak kurgulanan iki dünya arasında askeri, siyasi, ekonomik, dini ve sosyo-kültürel çekişmelere sahne olduğu bir gerçektir. Bu çekişmelerin tarihten gelen korkuları sürekli diri tutma ve yeni şartlar altında yeni korkuların ortaya çıkması noktasında önemli bir etkiye sahip olduğu söylenebilir."[105] Sonraki yüzyıllarda ise Avrupa için asıl ötekinin/tehdit kaynağının İslamiyet/Müslümanlar ve Türkler olduğunu yaptığımız çıkarımlardan hareketle söyleyebiliriz.

---

[102] Tuğçe Poyraz, Gülay Arıkan, "Avrupa Türkiye İlişkileri ve Dönemsel Olarak Değişen 'Öteki' Tanımları.''**Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 20, Sayı: 2, 2003, s. 64.

[103] Gerard Delanty, **Avrupa'nın İcadı**, Çev. Hüsamettin İnaç, Adres Yayınları, Ankara, 2004, s. 43.

[104] Bülent Şenay, "Avrupa Birliği'nin Dini Kimliği ve Avrupa'da Dinler: Hıristiyanlık, Yahudilik, Hinduizm, Budizm ve İslam", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 11, Sayı: 1, 2002, s. 126-127.

[105] Tuba Er, Kemal Ataman, "İslamofobi ve Avrupa'da Birlikte Yaşama Tecrübesi Üzerine", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** Cilt: 17, Sayı: 2, 2008, s. 748.

Ötekileştirilerek tehdit algısına konu edinilen İslamiyet'in Avrupa kimliğinin oluşumundaki güçlü etkisini modern dönemde ilk kez dile getiren Pirenne, İslam akınlarıyla birlikte başta Akdeniz olmak üzere Batının güç dengelerini alt üst edecek şekilde değiştirmek suretiyle Müslümanların, Avrupa dünyasına alternatif bir güç, hatta en önemli rakip haline dönüştüğünü savunmuştur.[106]

Hz. Muhammed'in vefatından sonra hızla ilerleyen akınlarıyla Arabistan ve Mezopotamya sınırlarını aşarak Asya steplerinden ve Akdeniz'in güneyinden Avrupa sınırlarına dayanan ardından da Vizigot Krallığını[107] ele geçiren Müslümanlar,[108] Avrupalılarda 8. yüzyıldan itibaren bir korku ve endişeye neden olmuştur.

Tehdit ve korkuya dayalı bu algı, bir taraftan Avrupa'nın öteki hakkındaki imgesini güçlendirirken, diğer yandan da belirli bir kültürel kimlik çerçevesi etrafında kendi kimlik inşasını gerçekleştirmesine olanak sağlamıştır.[109] Benzer noktaya temasla Mastnak da ötekileştirme temelli Müslüman karşıtlığının ve korkusunun Avrupalıların Avrupa'yı inşa süreçlerinde oldukça etkili olduğunu belirtmektedir. [110]

Müslüman akınları sonucunda fiziksel ve ruhsal manada bir kuşatılmışlık duygusu içerisinde kendilerini bulan Avrupa halkları, en büyük ortak paydaları olarak gördükleri Hıristiyan kültürü etrafında toplanmak suretiyle hem benliklerini korumaya hem de öteki saydıkları düşmana karşı mukavemetlerini arttırmayı istemişlerdir. Burada değinildiği şekliyle Hıristiyanlığın, her şeyden önce tehdit altındaki bir toplumsal düzeni korumak amacıyla imparatorluğun ömrünü uzatmaya yönelik bir girişim olduğunu vurgular Fontana.[111]

---

106 Henri Pirenne, **Hz. Muhammed ve Şarlman:** İslam Fetihleri ve Ortaçağ Batı Uygarlığı, Çev. Muhsin Ö. Mengüşoğlu, Pınar Yayınları, İstanbul, 2012, s. 208-223.

107 Avrupa'da 4. ve 5. Yüzyılda gerçekleşen büyük göçe katılan Gotların batı kolunu oluşturan ve zamanla sınırlarını Batı Roma İmparatorluğu'nun içlerine kadar genişleterek İspanya'ya yerleşen ve kısa zamanda büyük bir stratejik öneme ve zenginliğe ulaşan Vizigot Krallığı, Hıristiyanlık açısından önemli bir yere sahip olan "Toledo Konsilleri"ne de ev sahipliği yapıyordu. Varlıklarına 711 yılında Tarık Bin Ziyad komutasındaki İslam ordusu son vermiştir. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Özdemir, "Tuleytula" maddesi, **Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi**, Cilt: 41, s: 364-367.

108 Edward Said, **Oryantalizm**, Çev. Nezih Uzel, İrfan Yayımcılık, İstanbul, 1998, s. 91-92.

109 Bernard Lewis, **İslam'ın Krizi**, Çev. Abdullah Yılmaz, Literatür Yayınları, İstanbul, 2003, s. 41.

110 Tomaz Mastnak, "Europe and The Muslims: The Permanent Crusade", **The New Crusades, Constructing the Muslims Enemy** içinde, (Der. Erman Qureshi ve Michel Sells), Columbia University Press, New York, 2003, s. 206-207.

111 Josep Fontana, **Çarpıtılmış Geçmişe Ayna**: **Avrupa'nın Yeniden Yorumlanması**, Çev. Nurettin Elhüseyni, Lüteratür Yayınları, İstanbul, 2003, s. 31.

Fontana'nın sözünü ettiği hayati gereklilikten dolayı olsa gerek, Hıristiyan-Müslüman farklılığına/karşıtlığına yönelik vurgu, zamanla Katolik-Ortodoks ayrımının önüne geçmiştir.[112] Hıristiyanlar ve kafirler ikilemi, daha sonra gerçekleşecek olan Avrupalılar ve barbarlar zıtlığından daha büyük bir önem taşıyordu. Birbirine karşıt kimliklerin hasmane sisteminin inşasına atfedilen bu terimler, süregelen farklılık nosyonu ve ötekilik kavramı üzerinden yaratılmaktaydı.

1000 yılında Avrupa'daki uyanıştan söz edildiğinde, dönemin aynı zamanda toplumsal ve dinsel bir çatışmaya sahne olduğu çoğu kez unutulur. Bu çatışma yeni sınırların çizilmesine yol açmıştır: Bir yandan Avrupa'yı Müslümanlardan ve Doğu Hıristiyanlığından ayıracak olan dış sınırlar, bir yandan da bizzat Avrupa toplumunun bir kesimini kuşatacak olan iç sınırlar. İşte böyle bir ortamda Avrupa'nın bahsi geçtiği şekliyle kendi iç sınırlarına kapanmasını-savunma stratejisi benimsemesini haklı göstermek adına mücadele edilecek yeni bir "öteki" imajı yaratıldı.[113] Böylesi bir ortamda Avrupa'nın kimlik tanımlaması yaparken ötekileştirmek için kendisine en uygun unsur olarak İslam'ı seçtiği ileri sürülmektedir. Örneğin, Mortimer, Avrupa toplumlarına yabancı olan ve tehdit oluşturan bir "öteki" aranırken İslam'ın en mantıklı hedef olarak görüldüğünü söylemektedir.[114]

1100'den önceki Batılı yazarlar bir din olarak "İslam hakkında, gerçek manada hiçbir şey bilmiyorlardı. Onlar için İslam, Hıristiyanlığı her taraftan tehdit eden sayısız düşmandan yalnızca birisi idi ve İslam tek tanrıcılığını, ilkel Viking, Slav ve Macar putperestliğinden ayırt etme hususunda hiçbir istek duymuyorlardı."[115]

Ortaçağ yazarları ise Avrupa'nın Hıristiyanlığın tek olmasa bile ana mekanı olduğu konusunda hemfikirdi. Avrupa'da yaşayan ve Hıristiyan olmayanların ya yabancı ya da istilacı olduğuna inanıyorlardı.[116] Bunun sonucu olarak "Ortaçağ'la birlikte Batı kendini, *Universitas Christiana* (Hıristiyan Alemi) ya da *Christianitas*

---

[112] Trond Berg Eriksen, "The Eropean Self-image", **Culturel Politics and Political Culture in Postmodern Europe** içinde, (Der. J. Peter Burgess), Rodopi, Amsterdam-Atlanta, 1997, s. 112.

[113] Josep Fontana, **Çarpıtılmış Geçmişe Ayna**: **Avrupa'nın Yeniden Yorumlanması,** Çev. Nurettin Elhüseyni, Lüteratür Yayınları, İstanbul, 2003, s. 51.

[114] Edward Mortimer, "Christianity and Islam", **International Affairs**, Cilt: 67, Sayı: 1, 1991, s. 11.

[115] Richard W. Southern, **Orta Çağ Avrupa'sında İslam Algısı**, Çev. Ahmet Aydoğan, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 2000, s. 23.

[116] Franco Cardini, **Avrupa ve İslam**, Çev. Gürol Koca, Litaratür Yayınları,İstanbul, 2004, s. 5.

(Hıristiyan Evreni); İslamiyet'i ise 'öteki' çerçevesinde tanımlamıştır. Bu da, Doğu'yu Avrupa'nın kültürel rakibi ve karşıtı durumuna sokmuştur."[117] Kudüs'ün, Haçlı savaşçıları tarafından işgale uğradığı 1099 ve 1187 tarihleri arasında, Avrupa'dan ziyade Hıristiyan Alemi'ne yapılan vurgu, Hıristiyanlık Avrupa sınırlarını aştığı için, hiç de şaşırtıcı değildi.[118]

Kudüs'ün Hıristiyan Alemi'ndeki önemi, onu Hıristiyanlar için vazgeçilmez kılan simgesel ve manevi konumu, yolculuklarla, hac ziyaretleri sayesinde Hıristiyanlar arasında tanınması ve saygın bir şehir haline gelmesi, bu şehrin Avrupa ile İslam arasında karşılıklı bir farkındalığın gelişmesinde temel bir rol oynadığını gösterir. Bu farkındalıkta dostça duyguların yanı sıra düşmanca duygular da rol almıştır.[119]

Değindiğimiz süreçten de anlaşıldığı gibi, Ortaçağ Hıristiyanlığı için İslam'ın varlığı, merkezi bir problem olarak görülüyor ve bu algı, adeta hayatın her alanını kuşatıyordu. Gündelik hayatı ilgilendirdiği şekliyle bu problem Haçlı seferleri, din değiştirme, birlikte yaşama ve ticari mücadele gibi birbiri ile yarışan ihtimaller arasındaki bir cevap arayışını ve konum alışı da gerektirmekteydi. Teolojik bir problem olarak ise, devamlı surette, İslam'ın mevcudiyetinin gizemine yönelik bazı cevaplar da talep edilmekteydi: İlahi takdirin tarihte onun için öngördüğü rol neydi? Dünyanın son günlerinin (geldiğini gösterir) bir işareti mi yoksa Hıristiyanlığın gelişiminde bir aşama mıydı? Bir sapkınlık; bir fırka ya da yeni bir din miydi? İnsan ya da bir cin mi yoksa Hıristiyanlığın müstehcen bir parodisi miydi? Yoksa saygıyla ele alınmaya layık bir düşünce sistemi miydi? Bu seçenekler arasında karar vermek zordu. Fakat karar vermeden önce olguları bilmek gerekliydi ve bunların bilinmesi de kolay değildi. Böylelikle elde edilmesi zor; gizlilik, ön yargı ve kirlenme korkusundan kaynaklanan öğrenmeme ve bilmemeye yönelik kuvvetli arzuyla daha da çetin bir niteliğe bürünen; linguistik ve edebi bilgi olmaksızın çözülemeyen hatta yaklaşılamayan tarihi bir problem ortaya çıktı.[120]

---

[117] Mustafa Soykut, "Tarihi Perspektiften İtalyan Şarkiyatçı ve Türkologları", **Doğu Batı Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 20, 2002, s. 41-42.

[118] Gerard Delanty, **Avrupa'nın İcadı**, Çev. Hüsamettin İnaç, Adres Yayınları, Ankara, 2004, s. 74.

[119] Franco Cardini, **Avrupa ve İslam**, Çev. Gürol Koca, Litaratür Yayınları, İstanbul, 2004, s. 74.

[120] Richard W. Southern, **Orta Çağ Avrupa'sında İslam Algısı**, Çev. Ahmet Aydoğan, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 2000, s. 12.

Başlangıçta İslam genelde Hıristiyanlığın sapkın bir kolu olarak algılandı.[121] Ortaçağ Avrupa'sı Doğu'yu, İslam'ın geliştiği tehlikeli bir bölge, canavarımsı ırkların bulunduğu bir yer olarak algıladı. O tarihlerde Müslümanların kara köpek kafalı resimleri yapılıyordu. İslam, her türlü yağmayı yapan, öldürmeye meyilli Arapların dini olarak görülüyordu. Yani gaddar Arap imajı ile İslam imajı birbirine karışmış ve bu da Ortaçağlar boyunca devam etmişti. Sonuçta Avrupa'nın rakibine karşı kendini haklı çıkarma isteği, kolay bir şekilde hakim olma kararlılığına dönüşmüştü.[122]

İnsanlar kaçınılmaz olarak bilmedikleri bir dünyayı bildikleri bir dünyaya öykünerek biçimlendirirler. Bu [gerçek], İslam hakkındaki erken dönem Latin edebiyatından başka hiçbir yerde bu kadar belirgin değildir. "Kendi dinlerinden başka inanç sistemlerine ilişkin bir tecrübeye sahip olmayan Latinlerin İslam ve Müslümanları, ancak kendilerininkine benzer bir formda hayal edebilmiş olmaları muhtemeldir: Şayet Hıristiyanlar teslise inanıyorlarsa, Müslümanların da benzer bir inanca sahip olmaları gerektiğini düşünüyorlardı! Fakat onlara göre Müslümanlar saçma bir teslise inanıyorlardı. Hıristiyanlar kurucularına tapıyorlarsa, Müslümanlar da kendi dinlerinin kurucularına tapınmalıydılar! Fakat onlar ahlakı bozuk bir insana tabi oluyor ve doğru yoldan sapmış bir halka karşılık gelen baştan çıkarıcı ayinler yapıyorlardı." [123] Fakat İslam'ı yorumlama yönündeki bu tarz girişim ve çabalar geleceğin düşüncesi üzerinde geniş bir etkiye sahip olmuştur.

Daha sonra Haçlı Seferleriyle birlikte İslam ve Müslümanlar Avrupa'ya genellikle bu tarz yanlı imajlarla aktarıldı. Birinci Haçlı Seferlerinin gerçekleştiği dönemlerde yazılan metinlerde yapılan İslam tasvirleri, bu durumun en belirgin özelliklerini taşır. İslam dini vakayınamelerden ziyade ayrıntılardan yoksun olan destanlarda tasvir edilir. Destanlar genelde (veya tümüyle) sonradan farklı yerlerde bir araya getirilmiş veya toplanmıştı.[124] İslam, Araplara "kafirleri her surette yok etmelerini" öğütleyen bir din olarak algılandı. Haçlı seferleri sırasında Avrupalıların

---

121 Norman Daniel, **Islam and the West**, Oneworld Press, Oxford, 1993, s. 209.

122 Rana Kabbani, **Avrupa'nın Doğu İmajı**, Çev. S. Tuncer, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1993, s. 14, 23.

123 Richard W. Southern, **Orta Çağ Avrupa'sında İslam Algısı**, Çev. Ahmet Aydoğan, Yöneliş Yayınları, İstanbul,2000, s. 39.

124 Franco Cardini, **Avrupa ve İslam**, Çev. Gürol Koca, Literatür Yayınları, İstanbul, 2004, s. 93.

kafasında iyice kesinleşen bu İslam ve Müslüman imajı etkisini bugüne kadar devam ettirdi.[125]

Haçlı seferlerinin sonuçlarından biri de Avrupa'ya Bizans'tan, Gürcistan'dan, Ermenistan'dan ve Arabistan'dan/İran'dan doğu hikayelerinin geçişiydi. Bu hikayeler Helenistlik dönemde yazılan hikayelerden sonra yazılmışlardı. Ve bu nedenle içleri uzun seyahatler ve masalsı maceralarla doluydu. Bu hikayelerin bazı temaları Kelt folklorundan geliyordu; bunlar *Arthur'cufeerie*'nin (periler dünyası) tipik bir yansıması gibiydi; bazılarında doğu hikayelerinden çeşniler vardı ve İslami özellikler Büyük İskender için yazılmış hikayelerden miras kalmış büyülü Hint atmosferiyle sarmalanmıştı. Bu kaçınılmaz olarak egzotik bir hava katıyordu onlara.[126]

Hıristiyan efsanelerinde de (dolayısıyla propagandalarında) İslam sahte ve kötü bir inanç sistemi olarak lanse edilmiştir. Bu anlayış daha önce gördüğümüz gibi, Hıristiyan alimlerin İslam dinine bakış açısıyla uyum içindedir. Epik şiir son derece müphem bilgileri almış ve bunları büyüterek içlerini renkli ayrıntılarla süslemiştir. Bu şiirlere göre Sarazanler,[127] Sahte-Turpin'in vakayınamesinde geçen Cadiz'in altın heykeli gibi büyük idollere tapıyordu; Sarazenler'in inanışları onları her türlü kötülüğü yapmaya ve şehvet düşkünlüğü göstermeye teşvik ediyordu; çünkü dinlerinin o kötü ahlaklı yaratıcıları utanç duygusunu ortadan kaldırmak için bu tür faaliyetleri yasa yoluyla zorunlu hale getirmişti.[128]

"De Rationibus Fidei Contra Sarazenos, Gaecos et Armenos" adlı kısa kitabında Aquinolu Tommaso, Hıristiyanlığın İslam karşısındaki dört üstünlüğünü ortaya koymuş ve bu kitap yıllarca İslam'ı kötülemek için kullanılan geleneksel bir başvuru kaynağı olmuştu. Bu kitaba göre, İslam bir hakikati tahrif çabasıydı; bir şiddet ve savaş diniydi; cinsel taşkınlığa izin veren bir dindi; Muhammed sahte bir peygamberdi.[129]

---

125 Rana Kabbani, **Europe's Myths of Orient,** Mac Millan, London, 1986, s. 14.

126 Franco Cardini, **Avrupa ve İslam**, Çev. Gürol Koca, Literatür Yayınları, İstanbul, 2004, s. 99.

127 Haçlı Seferleri esnasında Avrupalı ordular tarafından önce Arapları ardından da tüm Müslümanları nitelemek için kullanılan ifade, zamanla Hıristiyan olmayan (Türkler dahil) tüm unsurları ifade etmek üzere kullanılmaya başlanmıştır. Norman Daniel, **The Arabs and Mediaeval Europe**, Longman, London ; New York, 1979, s. 53.

128 Richard W. Southern, **Orta Çağ Avrupa'sında İslam Algısı**, Çev. Ahmet Aydoğan, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 2000, s. 40-41.

129 Franco Cardini, **Avrupa ve İslam**, Çev. Gürol Koca, Litaratür Yayınları, İstanbul, 2004, s. 104.

13. yüzyılın başlarında Jacques ve Vitry, diğer Müslümanlara oranla daha kültürlü ve zeki olan, klasik yapıtları ve Hıristiyan yazıları iyi bilen Sarazenlerin Muhammed'in önerdiği cinsel hoşgörü nedeniyle İslam dinine bağlı kalmasalar çoktan Hıristiyanlığı seçmiş olacaklarını söyleyecek kadar ileri gidebilmiştir. Aquinolu Tommaso bu görüşlerini sık sık dile getirmiş, Muhammed'in her türlü zamparalıklara izin veren bir yasa çıkararak cemaatini sınırsız şehvet vaadiyle cezp ettiğini ileri sürmüştü. Bu tür absürtlük derecesinde abartılı hikâyelere rağmen bunların tümüyle keyfi olduğunu düşünmenin yanlış olacağını belirten Cardini: "Bazen en tuhaf iddianın tam can alıcı noktasında tarihsel bir ayrıntıya, bir sezgiye veya bastırılmış bir anıya rastlamak mümkündür" diyerek söz konusu propagandanın zihinsel arka planının önemine işaret etmektedir.[130]

Avrupa'da peygamber ve İslam'ın mahiyeti hakkında 12. yüzyılın ilk 40 yılı zarfında teşekkül etmiş olan resim, zafer ortamında doğmuştu. Savaş hattının çok uzağındaki rahipler ve (savaştan) dönen savaşçıların ocak başı hikayeleri ile uyarılmış, parçaları Kuzey Fransa'da bir araya getirilmişti. Okullarda ve manastırlarda Batılı zihinlere sempatik gelebilecek bir biçime bürünmüştü. Fakat bu fanteziler, üretilir üretilmez kendilerine mahsus bir edebiyat türüne dönüştüler. Bu anlatımlar ayrıntılarda farklılaşsalar da, konuya karşı genellikle aynı yaklaşımı sergilemektedirler.

> Hepsi rivayet ve sözlü doğrulama geleneğine dayalıdır. Avrupalılar İslam peygamberi hakkındaki malumatları, asıl kaynak Kur'an'dan veya Müslüman çağdaşlarının büyük biyografik derlemelerinden ziyade, Eulogius'un Hıristiyan Navarre'de yazdığı yetersiz Latin kaynaklarından öğrenmeyi tercih ediyorlardı ve bu kaynaklar Muhammed'in yaşadığı tarih hususunda müphem ve muğlak ifadelere sahipti. Hepsi de aşağı yukarı aynı türdeki ayrıntılı abartılarla bezeli olan bu anlatıların tarihi değerleri, en son söylenebilecek nitelikleridir.[131]

Southern tarafından yapılan bu değerlendirme, o döneme ait eserleri ayrıntılı bir şekilde ele almanın araştırmaya bir faydasının dokunmayacağını, zira bunların İslam hakkındaki Batı düşüncesi tarihinden ziyade Batı muhayyilesinin tarihine ait olduğunu bize göstermektedir.

---

[130] Franco Cardini, **Avrupa ve İslam**, Çev. Gürol Koca, Litaratür Yayınları, 2004, s. 94.

[131] Richard W. Southern, **Orta Çağ Avrupa'sında İslam Algısı**, Çev. Ahmet Aydoğan, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 2000, s. 32-38.

Yazımı İngiliz bilgin Kettonlu Robert tarafından üstlenilmiş ve 1143 yılının Temmuz ayında tamamlanmış olan *Kur'an Tercümesi*, İslam araştırmalarında bir dönüm noktası olmuştur. Bu tercüme ile birlikte ilk defa Batı ciddi bir İslam araştırması için malzeme ve vasıtaya sahip oluyordu. Tercümenin neşri meşru bir amaca yönelik ilk nesnel değerlendirme dönemini de beraberinde getirmiştir.[132]

Martin Luther, Ricoldo de Monte Croce' nin "Confutatio Alcorani" (Kur'an'ın Çürütülmesi) adlı yapıtını "Verlegung des Alcoran Bruder Richardi, Prediger Ordens" adıyla Almancaya çevirir ve 1542'de yayımlar. Martin Luther'in adı geçen yapıtı Almancaya çevirmesi ve yayımlaması, bu yapıtın Avrupa'nın İslam'a bakışını önemli ölçüde etkilemesine yol açar. Kur'an, daha önce de Latinceye çevrilmiş olmasına karşın, Ricoldo'nun yukarıda anılan yapıtının çevirisi, Kur'an'a ilişkin bilgilerin ve irdelemelerin başlıca kaynağı olur. Bu bakımdan Ricoldo'nun *Kuran'ın Çürütülmesi* adlı yapıtı, Avrupa kültüründe İslam imgesinin belirleyici yapı taşlarından birini oluşturur. Kula'ya göre Luther, *Kuran'ın Çürütülmesi* kitabının Latince metninin basımında oldukça rahat davranır; metinde yer alan Katolik ve skolastik gerekçeleri çıkararak, yapıtın içeriğini öz öğretileri doğrultusunda yer yer yeniden biçimlendirir, kısaltmalar ve eklemeler yapar.[133]

O dönemde İslamiyet'in bayraktarlığını üstlenmelerinden dolayı Luther, Müslüman ifadesi yerine genellikle "Türk" kelimesini; İslamiyet için de "Türklerin İnancı" ifadesini kıllanır.[134] Luther'in çevirisiyle Avrupa'da yaygınlaşan bu eser, İslam imgesinin olumsuz anlamda Avrupalıların ortak belleğine yerleşmesine kalıcı biçimde katkı yapar. Kant ve Hegel'in yaklaşık 250 yıl sonra İslam'a ilişkin olumsuz değerlendirmeleri bu durumun kanıtıdır.[135]

Sözünü ettiğimiz akımın bir diğer örneği olan Moore'un romanı, Doğu'ya ait bu türden birçok abartılı ayrıntıya sahipti:

> Servet içindeki ceylan gözlü kadınlar, aşktan bitap düşmüş ve arzuları tükenmiş kadınlar. Sonra, onları esir eden zengin konaklar, göz kamaştırıcı kumaşlar, kaşmirler, mücevherler, parfüm, müzik, dans ve şiirin içine hapseden kötü adamlar. Fakat bu lirik rapsodi, Batı'nın

---

[132] Richard W. Southern, **Orta Çağ Avrupa'sında İslam Algısı**, Çev. Ahmet Aydoğan, Yöneliş Yayınları, İstanbul,2000, s. 44.
[133] Onur Bilge Kula, **Avrupa Kimliği ve Türkiye**, Büke Yayınları, İstanbul, 2006, s. 131-133.
[134] Hakan Olgun, **Luther ve Reformu: Katolisizmi Protesto**, Fecr Yayınları, Ankara, 2000, s. 189.
[135] Onur Bilge Kula, **Avrupa Kimliği ve Türkiye**, Büke Yayınları, İstanbul, 2006, s. 162.

> İslam'a olan geleneksel düşmanlığından bağımsız değildi. Moore tarih ve efsane arasında ayrım yapmamıştı. Şiirinde Muhammed'i hilekâr, büyücü ve şehvet düşkünü olarak anlatan Ortaçağ motifleri de vardı.[136]

Yukarıda değinilen görüşleri taşıyanlar, İslam yönetiminin Deccal'ın son çıkışı için bir hazırlık olduğu fikrinden esinlenmişlerdi ve gereksinim duydukları işaretleri Kitab-ı Mukaddes'te bulmuşlardı. Bu bakış açısının pek çok etkili temsilcisi vardı ama bunlar arasında en etkileyici olanı Fiore Manastırı rahibi Joachim'di. Ona göre Serazenler, Deccal'in başyardımcılarıydı.[137]

Batı'nın düşüncesindeki despot Doğu imajı birçok sanat eseriyle zihinlerde canlı tutulmaya çalışılmıştır. Bu imajda korku, acımasızlık, ürkütücülük tasvirleri bütün ayrıntılarıyla betimlenmeye çalışılmıştır. Bu çabaya yönelik Doğu'nun resmedildiği en bilindik örnek figür de bir haremi, sarayı, camiyi ya da tüm Doğu'yu koruyan, girişleri kapatan bir "kara adam"dır. Gerome'un '*La Garde du Serail*' (*Saray Muhafızı*) adlı, 1859 tarihli tablosu, bu konuya dair önemli bir örnek oluşturur. Bu resim kapının ardında şehvete dair her türlü tatminin önündeki gizemli bir engel gibi durmaktadır. Bu tür tasvirler sayesinde Doğu, bir Batılı için, "şehvet ticaretinin yapıldığı, cinsel ihtirasların tepeden tırnağa tatmin edildiği" ve bu yüzden revaçta olan korkulan ama bir o kadar da merak edilen alanları temsil ediyordu.[138]

Teolojik olarak İslam'ın ortaya çıkışı ve Kur'an'ın iddiaları kendinden önceki semavi dinlerin çarpıtılmış haline bir meydan okumaydı. İslam temelde Yahudilik ve Hıristiyanlığın ilahi kökenine itiraz etmiyor, bu iki dinin İbrahimi geleneğin içinde var olduğunu kabul ediyordu. İslam bu iki dinin zamanla, kendi mensuplarınca tahrif edilmiş olduğunu ve orijinal kökenlerinden koparılarak özgün halinin dışına çıktığını iddia etmiştir. Hıristiyanlıkla ilgili olarak özellikle Teslis inancıyla tevhid akidesine aykırı bir durum ortaya çıktığı Kur'an-ı Kerim'de açıkça ifade edilmiştir.[139]

---

[136] Rana Kabbani, **Avrupa'nın Doğu İmajı**, Çev. S. Tuncer, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1993, s. 46.

[137] Richard W. Southern, **Orta Çağ Avrupa'sında İslam Algısı**, Çev. Ahmet Aydoğan, Yöneliş Yayınları, İstanbul,2000, s. 30,46.

[138] Rana Kabbani, **Avrupa'nın Doğu İmajı**, Çev. S. Tuncer, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1993, s. 26, 96.

[139] Andolsun, "Allah, üçün üçüncüsüdür" diyenler kâfir oldu. Hâlbuki bir tek ilâhtan başka hiçbir ilâh yoktur. Eğer dediklerinden vazgeçmezlerse, andolsun onlardan inkâr edenlere elbette, elem dolu bir azap dokunacaktır. (Kur'an-ı Kerim, Maide, 73)

Sadece etki alanını genişletmekle kalmayan İslamiyet bilim, sanat, edebiyat ve felsefe alanlarındaki yenilikleriyle de, özellikle onuncu yüzyıldan itibaren, büyük bir medeniyet inşasını da gerçekleştirmiştir. Bu dönemde artan dini tartışmalar iki dinin mensuplarının birbirlerine bakışlarını da şekillendirmiştir. Teolojik ve felsefi düzlemde başlayan bu tartışmalar, İslam'ın hızla yayılarak Hıristiyanlığın egemen olduğu topraklarda da etkili olmasıyla zamanla siyasi ve ekonomik bir mücadeleye dönüşmüştür.[140] Egemenlik alanlarını Roma İmparatorluğu'nun hakimiyetindeki Akdeniz havzasını da içerecek şekilde genişleten İslam artık teolojik argümanlarla üstesinden gelinecek bir din olmaktan çok, siyasi ve askeri olarak da mücadele edilmesi gereken bir tehdittir.[141]

Avrupa'nın Hz. Muhammed'in ölümünden yüz yıl sonra İslam'la karşılaşması politik bir problemdi fakat Avrupalılar açısından asıl sorun, İslam medeniyetinin Avrupa'ya nazaran entelektüel, sosyal ve kültürel alanlarda daha üstün olmasıydı. Bu tehdit algısıyla mücadele etmek adına teolojik, politik, ekonomik ve kültürel kaygılarla İslam ve Müslümanlarla ilgili pek çok şey topyekün ötekileştirildi. Oryantalizmin temelini meydana getiren bu literatürde Doğu, Batı'nın karşıt imgesi olarak tasvir edildi. Bu sayede Doğu ve Batı arasında ontolojik bir ayrım olduğu iddiasıyla Batı "ötekini" tanımlarken onun üzerinden aslında kendi kimliğini inşa ediyordu. Bu ontolojik ayrım Antik Yunan'dan beri Batı düşünce biçiminin temelini oluşturmuştur. Antik Yunan'da barbar olarak tanımlanan Doğu'ya ait kültürler tarihi süreç içerisinde değişik tanımlarla ötekileştirilmiştir.

Diğer taraftan askeri mücadelenin meşrulaştırılmasının temelinde dini argümanlar önemli rol oynamıştır. Hz Muhammed'in insanları kılıç zoruyla Müslüman yapan zorba bir sahte peygamber olduğu şeklindeki tasvir İslamiyet ile ilgili birçok Avrupalı yazarın eserindeki belirgin temalardan biri olmuştur.

İslam'ın İran, Suriye, Mısır, Afrika, Anadolu, Hint ve Endonezya gibi çeşitli medeniyet alanlarında hızla yayılması Avrupa'da saygıyla karışık bir korku yaratmış, bu güç 17. yüzyıl sonuna değin Osmanlı tehdidi olarak tüm Hıristiyanlığı sürekli bu tehlikeye karşı tetikte tutmuştur. Batı (Hıristiyanlık) bu tehdit algılamasını din düzeyinde de gördüğünü İslam'ı Hıristiyanlığın "tahrif edilmiş, sapkın" bir mezhebi

---

[140] Bernard Lewis, **Müslümanların Avrupa'yı Keşfi**, Çev. İ. Durdu, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2000, s. 15-16.

[141] Hichem Djait, **Europe and Islam**, University of California Press, London, 1985, s. 13.

olarak görmesi ile ortaya koymuştur. Çünkü İslam'ı tümden yanlışlayamamış ve buna karşın İslam kısa bir süre içinde dünyanın büyük bir çoğunluğuna yayılmıştır. Bu algılama biçimi –İslami değerlerin hep 'sahte' 'aldatmaca' 'sapkın' biçiminde olması– Müslüman bireylerin toplumsal ilişkilerinde de etkisini göstermektedir. Bu yüzdendir ki bu algılama "ötekini" oluşturmaktadır. İslam'ın varlığı Batıyı esaslı bir biçimde tedirgin etmiştir.

Bu tehlike algılaması, siyasi-askeri güç dengelerinin değişme göstermesine paralel olarak artmış veya azalmıştır. Hıristiyanlığın İslam'ı "tehlike" olarak görmesi yalnız askeri ve siyasi gelişmeler doğrultusunda olamamış, dini yayılmacılık ve inanç esasları çerçevesinde de kendini göstermiştir. Böylece bu çerçevede uzun yıllar değişmeyecek olan İslam algısı gelişmiştir denebilir. Bu algı Ortaçağa kadar inen bir algıdır.

Hıristiyan Avrupa, İslami Doğu ile kültürel, dini, askeri ve politik bir yüzleşme içine girmişti ki, bu o andan itibaren, Doğu ve Batı arasındaki diyalogun doğasını belirleyecekti. İslami rakibine karşı kendini haklı çıkarma isteğinin Avrupalılarda kolayca hakim olma kararlılığına dönüştüğü söylenebilir. Hıristiyanlığın doğduğu toprakların artık Müslümanların kontrolünde olduğu gerçeği ve Haçlı Seferleri döneminden hafızalarda kalanlar, Hıristiyan dünyasının hemen her yerinde Müslümanlara karşı derin kökleri olan ve inatçı bir düşmanlık hissinin beslendiği kaynaklar hâline gelmişti.[142]

Bununla birlikte İslam, çoğunlukla Roma- Hıristiyan kültüründen uzak, yabancı bir din olarak görülmüş ve bu algı sadece demografik olarak değil dini ve kültürel olarak da "biz" ve "onlar" düşüncesine zemin hazırlamıştır denebilir.

Avrupa'nın bu bakış açısında genellikle korkuyla şekillenen İslam algısı, özellikle Avrupa içine doğru engellenemeyen hızlı ilerleyişleriyle birlikte, Türkler üzerinden sürdürülmeye devam etmiştir. Takip eden başlıkta bu algının izini sürmeye ve günümüz AB-Türkiye ilişkilerine etkisini ortaya koymaya gayret edeceğiz.

[142] Geard Maclean, **Doğuya Bakış**, Çev. Sinan Akıllı, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2009, s. 1.

1.3. AVRUPA'DA ÖTEKI OLARAK TÜRK ALGISI

Dış dünya ile yaşanılan karşılaşmalar Avrupa'nın kendini algılayışını da etkilemiştir. Avrupalılık olgusu o dönemdeki anlamıyla sınırlarda yankı bulmaktadır. Özellikle 15. ve 16. yüzyılda büyük bir yaygınlık kazanan Türk ilerlemesi, Avrupa halklarında büyük bir infiale yol açmıştır. Hatta Burke'e göre yenidünyanın Avrupalılarca ele geçirilmesi meselesinden daha çok, Avrupa'nın Türkler tarafından istila edileceği korkusu konuşulur hale gelmiştir.[143]

Hıristiyan yayılmacılığını takip eden yüzyıllarda her şeyden çok Türklerin İslam'ı kabul etmeleri, Hıristiyan topraklar ve halkla İslam dünyasının ayrılmasını kesinleştirdi. Kademeli olarak iki din ve kültür arasında birbirini anlama açısından engeller ortaya çıkmaya başladı.[144] Avrupa'nın İslam'ın gücünü, Türkler üzerinden tanıdığından dolayı bu durum, Avrupa'nın Türk ve Müslüman kavramını eş değer tutmasına neden olmuştur.[145] Türklerin Anadolu topraklarına girişlerinden itibaren başta Anadolu Hıristiyanlığı olmak üzere genel olarak, Avrupa da dahil, Hıristiyan Alemince Müslüman Türkler büyük bir tehdit olarak değerlendirilmiştir.[146]

Avrupa, İslam'ın gücünü Türkler üzerinden tanıdığı için bu durum, Avrupa'nın Türk ve Müslüman kavramını eş değer tutmasına neden olmuştur.[147] "Araplar" ile "Türkler'in" farklılıklarına rağmen "tubante" (sarık) ve "cimit arro" (Arap Kılıcı) taşıyan her kişinin 'Türk' olarak adlandırıldığı da görülmüştür. Aynı zamanda 'Türk' olmak ifadesi, Batı dillerinde etnik ya da antropolojik açılımı olmayan, yalnız dini çağrışımı bulunan bir deyim olarak yerini almıştır. Öyle ki "Türk olmak", Müslüman olmak veya İslam dinine geçmek anlamında kullanılmaktaydı (turn turk-tornarse turco).[148]

---

143 Peter Burke, **Avrupa'da Rönesans,** Çev: Uygar Abacı, Literatür Yayınları, İstanbul, 2003, s. 212-213.

144 Antonio Dias Farinha, "Avrupa ve Yakın Çevresinde İslam'ın Değişen Yüzü", **Avrupa ve Amerika Müslümanları**, (Der. S. Hunter, H. Malik, Çev. Cem Demirkan, Deniz Öktem), Gelenek Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 40.

145 Özlem Kumrular, **Avrupa'da Türk Düşmanlığının Kökeni** T**ürk Korkusu**, Doğan Kitap, İstanbul, 2008, s. 53.

146 Onur Bilge Kula, **Avrupa Kimliği ve Türkiye**, Büke Yayınları, İstanbul, 2006, s. 166.

147 Özlem Kumrular, **Avrupa'da Türk Düşmanlığının Kökeni** T**ürk Korkusu**, Doğan Kitap, İstanbul, 2008, s. 53.

148 Özlem Kumrular, **Avrupa'da Türk Düşmanlığının Kökeni Türk Korkusu,** Doğan Kitap, İstanbul, 2008, s. 37-52.

Kudüs Artukoğulları (Türk boyu) yönetiminde Halep, Musul, Urfa ve Antalya Türk Atabeylerinin idaresindedir. İznik o dönem Anadolu Selçuklu Devletinin başkentidir. Bu saydığımız şehirlerin çoğu Katolik Hıristiyan Alemi için kutsal mekanlar olarak kabul edilmektedir. Nitekim "Kutsal Mekanlar, 'kafir', 'sapkın' milletlerden kurtarılmalıdır'' söylemi birçok Haçlı Seferinin motive edici gücü olmuştur. Bu da Batının neden Türk ve Müslüman kavramlarını özdeş olarak gördüğünü göstermektedir.

Özellikle İslam'da çok kadınla evlilik ve Hıristiyanlarca öne sürülen sayısız başka kadınla ilişki kurma suçlaması, Hıristiyan dünyasında eleştirilen konuların başında gelir. İslam'dan kaynaklandığı öne sürülen bu durum, daha sonraları Türklere de aktarılır ve Türk imgesinin başlıca olumsuz özellikleri arasında yer alır. Bu değerlendirmenin doğal bir sonucu olarak, Türkler bu yönden de İslam'la özdeşleştirilir. Timur'a göre, Avrupalıların Türklere olan ilgilerinin ve önyargılarının temeli, Haçlı Seferleri'ne kadar uzanmaktadır. Haçlı Seferleri ile Avrupa geneline yayılan Türk karşıtlığı, İstanbul'un fethi ile daha da artmış, korku ve endişeye dönüşmüştür.[149]

Kenneth M. Setton'a göre, 14. yüzyılın sonlarından 20. yüzyılın başlarına kadar Avrupalılar, İslam'ı Osmanlı ile tanımlamaya eğilimliydiler.[150] Osmanlı'nın genişleme dönemi boyunca Türkler, genişlemeci karakterleri ve dinleri dolayısıyla Avrupa'da öteki olarak nitelendirildiler. Bu; zalim, barbar, yıkıcı ve Hıristiyanlığa potansiyel bir tehdit olarak nitelendirilen 'düşmanın' imajıydı.[151]

Osmanlı ve Avrupa arasındaki olumsuz etkileşim ve Osmanlı'nın olumsuz imajı matbaanın keşfedilmesiyle beraber daha geniş kitlelere yayılmıştır. İlginçtir ki basılan en eski yayın, (yaygın olarak sanıldığı gibi) İncil değil, 22 Ekim 1454 tarihli, Türk karşıtı bir 'günahtan muaflık' belgesiydi.[152]

---

149 Taner Timur, **Kuruluş ve Yükseliş Dönemlerinde Osmanlı Toplumsal Düzeni**, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, Ankara, 1979, s. 198-200.

150 Kenneth Meyer Setton, **Western Hostility to Islam And Prophecies of Turkish Doom**, American Philosophical Society, 1992, s. 17.

151 Nedret-Kuran Burçoğlu, "From Vision to Reality: A Socio- Cultural Critique of Turkey's Accession Process", **Turkey and the European Union Prospects for Difficult Encounter** (Der. Esra Lagro ve Knud Erik Jorgensen), Palgrave Macmillan, 2007, s. 156.

152 Kerstin Tomenendal, "Avusturya Penceresinden: Tarihten Günümüze Avrupa'da Imago Turci', **Kimlikler Lütfen:** Türkiye Cumhuriyeti'nde Kültürel Kimlik Arayışı ve Temsili, (Der. Gönül Pultar), ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2009, ss:373-383, s. 376.

Kur'an'ın Çürütülmesi adlı eseri çevirmenin yanı sıra esere yazdığı ön sözde Luther, Kur'an'dan "utanç verici şey" olarak söz eder ve Kur'an'ın Latince'ye çevrilmesinin gecikmesinden üzüntü duyduğunu, zira bu çevirinin daha erken tarihlerde yapılması halinde herkesin Muhammed'in Hıristiyanlığa düşman olduğunu görebileceğini ve böylelikle Hıristiyanlığa zarar vermesinin da erken engellenebileceğini söylemiştir. Kula, bu aktarımının yanı sıra, Luther'in Muhammed ismiyle Hz. Peygamber'den ziyade, İstanbul'u fethiyle Türk egemenliğinin Avrupa'da yaygınlaşmasının önünü açan Fatih Sultan Mehmed'i kastettiğini ileri sürer. [153]

Avrupa'da Aydınlanma Dönemine kadar İslam Türklerle eş değerde görülmüştür.[154] Bu imajın oluşumunda Müslüman Türk ve diğer Müslüman devletlerin Batı toplumlarıyla uzun yıllar sürmüş olan siyasi, askeri yöndeki mücadelelerinin büyük bir rolü olmuştur. Bu mücadelelerin en önemlilerinden biri olan ve 200 yıl süren Haçlı Seferleri neticesinde oluşa gelen mitsel anlatımların ve bu savaşlarda esir düşmüş kişilerin aktardıklarının bu imaj oluşumunda önemli bir katkısının olduğu söylenebilir.[155]

Ötekileştirme perspektifiyle konumlandırılan Müslüman ve Türk algısı, Avrupalılık bilincinin oluşmasında da önemli bir yere sahip olmuştur.[156] Laçiner, "İslam'ın yükselişi ile Avrupa ve Avrupalılık kavramlarının yaygınlaşması arasında bir paralellik söz konusudur"[157] tespitini yapar. Bu değerlendirmeyi Burgess bir adım

---

153 Onur Bilge Kula, **Avrupa Kimliği ve Türkiye**, Büke Yayınları, İstanbul, 2006, s. 134-137.

154 Suavi Aydin, **Kimlik Sorunu Ulusallık ve Türk Kimliği**, Öteki Yayınevi, İstanbul, 1998, s. 99.

155 Özlem Kumrular, **Avrupa'da Türk Düşmanlığının Kökeni Türk Korkusu,** Doğan Kitap, İstanbul, 2008, s. 91.

156 Bu konuda bkz I. B. Neumann ve J. M. Welsh, "The Other in European Self-Definition: An Addendum to the Literature on International Society", **Review of International Studies**, Cilt: 17, 1991, ss: 327-348; S. Keen, **Faces of the Enemy**, Harper & Row, San Francisco, 1986; S. Hall, "The West and the Rest of Us" **Formations of Modernity, (**Ed. S. Hall ve B. Gieben), Polity Press, Cambridge, 1992; V. Harle, "European Roots of Dualism and its Alternatives in International Relations" **European Values in International Relations**, (Ed.V. Harle), Pinter Press, London, 1990; J. Larrain, **Ideology and Cultural Identity,** Polity Press, Cambridge, 1994; R. Young, **White Mythologies**: **Writing History and the West**, Routlege, London, 1990; Edward W. Said, **Kültür ve Emperyalizm**, Hil Yayınları, İstanbul, 2004; İ. Kalın, **İslam ve Batı,** TDV Yayınları, İstanbul, 2007.

157 Sedat Laçiner, Türkiye-Avrupa İlişkilerinde Kültür ve Medeniyet: Tarihsel ve İdeolojik Kökenler, **Liberal Düşünce,** Cilt: 4, Sayı: 13, Kış 1999, s. 45.

daha ileri götürerek şöyle der: "Avrupa'nın 'ben algısı' farklı olanla karşılaşmalarında ve çatışmalarında ortaya çıkmıştır."[158]

Schwoebel, Avrupa kimliğinin kökenlerinin 16. yüzyılda Türklere karşı gösterilen dirençte bulunabileceğini belirtmektedir.[159] Zira Osmanlı Devleti bu yüzyılda Avrupa güvenliğinin ve ekonomisinin şekillenmesindeki en önemli aktördü. Avrupa'yı saran bu Türk tehdidi, Avrupa'daki bütünleşme hareketlerinin de en önemli hazırlayıcı sebeplerinden biri olmuştur. Bu kolektif birliktelikten öte, dışlama ilkesinden beslenen bir bilinçti. Bu dönüşüm ile birlikte Avrupa, artık coğrafi bir alandan daha çok, bir değerler sistemi olarak kendini sunmaya başladı. Yani, 16. ve 17. yüzyılda Osmanlılara karşı oluşturulmuş propaganda da Türk tehdidi üzerinden şekillenen bir Avrupa inşasının örneğine şahit olunmaktaydı.[160]

Osmanlı'ya karşı Roma German İmparatorluğu ve Avusturya Arşidüklüğü arasında meydana gelen ve akabinde Vasvar Antlaşması'nın imzalandığı Saint-Gotthard Savaşından (1664) kısa bir süre sonra savaşın değerlendirildiği raporlarda Leibnitz, Osmanlı Türklerini dünyada savaş ve istikrarsızlığın başlıca nedeni saymakta, Rusya'nın da dahil olacağı Hıristiyan bir Avrupa cephesi tesis etmek için bir konfederasyon kurulmasını teklif etmekteydi.[161]

Sonuç olarak, Türklerin çok uzun süre istikrarsızlıktan kurtulamayan Akdeniz'in her iki yakasına da güven ve istikrar getirmesi ve de İslam'ın egemenliğini hızla yaygınlaştırması, Hıristiyan dünyasında korku ve dehşetle karşılanmış, sınırlarını büyük bir hızla genişleten bu egemenlik, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yaşayan bütün tebaanın Türklükle özdeşleştirilmesine yol açmıştır.[162] Oluşan bu korku, endişe ve özdeşleştirme ise Türkler hakkındaki Batılı imajın meydana gelmesindeki en güçlü etken olmuştur.[163] Bu engellenemeyen hızlı Türk ilerlemesinin seyrine bakalım şimdi de.

---

158 J. Peter Burgess, "On the Necessity and the Impossibility of a European Cultural Identity", **Cultural Politics and Polical Culture in Postmodern Europe**, (Ed. P. Burgess), Rodopi, Amsterdam-Atlanta, 1997, s. 20.

159 Robert Schwoebel, **The Shadow of the Crescent: The Renaissance Image of the Turk 1453-1517**, Nieuwkoop,1967.

160 Halil İnalcık, "Türkiye ve Avrupa: Dün-Bugün", **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Cilt:1, Sayı: 2, 1998, s. 7.

161 Halil İnalcık, "Tarihte Avrupa Birliği ve Türkiye", **Doğu Batı Düşünce Dergisi** Cilt: 8, Sayı: 31, 2005, s. 71-73.

162 Erhan Akdemir, "Avrupa Aynasında Türk Kimliği", **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Cilt:7, Sayı:1, Güz: 2004, s. 132.

163 Kemal Karpat, **Osmanlı ve Dünya**, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2003, s. 18.

1.3.1. Türklerin Avrupa'da İlerlemesi

Türklerle ilk defa cephelerde tanışan Avrupalılar[164], özellikle 11. yüzyıldan itibaren yoğun Türk akınlarına maruz kalmışlar ve Hıristiyan dünyası için önemli yerleşim yerlerinden biri olan Anadolu topraklarındaki hızlı Türk ilerleyişini engelleyememişlerdir.

"Türk tehlikesi"nin Avrupa gündemine ilk kez girmesi, Anadolu'da hızla yayılan Türklerin engellenmesi için 11. yüzyılda Bizans imparatorunun Hıristiyanlığa yönelik büyük tehlike oluşturduğu gerekçesiyle Avrupa'dan yardım istemesiyledir. 1354 yılında Gelibolu'yu[165] ele geçirip 1389'da Kosova'ya dayanan Türk ilerleyişi büyük bir tedirginlik yaratmışsa da veba salgınları ve köle ayaklanmalarıyla baş etmeye çalışan Hıristiyan Avrupa, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa içlerine doğru yayılmasına, Anadolu'nun yanı sıra Balkanlar ve Ege Denizinin Türk hakimiyetine geçmesine mani olamamıştır.[166] Bu süreci müteakiben Avrupa kelimesinin sıklıkla Türklerle olan münasebetlerle ilişkilendirilerek kullanıldığı görülmektedir.

Türklerin bu hızlı ilerleyişindeki dönüm noktası ise, İstanbul'un fethi olmuştur. Doğu Roma'nın ve Ortodoks Hıristiyanlığının merkezi olan İstanbul'un Türklerce fethedilmesi, "etnik kökenine bakılmaksızın tüm Müslümanların Türkler olarak bilinmesine ve bu süper gücün tüm Avrupa'yı ele geçireceği korkusuna" yol açmıştır.[167]

Bu korku daha sonra semboller haline gelen Mohaç, Peterwardein, Viyana ve Belgrat kuşatmalarıyla daha da güçlenmiş, 15. ve 16. yüzyılda düşünsel manada Türklere karşı 'birleşik Avrupa projelerine' ağırlık verilmesine yol açmış ve "Hıristiyanlar için en kutsal savaşın Türklere karşı verilen mücadelede olduğu" fikri yaygınlık kazanmıştır.[168]

---

164 Veysel Bozkurt, **Türkiye ve Avrupa Topluluğu**, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1992, s. 23.

165 Carter V. Findley, **Dünya Tarihinde Türkler**, Çev. Ayşen Anadol, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 137.

166 Oral Sander, **Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü**: Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme, İmge Kitapevi, Ankara, 2004, s. 19-20.

167 Geard Maclean, **Doğuya Bakış**, Çev. Sinan Akıllı, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2009, s. 1.

168 Erhan Akdemir, "Avrupa Aynasında Türk Kimliği", **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Cilt: 7, Sayı:1, Güz: 2007, s. 137.

Türk kelimesinin Avrupa'da uyandırdığı ilk duygular "korku" ve "tehdit" idi. Yukarıda örneklerine yer verdiğimiz gibi, Türk ilerleyişini durdurabilmenin tek yolu birleşmekti. Egemenlik alanlarını Avrupa'nın içlerine kadar ilerleten Türklere karşı savunma hattını güçlendirme isteği, Avrupalıların kimliklerinin ortak yönlerini öne çıkarma eğilimini doğurmuş[169] böylece Türkler ortak Avrupa kimliğinin tesisinde "oluşturucu bir öteki" işlevi görmüştür denebilir.

Osmanlı İmparatorluğu uzun dönemler boyunca bugün Avrupa olarak kabul edilen topraklara hükmetmiştir. Merkezini bugünkü Türkiye'nin oluşturduğu Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupa arasında uzun düşmanlık ve savaş dönemleri yaşanmıştır. Bunlar Avrupa'da İslam'a karşı derin kök salmış düşmanlık hislerinin önemli bir temelini oluşturur; bu düşman imgesi Avrupa'nın kendi kimliğini oluşturmasına da katkıda bulunmuştur denebilir.

Teamüllere göre, Doğu İmparatorluğu'nun Türklerin eline geçmesiyle, 1453'te Avrupa Ortaçağı sona erdi ve "İslam kenti" manasındaki İstanbul Osmanlı İmparatorluğunun yeni başkenti oldu. 1517'de Osmanlı Sultanları 'Halife' unvanını kazandılar ve Türkler İslam dünyasının (Dar'ül İslam'ın) liderleri konumuna geldiler. Osmanlı İmparatorluğu, gücünün zirvesindeyken modern Avrupa'nın önemli bir bölümünü kapsamaktaydı.[170] Daha da önemlisi İslam Medeniyetinin başkenti Avrupa sınırları içerisindeydi.[171]

Türklerin 1480'de Otranto'yu ele geçirmelerinin ardından Viyana surlarına kadar dayanmalarının meydana getirdiği korku ve endişe, Türklerin Avrupa kolektif kimliğindeki öteki imgesini giderek güçlendirmiştir. Böylelikle Hıristiyan Avrupa Yeniçağda da en büyük dış tehdit algısını Türklerle inşa ederek yaşamıştır diyebiliriz.

Modern çağlara gelindiğinde ise Avrupa'nın, Ortaçağların Haçlı Birleşmelerini hatırlatacak formda Osmanlıya karşı birleşme, topyekün Avrupalı bir cephe oluşturma gayretlerini görüyoruz. Yine bu dönemde de Avrupa Hıristiyan Ülkesi'nın (Respublica Christiana) temsilcisi vasfıyla Papalar başat rol

---

169 Ali Berktay/Hamdi Can Tuncer, **Tarih Eğitimi ve Tarihte 'Öteki' Sorunu**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s. 45.

170 Meltem Müftüler Baç, **Türkiye ve AB**: Soğuk Savaş Sonrası İlişkiler, Çev. Simten Coşer, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001, s. 60.

171 Özlem Kumrular, **Avrupa'da Türk Düşmanlığının Kökeni Türk Korkusu,** Doğan Kitap, İstanbul 2008, s. 59.

üstlenmişlerdir. Dini bir motivasyonu da olan bu birleşme hareketleriyle Avrupalılar artık, Kudüs'te İsa'nın mezarını Müslümanların elinden kurtarmak için değil, İstanbul ve Güneydoğu Avrupa'da yerleşen Osmanlı'ya karşı Levant'ta Latin milletlerin (Venedik, Ceneviz, Fransız, Katalan, v.b.) kurdukları kolonileri savunmak için birleşiyordu. Yine bu tehdit algısıyla, 1529'dan beri başlayarak Türk akınları karşısında Almanya'da Türk korkusunu canlı tutmak adına kiliselerde muntazaman çanlar çalınıyordu.[172]

İslam hakkında yapılan araştırmaların seyri, İslam'ın siyasi-askeri bir güç olarak Batı Hıristiyan güçler karşısında etkin olmaya başladığı yüzyıllarda, teolojik tartışmalardan biraz daha siyasi-politik bir yöne kaymıştır. Öncelikle 16. yüzyılda Osmanlı Devletinin Avrupa içerisine ilerlemesi, Akdeniz kıyılarında hâkimiyeti, İslam'ı Batı'nın gündemine taşımıştır. Batı'nın İslam korkusu, endişesi ve İslam'ı tehdit olarak algılaması daha o yıllarda kendini göstermiştir.[173]

Papa II. Pius, Batılı kralları 1458'de Mantau'da uluslararası bir toplantıya çağırmıştı. Toplanma gerekçesi Müslüman Türklere karşı sergilenmesi gereken mücadeleydi. Geleneksel Hıristiyan Dünyası (*Christendom*) nosyonu eskiden beri kullanılagelen bir ifadelendirme olmasına rağmen engellenemeyen Türk ilerlemesi karşısında "Avrupalılar" ifadesini ilk kullanan yine Papa II. Pius olmuştur.[174] Papanın amacı Konstantinopolis'i kurtarmak için bir Avrupalı Haçlı seferi daha düzenlemekti. Bunun propagandasını yaparken bir "*birleşmiş Avrupa*" düşüncesini yeniden güncelleştiriyordu. Ona göre *Respublica Christiana* ile Avrupa eşdeğer kavramlardı ve Papa Avrupa'daki bir bireyi tanımlamak için *Europeus* sıfatını kullanıyordu.[175] Bir diğer amacının da yeni Avrupalı ulus-devletlerarasındaki çekişmelerin hiç olmazsa geçici olarak durmasını sağlamaktı.

Anlaşıldığı kadarıyla, Türklerin İslamiyet'i kabul etmesinin ardından hakimiyet alanlarını Avrupa'nın içlerine doğru genişletmesi, Avrupa'da hem siyasi birleşme faaliyetlerini hem de geleneksel dini ötekileştirme eğilimini yeniden

---

[172] Halil İnalcık, "Tarihte Avrupa Birliği ve Türkiye", **Doğu Batı Düşünce Dergisi** Cilt: 8, Sayı: 31, 2005, s. 71-73.

[173] Albert Hourani, **Avrupa ve Ortadoğu**, Çev. A. Aydoğan ve F. Altun, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 2001, s. 27.

[174] Malcolm E. Yapp, "Europe in The Turkish Mirror"**, Past and Present**, Cilt: 137, Sayı: 1, 1992, s. 141.

[175] Ingmar Karlsson**, Avrupa ve Türkler**, Çev. Turhan Kayaoğlu, Homer Kitabevi, İstanbul, 2007, s. 15.

canlandırmıştır. Takip eden başlıkta, 17. yüzyıldan sonra Türklerin Avrupalılar için "askeri bir tehdit unsuru" olmaktan çıkmasına rağmen "kültürel bir tehdit olarak Avrupalı zihnindeki yerine dayalı devam eden" ötekileştirme eğiliminin yeni seyri olan "*kültürel ötekileştirme*"[176] örneklerine yer vermeye çalışacağız.

1.3.2. Avrupa Edebiyat ve Sanatında Türk İmgesi

Osmanlı İmparatorluğu'nun yeniçağda Batıya yönelik hızlı ve engellenemez ilerleyişi Avrupa genelinde büyük bir korkunun yaygınlık kazanmasına yol açmıştır. Türkler hakkında yazılan sayısız kitap, el yazması, broşür ve seyahatnamede bu korku ve endişenin izlerini görmek mümkündür. Yabancı devletlerin elçilik raporları, edebi eserler ve halk edebiyatı örnekleri, Türk imajı hakkındaki ipuçlarını görebileceğimiz diğer başlıca kaynak kategorileridir.[177]

Özellikle 15. yüzyıl İtalyan edebiyatında Türkler, Doğu'yu sembolize eden genel bir topluluk olarak algılanmış ve neredeyse Doğu'yla ilgisi olan bütün negatif ve pozitif görünümler Türklere atfedilmiştir. Aydınlanma dönemine kadar, Müslüman, 'Türk'le, 'İslam' ise 'Religio Turcica' ile eş anlamlı olarak kullanılmıştır.[178]

Batı dünyası, İslam ve Müslüman Türk imgesini oluştururken, yalnız dini metin tenkitlerinden yararlanmamış, siyasi-askeri güç de bu imgenin oluşmasında önemli faktörlerden olmuştur. Avrupalı düşünürler ve sanatçılar Türk imajını resmederken, elinde kılıç, 'öfkeli', biraz da 'vahşi' yani savaşçı öğeleri sıklıkla kullanmayı tercih etmiş; böylelikle *korku* ve *tehdit* motifi Avrupa'daki Türk algısının yegane bileşenleri olmuştur.

Karlsson, 1500'lü yıllarda bütün Avrupa'da Türklerle ilgili 1000'den fazlası Almanca olmak üzere, 2500 civarında yayın yapıldığını kaydetmiştir. Bunlarda Türkler, *kanına susamış canavarlar* olarak tanıtılıyordu. Türklerin İbrahim Peygamber'in Mısırlı eski hizmetkarı Hacer'den olma oğlu İsmail'in soyundan

---

[176] Mevcut veya mevcut olduğu öne sürülen kültürel farkların aracılığıyla toplumsal hiyerarşilerin (yeniden) oluşturulması ve korunması.

[177] Mustafa Soykut, **Avrupa'nın Birliği ve Osmanlı Devleti**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 19.

[178] Hüsamettin İnaç, **Avrupa Birliği Entegrasyonu Sürecinde Türkiye'nin Kimlik Problemleri**, Ekin Kitabevi, Bursa, 2006, s. 78.

geldiği iddia ediliyor, hatta dünyadaki bütün kötülükler Türklerle ilişkilendiriliyordu. İtalya'da "*bir Türk gibi küfrediyor-bestemmia come un turco*" ve "*bir Türk gibi leş kokuyor-puzza come un turco*"; "*mama li Turchi!: Olamaz Türkler geliyor*"; "*fumore come un Turco: Türk gibi sigara içiyor*" deyimleri üretilmişti. Fransızlar kaba davranışları, zalimliği ve para düşkünlüğünü "*terquerie*" olarak niteliyordu ve Fransızca'da: "*c'estun vrai Turc: İşte gerçek bir Türk!*" sözü acımasız ve sert olan kişileri nitelemek için kullanılan meşhur bir deyiştir. İspanyollar aşağılamak-küçümsemek istedikleri kişilere *turco* diyorlardı. İngilizcedeki "to talk turkey to somebody" deyimi karşısındakine düşüncesini kaba sözlerle ifade etmek anlamına gelmekteydi.[179]

Maltaca'da "Tork" Türk, doğal yapısı yüzünden korkulan ve istenmeyen kişiler için kullanılmaktadır. Maltalı biri bir gruptan dışlandığını hissettiğinde "*Mela jien xi Tork, jew?: Türk müyüm neyim?*" demektedir; az rastlanır bir durum olduğunda ise bir Türk'ün İslam'dan Hıristiyanlığa geçtiği çok nadir görünür bir olay olduğu için "*Tghammed Tork!: Bir Türk vaftiz oldu*" diye ifade edilmektedir.[180] Basitçe ifade etmek gerekirse, 'Türk' kelimesi herhangi bir Müslüman'ı ifade etmek için kullanılıyordu, ancak daha genel kullanımda bu kelime "tutarsızlık, şiddet veya zalim ataerkil kişilik özellikleri sergileyen herhangi bir kişiyi" yermek maksatlı da kullanılabiliyordu.[181]

Osmanlı İmparatorluğu topraklarında uzunca bir süre yaşayıp farklı bölgelere seyahatlerde bulunan seyyahların anlatımları, tuttukları günlükler ve yazdıkları mektuplar da "Türk tehlikesi" imajını pekiştirmiştir.[182] Kumrular'ın genel değerlendirmesiyle tüm bu yazın örnekleriyle Türkler şiddet, zalimlik ve Avrupa'nın yegane düşmanı sıfatlarıyla zihinlerdeki yerini almıştır.[183]

18. yüzyıldaki Doğu'nun romantize edilişi, 19. yüzyıl sömürgecilik döneminde Doğunun gizemini açığa çıkarıcı, Türklerin kültüründen ve günlük

---

179 Ingmar Karlsson, **Avrupa ve Türkler**, Çev.Turhan Kayaoğlu, Homer Kitabevi, İstanbul, 2007, s. 16.

180 Bu konu ve daha fazlası için Bkz. Christopher Brewin, "The Image of The Turkish in Europe" , **The Image of the Turk in Europe From the Declaration of The Republic in 1923 to the 1990s**, (Ed. Nedret Kuran Burçoğlu), The Isıs Press, İstanbul, 2000.

181 Geard Maclean, **Doğuya Bakış**, Çev.Sinan Akıllı, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2009, s. 8-9.

182 Gülgün Üçel Aybet, **Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530–1699),** İletişim Yayınları**,** İstanbul, 2003.

183 Özlem Kumrular, **Avrupa'da Türk Düşmanlığının Kökeni Türk Korkusu,** Doğan Kitap, İstanbul 2008, s. 53.

yaşamından söz eden bir yazın ortaya çıkarmıştır. Rus yazar Ivan S. Turgenev, *Arefe* adlı eserinde, Alexander S. Pushkin, *Erzurum Yolculuğu* adlı eserinde Türkleri konu almış, Lev Tolstoy, *Anna Karenina*'da Osmanlı-Sırp Savaşı'nı anlatmıştır.[184] Mozart'ın en önemli eserlerinden biri olan "Saraydan Kız Kaçırma" operasında da Türkler kötülük, erdemsizlik ve kabalıkla özdeşleştirilmiştir.[185]

Shakespeare, Othello'yu, "başı sarıklı, başa bela Türk" diye konuşturmuştur. Shakespeare'in bu oyunu kaleme aldığı döneme gelininceye kadar 'Türk' kelimesi çok geniş bir yelpazedeki nitelik ve anlamları ifade etmekte kullanılıyordu. Tıpkı Avrupalı kimliklerinin 'hayali bir Türk' (ya da başka egzotik bir) öteki imajı kurarak kendilerini tasavvur etmiş oldukları gibi, Shakespeare'in oyunu da trajik sona öteki ile özdeşleştirilmiş olan çelişkilerin içselleştirilmesi neticesinde bedeni yok etmesi ile ulaşmaktadır. Othello'yu mahveden aslında içindeki 'Türk'tür. Sahnede Othello "Türk'e dönmenin yarattığı ruh ve beden çelişkisini" canlandırmaktadır. Irksal ötekilik ve din değiştirme ile tanımlandığı için Othello Türklere ait bir belirsizlikten oluşmaktadır. Othello'nun intiharı işte bu çelişkinin, dönüşmüşlüğün ve belirsizliğin bir neticesi olarak sunulur. Kimliklere ve temel farklılıklara karşı tamamen saygısız ve 'kötü niyetli' bir bulaşıcı hastalık olan bu tehdit, Avrupalılaşmış kişilerin içerisine girip onları da yok etmektedir. Yabancı ama garip değil, farklı ama bilinebilir, dışsal ancak içselleştirilebilir olan 'Türk' tehlikesi sadece göz ardı edilebilecek bir şekilde geride beklememektedir; içselleştirilmiştir ve Avrupalı kimliğini hem oluşturmakta hem de yıkmaktadır.[186]

Öztürk'e göre, Batı yazınının önemli isimlerinden biri olarak kabul edilen Shakespeare'in Türkleri ve İslam'ı ele alışı, araştırma ve nesnel incelemeye dayanmayan ve de büyük ölçüde önyargılardan beslenen bir anlayış üzerine bina edilmişti. Batı dünyasının tüm dünyaya empoze etmeye çalıştığı kültürel emperyalizmle birleşen bu önyargılı yaklaşım, özellikle Türkler ve İslam hakkında

---

184 Mustafa Soykut, **Avrupa'nın Birliği ve Osmanlı Devleti**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 203.

185 Elif Sanem Güleç, "W. A. Mozart'ın 'Saraydan Kız Kaçırma' Operasında Türk İmgesi", **Akademik Araştırmalar Dergisi,** Cilt: 9, Sayı: 33, Mayıs-Temmuz 2007, s. 146.

186 Geard Maclean, **Doğuya Bakış**, Çev.Sinan Akıllı, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2009, s. 146-147.

oldukça olumsuz bir kanaatin oluş(turul)masına sebep olmuştur ve hala da olmaya devam etmektedir.[187]

Marlowe**,** Shakespeare, Daborne ve diğer oyun yazarları Londra sahnelerinde Osmanlıları tasvir ederken bilimsel yönü olan tarihsel veriler yerine, ortalıkta kulaktan kulağa dolaşan efsaneleri ve söylentileri referans almak suretiyle oyunlarında Müslüman karakterleri ve Osmanlı mekânlarını keyfi, dramatik tasarımlarla sunmuşlardır. Bununla birlikte, bu oyunlar belirgin şekilde Osmanlı'ya ait unsurların Oryantalist yapılar içerisinde yer almaya başlamasına da yol açmıştır. Söz konusu oyunların hepsinde Doğu, içerisinde Hıristiyanlığın kural niteliğindeki değerlerinin askıya alındığı, çiğnendiği ve krize sürüklendiği bir alanı temsil etmektedir.[188]

Batıda olumsuz Türk imgesine dayalı olarak yaygınlık kazanmış bu Türk karşıtlığı, birçok yazın türünde birbirini çağrıştıran basmakalıp metinlerin oluşmasına yol açmıştır. Bu yazınsal ürünlerin hepsindeki ortak vurgu, Türklerin düşman olduğu yönündedir.

"Zulüm, kibir, ihanet ve şiddet" Türklerin hayatlarının kaynağı olarak gösterilmiştir. Yönetimde, dinde, gelenek ve görenekte "barbar" olarak tavsif edilen Türkler hakkındaki bu algı, yazın dünyasında meşrulaştırılıyordu. "Barbar" kelimesi etimolojik olarak, Yunanca "*Barbaros*" (yabancı) kelimesinden türemiş ve kendini ifade etmekten aciz olan anlamına geliyordu. Batı, "barbar" kelimesinin sözlük anlamından hareketle Roma dünyasının başkentlerinden biri olan İstanbul'u alan Türkleri nitelemekte kullanmıştır. Zira onlar için Türkler, Roma Uygarlığının "köklerini yıkmış", "kütüphanelerini yakmış", "şehirlerini ve birçok tapınağını harap etmiş" olanlardı.[189]

Popüler bir teoriye göre de Türkler, özellikle "çok gaddar bir kavim" olan İskitlerden başkası değillerdi. Türklerin kökeniyle ilgili bütün tezlerin ortak noktası askeri güç ve gaddarlıktı. Luther'e göre ise korku ve barbarlığı sembolize eden Türklerin istilası, hem Papalık koltuğunda hem de kilisede yolsuzluk yapıldığı için

---

[187] A. Serdar Öztürk, "Önyargının Gerçeğe Kurgusal Yolculuğu: Shakespeare'in Eserlerinde İslam Anlayışı", **Turkish Studies,** Cilt: 7, Sayı: 1, 2012, s. 1794.

[188] Geard Maclean, **Doğuya Bakış**, Çev.Sinan Akıllı, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2009, s. 165.

[189] Özlem Kumrular, **Avrupa'da Türk Düşmanlığının Kökeni Türk Korkusu,** Doğan Kitap, İstanbul, 2008, s. 171.

Tanrı'nın Hıristiyanlara verdiği bir cezaydı. 1518'de meşhur 95 maddelik tezini[190] savunurken Tanrı'nın tıpkı savaşlar, salgın hastalıklar ve depremler gibi Türkleri de Hıristiyanlığı cezalandırmak üzere gönderdiğini ileri sürmüştü. [191] En göze çarpan hayret verici iddialarından biri de, Bağdat'ı Türklerin işgal edip yakıp yıktığıydı. Böylece bilinçli bir çabayla Türklerle Moğolların tarihleri iç içe geçirilmeye çalışılmıştı. Bu kampanyaya angaje edilen genç tarihçi Arnold J Toynbee de *The Murderous Tyranny of the Turks* adlı kitabında, Türklerin bütün tarihleri boyunca en becerikli ulusları "parça parça edip dağıttığını" iddia etmiştir.[192]

Sürekli genişlemekte olan Osmanlı topraklarına komşu olan ülkelerde yaşayan Hıristiyanların İslam'ı Osmanlılarla özdeşleştirmeleri, her ne kadar bu düşüncenin hem İslam'ın hem de Osmanlı devlet geleneğinin yanlış anlaşılmasından kaynaklanmış olsa da son derece doğaldı. Korku her zaman için batıl inançların doğmasına yol açmıştır. Osmanlı askeri güçlerinin kendileri için somut bir tehdit içermediği İngiltere gibi ada ülkelerinde bile din adamlarınca Hıristiyanlığın ciddi bir Türk saldırısı ile karşı karşıya olduğu inancı, daha 16. yüzyıldan itibaren halka aşılanmaya çalışılmış, *Türk eşittir İslam* algısı yerleştirilmeye çalışılmıştır.[193]

Türklerin hak hukuk tanımazlıklarına ve acımasızlıklarına örnek olarak Fatih döneminde çıkarılan "devletin sürekliliğini sağlamak ve toplum düzenini korumak amacıyla, baba, kardeş, oğul ve öbür akrabaların öldürülmesi yasaldır" biçimindeki düzenleme de Avrupa yazınında sıkça yer bulan bir temadır. Bu örnek üzerinden Avrupa kamuoyu üzerinde Türklere dair korku temelli bir ötekileştirme atmosferi kurmaya çalışanlar, öz babasını, kardeşini ya da oğlunu öldüren Türk egemenlerin, Avrupalı Hıristiyanlara hiç acımayacağını belirterek, halkın Türklere karşı direnme ve savaşma isteğini kamçılamaya çalışmışlardır. [194]

Knolles gibi Britanya Adaları'nın dışarısına hiç çıkmamış başka yazarlar da Osmanlılar hakkında çok sayıda etkili eserler üretmiş ve eskiden miras kalmış olan gerçeğe veya efsaneye dayanan bilgileri yineleyerek geleneksel tutumların net olarak şekillenmesine yol açmışlardı. Halk tiyatrosu, bu türden alıntı tasvirlerin İngiliz-

---

[190] http://www.hristiyan.net/temeller/95tez.htm

[191] Onur Bilge Kula, **Alman Kültüründe Türk İmgesi II**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1993, s. 72-77.

[192] Ingmar Karlsson, **Avrupa ve Türkler**, Çev.Turhan Kayaoğlu, Homer Kitabevi, İstanbul, 2007, s. 17-27.

[193] Geard Maclean, **Doğuya Bakış**, Çev. Sinan Akıllı, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2009, s. 1.

[194] Onur Bilge Kula,**Avrupa Kimliği ve Türkiye,** Büke Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 183.

Osmanlı karşılaşmasını anlattığı çok sayıdaki ortamdan yalnızca bir tanesiydi. Zalim kavuklu Türk figürünü içeren korku verici hikâyeler uzun zamandan beri hem Punch ve Judy kukla gösterileri gibi geleneksel eğlenceler hem de halk şarkıları, halk oyunları ve dini vaazlar gibi diğer kanallar vasıtası ile toplumda yayıla gelmişti.[195]

1.3.3 Türk Korkusu Karşısında Dua

Türklerin Avrupa içlerine doğru engellenemeyen hızlı ilerleyişi Batı'da büyük bir korku ve infiale yol açmıştır. Bu dehşetli korkuyu, kendi egemenliğini pekiştirmek ve Avrupa'yı Papalığın himayesinde yeniden birleştirme aracı olarak kullanan Kilise, özellikle 15. yüzyıldan itibaren, Avrupa'ya yönelik Türk tehdidine karşı savaşmaları karşılığında Hıristiyan halka bazı vergilerden muaf tutulmaları ve günahlarının affedilmesi vaadinde bulunmuştur. Bunun yanı sıra Hıristiyan retoriğinde hükümdarları, yaklaşan tehdide karşı korkutmak ve silaha çağırmak ön plana çıkmıştır. Bu dönemde yazılan eserlerde Türk'ün gücünün çok büyük ve emsalsiz olduğu, egemenlik hırsının doymak bilmez ve sınırsız olduğu tasvir edilmektedir.[196]

V. Nicolaus 30 Eylül 1453'te Etsi Eccslesia Christi başlıklı genelgesini yayımladı. Cardini'ye göre bu genelge, Avrupa'da Türkler hakkında hakim olan endişe ve oluşturulmak istenen nefret konusunda oldukça önemli kanıtlara sahiptir. Burada Osmanlı şehzadesi tekrar Deccal'ın bir ön belirtisi, İncil'deki Vahiy bölümünde geçen *Kızıl Ejderha* olarak tarif edilmişti. Bu durum ister istemez günah affı, Hıristiyan ülkelerde kiliseye verilen vergilerin oranının arttırılması ve ne şekilde olursa olsun Türklere yakınlık gösterenlerin aforoz ve kiliseden men edilmesi konularını gündeme getirmişti.[197]

Yukarıda değinilen lanetleme ve aforoz uygulamalarının yanı sıra Kilise, halkı Türklere karşı dua eylemelerine de çağırmıştır. "Her gün düzenli olarak çalınan

---

[195] Geard Maclean, **Doğuya Bakış**, Çev. Sinan Akıllı, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2009, s. 65.
[196] Mustafa Soykut, **Avrupa Birliği ve Osmanlı Devleti,** Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 91.
[197] Franco Cardini, **Avrupa ve İslam**, Çev. Gürol Koca, Literatür Yayınları, İstanbul, 2004, s. 152.

çanlar ve edilen dualar sayesinde, ötekileştirmeye dayalı korku imgesi Avrupalı zihinlerde canlı tutulmak istenmiştir."[198]

1565 yılında Salisbury Piskoposu Çarşamba ve Cuma ayinlerinde şu duanın okunmasını geleneksel hâle getirmişti:[199]

> Ey Kudretli ve baki olan Tanrımız, semavi Babamız, senin günahkâr ve isyankâr çocukların olan bizler, senin bize müstahak gördüğün şekilde, senin ve bizim yeminli can düşmanımız Türkler, Kâfirler ve İmansızlar tarafından eziyet ve zulüm görme tehlikesi altındayız ve can düşmanlarımıza karşı senin bağışlayıcılığına sığınıyor ve bize yardım etmen için sana yakarıyoruz. Ey Tanrım bizi kızgınlıkla değil bağışlayıcılığınla terbiye et. Başka insanların, hele de senin yeminli düşmanın olan ve senin mirasını işgal etmekte olan Türklerin ve Kâfirlerin eline düşmektense senin eline düşmeyi yeğleriz... Türk, bizim Kurtarıcımız olduğunu kalbimizle bildiğimiz ve ağzımızla itiraf ettiğimiz senin sevgili oğlun İsa Mesih yerine Muhammed denen o ruhu lanetlenmiş zalim canavarı övüp yüceltmeye çalışıyor.

1500'lerin ortasında Viyana'daki başpiskopos Fabri "Gök kubbenin altında yaş ve cinsiyet gözetmeyen, merhametsizce yaşlı ve çocukları kılıçtan geçiren ve henüz ana rahmindeki olgunlaşmamış meyveleri parçalayan Türklerden daha gaddar ve terbiye yoksunu aşağılık yaratıklar yoktur" diyordu.[200] Bunun gibi birçok yazılı ve sözlü ötekileştirici ve korku yayıcı temalar üzerine temellenen Türk korkusu, başka Hıristiyan topraklarının Müslümanlarca fethedilmesiyle daha da pekişmiş,[201] etkisi farklı çerçevelerde de olsa günümüze kadar ulaşan bir bilinci tesis etmiştir.

Bölüm Değerlendirmesi

Bölüm içinde yaptığımız değerlendirmelerin sonucunda diyebiliriz ki, Avrupa kimliği bir öteki olmadan inşa edilememiştir. Bu ötekileştirmenin iki doğulu ayağı

---

198 Leyla Coşan, **16. Yüzyılda Almanların Türklerden Korunmak İçin Yazdığı Dualar**: **Tanrım Bizi Türklerden Koru**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2009, s. 100.

199 William Keatinge Clay, **Liturgies** (1565), içerisinde, s. 519-20' den aktaran Geard Maclean, **Doğuya Bakış**, Çev.Sinan Akıllı, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2009, s.1.

200 Ingmar Karlsson, **Avrupa ve Türkler**, Çev.Turhan Kayaoğlu, Homer Kitabevi, İstanbul, 2007, s. 16.

201 Erhan Akdemir, "Avrupa Aynasında Türk Kimliği", **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 1, 2007, s. 135.

vardı: birincisi Ortodoks Hıristiyanlığın merkezi Bizans, diğeri ise genel olarak Müslümanlardı. Uzun yıllar boyunca Avrupa içlerine doğru genişleyen ve İslamiyet'in bayraktarlığını üstlenen Türkler Avrupa'da genellikle korkunun ve tehdidin adı olmuştur. Avrupalıları bu korku ve tehditle mücadele etme konusunda bir araya getiren en önemli ortak payda unsuru ise din olmuştur. Bu yönüyle ötekileştirmeye zemin hazırladığı şekliyle Hıristiyanlık, Avrupa kültür ve kimlik inşasının en önemli bileşeni olmuştur.

Sözünü ettiğimiz bu sürecin neticesinde Avrupa'da yaşayan insanlar Ortaçağ boyunca kendilerini Avrupalı olmaktan ziyade Kutsal Kilise Krallığının bir üyesi olarak görmüşlerdir. Bloomfield, başka halkları, milletleri, inançları ötekileştirerek yok sayan ve topyekun mücadele edilmesi gereken unsurlar olarak gören bu anlayışı 'Haçlı zihniyeti' olarak nitelendirmektedir.[202]

Avrupa'da üstünlük kurmak isteyen her hükümdar, Türklere karşı birleşik Hıristiyan Avrupa'nın koruyucusu rolünü benimsiyordu (Roma-Cermen İmparatoru V. Karl; İspanya Kralı II: Philip, Leopold I, Fransa Kralı XIV. Louis). 1350-1690 döneminde Osmanlı'ya karşı Avrupa'da devlet adamları onlarca Birleşik Avrupa Projesi önermiştir. Değinilen süreçten de anlaşılacağı gibi, 18. yüzyılda da Batı, Türk İmparatorluğu'na karşı emperyalist tasarılarını "Haçlı" Avrupa'yı koruma kılıfı altında sürdürecektir.[203] Özetle Ortaçağ'la birlikte İslamiyet'le yoğun karşılaşma süreçlerinin ardından Batı'nın kendisini Universitas Christiana (Hıristiyan âlemi) perspektifiyle tanımlaması ve toplumsal belleği bu bakış açısına göre inşa etmesi, Müslümanların ve de Türklerin Avrupa'nın kültürel rakibi ve karşıtı/ötekisi olarak konumlandırılması sonucunu doğurmuştur diyebiliriz.

Hıristiyan Batı dünyasının zaman içerisinde İslam ve Müslümanlarla karşılaşmalarına bağlı olarak bu coğrafyaya ve kültürüne ait bilgilerinde bir artış söz konusu olmuşsa da kolektif bellekte yer eden "asıl imge"de esaslı bir değişiklik olmamıştır.

Bu anlayış Avrupa ile İslam arasındaki ilişkinin hala Hıristiyanlık ile İslam arasındaki (tarihsel) çatışmanın bir devamı veya yeni bir biçimi olarak

---

[202] J. Bloomfield, "The New Europe: A New Agenda for Research?", M. Fullbrook (Ed) **National Histories and European History**, UCL Press, London, 1993, s. 255-284.

[203] Halil İnalcık, "Tarihte Avrupa Birliği ve Türkiye, **Doğu Batı Dergisi**, Yıl: 8, Sayı:31, 2005, s. 80, 81.

düşünmesinden kaynaklanıyor olabilir.[204] Benzer noktaya temasla Sherman, günümüzde yaşanan medeniyet temelli çatışmaların kökeninin Haçlı Seferlerine dayandığını iddia emektedir.[205]

Yukarıdaki değerlendirmelerden de anlaşılacağı gibi, önceleri İslam dini, ardından da İslamiyet'in bayraktarlığını üstlendiğini düşündükleri Türkleri ötekileştirme perspektifiyle konumlandırma gayretinde olan Avrupa, hem çeşitli sebeplerle bir türlü sağlayamadığı siyasi bütünleşmesini tesis etmeyi hem de korku ve savunma refleksiyle meşrulaştırmaya çalıştığı egemenlik alanını genişletme idealini gerçekleştirmeye çalışmıştır. Sözünü ettiğimiz her iki idealde de çok önemli bir işlev gören din faktörü, etkisi günümüze kadar sürecek şekilde Avrupa kolektif bilincine yerleşmiştir diyebiliriz.

Türklerin tarihsel süreç boyunca, sosyal, kültürel ve politik tehdit imgesiyle Avrupa kimliğinin başlıca ötekisi olarak Avrupalıların bilinçaltındaki yerini hiçbir zaman tam anlamıyla yitirmediği, tarafların tarihsel süreç içerisinde birbirlerine dair geliştirdikleri toplumsal hafızaya ait kolektif bilinçlerindeki imgelerde dini ötekileştirmenin, günümüz Türkiye-AB ilişkilerine etkisinin, günümüz Türkiye-AB arasındaki üyelik ilişkilerinin seyrine etki ettiği bir diğer gerçektir.

Takip eden bölümde, Avrupa Kimliğinin oluşumunda önemli bir yere sahip olduğunu düşündüğümüz ötekileştirmenin aracı olarak dinin, modern zamanlarda Avrupa'daki seyrine yer vermeye, böylece modern zamanlara konu olan Türkiye-AB ilişkileri için taşıdığı öneme vurgu yapmaya çalışacağız.

---

[204] Franco Cardini, **Avrupa ve İslam**, Çev. Gürol Koca, Literatür Yayınları, İstanbul, 2004, s. 3.

[205] Steven Sherman, "The Attacks of September 11 in Three Temporalities**," Journal of World Systems Research**, Cilt:11, Sayı: 1, (2003), s. 161.

İKİNCİ BÖLÜM
İKİ KUTUPLU MODERN DÜNYADA TÜRKİYE'NİN AB SERÜVENİ VE DİN

Tarihte toplum dünyasının bir durumdan diğerine geçişi aniden ve belirgin bir şekilde olmamış, bu değişimler ancak belirli izlekleri takip ederek gerçekleşmiştir. Bu geçişlerden bir kısmı yavaş yavaş ve sessizce olmuş, kendisini belli etmeyerek toplumsal belleğe yerleşmiştir. Bunların bir kısmı ise canlı ve dinamik nitelik taşıdıkları için, kendilerini derin bir etki ile ortaya koymuş, bu etkiyi yüzyıllar boyunca hissettirmiştir.

İnsanlık tarihinde son üç dört yüz yıl içinde meydana gelen değişmeler ise bütün dünyada o döneme kadar hiç görülmedik şekilde kapsamlı ve dramatik sonuçlar doğurmuştur. Söz konusu gelişmeler uzun vadede özellikle Batı Avrupa'da ortaya çıkmış, daha sonra evrensel anlamda kendisini dayatarak yayılmış, geleneksel toplum düzen(ler)ini köklü bir değişime ve dönüşüme uğratmıştır.[206] Bu süreçte yaşanan toplumsal değişim ve kriz durumlarını anlamak ve anlamlandırmak için sosyolojinin kurucu babaları tarafından bir takım teori ve kuramlar ortaya konmuştur. Örneğin Comte'un "üç hal yasası", Durkheim'ın "mekanik dayanışma ve organik dayanışma" kuramı, Tönnies'in "cemaat ve cemiyet" teorisi, Marx'ın "sınıf çatışması" ve "yabancılaşma" kuramı ve nihayet Weber'in "rasyonalizasyon" teorisi aynı toplumsal değişim ve kriz durumunun farklı anlatımları olarak değerlendirilebilir.[207]

Bu kriz durumunun dönüm noktalarından olan İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesi ile uluslararası ilişkiler tarihindeki en ideolojik aşama başladı. 1648 Westphalia Anlaşması ile başlayıp II. Dünya Savaşı sonrasında kurumsallaşan uluslararası sistem, dünyayı ulus-devlet kategorilerine bölen bir anlayış üzerine inşa edildi. "Soğuk Savaş" dönemi olarak nitelenen ve siyasetin iki ideolojisi arasındaki gerilimli ortamda şekillendiği bu süreç, 1991 yılında SSCB'nin dağılmasıyla sona erdi.

---

[206] Hans Van Der Loo-Wıllıem Van Reijen**, Modernleşmenin Paradoksları**, Çev. Kadir Canatan, İnsan Yayınları, İstanbul, 2006, s. 14.

[207] Adil Çiftçi, **Sosyolojiye Giriş -Bir Özgürlük Tarzına Çağrı-**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2016, s. 97.

Elli yıl boyunca Soğuk Savaş, dünyayı iki kutuplu bir sistem içinde dondurdu; bu iki kutuplu sistemde "Doğu" ve "Batı", Üçüncü Dünya ülkelerini pasif bir savaş alanı olarak kullanarak dünya hâkimiyeti için mücadele ettiler ya da başkalarının bu mücadeleyi sürdürmelerini sağladılar.[208] Sözünü ettiğimiz iki süper gücün hakimiyet mücadelesine mekan teşkil eden Avrupa,[209] Doğu Bloğu karşısında Amerika'nın doğu sınırını teşkil ediyor ve 1950'lerden itibaren giriştiği bütünleşme hareketlerini bir güç dengesi üzerinden yürütmek durumunda kalıyordu.[210]

Avrupa'da durum böyleyken, dünyadaki gelişmelere bağlı olarak Türk toplumu, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinden başlayarak, özellikle son iki yüz yıl içerisinde bünyesindeki sosyo-ekonomik sorunları çözmek ve gelişme kaydedebilmek için model olarak kendisine Batıyı seçmişti.

Tarihsel açıdan gerek Osmanlı İmparatorluğu'nun gerek onun ardılı Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi eliti, Avrupa'yı temel alan bir zihniyette olmuştur. En azından 19. yüzyıldan beri, Avrupa'yı 'medeniyet'le eşdeğer sayan ve Avrupai bir eğitimle şekillenen bu zihniyet, ülkenin ilerleme yolunu Avrupa'da aramıştır. Batılılaşma ile modernleşmeyi denk tutan bu zihniyetin Avrupa merkezli dış politika seyri Tanzimat Fermanı'ndan itibaren artan bir şekilde devam etmiş, özellikle II. Dünya Savaşı'nın oluşturduğu güvensizlik ortamında Türkiye, Avrupa merkezli siyasi, ekonomik ve güvenlik yapılanmalarının tümüne dahil olmaya çalışmıştır.

1920'lerde de hakim olan bu inanç, Soğuk Savaş yıllarındaki kutuplaşma döneminde çok daha fazla öne çıkarılmıştır. Osmanlı'nın mirasçısı durumundaki Türkiye de söz konusu tarihsel deneyim üzerinden hareket etmiştir. Türkiye, Batı Avrupa'nın ABD müdahalesiyle yeniden yapılandırılmaya başladığı bir ortamda, kendisi için en sağlam zeminin, kurulan "kıta sistemi"ne girmek olduğu kanısına varmıştır.

Türkiye Devleti kıta işlerine fazla karışmamak fakat Avrupa devletleri karşısında zafiyete sebep olacak ölçüde yalnız da kalmamak istemiştir. Tarihsel olarak Avrupa'nın Türkiye bakımından önemi, her şeyden önce, böyle bir olumlu

---

208 Hollanda Kamu Politikaları Bilimsel Kurulu**, Avrupa Birliği, Türkiye ve İslam**, Başlık Yayın Grubu, İstanbul, 2007, s. 114.

209 J. Eric Hobsbawm, **Kısa 20. Yüzyıl: 1914-1991, Aşırılıklar Çağı**, Çev. Yavuz Alogon, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1994, ss: 277-278.

210 F. H. Burak Erdenir, **Avrupa Kimliği**, Pan Milliyetçilikten Post Milliyetçiliğe, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2005, s. 74.

imgeden kaynaklanmaktadır. Bu çerçevede, Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren Avrupa ülkeleriyle diplomatik ilişkiler geliştirilmiştir. Bu doğrultuda Briand-Kellogg Paktı'na (1929) imza atan Türkiye 1932'de Milletler Cemiyeti'ne üye olmuş, aktif diplomasi geliştirerek güçlü SSCB'nin ideolojik tehdidine ve tehlikeli Almanya-İtalya ittifakına karşı Avrupa'nın diğer ülkeleriyle ittifaklar geliştirmeye çalışmıştır.

Türkiye II. Dünya Savaşı'ndan sonra, genelde kalkınma amacına ulaşmak, özelde de Sovyetler Birliği'nden algıladığı tehdit karşısında güvenceye kavuşmak için, Soğuk Savaş'ın yarattığı kutuplaşmadan da yararlanarak, Batı'ya yaklaşmıştır. İşte bu türden gerekçelerle Türkiye doğal olarak, ekonomik kalkınmasını gerçekleştirebilme ve ortak koruma şemsiyesi altında yer alma ihtiyaçlarıyla Avrupa'nın yeniden yapılanmasında bulunmak istemiştir. Avrupa'ya yönelik yaklaşımının istisnai bir durum olmadığı ve bundan dolayı da eleştirilemeyeceği öne sürülebilir.

1945 sonrasındaki dönemde sözünü ettiğimiz pragmatik ya da araçsal gerekçelerden hareketle Türkiye, Batı kuruluşları içinde yer almak adına, Avrupa Konseyi'ne (1949) ve NATO'ya (1952) üye olmuştur. ABD'nin Truman doktrini (1947) ile Türkiye'yi destekleyeceğini açıklaması ve Avrupa'da savaş sonrası ülkelerin yeniden imarı kapsamında yapılan Marshall yardımına dahil etmesi (1948)[211], günümüze kadar devam edecek stratejik ortaklığın temellerini de oluşturmuştur.[212]

II. Dünya Savaşı'na bilfiil dahil olmadığı halde Türkiye, gerek jeopolitik konumu gerekse de güç dengelerini derinden etkileyen jeostratejisi açısından savaşın gidişatını dolaylı biçimde etkileyen en önemli ülkelerden biri haline gelmiştir. II. Dünya Savaşı sırasında bir kez daha açıkça anlaşılan söz konusu stratejik konumu (bu konuyu takip eden başlıkta açımlayacağız) vesilesiyle 1945'ten itibaren başlayan Batı Avrupa bütünleşmesi çalışmalarına da dahil olmuştur.

Ancak Türkiye'nin Batı Avrupa'daki örgütlere katılımı kolay olmamıştır. Türkiye'nin Marshall Planı'na katılımı, pastadan alacakları payın düşeceği gerekçesiyle bazı Avrupa devletleri tarafından istenmemiştir. Avrupa Konseyi'ne üyeliğine ise, yine bu çevrelerce, Türkiye'nin aslında Avrupa medeniyetine ait

---

211 William Hale, **Türk Dış Politikası** 1774-2000, Mozaik Yayınları, İstanbul, 2003, s. 144.

212 Canan Balkır,"International Relations: from Europe to Central Asia", **Turkey since 1970 Politics, Economics and Society** (Ed. Debbie Lovatt), Palgrave, New York, 2001, ss: 195-213.

olmadığı düşüncesiyle itiraz edilmiştir. NATO konusunda ise, Sovyetler Birliği'ne komşu bulunan Türkiye'nin bu ittifaka girmesi durumunda, Avrupa'daki üyeler bakımından ek bir risk oluşacağı iddia edilmiş, Türkiye, bu yapının dışında tutulmak istenmiştir. Bu sebeple Türkiye iki taraflı bir politika izlemek durumunda kalmış, ABD'nin desteğini sağlamak için Batı Avrupa'ya katılmak, Avrupalıların bu konudaki itirazlarını karşılamak için de ABD'nin desteğini almak gerekmiştir.[213]

Batı tipi bir siyasi yapılanma modeliyle şekillendirilen Türkiye Cumhuriyeti Devletinin dış politikasında, Batılı devletlere karşı tarafsızlık ilkesine uygun olarak siyaset yapılmaya çalışılmıştır. Lozan Antlaşması sonrası, değişen konjonktürel şartlar nedeniyle, Batı'yla ilişkilerin eşitlik ilkesi çerçevesinde kurulması ise kolay olmamıştır.

İki kutuplu dünyada siyasi arenada kendi istikbalinin teminatı açısından, yukarıda zikrettiğimiz geleneksel dış politikası gereğince, Türkiye'nin 1959 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET) yaptığı ortak üyelik başvurusu üzerine iki taraf arasındaki müzakereler[214] 12 Eylül 1963 tarihinde Ankara Anlaşması'nın[215] imzalanması ile tamamlanmıştır. Ankara Anlaşması'na göre 5 yıllık (10 yıla kadar uzatılabilir) Hazırlık Dönemi, 22 yıllık Geçiş Dönemi ve süresi belirtilmeyen Son Dönem olmak üzere üç dönemin sonunda tam üyeliği öngören Türkiye-AET ortaklık ilişkisi kurulmuş oldu. Bu ilişki temelde ekonomik alanda bir işbirliği olmakla birlikte, Anlaşma'nın 28. maddesinin, sürecin sonunda yükümlülükleri üstlenebilecek duruma gelmesi halinde Türkiye'nin Avrupa Toplulukları'na "tam üyeliğini" de öngörmesi bakımından aynı zamanda "siyasi bir ilişki" de sayılmalıdır.[216]

Sonuç olarak, inişli çıkışlı bir grafik sergilese de Türk dış politikasının, Avrupa'yı hep izlediği görülmektedir. Dolayısıyla AET'ye üyelik için başvurulması, aynen Avrupa'daki diğer kuruluşlar için geçerli olduğu gibi, Türk dış politikasının

---

213 Ersin Embel, **Türkiye'nin "Avrupa Politikası" (1945-1959),** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara-2010, s. 277.

214 Müzakereler hakkında geniş bilgi için Bkz. Tevfik Saraçoglu, **Türkiye Avrupa Ekonomik Topluluğu Ortaklığı (Anlaşmalar)**, Akbank Ekonomi Yayınları, İstanbul, 1992, ss: 9-54.

215 Tam adı "Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu Arasında Bir Ortaklık Yaratan Anlaşma" olan Ankara Anlaşması'nın metni için bakz. Devlet Planlama Teşkilatı, Avrupa Topluluklarına İlişkin Temel Belgeler: Ankara Anlaşması ve Katma Protokol Cilt-2, Ankara: 1993, ss: 1-46.

216 Başvurunun ekonomik ve siyasi nedenleri için bakz. Tevfik Saraçoğlu, **Türkiye Avrupa Ekonomik Topluluğu Ortaklığı** (Anlaşmalar), Akbank Ekonomi Yayınları, İstanbul, 1992, s. 4-8.

genel seyrinde tutarlı görünen bir girişimdir. Bu yönüyle, Avrupa ile entegrasyonun Türkiye için ekonomik hedeflerinin yanı sıra politik amaçlarının olması gayet doğaldı.[217]

Bu bölümde bu doğal politik seyrin önemli dönüm noktalarının izlerini sürmeye çalışacağız. Fakat bununla birlikte, toplumlar arası ilişkilerin siyasi, ekonomik ve politik faktörlerle şekillenmesinin yanı sıra, bu ilişkilerin cereyan ettiği tarihsel zemininin zihinsel ve kültürel bileşenlerinin de değerlendirmeye alınması gerektiği kanaatindeyiz. Biz de bu gerekçeden hareketle, modern zamanlara denk gelen ve tezimizin temel sorunsalı olan "Türkiye-AB ilişkilerinin gerçekleştiği tarihsel zemininin dini karakterini ve ilişkilere etkisini" de açımlamaya gayret edeceğiz.

Din, insanların yaşama biçimlerini şekillendiren kültürün önemli bir parçası olduğuna göre, yeniden şekillenen toplum dünyasının kültür bağlamında ele alınması gerekecek. Dolayısıyla bu bölümde modern döneme konu olan Türkiye-AB ilişkilerinde dinin etkisini araştırmak için, şu sorunun cevaplanması önemli görünmektedir: Modern dünyada din-kutsal algısı nasıl oluşmuş, bu algı sosyal ve politik aktörlerin eylemlerinde nasıl tezahür etmiştir? Bu sorunun cevabına ulaşabilmek için, ilişkilere konu olan tarihsel dönemin en önemli dini boyutlarından biri olan sekülerleşme tezleri ve karşıt tezleri genel bir tartışma içinde ele almak gerekecek. Nihayetinde sekülerizm modernitenin en temel koşuludur. İçinde yaşadığımız küreselleşme çağında mevcut siyasal düzene karşı muhalefetin dinsel referanslara dayanması modernizmin başarısızlığı olarak görülürken; sistemin savunma refleksini yine de dinsel olana referansla inşa etme tercihi ise bir paradigma değişikliğinden olmasa da bir krizden söz etmeyi mümkün kılmaktadır. Bu krizi ve de dinin modern zamandaki serüvenini anlamak için modernleşmeden ayrı düşünülemeyen sekülerleşme tezlerine, ardından da dinin son zamanlardaki toplumsal-siyasal etkisine ve nihayetinde de bu etkinin Türkiye-AB ilişkilerindeki izdüşümlerine yer vermeye çalışacağız.

Tartışmanın devamında dindarlık, Batı dünyasındaki tanımlar ve analizler bağlamında ele alınacaktır. Değinmeyi vaat ettiğimiz bu konuları yukarıda

---

[217] Suavi Kemal Yazgıç, **Avrupa Birliği**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2005, s. 63.

belirttiğimiz din sosyologunun göstermesi gereken hassasiyetler çerçevesinde ele alma gayreti içerisinde olacağımızı belirtmek isteriz.

İşte sözünü ettiğimiz bu siyasi-kültürel süreçte değişen ve dönüşen dünya siyasetinde dinin Türkiye'nin AB üyeliğine etkisi, önceki bölümde ele almaya çalıştığımız kimlik perspektifiyle ele alınacaktır bu bölümde.

Türkiye-AB ilişkilerini tarihsel süreçlerden, zamanın ruhundan ve de küresel politik gelişmelerden bağımsız olarak ele almak da mümkün görünmemektedir. Bu gerekçeden hareketle bu bölümde Türkiye'nin "uzun ince bir yol" benzetmesiyle nitelendirilen AB'ye üyelik serüveninin değişen konjonktürel şartlara göre nasıl şekillendiğini; taraflar arasındaki temasın tarihsel arka planından tevarüs eden kolektif belleğin entegrasyon sürecini nasıl etkilediğini; ilişkilere konu olan Soğuk Savaş döneminin dini karakterini ve Türkiye-AB ilişkilerine etkisini ele almaya gayret edeceğiz. Ama öncelikle Avrupa siyasi yapılarının bütünleşme girişimlerini ve AB'nin oluşum süreçlerini ele alarak işe başlayacağız.

2.1. AVRUPALILIKTAN AVRUPA BIRLIĞI'NE UZANAN YOL

Avrupa'nın tarihi bir savaşlar tarihidir. Ekonomik ve askeri güç merkezlerinin çeşitliliğinin doğurduğu siyasi çoğulculuğun yanı sıra coğrafi şartların meydana getirdiği dağılmışlık halinin sonucunda[218], özellikle son beş yüz yılını savaşlarla geçiren Avrupa'da, her savaş barışa olan ihtiyacı biraz daha arttırmış, kıtada kalıcı bir barışa ulaşmanın yegane yolunun Avrupa devletlerinin geniş bir birleşme çalışmalarına yönelmesinden geçtiği kanaati hasıl olmuştur.[219]

Siyasi ve coğrafi bölünmüşlüğün ortaya çıkardığı ulusal çıkar uğruna birbirleriyle sürekli mücadele halinde olmanın doğurduğu yıkıcılıktan kurtulmanın yanı sıra kendileri için tehdit olarak gördükleri dış güçlere karşı bir araya gelme adına, tarih boyunca Avrupa'da birçok birleşme girişimine şahit olunmuştur. II. Dünya Savaşından sonra kurumsallaşma sürecine giren Avrupa'nın Birliği fikri, bir proje olarak tarihsel arenada çok daha eskilere dayanır. Bu projelerin önemli bir

[218] İbrahim S. Canbolat, **Uluslarüstü Sistem Avrupa Birliği**, Alfa Yayınları, İstanbul, 1998, s. 41.
[219] Yalçın Alganer, Müzeyyen Özlem Çetin, "Avrupa'da Birlik ve Bütünleşme Hareketleri", **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt: 23, Sayı: 2, 2007, s. 286.

kısmının hedefi bir taraftan Avrupa'yı birleştirmek iken, diğer taraftan, Avrupa'ya doğru genişleyen Türkleri durdurmak ve Hıristiyanlar için kutsal sayılan Filistin gibi kutsal yöreleri Müslümanların elinden kurtarmaktı.

Avrupa bütünleşmesi fikrinin geçmişi, Ortaçağa hatta *Europe* ifadesine ilk defa Hellenistik mitolojide rastlanıldığından Antik Yunan'a kadar uzanan eski bir tarihi geçmişe sahiptir. Avrupa tarihinin farklı dönemlerinde filozoflar, din ve devlet adamları, politik düşünürler kimi zaman şiddet içerikli de olsa farklı birlik projeleri gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Örnek vermek gerekirse, "… 14. yüzyılda Dante *De Monarchia* (*Monarşi*) adlı eserinde, Avrupa'da kilisenin yetkilerinden bağımsız, Roma benzeri bir imparatorluk kurularak barışın sağlanmasını teklif ederek; 17. yüzyılda Emeric Cruce, siyasi uzlaşmazlıkları çözmek üzere Avrupalı ülkelerin temsilcilerinden oluşan bir meclis oluşturulmasını ileri sürerek; 1638'de Duc de Sully *Büyük Proje* adlı eserinde, Osmanlı ve Rusya dışında, Avrupa devletleri arasında bir federasyon ve bu birlik altında bir ordu oluşturulmasını teklif ederek; 1665'de Psikopos Royas *Roxas Projesi* adlı eserinde ve 1693'de William Penn'de *Avrupa'da Şimdiki ve Gelecekteki Barışa İlişkin Deneme* adlı eserinde benzer birleşmeler önererek; 1710'da yayımladığı eserinde John Beller, "Avrupa Kongresi"ni teklif ederek; 1922'de Kont Coundenhove- Kalergi, Pan-Europa Hareketinin kurulmasına fikri altyapı hazırlayan *Pan Europa* adlı kitabında birleşik bir Avrupa fikrini gündeme getirerek, 'Birleşik Avrupa' fikrine katkıda bulunmuş ve bugüne gelen sürecin teorik altyapısını hazırlamışlardır.[220]

19. yüzyıla gelindiğinde ise Avrupa'da diplomatik yönü ağır basan birleşme çabalarına rastlıyoruz. Bu doğrultuda 1815 Viyana Kongresi sonrasında devletlerarasında yaygınlaşan "çok taraflı diplomasi" ve "Konferans sistemi" uluslararası sorunlara çözüm bulunmasını kolaylaştırmış ve uluslararası örgütlerin kurulmasını bir ütopya olmaktan çıkarmıştır. Konferanslar bir süre sonra kurumsallaşmaya başlamıştır. 26 Eylül 1815'te imzalanan Paris Anlaşması ile Rusya, Avustuya ve Prusya arasında kurulan "Kutsal İttifak", 20 Kasım 1815'te imzalanan İkinci Paris Anlaşması ile bu üç devlete İngiltere'nin de katılımı ile kurulan "Dörtlü Yönetim", yine bu ülkelere 1818'de Fransa'nın da katılımıyla kurulan "Beşli

[220] Özkan Açıkgöz, "Avrupa Birliği'nde Kültürel Entegrasyon ve Türki'nin Durumu", **Stratejik Öngörü Dergisi**, TASAM Stratejik Araştırmalar Derneği Yayınları, Sayı: 1, Mayıs 2004, s. 62-63.

Yönetim" birçok toplantılar tertip etmiş ve bu toplantılara "Avrupa Uyumu" sistemi (Concert of Europa) adı verilmiştir.[221]

Özetle söyleyecek olursak, fikirsel temelleri Ortaçağa kadar inen ve de değişik formlarda hem bir ideal hem de siyasi-ekonomik bir zaruret olarak Avrupa bütünleşmesinde birçok uygulama aşamasından geçilerek yirminci yüzyıla kadar gelinmiştir. Oldukça uzun ve de sancılı bir sürecin getirdiği arayışlar ve buralarda edinilen değişik tecrübelerin neticesinde yirminci yüzyılda kurumsallaşarak uluslarüstü bir yapılanmaya dayalı bugünkü birleşik Avrupa entegrasyon tipinin ortaya çıkması sağlanmıştır.

Bu bütünleşme girişimlerindeki temel motivasyonun, Avrupa Devletlerinin çevrelerini saran tehdit algılamasına karşı konum almak ve ortaklaşa bir ekonomik sıçramayı gerçekleştirmek olduğu söylenebilir. Sözünü ettiğimiz Avrupa uyumu zamanla bazı çatlaklar vermeye başlamış, özellikle 1848 sonrasında meydana gelen başkaldırılarla zayıflamış, Rusya ve İngiltere'nin yoğun çatışmaları sonucunda tamamen ortadan kalkmışsa da bir süre daha Avrupa dengelerini korumak adına varlığını korumuştur. Bu dönemde de Avrupa bütünleşmesinin önündeki en büyük engel ulus-devlet anlayışı olmuştur.

2.1.1. Ulus-Devlet ve Avrupa(lılık)

Önceki bölümde değindiğimiz Avrupa fikrinin oluşumuna dair Eski Yunan, Roma, Hıristiyanlık formülüne dair görüşlerin en çok yaygınlık kazandığı 19. yüzyılda, Avrupa halklarının da şekillendiğini görmekteyiz. Bu dönemin uluslaşma sürecinde en etkili faktör *milliyetçilik* dalgası olmuştur.

Fikri ve felsefi temellerinin atılması anlamında milliyetçilik, Aydınlanma Dönemi rasyonalizminde, Fransız İhtilalinde, Sanayi Devrimi'nin toplumsal sonuçlarında ve en nihayetinde toplumların ulus olma bilincine eriştikleri noktada modernliğin bir ideolojisi olarak modern tarihsel ve toplumsal koşulların etkisiyle ortaya çıkan bir akımdır[222] ve modern dönem Avrupa'sının şekillenmesinde ve de

[221] Mehmet Gönlübol, **Uluslararası Politika: İlkeler-Kavramlar-Kurumlar**, 2. baskı, S Yayınları, Ankara, 1979, s. 476-479.
[222] Ali Osman Gündoğan, "Devlet ve Milliyetçilik", **Doğu Batı Dergisi**, Sayı:21, 2002, s.181.

ulus devlet anlayışının ortaya çıkmasında önemli bir yere sahiptir.[223] Avrupa siyasi tarihinin bu önemli faktörünün gelişim seyrine ve neticelerine kısaca değinmekte fayda var.

Rönesans ve Reform hareketlerini 17. yüzyılın iç savaşları takip etti. Otuz Yıl Savaşları (1618-1648) Bohemya'da bir Protestan isyanla başlamıştı. Çatışma kısa zamanda Avrupa ülkelerinin çoğunun karıştığı büyük bir yangına dönüştü. İç savaşlar ve ihtilaller İtalya'dan İngiltere'ye kadar pek çok ülkeye yayıldı. Avrupa içlerine kadar egemenlik alanlarını genişleten Türklerle mücadeleden dolayı bu ihtilalci ve reformist hareketleri kontrol altına alacak Roma ordusu da bir türlü kurulamamıştır.[224]

Sözünü ettiğimiz milliyetçi ayrılık hareketlerinin neticesinde Avrupa'da özellikle on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda ulus-devlet anlayışının yaygınlık kazanmasıyla birlikte, bu durumun çatışmaya mahal vermeyecek bir şekilde devletlerin menfaatlerini dengeleyecek birtakım ortak değerler ve kurallar üzerine inşa edilen bir yapı oluşturulmaya gayret edilmiştir. "Tarihsel süreç içerisinde, ulus-devletlerin artması, bu sistemin değer ve normlarının dünyayı saracak biçimde yaygınlaşması", Avrupa'nın ve genel olarak bugünün uluslararası sisteminin temelini teşkil etmiştir.[225]

Siyasi yapılanmanın yanı sıra kültürel bir model olarak Avrupa fikrinin, 18. yüzyılda şekillenmeye başladığını söyleyebiliriz. Rousseau "artık Fransa, Almanya, hatta İngiltere'nin var olmadığı, sadece Avrupalıların var olduğu, hepsinin aynı zevklere, aynı tutkulara ve aynı yaşam tarzına sahip oldukları" bir çağ hayal etmişti. Saint Simon, Avrupa halklarının kendilerini bağımsızlıklarını korumak için yeniden organize etmelerinin gerekliliği hakkında yazdı.[226] Voltaire, Avrupa'nın ulus-devletin yerini aldığına inanıyordu. Kant, "özgür devletler federasyonu" lehine en

---

[223] Milliyetçilik konusuyla ilgili olarak çok daha ayrıntılı bilgi için bkz. Ernest Gellner, **Milliyetçiliğe Bakmak**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012; Ernest Gellner, **Nations and Nationalism**, Cornell University Press, Ithaca, 1983; Anthony D. Smith, **The Ethnic Origins of Nations,** Blackwell, Oxford,1995; Anthony D. Smith, **Nationalism and Modernism**: A Critical Survey of Recent Theories of Nations and Nationalism, Routledge, London, 1998.

[224] Franco Cardini, **Avrupa ve İslam**, Çev. Gürol Koca, Literatür Yayınları, İstanbul, 2004, s. 187.

[225] A. Nuri Yurdusev, "Uluslararası İlişkiler Öncesi", **Devlet, Sistem ve Kimlik Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar**, (Der. Atila Eralp), İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 19.

[226] Henri de Saint-Simon, **Social Organization, The Science of Man and Other Writings**, Ed. Felix Makhem, Harper Torchbooks, Newyork, 1964.

önemli argümanlarından biri olarak kabul edilen görüşlerini 1795'te yazdığı *Ebedi Barış* (*Perpetual Peace*) isimli kitabında ortaya koydu.[227]

Başlangıçtan beri Avrupa kimliği ile ilgili olarak vurgulanan önemli noktalardan biri de 18. yüzyıldan itibaren Batının Avrupa merkezci bir karaktere sahip olmasıdır. Ancak I. Dünya Savaşı'nın bu özelliği değiştirmeye başladığı gözlenir. Çünkü bu savaş Avrupa devletlerinin ekonomileri üzerinde büyük bir yara açmış, Hobsbawm'ın deyişi ile Avrupa merkezli olmayan, Avrupa'nın belirlemediği bir dünya yaratmıştır. Savaş sonrası ise tam sorunların çözüldüğü sanılırken, 1920lerin ortasında dünya ekonomisi sanayi devriminden bu yana bilinen en büyük ve en dramatik krize sürüklenmiştir.[228]

Ekonominin bu kötü gidişatı, bir nevi II. Dünya Savaşı'nın habercisi olmakla birlikte, bazı ülkelerde bir takım güçler, bu kötü ekonomik şartlardan yararlanarak ırkçı politikaların eşliğinde iktidara gelmeyi başarmıştır. Bu durumda daha önce demokrasi ile eşleştirilen Avrupa fikrine, faşizm ve anti-semitizmin eklemlenmesi söz konusu olmuştur. Delanty, faşizmin, "milliyetçiliğin bir türü olsa bile onu aşarak yeni bir Avrupa uygarlığı oluşturmada önemli rol oynadığını" ve faşizmin rüyasının tamamıyla Avrupalı milletler üstü bir medeniyet yaratmak olduğunu dile getirir.[229]

Toplumsal çıkarların ve kültürlerin ulus devlet içinde eşit düzeyde temsil edilmemesi, ulus devletin kökenindeki kurumların sorgulanmasına yol açmıştır. Toplumsal çıkarların ve kültürlerin temsil edilmemesinden kaynaklanan kriz, tarihsel kökleri olan bastırılmış kimliklerin, ulusal sözleşmeyi yeniden görüşmek için seferber olması ile ulus devlet içinde bir takım krizlerin ve çatışmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur.[230]

Avrupa bütünleşmesi konusunda ileri sürülen ilk iddia, bu gelişmenin Avrupa'daki ulus-devletlerin kendi içlerindeki sorunlarına çözüm olarak düşündükleri bir reçete olduğudur. Söz konusu iddianın başlıca temsilcisi İngiliz

---

227 Gerard Delanty, **Avrupa'nın İcadı**, Çev. Hüsamettin İnaç, Adres Yayınları, Ankara, 2004, s. 105.
228 Eric Hobsbawm, **Kısa 20. Yüzyıl: 1914-1991 Aşırılıklar Çağı**, Çev. Yavuz Alogan, Sarmal Yayınları, İstanbul, 2003, s. 51-52.
229 Gerard Delanty, **Avrupa'nın İcadı**, Çev. Hüsamettin İnaç, Adres Yayınları, Ankara, 2004, s. 159.
230 Manuel Castells, **Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür** İkinci Cilt: Kimliğin Gücü, Çev. Ebru Kılıç , İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul: 2006, s. 421-422.

iktisat tarihçisi Alan Milward'dır.[231] Buna göre, İtalya ve Almanya için yeniden Avrupa'nın saygın bir üyesi olarak kabul görmek; Fransa için bozulan ekonomiyi düzeltmek; Belçika, Hollanda ve Lüksemburg gibi küçük ülkeler için, kıtanın büyükleri tarafından ezilmemek ve toparlanmak; İngiltere için ise kıtayı belli bir düzende ve bir arada tutabilmek için Avrupa bütünleşmesi çok uygun bir araç olmuştur.

Bütün bunlara rağmen, yeni bir bakışla inşa edilmeye çalışılan Avrupa bütünleşme hareketleri, ulus üstü yapılanmaların ulus devlet kimliğini zedeleyeceği endişesiyle birçok Avrupalı devlet tarafından çekinceyle karşılanmıştır. Ortak Avrupa bütünleşmesine yönelik arayışlar daha sonraki dönemlerde kendisini göstermesine rağmen, ulusal kimliği ve menfaatleri ön plana çıkaran Avrupa devletleri arasında büyük gerilimler de zamanla baş göstermiştir. Çatışma dozu gittikçe artan bu süreç, Avrupa'yı belki de tarihinin en büyük savaşına sürüklemiştir: II. Dünya Savaşı.

2.1.2. Dengelerin Altüst Oluşu: II. Dünya Savaşı ve Avrupa

Teknolojik gelişmelerin de etkisiyle yıkıcılığı artan çatışmaların meydana geldiği II. Dünya Savaşı neticesinde Avrupa, tam anlamıyla bir savaş meydanına dönüşmüş, milyonlarca insan hayatını kaybetmiş, neredeyse bütün Avrupa ekonomik anlamda çöküntüye uğramış ve tüm bunların sonucunda Avrupa genelinde pek çok sosyal sorun baş göstermiştir.

II. Dünya Savaşı Avrupa için insani, ekonomik ve toplumsal açılardan çok büyük bir yıkıma yol açmıştır. Savaşın siviller üzerindeki yıkıcılığı, önceki savaşlarla kıyaslanmayacak düzeydedir. Otuz altı milyondan fazla insanın doğrudan savaş veya savaş koşullarına bağlı olarak ortaya çıkan hastalık, kıtlık, zorunlu göç ya da başka nedenlerle öldüğü, milyonlarcasının da yaralandığı ya da mülteci haline geldiği Avrupa'da, en temel zararın insan kaynakları alanında yaşandığı söylenebilir.

---

[231] Konuyla ilgili olarak özellikle Bkz.: Alan Milward, **The Reconstruction of Western Europe, 1945-1951**, Routledge, London, 1984 (reprinted in 2006); Alan Milward, **The European Rescue of the Nation-State**, Routledge, London, 1992.

II. Dünya Savaşı sonrasında "geleneksel güç dengesinin merkezi" olma özelliğini de kaybetmiş olan Avrupa, ABD ve Sovyetler Birliğinin iki önemli güç olarak ortaya çıkmasının yanında, Avrupa dışındaki sömürgelerin başkaldırısı ile de karşı karşıya kalmıştır. Bu durumda dünya politikasını şekillendirmede merkez olma özelliğini kaybeden Avrupa'nın "iki önemli güç" arasında üçüncü bir güç olabilmesi için Avrupa'da ekonomik ve siyasi bir güç birleşiminin sağlanması gerekiyordu.[232]

Yine de şu bir gerçektir ki, Avrupa'nın birleştirilmesi yolundaki gayretler daha çok büyük ve kanlı savaşlar sonucu ortaya çıkan dehşet verici manzaralar karşısında hız kazanmıştır.[233] Bu eğilim II. Dünya savaşı sonrasında da kendisini göstermiş, Avrupa uluslarını siyasi-ekonomik bir çatı altında[234] bir birlik halinde yeniden tesis etmeye yönelik işbirliği gayretleri yoğunluk kazanmıştır. İşte Avrupa Birliği, saydığımız bu temel noktalar üzerine inşa edilen, dünyanın belli bölgelerinde ve kıtalarında ilgili devletlerin siyasi, ekonomik, vb. alanlarda bir araya gelerek oluşturmuş oldukları birliklerden birisidir.

Uzunca bir süre dünya ekonomisinin nabzını elinde tutan fakat ardı ardına iki büyük savaşla sarsılan Avrupa, hem Amerika ve Sovyet rejimi arasındaki sıkışmışlıktan kurtulmak hem de dünya siyasi ve ekonomik arenasındaki eski saygınlığını yeniden kazanmak için bir "birleşik Avrupa Projesine" yönelmiştir.

Avrupa bütünleşmesinin başlangıç aşamasındaki en önemli motivasyonu, Avrupa kıtasında Birinci ve İkinci Dünya Savaşları gibi savaşların tekrar çıkmasını önlemek ve Fransa ve Almanya arasındaki olası çatışmaları durdurmaktı. Bu amaca ulaşıldıktan sonra üyelerin arasındaki işbirliğini giderek daha artıran ve değişik boyutlara taşıyan bir yapı çıktı.[235]

1945'e gelindiğinde Avrupa'da bütünleşme fikrinin, hem II. Dünya Savaşı'nın hem de yavaş yavaş belirmekte olan düşman algısının etkisiyle yeniden belli bir yaygınlık kazandığı görülmektedir. Özellikle liberal, sosyalist/sosyal demokrat ve Hıristiyan demokratlar arasında yaygın olan bu fikirler, kısa zamanda

---

[232] Ali Köse, Cahit Gelekçi, **Misafir İşçilikten Etnik Azınlığa: Belçika'daki Türkler**, Phonix Yayınevi, Ankara, 2009, s. 259-260. Bu konuda ayrıca Bkz. M. Hasan Çaşın ve Uğur Özgöker, **Avrupa Birliği'nin Siyasi ve Ekonomik Temelleri**, Arion Yayınevi, İstanbul, 2008.

[233] Orhan Oğuz, **Avrupa Ekonomik Toplulugu Ortak Pazar**, 2. Baskı, Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını, Ankara, 1969, s. 13, 16-17.

[234] Katerina Sarafeim, "Common Europe Identity Myth or Reality", **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Cilt: 6, Sayı:2 Bahar 2007, s. 8.

[235] Meltem Müftüler Baç, **Türkiye ve AB: Soğuk Savaş Sonrası İlişkiler,** Çev. Simten Coşer, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001, s. 16.

kurulacak sivil toplum örgütlerinin çalışmalarıyla bir kamuoyu oluşturulmasını sağlayacaktır.[236]

Avrupa'da hükümet temsilciliklerini bir parlamento çatısı altında birleştiren bir örgüt olmasının yanı sıra alternatif örgütlenme arayışını güçlendiren çeşitli nedenler vardır. Bunların başında İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı büyük maddi tahribatın bir an önce ortadan kaldırılması için ülkelerin tek başına yeterli olamayacağı görüşüyle Avrupalı devletlerin her türlü iş birliğine hazır olmak gerektiği konusunda girişimlerde bulunmaya karar vermeleri gelmektedir.[237]

II. Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı siyasi karmaşadan istifadeyle bağımsızlıklarına kavuşan sömürgelerden edinilen hammadde ve işgücünün azalması, yeni ekonomik pazarlara ihtiyacın artması; askeri işgal ve sömürgeleştirme gibi girişimlerin uygulanabilir politikalar olmaktan çıkması; duvarların yıkılmasıyla teker teker çöken komünist rejimlerin ortaya çıkardığı büyük ekonomik ve demografik enerjinin doğru kanalize edilmesi kaygısı gibi sebeplerden ötürü Avrupa'da salt ekonomik birleşmenin yanı sıra ortak paylaşılan kuralları ve siyasal bütünleşmeyi esas alan bir Birlik etrafında toplanma gerekliliği yeniden ortaya çıkmıştır.

II. Dünya Savaşı'nın ardından dünyaya barışın gelmeyeceği çok kısa zaman içinde görülmeye başlandı. Özellikle ideolojik temelli çatışmanın da günden güne belirginleşmesiyle sorunların basitçe toprak ve sınır konularından ibaret kalmayacağı, bunun ötesinde başta Avrupa olmak üzere tüm dünyada iki farklı sistem arasında bir nüfuz mücadelesinin söz konusu olacağı anlaşıldı. Büyük ümitlerle kurulan BM'nin de, özellikle bazı devletlere tanınan veto hakkı nedeniyle, beklenen sonuçları vermeyeceğinin ilk emareleri ortaya çıktı.[238]

II. Dünya Savaşı sonrasında siyasal, sosyal ve ekonomik manada harabeye dönen Avrupa'da savaşın yaralarının sarılması, ekonomik enkazın düze çıkartılması,

---

[236] Ersin Embel, **Türkiye'nin "Avrupa Politikası" (1945-1959)**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, (Basılmamış Doktora Tezi, Ankara-2010, s. 31-32.

[237] Erdal Türkkan, "Avrupa Birliği'nin Dayandığı Değerler", **Avrupa Birliği ve Türkiye**, (Ed. M.Ş Erdem, S.M. Aykın), Ezgi Kitabevi, Bursa, 2003, s. 27.

[238] Roberts, ABD ve İngiltere'nin, kendi çıkarlarını korumak üzere olağandışı bir önlem olarak gördükleri veto sisteminin, Sovyetler Birliği tarafından, BM'deki çalışmaların başından itibaren, olağan bir yöntem gibi kullanılmış olduğuna dikkat çekmektedir. Bkz.: J. M. Roberts, **Yirminci Yüzyıl Tarihi**, Çev. Sinem Gül, Dost Kitapevi, Ankara, 2003.

yeni savaşların önüne geçilmesi, yani genel olarak Avrupa'nın toparlanması için uluslar üstü bir birlik yapılanmasına her zamankinden çok ihtiyaç duyulmuştur.

2.1.3. Taşlar Yerine Oturuyor

II. Dünya Savaşından sonra dünyada bir yandan mevcut pazarların genişletilmesi amacıyla tüm alanlarda küreselleşme süreci önem kazanırken, diğer yandan genişleyen dünya pazarından daha fazla pay almak amacıyla, bölgesel oluşumlar da hız kazanmıştır. Bölgesel güç oluşumları bağlamında bloklaşma eğilimlerine bakıldığında en önemlilerinden birisi olarak Avrupa Birliği görülmektedir.

Bu amaç doğrultusunda 19. yüzyılın özellikle ikinci yarısında Avrupa genelinde bir birlik tesis etmek amacıyla "Birleşik Avrupa Devletleri" başlığıyla Bürüksel, Londra, Paris ve Frankfurt'ta birçok toplantı tertip edilmiştir. Öte yandan, "Avrupa Uyumu" anlayışının damgasını vurduğu ve ulus-devletin altın çağını yaşadığı 19. yüzyılda, kıtanın bütünleşmesi fikrine yönelik olarak önemli bir projenin üretilememiş olduğu anlaşılmaktadır. Avrupalı ulus-devletler için ciddi bir ortak tehdidin var olmadığı, aksine, bu devletlerin emperyalist politikalarını görece sorunsuz biçimde yürütebildikleri bu yüzyılda, bütünleşmenin devletler tarafından bir ihtiyaç olarak görülmediği anlaşılmaktadır.

Toparlayacak olursak, Avrupa ağırlıklı olarak on yedinci yüzyıldan itibaren ulus-devlet modeline geçmiş, on dokuzuncu yüzyılda yaşadığı ulusalcı akımları öteki toplumlara da ihraç ederek imparatorlukların yıkılmasına ve ulusal devletlerin kurulmasına katkıda bulunmuştur. Ne var ki, uzun süren ulusal çıkar çatışmaları ve güç dengesi sisteminin de kalıcı barışı sağlayamaması sonucunda, biraz da İkinci Dünya Savaşı ertesinde beliren iki kutuplu dünya sistemindeki teşvik edici atmosferin etkisiyle, uluslarüstü bir Avrupa örgütlenmesine yönelmiştir. Bu Avrupa entegrasyonu, özü itibariyle ulus devletlerin ulusüstü bir kurumsal yapıya egemenlik devrini öngörmektedir.

Saydığımız bu gerekçelerden hareketle oluşturulmaya çalışılan Avrupa düzeni, 1950'de başlayan Avrupa bütünleşmesi sürecinde kurulan kurumların etrafında yoğunlaşmakta ve ulus-devletlerin ekonomik bütünleşme ile başlayan

uluslar-üstü bir kuruma yetki devredilmesi yolu ile siyasi bütünleşmeye gidilmesini içermektedir.[239] Avrupa bütünleşmesinin barış ve güveni sağlayacak en önemli hedef olduğuna inanan Avrupalı politikacılar, kendi içlerindeki anlaşmazlıklara bir son vererek ekonomik, siyasal ve sosyal bütünleşmeyi tesis etmek istiyorlardı.[240]

Batı Avrupa ülkeleri arası savaş olasılığını kontrol etme zorunluluğunun taraflarca algılanması da birleşme arayışlarını arttıran bir diğer nedendir. Tüm bu birleşme arayışları neticesinde özellikle 1945-1950 yılları arasında Avrupa'da uluslar arasındaki çekişmelere son vermek, eski düşmanlıkları kalıcı barışa bağlamak ve Avrupa genelinde istikrar ve güveni sağlamak amacıyla başta Konrad Adenauer, Winston Churchill, Robert Schuman ve Alcide de Gasperi tarafından olmak üzere önemli işbirliği adımları atılmıştır.

Bu dönemin en önemli simalarından birisi "Avrupa Birleşik Devletleri" fikrini kararlı bir şekilde ilk defa ortaya koyan Sir Winston Churchill olmuştur. 1946 yılının 19 Eylülünde Zürich Üniversitesi'nde yaptığı konuşmada[241] Churchill özetle, Fransız-Alman uzlaşısına dayalı, BM sistemini destekleyecek bir bölgesel örgütlenme biçiminde oluşturulacak "Avrupa Birleşik Devletleri" fikrini açıklamış, bir an önce gerçekleştirilmesi gereken bu projedeki ilk pratik adımın da bir "Avrupa Konseyi" kurulması olduğunu ifade etmiştir.[242] Churchill'in konuşması, ilk kez bir devlet adamının Avrupa bütünleşmesi lehinde güçlü ve açık biçimde tavır almasını simgelemektedir.

II. Dünya Savaşı'ndan beri çeşitli yer ve zamanlarda, Avrupa bütünleşmesi projesi temelinde kurulan sivil toplum örgütlerinin yoğun çabalarının ışığında düzenlenen en büyük etkinlik Lahey Avrupa Kongresi olmuştur. 7-10 Mayıs 1948 tarihleri arasında Lahey'de yapılan Avrupa Kongresi, o döneme kadarki diğer uluslararası konferans ya da kongreler düşünüldüğünde, hem biçim hem de içerik bakımından 'özgün' ve 'biricik' nitelikte değerlendirilmektedir.[243]

---

239 Meltem Müftüler Baç, **Türkiye ve AB: Soğuk Savaş Sonrası İlişkiler**, Çev. Simten Coşer, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001, s. 3.

240 Desmond Dinan, **Europe: Recast a History Of European Union**, Palgrave Macmillian, Hampshire, 2004.

241 Konuşmanın tam metni için bkz: http://www.coe.int/T/E/Com/About_Coe/DiscoursChurchill.asp> (22.10.2013)

242 Walter Hallstein, **United Europe: Challange and Opportunity**, Oxford University Press, Londra, 1962, s. 7-9.

243 Clarence C. Walton, "The Hague 'Congress of Europe': A Case Study of Public Opinion," **The Western Political Quarterly**, Cilt: 12, Sayı: 3 (September 1959), s. 738.

Kongreye katılanlar, bir tarafta Churchill liderliğindeki İngiliz muhafazakarları ve kıta Avrupa'sından Hıristiyan-Demokratlar ile diğer yanda başını Fransızların çektiği federasyon yanlısı gruplar, sosyalistler ve liberallerden oluşmaktaydı. Kongrede, sonuçları ileride Avrupa Konseyi'nin kuruluşunda da görülecek olan ve söz konusu gruplar arasında belli bir uzlaşıyı temsil ettiği varsayılan çeşitli kararlar alınmıştır. Kongrede alınan kültürel kararlar ise, eğer bir Avrupa Birliği kurulacaksa, bunun, ancak sağlam bir temel üzerine inşa edilmesiyle gerçek ve yaşayan bir birlik olacağı iddiasından hareketle, söz konusu temelin ne olduğu tarif edilmiştir: Buna göre söz konusu birlik, ulusal, ideolojik ve dini farklılıklara karşın, "ortak Hıristiyan ve diğer ruhani ve kültürel değerler mirasına" dayanmak durumundadır. [244]

Birleşmeyi hızlandıran bir diğer sebep de ekonomidir. Zira Avrupalılar, siyasi ve askeri bir entegrasyona gidebilmeleri için öncelikle aralarında güven tesis etmenin ve ekonomik entegrasyonu geliştirmenin gerekli olduğunu görmüşlerdir.

Beklenen etkiyi bir türlü ortaya koyamayan bu girişimin ardından ABD-Rusya arasında siyasi, ekonomik, askeri baskılarla sıkışan Avrupa, çözümü bölgesel ve sosyo-kültürel düzeyde kendisine dönüşte bulmuş ve de ilk adımı ekonomik birliktelik yolunda atmıştır.[245] Bu yeniden kendine dönüş çalışmaları ilk adı AET (Avrupa Ekonomik Topluluğu) olan Avrupa Birliği'nin de başlangıcını teşkil etmektedir.

1947 yılının 5 Haziran'ında Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Dışişleri Bakanı George Catlett Marshall, Avrupa'yı iyileştirme adına kendi ismiyle anılan planı açıklamıştır. Marshall, İkinci Dünya Savaşı sırasında yanıp yıkılan Avrupa'ya büyük miktarda ekonomik ve politik katkıda bulunabileceklerini, fakat bu katkının Avrupalıların kendi içlerinde birlik ve dayanışma içinde olmalarını gerektirdiğini belirtmişti. Marshall'ın nutkunda açıkça belirtilmemiş olmakla birlikte yardım, Avrupa'nın komünist olmayan ülkelerine yapılacaktı. ABD yardımına talip olan ülkeler, 12 Temmuz 1947 tarihinde çalışmalarını başlattılar. Bu girişimlerin

[244] Söz konusu alt komitelerin çalışmaları ve aldıkları nihai kararlar için bkz.:Congress of Europe, <http//:www.ena.lu> (28.02.2013).

[245] Meryem Koray, **Avrupa Toplum Modeli**, İmge Kitabevi, Ankara 2005, s. 239.

sonucunda Avrupa bütünleşmesi için önemli bir yere sahip Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı 16 Nisan 1948'de doğdu.[246]

Avrupa ülkelerinin politik egemenliklerine sıkıca bağlı olmaları sebebiyle politik yolun kapalı olduğunun farkına varan Avrupa bütünleşme hareketinin kurucu isimlerinden biri olan Monnet'nin hedefi, uzun dönemde üst politikalar olarak adlandırılan ortak dış ve güvenlik politikalarında işbirliğine dayanan federalizm modeli olsa da,[247] Monnet aynı dönemlerde Fransa'nın Avrupa ordusu ve siyasal birliğin oluşumuna karşı çıkması sebebiyle,[248] Avrupa bütünleşmesine ticari ve ekonomik işbirliği gibi alt politikalardan başlanması gerektiğini düşünmüştür. Ona göre alt politikalarda sağlanan işbirliği zamanla üst politikaları da kapsar hale gelecektir. Monnet'nin fikir babalığı yaptığı bu yöndeki plan doğrultusunda Avrupa bütünleşmesi bağlamındaki en somut çabalardan birisi de, 9 Mayıs 1950'de Robert Schuman'ın Avrupa ekonomik yapılanmasında çok önemli bir yeri olan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nun (AKÇT) tesis edilmesine dair çağrısı olmuştur.

Yakın tarihte sürekli savaşan Almanya ve Fransa arasında, dolayısıyla Avrupa üzerinde barışı tesis etmek üzere Schuman'ın devletler arası çatışmaları sona erdirmek adına silah sanayisinde yoğun bir kullanıma sahip çelik ve kömür işletmelerinin yönetimini tarafsız bir ulus-üstü bir yapılanmaya bırakma şeklindeki önerisi sonucunda,[249] 1951 yılında Paris'te Fransa, Almanya, İtalya, Belçika ve Lüksemburg'un katılımıyla gerçekleşen protokolle ilk Avrupa topluluğu olarak kabul edilen Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu kurulmuştur.[250]

Bütünleşme yolundaki bu önemli ilk adımdan cesaret alan Avrupalı siyasetçiler, özelikle Monnet'nin girişimleriyle, yoğun bir diplomasi trafiğine girişmişler ve özellikle enerji alanında işbirliğine yönelik çabaları sonucunda 25 Mart 1957'de Roma Antlaşması imzalanmıştır.[251]

---

246 Suavi Kemal Yazgıç, **Avrupa Birliği**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2005, s. 11.

247 David Michael Wood, **The Emerging European Union**, Longman Publishers, U.S.A, 1996, s. 20.

248 Cevat Özyurt, **Küreselleşme Sürecinde Kimlik ve Farklılaşma**, Açılım Kitabevi, İstanbul, 2005, s. 163.

249 Brent F. Nelsen ve A.C-G. Stubb, **The European Union: Readings on the Theory and Practice of European Integration**, Lynne Rienner Publishers, London, 1994, s. 11.

250 David Michael Wood, **The Emerging European Union**, Longman Publishers, U.S.A, 1996, s. 19-21.

251 Harun Arıkan, "Entegrasyon Teorileri Işığında Avrupa Bütünleşmesi ve Genişlemesi", **Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri**, (Ed. Harun Arıkan ve Muhsin Kar),Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2005, s. 17.

Ekonomik bütünleşmenin ardından siyasi birlik için adımlar atılmaya başlanmıştır. 1973'te İngiltere'nin AT'ye üye olmasından sonra, 1974 Paris Zirve Konferansı'nda, Fransa Cumhurbaşkanı V. Giscard d'Estaing'in girişimiyle, üye ülkelerin Devlet ya da Hükümet yetkililerinin bir araya gelerek oluşturacakları ve Avrupa Siyasi İşbirliği'nin (ASİ) en üst karar organı olacak bir 'Avrupa Konseyi' (European Council) teşkil edilmesi kararlaştırılmıştır. Bunun amacı, yedi üye ülkenin ana dış politika sorunları karşısında "ortak bir tutum" belirlemelerini sağlamaktı.[252]

Sözünü ettiğimiz bu ekonomik ve siyasi bütünleşme çabaları meyvelerini vermeye başlamış, Avrupa'yı ikiye bölen Berlin Duvarının 1989 yılında yıkılmasının ardından tek bir ekonomik pazar tesisine yönelik en önemli adımlardan biri sayılan "Tek Avrupa Senedi" (TAS) hayata geçirilmiştir.[253] Tek Avrupa Senedi'nin kabul edilmesiyle siyasi bütünleşme ve ortak dış politika hareketi kurumsallaşmış, bir dış politika mekanizması oluşturulmuş ve Avrupa Siyasi İşbirliği resmen sağlanmıştır. Böylece Avrupa Toplulukları ekonomik niteliklerinin yanı sıra, resmen "siyasi bir nitelik" de kazanmış oluyordu.[254] TAS'nin en önemli yönlerinden birisi, Avrupa Siyasi İşbirliği'nin kurumsal yapısını resmileştirmiş ve Roma Antlaşması'na dahil etmiş olmasıdır.[255]

1991 Maastricht Zirvesiyle AKÇT ve AET tek bir çatı altında toplanarak Avrupa Birliği (AB) adını almış, Avrupa Birliği'ni kuran anlaşma olarak bilinen Maastricht Antlaşması'nın 1 Kasım 1993 tarihinde yürürlüğe girmesiyle bütünleşme yolunda çok önemli bir dönemeç geride bırakılmıştır.[256] Ekonomik ve siyasal bütünleşmenin yanı sıra sosyal uyum politikalarını da içeren antlaşmada "Avrupa vatandaşlığı" kavramı da gündeme gelmiştir. Böylece bir kuşatıcı üst kimlik de inşa edilmek istenmiştir. Bu yönüyle hem siyasi hem de kültürel bir bütünleşmeyi

---

252 Bakz. Simon Bulmer ve Wolfgang Wessels, **The European Council: Decision-making in European Politics**, The Macmillan Press Ltd., London, 1987, s. 41-46; William Wallace, "Introduction: Cooperation and Convergence in European Foreign Policy", **National Foreign Policies and European Political Cooperation**, (Ed. Christopher Hill), George Allen&Unwin, London: 1983, s. 5.

253 Uta Steiger, **EU Citizenship and Culture,** University College London, http://www.ucl.ac.uk/european-institute/comment_analysis/publications/Final.pdf, Erişim Tarihi: 02.04.2013.

254 Uluç Özülker, **Avrupa Toplulukları (AT) Kurumları Hukuku**, Tıpkı Basım, Ankara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Ankara, 1988, s. 1.

255 Geniş bilgi için bkz. European Communities, **The European Political Cooperation** (EPC), s. 5.

256 Klaus-Dieter Borchardt, **Avrupa Bütünleşmesi: Avrupa Birliğinin Kökenleri ve Büyümesi**, Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği, Ankara, 1995, s. 13-14.

sağlaması açısından Maastricht Antlaşması, ekonomik temelli bütünleşmeye dayalı toplumsal birlikteliği 'siyasi bir birlik' haline de getirmiştir.[257]

AB bu gelişmelere paralel olarak diğer taraftan da genişleme sorunları üzerinde yoğunlaşmıştır. Zira Sovyet etkisinden kurtulan Merkezi ve Doğu Avrupa ülkeleri üyelik için sırada bekliyordu. Genişleme ile ilgili olarak 22 Haziran 1993 tarihinde yapılan Kopenhag Zirvesi'nde üyelik için gerekli olan siyasi kriterler belirlenmiştir. "Kopenhag Kriterleri" denilen bu kriterler Zirve sonrasında Başkanlık Sonuç Bildirgesi'nde[258] açıklanmıştır.

ABD'deki 11 Eylül saldırısından sonra bir taraftan Birliğin geleceğine yönelik olarak yapılması gereken ana reformları hazırlamak diğer taraftan uluslararası planda Avrupa'nın rolünü güçlendirmek, özellikle de terörizme karşı savaşmak için Laeken'de düzenlenen AB Zirvesi[259] birlik uyumu açısından önemli kararların alındığı bir zirve niteliği taşır.

Çek Cumhuriyeti, Malta, Polonya, Slovenya, Slovakya, Estonya, Macaristan, Letonya, Litvanya ve Kıbrıs Rum Yönetiminin 1 Mayıs 2004 tarihi itibariyle AB çatısı altına girmelerini öngören Katılma Anlaşmalarının Atina'da 16 Nisan 2003 tarihinde imzalanmasıyla, Soğuk Savaş dönemi Avrupa'sındaki Doğu ve Batı ayrımı büyük ölçüde ortadan kalkmış ve Avrupa, AB çatısı altında "demokratik bir bütünlüğe" kavuşmuştur.

AB genelinde geçerli olacak bir Anayasa (Konvansiyon) oluşturmak amacıyla ilk toplantı 28 Şubat 2002'de düzenlenmiştir. Haziran 2003'teki Selanik Zirvesi'nde AB üye devletlerince 29 Ekim 2004 tarihinde, hazırlıkları tamamlanmış olan taslak baz alınarak Konvansiyonun hazırladığı ve Hükümetler arası Konferans'ta üye devletler tarafından son şekli verilen "Avrupa için bir Anayasa Öngören Antlaşma" (Anayasal Antlaşma) Roma'da düzenlenen törenle imzalandı. Bunun yanı sıra Mayıs ve Haziran 2005 tarihlerinde Fransa ve Hollanda'da ortak anayasa konusunda yapılan referandumların sonuçlarının olumsuz çıkması,

---

257 David Buchan, **Europe: The Strange Superpower**, Dartmouth Publishing Company, Aldershot, 1993, s. 168.

258 Bildirge metni için bkz. http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/72921.pdf, (Erişim Tarihi: 27 Kasım 2013).

259 Zirve Bildirisi için bkz. http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/68827.pdf, (Erişim Tarihi: 27 Kasım 2013)

"Anayasal Anlaşma'nın geleceğini hem hukuki hem de siyasi açıdan belirsiz hale getirdi."[260]

Referandumlarla reddedilen Anayasa'da değişiklik çalışmaları hızla yürütülmüş ancak çok az değişiklik yapılmıştır. Yeni metne Anayasa denilmemiş ise de, aynı amaçlar öngörülmüştür. Neticede, adına Lizbon Antlaşması[261] denilen metin 13 Aralık 2007 tarihli AB Lizbon Zirvesi'nde imzalanmıştır. 1 Ocak 2009 tarihinde yürürlüğe girmesi öngörülen Lizbon Antlaşması, reddedilen Anayasa'nın aksine mevcut Kurucu Antlaşmaları tadil eder nitelikte olup, bu değişikliklerle, yine Anayasa'daki gibi, Avrupa Parlamentosu'nun ve Komisyon'un yetkileri genişletilerek, Avrupa Konseyi'nin (European Council) Birlik organlarına dahil edilerek ve AB Konsey Başkanlığı ihdas edilerek AB'nin kurumsal yapısı güçlendirilmekte, nitelikli oyçokluğu ile karar alma alanları genişletilerek karar alma süreci hızlandırılmaktadır.[262]

Tüm bu süreçlerin ardından Avrupa mantığı ya da düşüncesini kısaca özetleyecek olursak, ilk olarak bu yaklaşımın ekonomik çıkarları siyasal çıkarların önüne geçiren, siyasal çıkarları ekonomik olanlara göre değiştirip, dönüştüren ve yeniden tanımlayan bir anlayış olduğunu söyleyebiliriz. Bu mantık çerçevesinde devletler, ekonomik istikrar ve refah adına egemenlik yetkilerinin bir kısmından vazgeçerek tarihsel ve siyasal çatışmaları bir kenara bırakmıştır. Hatta ulusal kimliklere ek olarak, yeni bir Avrupa üst kimliğinin, ulaşılan ortak ekonomik çıkarların en büyük güvencesi olacağı düşünülmüştür. Çünkü yaratılan ekonomik çıkarların kalıcı ve istikrarlı olabilmesi için tarafların ortak bir kimliğe dayanması gerekiyordu. Tüm Avrupa Birliği üye ülkeleri arasında paylaşılacak bir Avrupa Anayasası fikri de bu nedenle yürürlüğe sokulmaya çalışılmıştır.

---

260 Sanem Baykal, "İrlanda'nın Lizbon Antlaşması Referandumu ve AB'nin Yeni Krizi", **Stratejik Analiz**, Sayı: 99, Temmuz 2008, s. 105.

261 Lizbon Antlaşması'nın Türkçe metni için bkz. **Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Topluluğu'nu Kuran Antlaşmayı Tadil Eden Lizbon Antlaşması,** Çev. Zeynep Özler, Can Mindek, Fulya Batur, İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008. Lizbon Antlaşması'nın orijinal metni için bkz: http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=0J:C:2007:306:0001:0010:EN:PDF, Erişim Tarihi: 11 Temmuz 2013. Antlaşmanın AB Konseyi tarafından 30 Nisan 2008'de konsolide edilen versiyonu için Bkz. Council of the European Union, "Consolidated Versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union" http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/st06655-re01.en08.doc, Erişim Tarihi:11 Temmuz 2013.

262 Zeynep Özler ve Can Mindek (Haz.): **AB'de Anayasa Süreci ve Lizbon Antlasması**, İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008. s. 8-9, 41-64.

Katılma müzakerelerini 2007 yılında tamamlayan *Bulgaristan* ve *Romanya'nın* ardından 1 Temmuz 2013 tarihinde üyelik süreci tamamlanan Hırvatistan'ın da katılmasıyla AB 28 üyeye ulaşmıştır. Üyelik müzakerelerini yürüttüğü tek aday ülke Türkiye'dir. Resmi üyeliğin ne zaman gerçekleşeceği konusu ise henüz belli değildir.

ABD'nin teşvikiyle başlatılan bu bütünleşmenin, savaş sonrası barış çabalarının sonucu ve Soğuk Savaş şartlarının zorunluluğu olarak ortaya çıkmasıyla güvenlik kaygıları ön planda yer almıştır. Bütünleşmenin teknik ağırlıklı boyutu da ortak bir kimliği mümkün kılacak kültürel unsurların ihmal edilmesine neden olmuştur.[263]

28 üyeli yapısıyla genişleme stratejisini büyük ölçüde gerçekleştirmesinin ardından AB'nin derinleşme politikalarına yöneldiği ve sözünü ettiğimiz ihmal edilen kimlik merkezli kültürel politikalara ağırlık verdiği bir döneme girilmiştir. Türkiye'nin üyeliği meselesi ise bu eğilimin sembolü haline gelmiştir. Takip eden başlıkta Türkiye'nin jeopolitik konumuna dayalı dış politikası ve AB ile olan ilişki seyrine yer verilecek ardından da dönemin dini atmosferi tasvir edildikten sonra Türkiye'ye yönelik kültürel politikaların dini bileşenin ilişkileri analiz edilmeye çalışılacaktır.

2.2. TÜRKIYE JEOPOLITIĞI VE DIŞ POLITIKASI

Genel anlamda bir ülkenin dış politikasını uluslar arası politik dengelerden bağımsız olarak ele almak mümkün değildir. Bu nedenle uluslararası sistemde Türkiye'nin konumunu ve de girişimlerini sağlıklı bir şekilde değerlendirmeye tabi tutabilmek için, sistem içinde meydana gelen olayları büyük resmin içindeki haliyle ve neden-sonuç ilişkileri bağlamında ele almak gereklidir.

Değindiğimiz nedensellik ilişkisi çerçevesinde genel olarak değerlendirildiğinde, Türk dış politikasının ihtiyat ve konjonktüre göre hareket etme ilkesi üzerine kurulu olduğu ve katı ideolojik tutumlar içermediği söylenebilir. Söz konusu niteliklerin, hem coğrafi hem de tarihsel bir takım dayanakları bulunmaktadır

[263] F. H. Burak Erdenir, **Avrupa Kimliği, Pan Milliyetçilikten Post Milliyetçiliğe**, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2005, s. 74.

ki bunların en önemli hazırlayıcı sebeplerinden biri de coğrafyadır. Zira bir ülke topraklarının coğrafi konumu, dünya jeopolitik arenasındaki konumunu ve dış politika seyrini belirleyen en önemli faktörlerden birisidir. Coğrafi açıdan bakıldığında, Türkiye'nin son derece önemli ve kritik bir bölgede konumlandığı bundan dolayı da değişen dengelerin hep hesaba katıldığı tarihi ve mevcut gelişmelerden anlaşılabilir.

Kültürel ve coğrafi açıdan iki kıtanın kesişme ve geçiş noktasında yer alan Türkiye'nin yakın kara havzasında meydana gelen her türlü gelişme, ülke gündeminde her zaman yankı bulmuştur. Hemen hemen her jeopolitik değerlendirmenin giriş bölümünde, Türkiye'nin üç kıtanın kesişim noktasında olduğu ve kuzey-güney, doğu-batı geçiş yollarında önemli bir konuma sahip olduğu vurgulanır. Türkiye'nin sözünü ettiğimiz bu stratejik konumu, dış politikasını şekillendiren temel özelliktir.[264] "Brzezinski de dünyayı büyük bir satranç tahtasına benzetmek suretiyle en verimli oyun alanının Avrasya olduğunu ileri sürerek"[265] Türkiye'nin jeopolitik önemine vurgu yapar.

Tarihsel olarak bu konuya kültürel geçmişin etkisini de eklersek, böylesine hassas bir bölgede dış etkilere sürekli açık durumda olunması, diplomasiye duyulan ihtiyacı da artırmaktadır. İşte sözünü ettiğimiz bu politik ve kültürel dengeler gereğince Türkiye, Batı yanlısı bir dış politika seyri izlemiştir. Türkiye'nin savaş sonrasında uluslararası politikada Batı bloğuna dahil olmak amacıyla attığı ilk adım, BM'ye katılmak olmuştur. Türkiye, Avrupa'yla ilgili olarak BM bünyesinde ya da desteğinde yürütülen çalışmalara ise 1945'ten itibaren katılmıştır. Diğer yandan aynı amaç doğrultusunda Türkiye, Avrupa ülkeleri arasında Soğuk Savaş koşullarının ve sonrasının meydana getirdiği bölünmüşlük ve istikrarsızlığı ortadan kaldırmaya yönelik Avrupa Güvenlik ve İşbirliğine yönelik yapılamalar içerisinde bulunmaya çalışarak dış politika tercihini Batı'dan yana kullanmıştır.[266]

Sıklıkla karşılaşıldığı şekliyle en genel manada uluslararası sistemde devletlerin birbirlerine karşı konum alışları olarak tanımlanan dış politikanın en

---

264 Kamran İnan, **Dış Politika**, Timaş Yayınları, İstanbul, 1998, s. 15; Baskın Oran, **Türk Dış Politikası** 1919-1980, Cilt:1, (Der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 25.

265 Ramazan Özey, **Dünya ve Türkiye Ölçeğinde Siyasi Coğrafya**, Aktif Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 43-44.

266 Şule Kut, "Türkiye'nin Soğuk Savaş Sonrası Dış Politikasının Ana Hatları", **En Uzun On Yıl**, (Der. Gencer Özcan ve Şule Kut), Büke Yayınları, İstanbul, 2000, s. 43.

önemli bileşenlerinden birisi de ekonomik faktörlerdir. Dış politikanın etkinliğini ve etkililiğini sağladığı için ekonomi faktörü, dış politikanın savunma ve güvenlikten sonraki en önemli bileşenidir. Zira "dış politikada özgür hareket edebilme yeteneği, devletin ekonomik bağımsızlığı ile yakından ilgilidir."[267] Bununla birlikte günümüz dünyasının ulaştığı karmaşık ve girift yapı, ülkelerarası meselelerin sadece ekonomik ya da siyasi faktörlerle ele alınamayacağı da bir gerçektir.[268] Gilpin'e göre de uluslararası ekonomi politik, uluslararası ilişkilerin ekonomi politiğidir ve bu bağlamda düşünülerek, uluslararası ekonomi ile uluslararası politikanın entegre edilerek ele alınması gerekmektedir.[269]

Truman Doktrini, Türk dış politikasında sözünü ettiğimiz ekonomik gerekçeler açısından bir dönüm noktasıdır. Sovyet tehlikesine ve yayılmacılığına karşı Amerika'nın Türkiye'yi de ekonomik olarak desteklemesi esasına dayalı bu doktrin çerçevesinde Marshall yardımları alan Türkiye, oluşan Batı ile karşılıklı çıkar ilişkilerine dayalı bir yakınlaşma içerisine girmiş, bu doğrultuda Avrupa Konseyi'ne (1949) ve NATO'ya (1952) üye olmuştur.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin Batı bloğunda yer almasında Sovyetler Birliği'nden algılanan tehdidin belirleyici bir diğer neden olduğu söylenebilir.[270] Sovyetler Birliği'nden duyulan endişenin Batı'ya eklemlenmedeki temel neden olmadığı, fakat bu yönelimin zamanlamasını ve içeriğini belirlediği söylenebilir. Yani, "Sovyet tehdidi" olmasaydı Türkiye'nin Batılı kampında yer almayacağı fikri yerine, Batı bloğuna katılma çabasının 1945'ten itibaren, güvenlik ihtiyacı temelinde ve uluslararası sistemin yardımıyla gerçekleştiğini kabul etmek daha uygun görünmektedir. Türkiye, güvenlik kaygılarını giderecek bir çözüm bulmak istemiş, bu arayış çerçevesinde de uluslararası konjonktürden yararlanmaya çalışmıştır. Türkiye'nin, kalkınma hedefi çerçevesinde öteden beri Batı'ya duyduğu ihtiyaç ve Batılı bir ülke olma yönündeki çabası, Sovyetler Birliği etkeninin bu şekilde devreye girmesiyle daha da artmıştır.[271]

---

267 Kamran İnan, **Dış Politika**, Timaş Yayınları, İstanbul, 1998, s. 22.

268 Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**, Alfa Yayınları, İstanbul, 1999, s. 312.

269 Robert Gilpin, **The Political Economy of International Relations**, Princeton University Press, Princeton NJ, 1987, s. 3.

270 Kamuran Gürün, **Savaşan Dünya ve Türkiye,** Bilgi Yayınevi, Ankara, 2000**,** s. 315.

271 Ersin Embel, **Türkiye'nin "Avrupa Politikası" (1945-1959)**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, (Basılmamış Doktora Tezi, Ankara-2010, s. 51.

Milward Avrupa bütünleşmesinin Avrupa'daki ulus-devletlerin kendi içlerindeki sorunlarına çözüm olarak düşündükleri bir reçete olduğunu ve bu pragmatik bakış açısının, bütünleşme sürecini hızlandırdığını ileri sürer.[272] Milward'a atıfla yukarıda dile getirilen iddia çerçevesinde, Türkiye'nin 1945 sonrasındaki dönemde Avrupa'ya yönelik pragmatik ya da araçsal yaklaşımının istisnai bir durum olmadığı ve bundan dolayı da eleştirilemeyeceği öne sürülebilir. İşte Türkiye de, doğal olarak, ekonomik kalkınmasını gerçekleştirebilme ve ortak koruma şemsiyesi altında yer alma ihtiyaçlarıyla Avrupa'nın yeniden yapılanmasında bulunmak istemiştir.

1947 yılı geneline bakıldığında ise, Türkiye'nin resmi politikasına uygun biçimde Avrupa bütünleşmesine karşı mesafeli bir tutum sergilendiği görülmektedir. Bir yandan, Soğuk Savaş koşullarında Sovyetler Birliği'nin kıtadaki etkinliğini azaltmayı hedefleyen böyle bir proje, ilke olarak olumlu karşılanmıştır. Özellikle ABD yardımının devreye girmesiyle, diğer birçok Avrupa ülkesinin yaptığı gibi, tabir caizse, ABD'nin hoş tutulması ve bu amaçla da Avrupa'daki işbirliği çerçevesi içinde yer alınması gerekli görülmüştür.[273]

1960-1980 yıllarında AET'ye tam üyelik Türkiye için önemli olmakla birlikte, çeşitli nedenlerle, başat ve vazgeçilmez bir hedef değildi. Hatta yükümlülüklerin dondurulduğu ve ilişkilerin askıya alındığı bir dönem (1977-1978) bile yaşanmıştı. Bunun en önemli nedeni olarak, Soğuk Savaş koşullarında asıl ihtiyaç duyduğu askeri ve siyasi desteği NATO üyeliği ile bulmuş olan Türkiye'nin AET'yi hayati önemde görmediği savı kabul edilebilir. AET'nin de o dönemde, şimdikinden farklı olarak, bir ekonomi kulübü niteliği taşıması, ilişkilerin büyük ölçüde ekonomi perspektifinden yürütülmesine yol açmış ve çıkarların uyuşmadığı noktada geri adım atılabilmesini mümkün kılmıştır. Diğer yandan, Doğu Blok'unun 1990ların başında ortadan kalkmasıyla yeniden şekillenen dünyada hem AET'nin niteliği hem de Türkiye'nin pozisyonu değişmiştir.

Soğuk Savaşın bitmesi ve Doğu Bloğu tehdidinin ortadan kalkması ile Türkiye'nin stratejik öneminin tartışılmaya başlanması, Türkiye'nin hem ABD hem

---

[272] Alan Milward, **The Reconstruction of Western Europe**, 1945-1951,London, Routledge, 1984 (reprinted in 2006); Alan Milward, **The European Rescue of the Nation-State**, London, Routledge, 1992.

[273] Ersin Embel**, Türkiye'nin "Avrupa Politikası" (1945-1959),** (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara-2010, s. 100.

de AB ile olan ilişkilerini derinden etkilemiştir. Türkiye'nin yakın kara havzasını oluşturan bölgelerin Soğuk Savaş sonrası dönemde kazandığı yeni stratejik anlamlar, AB-Türkiye ilişkilerini de etkileyebilecek boyutlar taşımaktadır. Türkiye'nin yakın çevresini oluşturan bölgelerin hem dünya dış politikası hem de AB açısından temsil ettiği stratejik önemde büyük değişimlerin meydana gelmesi sonucunda Soğuk Savaş sonrası yeni dönemde, hem AB hem de Türkiye dünya üzerindeki siyasi konumunu yeniden gözden geçirmek zorunda kalmıştır. Bu minvalde 1990'lı yıllarda Türkiye'nin işbirliği ve üyelik girişimlerinde bulunduğu en önemli yapılanmalardan biri de AET olmuştur.[274]

Özetleyecek olursak, Türkiye her dönem jeopolitik ve jeostratejik planların odağında bir ülke olmuştur ve halen de öyledir. Tarihsel deneyimler gösteriyor ki Türkiye, Batı nezdinde, sadece Avrupalı olarak değil, hem Avrupalı hem de Asyalı ve Ortadoğulu bir ülke olarak önemlidir. Kuşkusuz Türkiye'nin kendi ulusal çıkarları için de bu jeopolitik özelliğin yadsınılmaması gerekir. Bu durum, Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerinde de belirleyici bir nitelik arz eder.

Değindiğimiz stratejik önemi ve uluslar arası konjonktürdeki gelişmelerin de etkisiyle Avrupa'daki birlik hareketlerine yönelen Türkiye'nin, tüm bu faktörler yumağında öncelikle Avrupa kurumlarıyla girdiği ilişki sürecinin önemli dönüm noktalarının kısa bir analizini vermeye gayret edecek, ardından da dönemin dini karakterinin ilişki süreçlerine etkisini ele almaya çalışacağız.

2.2. 1. Türkiye-AB İlişkileri

Önceki başlıkta değindiğimiz gerekçelerden hareketle Türkiye Cumhuriyeti Devleti, II. Dünya Savaşı sonrasında da dış politika tercihlerini Batı'ya dönük bir seyirde sürdürmüş, bu doğrultuda Birleşmiş Milletler, NATO, OECD ve Avrupa Konseyi'ne üyeliklerle müttefiklik ilişkilerini sağlamlaştırmıştır.

Aslına bakılacak olursa, ilk kuruluş yıllarında NATO'ya oranla geleceği belirsiz görüldüğü için AET'ye temkinli bir yaklaşım sergilense de, daha sonraları

[274] Canan Balkır and Allan M. Williams, "Introduction: Turkey and Europe", **Turkey and EC,** (Ed. Canan Balkır and Allan M. Williams), Pinter Publishers Ltd., London and New York,1993, s. 18.

Yunanistan AET'ye üyelik başvurusunda bulununca[275] Türkiye de üyelik için harekete geçmiştir.

Türkiye'nin AET'ye ilk ortaklık talebi, ABD'nin de onayı alınarak 31 Temmuz 1959 tarihinde Menderes Başkanlığındaki DP iktidarı tarafından yapılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti hükümeti AET'ye başvurusunu yaptığı tarihlerde Batı Avrupa'da çok önemli siyasi ve ekonomik gelişmeler olmuş, yeni örgütlenmeler şekillenmeye başlamıştır. Sürekli Fransız vetosu ile karşılaşan, AET'ye alınmayan İngiltere, bir alternatif olarak Avrupa Serbest Mübadele Bölgesi (EFTA) örgütünü kurunca, Batı Avrupa'daki şekillenme AET ve EFTA etrafında olmak üzere yeni bir biçim almış oluyordu. Öyle anlaşılıyor ki hükümet, Avrupa'daki bu oluşumları dikkatlice izliyor, AET'den gelebilecek olası "olumsuz" yanıt karşısında EFTA alternatifini gözden çıkarmak istemiyordu. O tarihlerde bu bloklardan hangisinin ayakta kalabileceği de çok belirgin değildi. Devlet bakanı Ağaoğlu'nun "Ortak Pazar'ın hangi yönde gelişeceğini henüz bilmiyoruz…" açıklaması, başvuru yapılmış olmasına rağmen hükümet içerisindeki endişeleri göstermesi açısından dikkate değerdir.[276]

Türkiye'nin AET'ye başvuru yapmasında uluslar arası değişen şartlara ayak uydurmayı gerektiren birçok faktör etkili olmuştur. Bunlar arasında, Türkiye açısından en yaşamsal değerde olanı Yunanistan'ın olası tutumuydu. Hem politik hem de ekonomik açıdan Yunanistan'ın "altılar" veya "yediler"e katılması, Türk çıkarlarına önemli kayıplar verdirebilirdi. Nitekim, Mart 1959 başında Türkiye ve Yunanistan AET karşısında birlikte hareket etme kararı almıştır. Bu işbirliği Türkiye'ye Yunanistan'ın AET'ye karşı olası tutumunu öğrenme ve gerekirse birlikte hareket etme fırsatı vermiştir. Yunanistan, AET'ye başvurduğunu Türkiye'ye bildirdiğinde, bu girişim DP hükümetinde büyük endişe ve heyecan yarattı. Zira, Yunanistan'ın Batının gelişmekte olan bir bölümüyle entegrasyonu, Türkiye'nin politik konumunu sarsabilirdi. Üstelik her iki ülkenin büyük ölçüde aynı mallardan oluşan dışsatım ürünlerinin en önemli bölümü AET'ye yönelikti. Dolayısıyla Yunanistan'ın bu topluluğa ayrıcalıklar tanınarak girmesi, Türkiye'nin dışsatım mallarının bu geleneksel pazarlarda çok güç duruma sokabilecekti. Ekonomik

[275] Meltem Müftüler-Bac, **Europe in Change: Turkey's Relations with a Changing Europe**, Manchester University Press, Manchester & New York, 1997, s. 54.
[276] Adil Aşırım, **Türkiye'deki Siyasi Partilerin AB'ye Bakış Açışı**, Ankara, 2000, s. 9-10.

kayıplara uğramak "döviz sıkıntısı" içindeki Türkiye'nin kaldıramayacağı bir yük olurdu. Ayrıca Türkiye'nin AET dışında kalması, mal ve işgücü satma olanakları, mali yardım sağlanması, AET kökenli özel sermayenin Türkiye'ye getirilebilmesi gibi olanakların, Yunanistan'a kayması sonucunu doğuracaktı.[277] Yani "Yunanistan tam üye olarak AET'de istediği gibi hareket ediyor. Türkiye de Batı dünyasında yerini almalı, Yunanistan'ın gerisinde kalmamalı"[278] anlayışı bu süreçte oldukça etkili olmuştur.

Başvuruyla ilgili gerekli incelemeleri yapan Topluluk Konseyi, Türkiye ile görüşmeleri yürütmesi konusunda 11 Eylül 1959'da Komisyon'a yetki verilmesi kararını açıklamıştır. Fakat ilişkilerin başlamasının üzerinden daha bir yıl geçmemişken 27 Mayıs askeri darbesiyle parlamentosu feshedilen Türkiye'nin üyelik süreci sıkıntılı bir döneme girmiştir.[279] Üç yıllık bir aradan sonra yeniden başlayan görüşmeler neticesinde, Ankara Antlaşmasının 12 Eylül 1963'te imzalanmasıyla "AET-Türkiye ortaklık süreci" resmen başlamıştır.[280]

O tarihlerde AET'nin en büyük çekincesi ise; "Batı'nın Türkiye'den desteğini çekmesi halinde, Türkiye'nin Doğuya kayması ve Sovyetler Birliği ile ekonomik ve ticari ilişkiler içerisine girmesidir." Türkiye'nin görmezden gelinemeyecek politik önemi, AET'nin resmi müzakerelere başlama kararı almasına neden olmuştur. Bu yüzden AET içerisindeki genel eğilim, "Türkiye'nin ise elden çıkarılmayacak bir şema içerisine oturtulması" yönündeydi.

Türkiye'nin üyelik başvurusunun reddedilmesi durumunda Doğu Bloğuna ve SSCB'ye doğru kayan bir politika izleyeceği endişesinin, Antlaşmanın imzalanmasında etkili olduğu kabul gören bir görüştür. Nitekim Bilgin'in ifadesiyle 1960'lı yıllarda Türkiye, AB tarafından "güvenlik üreten" (producer of security) ve bu sebepten dolayı kaybedilmemesi gereken bir ülke olarak değerlendirilmiştir.[281]

---

[277] İlhan Tekeli, Selim İlkin, **Türkiye ve Avrupa Topluluğu 2 (Ulus Devletini Aşma Çabasındaki Avrupa'ya Türkiye'nin Yaklaşımı),** Ümit Yayıncılık, Ankara, 1993, s. 125.

[278] M. Ali Birand, **Türkiye'nin Avrupa Macerası** (1959-1999), Doğan Kitap, İstanbul, 2000, s. 53.

[279] İlhan Tekeli ve Selim İlkin, **Türkiye ve Avrupa Topluluğu I**- Ulus Devleti Aşma Çabasındaki Avrupa'ya Türkiye'nin Yaklaşımı,Ümit Yayıncılık, Ankara,1993, s.124.

[280] Atilla Eralp, "Turkey and the European Community in the Cahnging Post-War International System", **Turkey and Europe,** (Ed. Canan Balkır ve Alan M. Williams), Pinter Publishers, Londra&New York, 1993, s. 28.

[281] Pınar Bilgin, "Turkey & the EU: Yesterday's Answers to Tomorrow's Security Problems?", **EU Civilian Crisis Management**, (Der. Graeme P. Herd ve Jouko Huru.), Conflict Studies Research Center, Camberley, 2001, s. 41.

1970'li yıllara gelindiğinde ise, AET, Türkiye'yi yalnızca güvenlik açısından değil aynı zamanda siyasi ve ekonomik hesaplarla da değerlendirme yoluna gitmiştir.[282] Bu süreçte değişen konjonktürel şartlarda ilişkiler mesafeli bir seyir izlemiştir. Türkiye'de Türk Silahlı Kuvvetleri 12 Eylül 1980 Darbesini gerçekleştirerek yönetime el koymuştur. Aynı yıllarda ise Avrupa Topluluğu'nda, çok önemli gelişmeler yaşanıyordu. Yoğun bir genişleme stratejisiyle meşgul olan Avrupa Parlamentosu, 22 Ocak 1982 tarihinde aldığı bir kararla Türkiye'de genel seçimler yapılıp, TBMM yeniden oluşturulana dek Türkiye AT Karma Parlamento Komisyonunun, Avrupa Parlamentosu kanadını iptal etmiştir. Avrupa Parlamentosu'nun bu tavrını uzun süre koruduğu görülmektedir. 6 Kasım 1983 seçimleriyle Türkiye'de demokrasiye dönüş süreci başlamıştır. Oyların %45'ini alan Anavatan Partisi (ANAP), Hükümeti tek başına kurmuştur. Başbakan Turgut Özal tarafından kurulan hükümet programında, AT ile ilişkilere daha fazla önem verileceği belirtilmiştir. Avrupa Ekonomik Topluluğu ile 1983 tarihinde düzenlenen Wilton Park konferansında Avrupa ve ABD arasında Sovyet tehdidi ve NATO konularında görüş ayrılığı ortaya çıkınca Türkiye dış politika açısından Avrupa/ABD ikilemi arasında kalmıştır. Bu tarihten sonra Türkiye'nin Amerika yönünde dış politikasına ağırlık vermesi ve de alternatif dış politik varlık alanları oluşturmak için Ortadoğu ve Uzakdoğu bölgelerine yönelmesi, AET'li yetkilileri Türkiye ile ilişkileri yeniden gözden geçirmeye itmiştir. 1986 yılına gelindiğinde dış politikadaki tüm farklı açılımlara rağmen beklenen ekonomik fayda sağlanamayınca ANAP iktidarında, AT'ye tam üyelik başvurusu yapmanın gerekli olduğu inancı oluşmuştur. ANAP, tam üyelik başvurusuyla, üzerindeki AT'nin siyasal ve ekonomik baskısını kaldırmayı, dış politikada Yunanistan engelini aşmayı ve içeride kamuoyunun, parlamentonun ve parti içi grupların muhalefetini aşmayı hedeflemiştir.

1980'li yıllarda ikinci genişleme sürecine giren ve bünyesine Yunanistan, İspanya ve Portekiz'i dahil eden Topluluğa Türkiye, değindiğimiz siyasi gerekçelerin de etkisiyle, katılım talebini gerçekleştirme konusunda çok zaman kaybetmiştir. 14 Nisan 1987'de Türkiye'nin ilişkilerin henüz normalleşmediği bir dönemde yaptığı tam üyelik başvurusu, topluluk içinde şaşkınlıkla karşılanmıştır. Komisyon iki yıl

[282] Atila Eralp, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye ve Avrupa Birliği", **Türkiye'nin Yeni Dünyası: Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri**, (Der. Alan Makovsky ve Sabri Sayarı), Alfa Yayınları, İstanbul, 2002, s. 235.

süren bir değerlendirme sürecinden sonra, Türkiye'nin sahip olduğu ekonomik potansiyelinin üyelik yükümlülüklerini kaldırabilecek yeterlilikte olmadığı ve Türkiye'nin üyeliğinin AB bütçesine ve istihdam politikalarına ağır bir yük getireceği vurgulanmıştır.[283]

Siyasi yapılar arasındaki ilişkilerde dönemin koşullarının göz ardı edilemeyecek bir ehemmiyete sahip olduğuna dair varsayımımız bu konuda da kendini göstermektedir. Topluluk tarafından kendisine bildirilen birtakım yetersizliklerinin yanı sıra Türkiye'nin başvurusunun zamanlamasının da hatalı olduğuna dikkat çeken Eralp'e göre, 1970 ve 1980'ler boyunca gerçekleştirmede başarısız olunan Avrupa bütünleşmesi yolunda 1986'da Tek Avrupa Senedi'ni (TAS) devreye sokan ve 1992'ye kadar Tek Pazar'a ulaşmayı hedefleyen AB'nin yeni bir üyeyi kabul etmesi zaten çok zordu.[284] Diğer taraftan Berlin duvarının yıkılması ve Sovyet rejiminin dağılmaya başlaması, Avrupa Topluluğunun yoğun bir Doğu Avrupa gündemiyle karşı karşıya kalacak olması da,[285] Türkiye'nin üyelik başvurusunun reddedilmesinin bir diğer sebebidir.

Bu dönemde Türkiye-AT ilişkileri açısından sorun teşkil eden bir diğer konu da Yunanistan olmuştur. Uluslararası ortamı uygun görüp ABD ve Avrupa Topluluğu'nu 1990'ların başında arkasına alan Yunanistan, Ege'de karasularını 12 mile çıkarma eğilimi gösterince, Türkiye de "uluslararası hukuktan kaynaklanan hakkını" kullandığı şeklinde bir politikayla Avrupa'nın karşısına çıkmıştır.

Diğer taraftan Körfez Krizi esnasında Türkiye'nin ABD ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği'ne yönelmesi, Avrupa Topluluğu ile ilişkilerdeki güvenlik temelli stratejik bir adım olarak görülebilir. Bu durum, Batı'nın ekonomik ve siyasî istikrar sınırlarının Türkiye'nin doğu sınırlarına uzandığının bir göstergesi olarak okunmuş ve Türkiye'nin tamamen kaybedilmemesi gereken bir ortak olduğu fikrinin Avrupalı parlamenterlerce dile getirilmesine yol açmıştır.

---

283 Enis Coşkun, **Bütünleşme Sürecinde Avrupa Birliği ve Türkiye**, Cem Yayınevi, İstanbul, 2001, s. 186.

284 Atilla Eralp, "Turkey and the European Community in the Cahnging Post-War International System", Canan Balkır ve Alan M. Williams (Der.), **Turkey and Europe,** Pinter Publisher, Londra&New York, 1993, s. 38.

285 Çağrı Erhan ve Tuğrul Arat, "AT'yle İlişkiler", **Türk Dış Politikası**: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt. I: 1919-1980, (Der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 101.

Sonuç olarak, Avrupa Topluluğu'nun gelecek on yıl içinde ne yönde şekilleneceği konusundaki belirsizlikler, Kıbrıs konusunda AT'nin Yunanistan tarafını tutması ve Körfez Krizi'nin çözümünde etkinliğini yitirmesi karşısında, "Avrupa Topluluğu ile ilişkilerin Türk dış politikasında tamamen yadsınmasa bile ön planda yer alamayacağı kanaati" Türk tarafında yüksek sesle dile getirilmeye başlanmış fakat geleneksel batılılaşma politikası ve de stratejik ortaklıklar gereği ilişkiler asgari seviyede de olsa sürdürülmeye çalışılmıştır.

Uluslar arası ilişkilerde uzun sayılabilecek bir aranın ardından ekonomik kaygıların da etkisiyle yeniden başlayan görüşmeler, 1 Ocak 1996 tarihinde yürürlüğe giren fakat sonuçları hala tartışmalı bir hal arz eden Gümrük Birliği (GB) ile sonuçlanmıştır. Gümrük Birliği, içerdiği koşullar itibariyle de Türkiye'yi karar alma mekanizmasının dışında tutan, alınmasında söz sahibi olmadığı kararları uygulamak hatta sadece AB'ye yönelik değil, Ortak Gümrük Tarifeleri gibi ortak politikalar gereğince üçüncü ülkelerle ilişkilerini de buna göre uyumlulaştırmak ve AB'nin üçüncü ülkelerle özellikle ticari alanda yaptığı antlaşmaları da kabul etmek zorunda bırakan bir "sui generis" entegrasyon modeli ortaya koymuştu.[286] Bu haliyle Türkiye'nin lehine sayılabilecek pek az hüküm taşımaktaydı. Çarıkçı'ya göre, o dönemin mevcut şartları açısından bile hesap edildiğinde Türkiye'nin en azından gümrükler ve fonlardan kaybının 3 milyar dolar civarında olduğu tahmin edilmekteydi.[287]

Ankara, Gümrük Birliği'nin tamamlanmasıyla çok önemli bir merhale kat ettiğini, "tam üyeliğin gerektireceği yükümlülükleri de zaman içinde üstlenebileceğini göstermek" istiyordu. Ama Gümrük Birliği'ne girilmesine rağmen karşı tarafı harekete geçirmek hiç de hesap edildiği kadar kolay olmayacaktı. AB ne GB çerçevesinde mali yükümlülüklerini yerine getiriyor ne de Türkiye'nin Birlik ile uyumunu kolaylaştıracak kurumsal düzenlemeleri yapmaya yanaşıyordu. Antlaşma yapılırken öngörülen siyasal diyalogu geliştirme yönünde de en ufak bir adım atılmamıştı. Ankara Antlaşması gereğince aslında ilişkilerde Son Döneme girilmişti. Fakat taraflar hala bunun neyin sonu olacağı veya olması gerektiği konusunda bir

---

[286] Rıdvan Karluk, "AB - Türkiye Gümrük Birliği", **Yeni Türkiye,** Yıl:1, Sayı: 3, Mart-Nisan 1995, ss:187-193.

[287] Emin Çarıkçı, "Türkiye-AB Gümrük Birliği Antlaşması ve Beklentiler", **Yeni Türkiye,** Yıl:1, Sayı: 3**,** Mart-Nisan 1995, s. 177. Uluslarası hukuk literatüründe sıklıkla kullanılan 'sui generis' hiçbir kategoriye dahil olmayan, kendine özgü durum veya olayların tanımlanma şeklidir.

mutabakat sağlayamamışlardı. Bu belirsizlik AB'nin genişleme ile ilgili kararlarına ve Türkiye'ye yönelik politikalarına da ister istemez yansıdı.[288]

Söz konusu yansımanın belki de en belirgin şekilde görüldüğü yer, 16 Temmuz 1997'de AB Komisyonu tarafından Lüksemburg Zirvesi öncesinde açıklanan, "Gündem 2000" stratejisidir. Gündem 2000 stratejisinde genişleme kapsamına alınan aday ülkelerden farklı bir başlıkta kısa bir değerlendirmeyle ele alınarak "ilişkilerin gümrük birliğinin ötesine geçecek şekilde geliştirilmesi" önerilmiştir.[289]

AB Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesinde de "her ne kadar Türkiye'nin AB'ye üyelik hedefleri doğrultusunda, katılım öncesi strateji olarak nitelendirilebilecek bir işbirliği programının geliştirileceği ifade edilmiş ve ülkemiz Avrupa Konferansına davet edilmişse de, gerek Türkiye'nin diğer 11 aday ülke ile birlikte değerlendirilmeyerek AB tarafından ayrımcı bir yaklaşımın benimsenmesi, gerekse Türkiye için diğer aday ülkelerden farklı 'özel siyasi koşullar' öne sürülmesi nedeniyle, anılan Zirve ertesinde taraflar arasındaki siyasi ilişkilerde bir tıkanıklığın baş gösterdiği gözlemlenmiştir. Nitekim Türkiye, 12 Mart 1998 tarihinde Londra'da toplanan Avrupa konferansına katılmamayı tercih etmiştir."[290]

Türkiye'den sonra müracaatta bulunan pek çok ülke Birliğe üye olduğu halde Türkiye'nin ilgili reformları yapmasına rağmen halen üyeliğe kabul edilmemesi, Türk kamuoyunda da AB'nin samimiyetine dair ciddi şüpheleri de beraberinde getirmiştir.

1997 Lüksemburg Zirvesi'nde adaylık statüsü alamayan Türkiye, AB ile olan siyasi diyalogunu kesmiştir. Türkiye üzerindeki etkinliklerini kaybetmeye başladıklarını hisseden üye ülkeler, 1999 yılında tüm üyelik kriterleri tam olarak yerine gelmediği halde ve bazı çekincelerle de olsa, adaylık statüsünü tanıyarak, Türkiye'yi yeniden çekim alanlarına alma yoluna gitmişlerdir.

15-16 Haziran 1998 tarihinde gerçekleşen Cardiff Zirvesi'nde, Türkiye'nin üyeliği konusunda Avrupa Stratejisinin geliştirilmesi, Türkiye'nin de Topluluk müktesebatına uyum çalışmalarını artırması çağrısı yapılmış, Türkiye'nin üyelik

---

288 Şaban H. Çalış, **Türkiye-AB ilişkileri** Kimlik Arayışı, Politik Aktörler ve Değişim, 4. Baskı, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2008, s. 314.

289 Rıdvan Karluk, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, Beta Basım A.Ş., İstanbul, 1998, s. 78-79.

290 http://abfonlari.gov.tr/worddoc/TurkiyeAvrupaBirligiIliskileri.doc?

stratejisinde mesafe kat ettiğine dair değerlendirmelere yer verilmiştir. Sözünü ettiğimiz olumlu intiba, 1999 Helsinki Zirvesi'nde de kendini göstermiş, Türkiye'nin Birliğe adaylığı kabul edilmiş, dahası diğer aday ülkelerle eşit koşullarda değerlendirmeye tabi tutulacağı ve ortaklık stratejisine sadık kalınacağı bildirilmiştir.[291]

Helsinki Zirvesi sonrasında Türkiye AB uyum yasaları çerçevesinde demokratikleşme yolunda siyasi, hukuki ve idari pek çok reform gerçekleştirmiş, başta Türk Ceza Kanunu olmak üzere düşünce ve ifade özgürlükleri konusunda birçok yasal düzenleme AB kriterlerine uyumlu hale getirilmiştir.[292]

Türkiye'ye Helsinki'de verilen aday ülke statüsü, AB'nin güvenlikle ilgili kaygılarının sonucunda gerçekleşmiştir. Nitekim AB Bakanlar Konseyi'nin Aralık 2000 Nice Zirvesinde olası bir genişleme sonucunda AB kurumlarında oy oranları belirlenirken Bulgaristan ve Romanya gibi Kopenhag kriterlerini gerçekleştirmekten henüz uzak bulunan aday ülkeler göz önüne alınmış, aday ülkeler arasından sadece Türkiye'nin tam üyeliğine karşı tutumu ile ilgili bir takım soru işaretleri uyandırması ise kaçınılmaz olmuştur.[293]

Türkiye-AET (Avrupa Ekonomik Topluluğu) ortaklık ilişkisi temelde ekonomik bir ilişki biçimi olduğu halde 1970'lerin ortalarından itibaren (1974 Kıbrıs Barış Harekatı sonrası) bu ilişkinin zaman zaman zayıflamasına ya da askıya alınmasına yol açan etkenler, ağırlıklı olarak siyasi konular olmuştur. 10-11 Aralık 1999 Helsinki Zirvesi ile aday üyelik statüsü verilen Türkiye'nin katılma müzakerelerine başlayabilmesi için üstlenmesi gereken yükümlülükleri belirleyen Katılım Ortaklığı Belgesi'nde (KOB) ve üyelik müzakerelerinin hangi ilke ve esaslara göre yürütüleceğini belirleyen Müzakere Çerçeve Belgesi'nde yer alan hususlardan Türkiye'de ciddi tartışmalara sebep olanların hemen tamamının yine siyasi konular ile temelde hukuki ya da sosyal olsa bile siyasileşmiş konular olduğu görülmüştür.

Türkiye'nin 1987'deki tam üyelik başvurusu sonrasındaki süreçte ise, Türkiye ile ilişkilerin derinleştirilmesine direnç gösteren bazı AB üyelerinin de önce

---

[291] Başak Kale, "Türkiye'nin Avrupa Birliği Serüveninde Yeni Bir Sayfa: Katılım Ortaklığı Belgesi", **Stratejik Analiz**, Cilt: 1, Sayı: 8, Aralık 2000, s. 9.

[292] Ercüment Tezcan, **Avrupa Birliği Hukuku'nda Birey**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 147.

[293] Meltem Müftüler Baç, **Türkiye ve AB: Soğuk Savaş Sonrası İlişkiler**, Çev. Simten Coşer, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001, s. 204.

Yunanistan'ın, Kıbrıs Rum Yönetimi'nin AB'ye üye yapılmasından, sonra ise bu yönetimin arkasına saklanmalarıyla Türkiye-AB ilişkileri bir bütün olarak çoğu ortaklık ya da tam üyelik ilişkisi yükümlülükleri ile doğrudan ilişkili olmayan siyasi sorunların ipoteği altına girmiştir. Ortaklık ilişkisi ekonomik konuların yanı sıra yeri olmadığı halde siyasi konuların da gündeme getirildiği bir platform halini almıştır. Nitekim, bundan sonra yapılan bütün Ortaklık Konseyi toplantılarında AET tarafının Kıbrıs, Ege, sözde Ermeni soykırımı, sözde Kürt meselesi, insan hakları vb. siyasi sorunları gündeme getirdiğini, bunda da başrolü Yunanistan'ın oynadığı görülmüştür. Ayrıca, Avrupa Parlamentosu'nda da sık sık Türkiye karşıtı Raporlara[294] dayalı kararlar alınmaya başlanmıştır.

Soğuk Savaşın bitimiyle başlayan yeni dönemde inişli çıkışlı bir gelişme gösteren Türkiye-AB ilişkileri, 1996'da Gümrük Birliğinin gerçekleştirilmiş olmasına rağmen önce bir gerileme yaşamıştır. AB bu dönemde Merkezi ve Doğu Avrupa ülkeleri ile bütünleşmeye öncelik vererek, Türkiye'yi genişleme sürecinin dışında bırakmıştır ki bu da siyasi bir nedendir. Türkiye ise buna tepki olarak AB ile siyasi diyalogu kesmiş ve dış politikasında farklı alternatifleri gündeme getirerek ABD-İsrail eksenine yaklaşmıştır. Bunun üzerine, Türkiye'yi kaybetme korkusuna kapılan AB, 1999 yılında Türkiye'nin adaylığını onaylamış, 2004 Brüksel Zirvesi'nde ise "katılım müzakerelerine başlama" kararı almıştır ki AB'nin bu yeni açılımlarının nedeni de yine siyasi olmuştur.

Avrupa'da paylaşılan ortak normların 1993 Kopenhag Kriterleri ile ortaya konması ve diğer AB üyelerinin üyelik süreçlerinde ortada olmayan bu normların Türkiye'nin ucu açık üyelik sürecinde dayatılmasını, "ortak Avrupa kimliğinde Türkiye'nin yeri var mı?" tartışmasının bir sonucu olarak okumak daha doğru olacaktır. Dini farklılığı önceleyen bu ortak kimlik vurgusunu analiz etmeye geçebiliriz artık.

Kültürel temelli dışlayıcılığa konu olan dinin, karar almadaki etkisini analiz ettiğimiz çalışmamızda, başta Avrupa'daki seyrinden hareketle öncelikle ilişkilere konu olan döneme ruhunu veren modernleşme-modernite süreçlerini ele alacağız. Ardından da takip eden başlıklarda uluslararası ilişkilere etkisi açısından

---

294 Örnek için Bkz. 1988 tarihli Coste-Floret Raporu ile Walter Raporu. http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c013/b075/tbmm180130750051.pdf.

incelediğimiz dinin, sosyolojik tahliline ve modernitenin etkisiyle şekillenen dönemin dini karakterine ve ilişkilere yansıma şekline yer vermeye gayret edeceğiz.

2.3. MODERN DÖNEMDE AVRUPA'DA DIN ALGISI

11. yüzyıldan modern devletin ortaya çıktığı 17. yüzyıla kadar olan Avrupa siyasi tarihi, aynı zamanda Katolik Kilisesi ile dünyevi otoriteler arasında iktidar ve egemenlik iddiası nedeniyle ortaya çıkan çatışmaların tarihidir.[295] Sosyal, siyasi, politik ve ekonomik açıdan sorgulanamayan bir güce sahip olan Katolik Kilisesi ve Papalığın zamanla dini çekişmeler ve bir takım siyasi tartışmaların odağı haline gelmesi, bir sorgulama dönemini de beraberinde getirmiştir ki, bu da dinde yenilenme çağrılarıyla Reformasyon hareketleri şeklinde kendisini göstermiştir.

Aydınlanma Çağı Avrupa'da dinin durumu ile ilgili olarak önemli belirsizlikleri de beraberinde getirdi. Avrupa'da Reformasyon ve din savaşlarının yarattığı travmadan henüz kurtulamamış olan Hıristiyanlık, Aydınlanma çağı ile birlikte yeni bir meydan okuma ile daha karşı karşıya kaldı: "Sekülerleşme."

Sekülerleşme teorisinin ana teması basittir: Modernleşme ile hem bireysel hem de toplumsal seviyede din gerileyecektir. Hatta bu durum Avrupa ile o derece özdeşleştirilmiştir ki, Batı ve Orta Avrupa'nın dünyanın en seküler coğrafyası olarak nitelendirildiği bir durumdan söz edilir hale gelinmiştir.[296]

Sözünü ettiğimiz bu sürecin daha iyi anlaşılabilmesi en azından şu temel konuları ele almayı gerektirmektedir: Rönesans, Reformasyon ve sonrasında yaşanan gelişmeler, Hıristiyan mistisizmi, Aydınlanma, rasyonalizasyon, ilerlemecilik, sekülerleşme... Bu konuların en azından kısaca açımlanmasının, dönemin ruhunun ve o döneme konu olan siyasi ve kültürel ilişkilerin daha iyi anlaşılmasına imkan vereceği kanaatindeyiz.

Bu konuların ve dönemin genel kuşatıcı kavramı ise kanaatimizce "modern/ite"dir. Tüm bu kavramsallaştırmalara temel teşkil edecek "modern" ile "modernite" arasında bir ayrıma gidilmesi gerektiği hâlde, yirminci yüzyıla dek

---

[295] George Sabine, **Siyasal Düşünceler Tarihi 1**, **Eski Çağ, Orta Çağ**, Çev. Harun Rızatepe, Sevinç Matbaası, Ankara, 1969, s. 192.

[296] Peter L. Berger, Grace Davie, Effie Focas, **Religious America, Secular Europa?,** Ashgate Publishing, England, 2008, s. 11.

böyle bir çabada bulunulmadığını belirtmemiz yararlı olacaktır. Diğer yandan bu yüzyılda çeşitli düşünce ve sanat akımlarının ortaya çıkışıyla, modernliğe ilişkin kavramlar üçe çıkmıştır: "Modernite", "modernleşme" ve "modernizm". Burada dönemin dini atmosferini daha iyi anlamak için üzerinde yürüyeceğimiz ve birbirini besleyen bu üçlü kavramlar sarmalını, arkalarındaki tarihsel birikimi de kapsayacak şekilde ele alarak bütünün içindeki parçaları ya da parçalar arasındaki bütünlüğü taraflar arasındaki ilişkileri etkileme düzeyleri açısından tartışmayı amaçlamaktayız.

2.3.1. Modernleşme-Modernite

Kültür tarihinin ardında bıraktığı mirasın üstüne yeni bir şeyler koyması ve onu kalıcı kılması siyasal tarihinkine göre çok uzun bir dönemde gerçekleşmektedir. Siyasi tarihte sıkça görülebilen hızlı ve temelli devrimlerin kültür tarihinde görülmesi pek olası değildir. Kültürel anlamda eskiden yeniye geçiş, aşama aşama ve yavaş gerçekleşmektedir.[297] Bu realite bağlamında gerçekleşen ortak bir kabule göre modernlik, pek çok öğenin bir araya gelmesiyle kurulmuş bir bileşim olarak 13. yüzyılın sonlarında doğmuştur.[298]

Avrupa'da bin beş yüzlü yıllarda, -en ağırı 14. yüzyılda yaşanmış olan- veba salgını ve kıtlık problemleri önemli ölçüde aşılarak istenilen nüfus artışına ulaşılmıştı. Bu dönemde, Avrupa'nın büyük çoğunluğu köylerde yaşamasına rağmen ulaşılan nüfus yoğunluğu, kentlerde yaşayan nüfus için siyasal ve ekonomik anlamda ciddi talepleri beraberinde getiriyordu. 14. yüzyıldan itibaren sayıları giderek artan ve gelişmeye başlayan kentler, Batı tarihinin yenilik yaratma ve üretme merkezleriydi.[299]

---

297 Macit Gökberk, **Felsefe Tarihi**, Remzi Yayınevi, İstanbul, 1985, s. 182.

298 Modern dünya tarihinin başlangıç noktası hakkında ortaya koyulan pek çok düşünce vardır. Konuyla ilgili bakınız: Bertrand Russel, **Batı Felsefesi Tarihi,** Say Dağıtım, İstanbul, 1996. Firedric Jameson, **Biricik Modernite,** Çev. Sami Oğuz, Epos Yay., Ankara, 2004. Zygmunt Bauman, **Modernlik ve Müphemlik,** Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı, İstanbul, 2003. Peter Child, **Modernizm,** Çev. Vural Yıldırım, Sitare Yayınları, Ankara, 2010. Anthony Giddens, **Modernliğin Sonuçları,** Ayrıntı, İstanbul, 2010. Alaine Touraine, **Modernliğin Eleştirisi**, Çev. Hülya Tufan, YKY, İstanbul, 2010. Levent Yılmaz, **Modern Zamanın Tarihi,** Metis, İstanbul, 2010. Macit Gökberk, **Felsefe Tarihi,** Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985. Lawrence E. Cahoone, **Modernliğin Çıkmazı,** Çev. Ahmet Demirhan, Erol Çatalbaş, İnsan, İstanbul, 2001.

299 M. Ali Ağaoğulları, Levent Köker, **Tanrı Devletinden Kral Devletine**, İmge Yayınları, Ankara, 1997, s. 86.

Bu yeni merkezlerin ortaya koyduğu başlıca yenilik hareketlerinden olan Rönesans ve paralelinde gelişen Reformun ortaya çıkışında en önemli iki kültürel faktör vardır. Bu kültürel olaylardan biri matbaanın keşfi, diğeri de 16. yüzyıldan itibaren yayılmaya başlayan Hıristiyan gizemciliğidir. Matbaanın bulunmasıyla, kilise ileri gelenlerinin dışındakilere sır olan kutsal metinler bilinmezlikten çıkmış, herkesin ulaşabileceği bilgiler haline gelmiştir. Okur-yazar kesimin kutsal metinlerin aslına erişebilmesi, dinin "aslını" yaşama gibi bir arzu doğurmuştur ki, bu Reformun en önemli kültürel sebeplerinden biridir.

Hıristiyan mistisizmi, Tanrı'ya ulaşabilmek için aracılara gerek olmadığı düşüncesini yaygınlaştırarak kilise kurumunun dönüşmesinde çok büyük rol oynayan hümanist hareketleri doğurmuştur. Bütün bu etkenler bağlamında ortaya çıkan Reform hareketleri, modern devlete giden yolda gerçekleşen ilk önemli sıçrama olduğu gibi, Rönesans'la birlikte düşünüldüğünde, Ortaçağ'a damgasını vurmuş kilise bağnazlığından kurtulma yolunda başlatılan özgürlük hareketleri olarak da nitelendirilebilir.[300]

Sözünü ettiğimiz süreci West şöyle tasvir eder: "Ortaçağın sonunda hakim durumdaki, özde Hıristiyan öğretiyle klasik Yunan bilimi ve kozmolojisinin bir sentezi olan dünya görüşü, zamanla çözüldü. 16. yüzyıl filozoflarıyla birlikte, ahlakçılar ve siyaset düşünürleri, doğaya ilişkin bilgiler, ahlaki inançlar ve siyasi düzen için daha sağlam, daha rasyonel temeller bulma arayışı içinde, insanların geleneksel inançlarla dini otoriteden şüphe etme sürecini başlatmışlardı."[301]

Russell'a göre, modern dünyayı eski çağlardan ayıran en önemli özellik, 17. yüzyıldaki bilimsel buluşlardır. Bu döneme damgasını vuran Kepler, Galileo, Newton ve on altıncı yüzyılda yaşamasına rağmen etkisi on yedinci yüzyılda görülen Coppernicus'un çalışmaları, Eski ile Yeni arasındaki en önemli yol ayrımı olmuştur. Bilimin ortaya attığı yeni kavramlar modern felsefeyi etkisi altına almış, modern dünyanın zihinsel başlangıcını da meydana getirmiştir.[302]

Aydınlanma geçmişin değerlerini ortadan kaldırarak ya da en azından sarsarak meşruluk problemini ortaya çıkarmıştır. Yeni oluşan bu toplumsal yapıda

---

300 H. Vander Loo- W. Van Reijen**, Modernleşmenin Paradoksları**, Çev. Kadir Canatan, İnsan Yayınları, İstanbul, 2006, s. 62.

301 David West, **Kıta Avrupası Felsefesine Giriş**, Çev. A. Çiğdem, Paradigma Yayıncılık, 2. Basım, İstanbul, 2005, s. 29.

302 Bertrand Russell, **Batı Felsefesi Tarihi,** Say Yayınları, İstanbul, 1996, s. 273.

meşruluğun sağlanması ve insanların ahlaki bir çerçevede uzlaşması sorunu ortaya çıkmıştır. Temel özelliği dinî dünya görüşüne meydan okuma olan Aydınlanma dönemi, o güne kadar dünyanın ve toplum yapılarının belirlendiği geleneksel toplum ve bilgi yapılarını ortadan kaldırarak, yerine, akıl ve düşünce tarafından ortaya koyulan bilimsel gerçekliğin egemen kılınmasını hedeflemişti.[303]

Aydınlanma düşüncesinin aklı, aklın rehberliğinde ortaya çıkan bilgiyi ve bilimsel yasaları bu şekilde öncelemesi, sadece insanın bilme ihtiyacını karşılamak gibi felsefi bir öze dayanmıyordu. Söz konusu yasalar insan ve toplumun akılcı yönetimini sağladığı gibi, insanın hayatın akışını denetlemesine de imkan verecekti. Comte'un ,"bilmek öngörmek, öngörmek ise denetlemektir" sözü bu niyetin açık bir özetidir.[304] Touraine, sözünü ettiğimiz bu durumdan hareketle, modernlik fikrinin akılcılıkla vazgeçilmez bağlantısına vurgu yaparak, modernlik temelinde kurulan akılcı bir toplumda, aklın yalnızca bilimsel ve teknolojik etkinliği yönetmediğini, insanların ve nesnelerin yönetimini de elinde tuttuğunu söyler.[305] Mannheim'e göre, modern dünyayı tanımlamaya başladığımızda akla ilk gelmesi gereken şey dünyanın rasyonelleşmesidir.[306]

Modernite, kendisinden önceki ortaçağ dünyasını karanlık bir çağ olarak işaretler ve aydınlanma ile onu aştığını iddia eder. "*Aydınlanma* tam da budur. Karanlık 'Orta Çağlar'ın dünya görüşünü ve toplumsal dünyasını kuran ve böylece aklı karartan karanlık dinsel metinlerden, aklın asıl niteliklerinden sayılan aydınlatmasına geçiş."[307]

Modern devletin nihai hedefi de benzer noktadan hareketle, tamamen rasyonel şekilde tasarımlanmış toplumdur ve bu hedefe erişmek için yine akılcı yollardan düzenleme yapmaktadır.[308] Bu yönüyle modern olma halinin bir çağdan çok bir davranış biçimi olduğu da söylenmektedir. Fakat hepsinden öte o, insan

---

303 Ahmet Çiğdem, **Akıl ve Toplumun Özgürleşimi,** Vadi Yayınları, Ankara, 1997, s. 21.

304 H. Vander Loo- W. Van Reijen, **Modernleşmenin Paradoksları,** Çev. Kadir Canatan, İnsan, İstanbul, 2006, s. 66. Buradaki "denetlemek" fiilini "egemen olmak" şeklinde anlamak da mümkündür.

305 Alain Touraine, **Modernliğin Eleştirisi**. Çev. Hülya Tufan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 25-50.

306 Karl Mannheim, **Conservative Thought**, (Ed. Kurt H. Wolff), Oxford University Press, Newyork, 1971, s. 143.

307 Adil Çiftçi, **Din Sosyolojisine Giriş ya da Meleklere Ağıt,** Özyurt Matbaacılık**,** Ankara, 2013, s. 8.

308 Zygmunt Bauman, **Modernlik ve Müphemlik**, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2003, s. 34.

varlığını, dinden ve doğadan başlayarak, finansman ve bilime kadar her şeyin merkezine yerleştirme çabasıdır denebilir.

Modern için merkezi önemdeki bir paradigma da ilerlemeciliktir.[309] Aydınlanma düşünürlerine göre "*insanın mükemmelleşmesi*" (perfectionnement de I'homme) en yüce idealdi. Bu çerçevede en bilindik belge, Fransız soylusu De Condorcet'in hücrede giyotini beklerken yazdığı *İnsanlık İlerlemesinin Taslağı* adlı yapıttır. O, insanın doğayla olan mücadelesini insanî ilerlemenin temeli olarak görmektedir. Bu mücadele sürecinde insan, sadece doğaya hakim olmakla kalmıyor, aynı zamanda kendini de geliştiriyordu. İlerleme, sadece insan sayesinde değil, aynı zamanda insan için de bir gelişme anlamına geliyordu.[310] Bu yüzden modern kelimesi 16. yüzyıldan günümüze, "durmuş/bitmiş bir geçmişten bağımsız ve çağa ait olan", "önceki şeklinden başkalaşmış biçimde kullanımda olan", "günün ya da yakın geçmişin karakteristiği" gibi anlamlarda kullanılarak gelmiştir.[311] Bu anlamda Habermas'a göre, artık modern terimi "eskiden yeniye geçişi" vurgulamak üzere, "kendini eski çağlara dayalı geçmişle kıyaslayan ve yeni bilinçliliğe sahip olduğunu ileri süren bir çağ"ı belirlemek üzere kullanılmaktadır.[312]

"Modern olma"nın belli bir bilinç durumunu gerektirdiği söylenebilir. Berger'e göre modernizasyon geleneksel toplumun kurumlarını yıkarak yerine yeni kurumlar oluşturmuş ve bunlar aracılığıyla topluma egemen olmuştur. Bu süreçte kendine özgü geleneksel toplumun bilinç yapılarından ve kavramlarından farklı bilinç yapıları ve kavramları geliştirmiştir. Zira teknolojik ve ekonomik gelişmişlik ile bilinç arasında doğrudan doğruya bir ilişki mevcuttur. Dolayısıyla modernleşme sadece kurumsal anlamda bir değişme değil aynı zamanda bilinç düzeyinde de bir değişmeyi ifade etmektedir.[313]

---

309 Kavrama dair bir tartışma yazısı için ayrıca Bkz. Kenneth Bock, "İlerleme, Gelişme ve Evrim Kuramları", **Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi**, (Haz.Tom Bottomore-Robert Nisbet), Çev. Aydın Uğur, Verso Yayınları, Ankara, 1990, s. 53-96.

310 Hans Von Der Loo, W. Van Reijen, **Modernleşmenin Paradoksları**, Çev. Kadir Canatan, İnsan, İstanbul, 2006, s. 67.

311 "Modern" maddesi, **The Oxford English Dictionary**, Cilt: 6, Oxford University Press, 3. Baskı, Oxford, 1970, s. 573.

312 Mehmet Sevil, **Türkiye'de Modernleşme ve Modernleştiriciler,** Vadi, Ankara, 1999, s. 15. Habermas'ın moderniteye dair geniş çaplı değerlendirmeleri ve eleştirileri için Bkz. Jürgen Habermas, **İletişimsel Eylem Kuramı**, Çev. Reijen, **Modernleşmenin Paradoksları**, Çev. Kadir Canatan, İnsan, İstanbul, 2006, s. 67.

313 Peter L. Berger, Brigitte Berger, Hansfried Kellner, **Modernleşme ve Bilinç**, Pınar Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2000, s. 133-135.

Bu yönüyle modernleşme, Herakleitos'un "Aynı nehirde iki kez yıkanılmaz" sözünün ardındaki zaman ve mekana dair gerçeklikle aynı niteliktedir. "Gelenekselden moderne geçiş, temelli ve önemli değişimler yaratır. Modernleşmeyle birlikte artık hiçbir şey geleneksel durumda olduğu gibi değildir." Sonuç olarak, bu ve bunun gibi nedenlerle modernleşme olgusu tek bir değişkene indirgenerek açıklanamaz.[314] Söz konusu değerlendirmelerden hareketle; *modernite*, "yeni bir dünya, yeni bir hayat tarzı", *modernleş(tir)me* ise "yeni bir dünya kurma süreci" olarak tanımlanmaktadır. Bu anlamda Modernizm, birikimli beşeri tecrübe olarak geleneğin, basitçe, geçmişin otoritesinin reddiyle kurucu aklın kılavuzluğunda bir gelecek inşası tasarısını ifade eder.[315]

Tanımlama çabalarından da anlaşılacağı üzere, Modernite, modernleşme süreciyle birlikte kendini kurmuştur. Modernleşmeyi anlamak ve açıklamak sosyal bilimcilerin öteden beri üzerinde çaba harcamak zorunda kaldıkları en önemli sorunlardan biridir ve çoğu kez yüzyıllara eğilmeyi gerektiren bir durumdur. Son derece karmaşık ve köklü bir geçmişe uzanarak çözümlenmesi mümkünse de gelişimini doğru yorumlamayı kolaylaştıracak öngörülebilir bir çerçevesi veya akışı yoktur. Ancak egemen görüşe göre modernleşme, Avrupa'da 16. yüzyılda, keşiflerin belirleyici ve yönlendirici gücüyle inkişaf eden yaşam tarzı ile buna tepki olarak gelişen yeni yaşam tarzlarının üst üste birikiminden ortaya çıkan diyalektik bir düşünce ve yaşam biçimidir. Bu yüzden 'modern' olanla 'modernleşmiş' olan birbirinden farklıdır. Batı Avrupa toplumlarındaki tarihsel gerçeklerden yola çıkarak söyleyecek olursak modernleşme, burjuvazinin doğuşunun, Aydınlanma'nın, şehirleşmenin, endüstrileşmenin ve diğer toplumsal/yapısal değişim ve dönüşümlerin ortaya çıkardığı bir olgu; düşüncede, sanatta ve bilimde septik/sorgulayan, hukuka inanan "yeni insanın Kilise ve devlet karşısında özgürleşmesini savunan ve bu "değişimi normalleştiren" ilerici bir hareketi önceleyen dönemin ruhudur denebilir.

Modernleşme konusunda ileri sürülen teorilerin başında, ***klasik modernleşme teorisi*** gelmektedir. Söz konusu anlayışı en genel bir söylemle ifade etmek gerekirse, "Batı'nın bazı seçilmiş somut kurumlarını ve yaşam biçimlerini benimsemek" şeklinde anlatılabilir. Bu anlayışa göre "modern olmayan toplumlar aynen bugünkü

---

[314] Cemil Oktay, "Modernleşme Sürecinin Özellikleri", **Siyaset Bilimi İncelemeleri** (içinde), Alfa Yayınları, İstanbul, 2003, s. 237-238.

[315] Bedri Gencer, **İslam'da Modernleşme**, Lotus Yayınları, Ankara, 2008, s. 109.

modern olan toplumların modernleşme süreçlerinde geçtikleri aşamalardan geçecekler ve zorunlu olarak onların bugün sahip oldukları ekonomik, sosyal, siyasal ve idari yapılarına ulaşacaklardır."[316] Burada modernleşme teorilerinde genel olarak Batının üstünlüğü fikrine ve diğer toplumları medenileştirme misyonuna vurgu yapıldığını belirtmek isteriz.

Modernleşme kuramlarının temel konusu, Avrupa'nın, kendisinin geçtiği varsayılan doğrusal bir tarih çizgisindeki mesafeyi Avrupalı olmayan toplumların da geçmesini sağlamasıdır. Bu kuramların, söz konusu tarihsel çizgiye gelinmesi hususunda, modernleşecek veya modernleşmekte olan toplumlara tarihsel bir yol haritası önerdikleri bile söylenebilir. Bu bakımdan "modernlik" Batılı toplumların tarihsel durumlarına tekabül ederken, "modernleşme", Batılı olmayan ülkelere tevcih edilen bir "sorun" olarak ayırt edilebilir.[317]

Bu bilincin başlangıç noktasında güçlü bir "öteki" imgesi vardır; çünkü Avrupa, önceki bölümde ele alındığı gibi, Doğu'ya bakarak kendi modernliğini tahkim etmiştir. Arka planında Aydınlanma felsefesi olan bu bilinç, Hegel'in felsefi sistemiyle zirvesine ulaşır, dolayısıyla modernlik, Hegel'in ifadelerinde kapsayıcı ve nüfuz edici, bir o kadar da yalın ve somut bir kavram olarak ele alınır.[318]

Hegel'e göre tarih, öznenin özgürleşimini gerçekleştirme sürecidir ve söz konusu özne, dünyanın gidişatını en sağlıklı şekilde kavrayıp yorumlayabilen "modern olma" bilincine sahiptir. Hegel'in "kahramanlar" dediği 'modern bilinçli' bu bireyler, "kafalarına taktıkları şeyi değil, doğru ve zorunlu şeyi istemiş ve meydana getirmiş öznelerdir"; dolayısıyla tarihin yegane yapıcısı olan bu özneler Batılıdır. "Ötekiler" olarak nitelendirilen Batılı olmayan insanlar ve Batı dışı dünya, yani Doğu, durağandır; durağan olanın tarihi de olmaz, kendisini gerçekleştirdiği bir özgürleşim mücadelesi de. Bu bakımdan tarih Batı'da akmakta ve ilerlemekte, öznenin kendi bilincini duyumsadığı deneyim tarzları ancak Batı'da ortaya çıkmaktadır.[319]

---

316 Metin Heper, **Modernleşme ve Bürokrasi**, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara, 1973, s. 19-20.

317 Ahmet Özkiraz, **Modernleşme Teorileri ve Postmodern Durum**, Çizgi, Konya, 2007, s. 43. Aynı konu için Bkz. Fredric Jameson, **Biricik Modernite**, Çev. Sami Oğuz, Epos, Ankara, 2004.

318 Fahrettin Altun, **Modernleşme Kuramı**, Küre Yayınları, İstanbul, 2005, s. 11.

319 George W. Hegel, ,**Tarihte Akıl**, Çev. Önay Sezer, Kabalcı, İstanbul, 2003, s. 100- 102.

Batının kendine has gelişim çizgisini niteleyen modernleşmenin, 20. yüzyılda özellikle de Soğuk Savaş yıllarında pek çok sosyal bilimci tarafından savunulan bir diğer yönü de "modern sekülerdir ve geleneği tarih dışına atar" savıdır. Bu düşünceden hareketle oluşturulan, geleneksel döneme ait olduğu kabul edilen dinin toplum modernleştikçe hem kamusal alanda hem de özel yaşam alanında etkisini kaybedeceği yönündeki yaygın kanaat, modern olanın geleneksel olanı aşmasını ve akıl kategorisinin dinsel olana üstünlüğünü simgeler. Bu teoriye göre ekonomik kalkınmayı temel alan modernleşme süreci, dinin hem sosyal hem de siyasi rolünü erozyona uğratacak ve resmi dini olmayan (genellikle laik) devletlerin doğmasına yol açacaktır.[320]

Modern toplum-geleneksel toplum karşıtlığına dayanan bu kanaat uyarınca endüstrileşme, şehirleşme ve bilimsel gelişme faktörlerince şekillendirilen modernleşme, geleneğin yegane temsilcisi olarak savunulan dinin zıttı olarak yorumlanıyordu. Bu zıtlaşmanın sonucunda sekülerleşme, modernleşmenin kaçınılmaz sonucuydu.[321]

Bu yönüyle modernizasyon; dünyayı, olayları ve kendi bireysel yaşamlarını, dini açıklamalarından yararlanmaksızın yorumlayan, anlamlandıran bireyler üretmeyi hedeflemiştir.[322] Bu hedefine ulaşma amacıyla dinin paylaşılan hayatın dışına itilmesi prensibi benimsenmiştir ki, sekülerleşme olarak ifadelendirilen bu tavır alışı analiz etmek, Türkiye-AB ilişkilerine zemin hazırlayan dönemin dini atmosferini anlamamız açısından önem arz etmektedir.

Sekülerleşme ile ilgili teorik süreci ele almadan önce bu süreci doğuran dönemin koşullarını anlamak gerekmektedir. Zira o dönemki Avrupa kuvvetler dengesini bilmeden sürecin neticesi anlamak da zor olacaktır. Sonuçta bu süreç, bizim şu anda bildiğimiz modern devlet anlayışından uluslar arası hukuka kadar birçok kurumun ve yapının oluştuğu bir süreçtir.

Daha önce de dile getirdiğimiz gibi, sekülerleşme bugünkü manada modern toplum anlayışının temel dinamiğini oluşturmuştur. Birbirinden bağımsız

---

320 Stephen V. Monsma and J. Christopher Soper, **The Challenge of Pluralism**: Church and State in Five Democracies, Rowman&Littlefield Publishers, Lanham, 1997.

321 Alex Inkeles ve David Horton Smith, **Becoming Modern**: Individual Change in Six Developing Countries, Harvard University Press, Cambridge, 1976.

322 Niyazi Akyüz, İhsan Çapcıoğlu, **Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisine Giriş**, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara, 2011, s. 105-106.

düşünmekte zorlandığımız "modernleşme" ve "sekülerleşme" kavramlarının tarihsel süreçteki gelişimi, bölüm içindeki tarihsel analizimizden de anlaşılacağı üzere, Batı toplumlarının Hıristiyanlıkla kurduğu ilişkiyle bağlantılı olarak meydana gelmiştir.[323] Bununla birlikte sekülerleşme mevzusuna çok yönlü bir olgu olarak bakmak ve de değişik bakış açılarıyla yaklaşmak gerekmektedir. Nitekim konuya sadece din devlet-ilişkileri açısından bakmak[324] ya da sadece Hıristiyan dünyasını ilgilendiren bir süreç olarak yaklaşmak yeterince doğru olmayacaktır. Zira günümüz dünyasındaki tüm dini organizasyonları sağlıklı bir şekilde değerlendirmek ve dinin toplumsal uzanımları ve ilişki türlerine etkisini analiz edebilmek açısından sekülerleşme teorilerine yer vermek son derece önemlidir.[325]

Avrupa ölçeğinde gelişme seyri gösteren sekülerleşme tezleri, genel manada Avrupa'nın modern döneme geçişteki dini-politik seyrini kavramamıza da imkan verecektir diye düşünmekteyiz. Çünkü sekülerleşme Aydınlanma dönemi ve sonrasına dair geniş çaplı bir değerlendirme çerçevesi ve yöntemi sunmaktadır bizlere.[326] Saydığımız sebeplerden ötürü konumuza ışık tutması açısından sekülerlik ve sekülerleşme teorilerine kısaca değindikten sonra, modern zamanlarda dinin durumunu ve politik süreçlere etkisini analiz etmeye gayret edeceğiz.

2.3.2. Sekülerleşme: Modernleşmenin Kaçınılmaz Sonucu mu?

Toplumların değişiminde ve dönüşümünde en önemli kültürel etkenlerden biri olan din, modern toplum dünyasındaki işlevselliğiyle özellikle son dönemlerde önemli tartışma konularından biri olmuştur. 11. yüzyıldan modern devletin ortaya çıktığı 17. yüzyıla kadar olan Avrupa siyasi tarihi, aynı zamanda Katolik Kilisesi ile dünyevi otoriteler arasında iktidar ve egemenlik iddiası nedeniyle ortaya çıkan çatışmaların tarihidir.[327]

---

323 Peter L. Berger, **Kutsal Şemsiye**, Dinin Sosyolojik Teorisinin Ana Unsurları, 3. Baskı, Çev. A. Coşkun, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2005, s. 166-167.

324 Mehmet E. Köktaş, **Din ve Siyaset**, Siyasal Davranış ve Dindarlık, Vadi Yayınları, Ankara, 1997, s. 16.

325 Joachim Wach, **Din Sosyolojisine Giriş**, Çev. Battal İnandı, **AÜİFY**, Ankara, 1987, s. 26.

326 Grace Davie, "Believing without Belonging: Is This the Future of Religion in Britain", **Social Compass**, Cilt: 37, Sayı: 4, 1990, s. 459.

327 George Sabine, **Siyasal Düşünceler Tarihi 1**, Eski Çağ, Orta Çağ, Çev. Harun Rızatepe, Sevinç Matbaası, Ankara, 1969, s. 192.

Doğu Roma İmparatoru Büyük Konstantinos'un Hıristiyanlığı resmi din olarak kabul etmesiyle 13. yüzyıla kadar devam eden süreçte Kilise, kurumsal ve siyasal anlamda en etkin dönemini yaşamıştı. Ortaçağlar boyunca yalnızca ruhani değil aynı zamanda dünyevi bir güç olarak varlığını devam ettirmiş, Papa adeta Roma Sezarı haline gelmişti. Bu yüzyılda papaların otoritesi dünyevi otorite karşısında tartışmasız bir üstünlüğe sahipti ve papalar kralları ve imparatorları tayin edebiliyor ya da görevlerinden azledebiliyorlardı. Papalığın servetiyle rekabet edebilecek ikinci bir güç söz konusu değildi. Feodal toprak ve toplum düzeni içerisinde soyluların yanında Kilise'nin de toprak sahibi olması, Kilise'yi mülk sahibi ayrı bir kurum kategorisine sokmuştu. Bu da onun pek çok feodal gelirden faydalanması sonucunu doğuruyordu. Kilise ayrıca doğrudan gelirlere de sahipti: Örneğin herhangi bir üst düzey kilise görevine atanan bir din görevlisi görevinin ilk yılına ait gelirlerin yarısını, daha sonra da gelirlerinin onda birini Kilise'ye devrederdi. Atanan her başpiskopos Papalığa büyük miktarlarda para hibe ederdi. Kardinal, başpiskopos, episkopos ve başrahip öldüğünde kişisel mal ve mülküyle parası Papalığa devrolurdu. Bağışlanma belgelerinden elde edilen gelirlerden bir kısmı doğrudan Papalığa kalmaktaydı.[328] Bunun yanı sıra pek çok inanan ölmeden önce mülklerini Papalığa bırakıyordu. Ancak tüm bunların içerisinde kuşkusuz en önemlisi Kilise mülklerinin vergiden muaf olmasıydı.[329] Bu da Kilise'nin dünyevi iktidarını garanti altına alan en önemli unsurdu.

Kilisenin giderek büyüyen bu iktidarına karşı başlatılan ve "dinin özüne dönüş" çağrıları zamanla yoğun çatışmalara dönüşmüştür. Bu çatışma halinin dönüm noktalarından sayılan ve Jan Hus'la başlayan Martin Luther ile doruğuna çıkan Protestanlık hareketi, Avrupa'da yeni bir çağın başlangıcı oldu. Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nda Luther, kalan kısımlarda da Johannes Calvin etkili oldu. Geleneksel Katolik Hıristiyanlığının temsil ettiği otoriteye bir başkaldırı ve dini aslına döndürme, ona yeni bir şekil verme hedefiyle yola çıkan bu Protestan hareket[330] neticesinde ortaya çıkan dini otorite çatışması, günümüz modern Avrupa'sının oluşmasına zemin teşkil etmiştir.

---

328 Euan Cameron, **The European Reformation**, Clarendon Press, Oxford, 1991, s. 99- 198.
329 Will Durant, **The Reformation**, Simon and Schuster, New York, 1957, s. 17-18.
330 Mehmet A. Kirman, **Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü**, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2004, s. 188.

Değişik ittifaklara sahne olan bu dini otorite mücadelelerine Otuz Yıl Savaşları adı verilmiştir. Kendi iktidarlarının yegane meşruiyet kaynağını teşkil ettiği için tüm tarafların en önemli argümanı din idi. Diğer taraftan bu uzun ve acımasız savaş boyunca Avrupa'da modernitenin ilk adımları atılmaya başlandı. Hem Katolik ittifak hem de Protestan ittifakı bu savaş süresince modernitenin oluşmasını sağlayacak reformlar yaparak mücadelelerini devam ettirdiler. Örneğin ilk hastane, katma değer vergisi, gemicilik teknikleri vb. birçok gelişmeye sahne oldu Avrupa toprakları. Bununla birlikte güçler dengesi hiçbir tarafın ne kesin mağlubiyeti ne de galibiyeti ile sonuçlanmasına izin vermiyordu.[331]

Savaşlar otuz yıl devam etmesine rağmen savaş müdahillerinden hiçbirine nihai bir sonuç getirmeyince bütün taraflar olası bir barış ihtimali üzerinde düşünmeye başladılar ve savaşa katılan bütün güçler Westphalia'da buluşup bir barış antlaşmasını sağlamaya karar verdiler. Bu barış görüşmelerinin en büyük muhalifi Katolik Kilisesi oldu. Katolik Kilisesinin bütün itirazlarına rağmen taraflar 1848 yılında bu barış antlaşmasını imzaladılar. Tarihe Westphalia Barış Antlaşması olarak geçen bu olay, şu anda var olan Avrupa güçler dengesini ortaya çıkardı.[332] Günümüzde hala geçerli olan ulus temelli devlet modeli bu antlaşma ile ortaya çıktı. Yeniçağı başlattığı kabul edilen bu antlaşma ile o zamana kadar kişi üzerinden yürütülen iktidar uygulaması yerini 'Egemen' denilen soyut bir anlayışa bıraktı.

Bu anlayışın temel aktörleri olan Egemenler, uzun süren savaş şartlarını finanse edebilmek için çareler arama yoluna gittiklerinde, ellerinin altında olan ve o zamana kadar vergiden muaf oldukları için aşırı zenginleşen kilise mallarını müsadere etmeye karar verdiler. Neticede kiliseye ait bütün mallara el konulup devletin ve askerin finansında kullanıldı.

İşte değindiğimiz bu süreçte Otuz Yıl Savaşlarından sonra ortaya çıkan Mutlakiyetçilik[333] rejimi ile iktidarın kilise ile paylaşılmasına son verildi. Bu savaşlar sonrasında imzalanan Westphalia Barış Analaşmasında ilk defa kullanılan 'sekülerleşme' ifadesi,[334] o zamana kadar Kilise'ye ya da bir Katolik tarikatına ait

---

[331] Bertrand Russell, **Batı Felsefesi Tarihi**, Say Yayınları, İstanbul, 2000, s. 271.

[332] Sinan Ertuğrul, "Avusturya'da Din ve Devlet İlişkileri", **Avusturya'da Din Devlet İlişkileri ve İslamofobia,** Ed. S. Ertuğrul, Pınar Yayınları, İstanbul, 2014, s. 24-25.

[333] Gücün tek bir merkezde toplanması ve hiçbir denetleme kurumunun olmaması durumunu tarif eder. Otuz Yıl savaşlarından sonra Avrupa'da güçlenen iktidara verilen isimdir.

[334] Peter L. Berger, **Kutsal Şemsiye**, Çev. Ali Coşkun, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2005, s. 166.

olan malların el değiştirmesi, "kilise iktidarının ve mülkiyetinin dünyevi bir iktidara devredilmesi"[335] anlamına geliyordu.

Westphalia Anlaşması'nın hükümleri içerisinde Kilise arazilerinin bazı şartlar çerçevesinde siyasi idarecilerin tasarrufuna bırakılması maddesi de yer almaktaydı. Bu maddede, kilise arazilerinin dünyevi idareciler nezdinde dünyevi kullanıma tahsis edilmesi, sözü edilen kilise arazilerinin "sekülerleştirilmesi" olarak ifade edilmiştir. 17. yüzyılda 1648 Westphalia Barışı ile kabul gören egemen devlet tanımının ilk nüveleri 11. yüzyılda, Ortaçağ feodal yapılarının çözülmesiyle birlikte ortaya çıkmaya başlamıştı. 11. yüzyıldan modern devletin ortaya çıktığı 17. yüzyıla kadar olan Avrupa siyasi tarihi aynı zamanda Katolik Kilisesi ile dünyevi otoriteler arasında iktidar ve egemenlik iddiası nedeniyle ortaya çıkan çatışmaların tarihidir.[336]

Yerleşik kilise otoritesine yönelik sözünü ettiğimiz başkaldırıya daha fazla direnç gösteremeyen Papalık, Restorasyon dönemi olarak bilinen süreçte dinin modern şartlara uyumlu hale getirilmesi adına birtakım güncellemeler yapılmasının zaruretini özellikle II. Vatikan Konsili'nde dile getirmiştir.[337] Sekülerlik ise bu sürecin sonunda ortaya çıkan durumdur.[338] Hamilton, aslında dinsel olandan uzaklaşma sürecini ifade eden sekülerleşme kavramının, toplum dünyasının dinsel olandan uzaklaştırılması gerektiğini savunan sekülerizm ideolojisiyle karıştırıldığına vurgu yaparak, birinci kavramın sosyal bir süreci, ikinci kavramın ise toplumun doğal akışı dışında ona dikte ettirilen bir ideolojiyi tanımladığını ifade eder.[339]

Sekülerleşme kavramı toplumsal yapının dinin kontrolünden ve metafizik yönelimlerinden bağımsız hale geldiği, bir bakıma geri döndürülmesi mümkün görünmeyen tarihsel bir dönemi/süreci tanımlamak için kullanılmaktadır. Sekülerizm ise, tıpkı yeni bir din gibi fonksiyonu olan yeni bir dünya görüşü, yani bir ideolojinin

---

335 Durmuş Hocaoğlu, "Sekülarizm, Laisizm ve Türk Laisizmi", **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 29, Temmuz Ağustos 1994, s. 49.

336 George Sabine, **Siyasal Düşünceler Tarihi 1**, Eski Çağ, Orta Çağ, Çev. Harun Rızatepe, Sevinç Matbaası, Ankara, 1969, s. 192.

337 Christian W. Troll, "Hıristiyanlık ve İslam Perspektiflerinden Sosyo-Politik ve Kültürel Çoğulculuğun Temelleri", Çev. Ş. Ali Düzgün, **AÜİFD**, Cumhuriyetin 75.Yılına Armağan, Özel Sayı, Ankara, 1999, s. 324.

338 Mehmet Özay, **Sekülerleşme ve Din**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 118- 119.

339 Malcolm B. Hamilton, **Sociology of Religion: Theoretical and Comparative Perspectives**, Routledge, London, 2001, s. 209.

adıdır.[340] Sonuçta genel olarak "sekülerleşme tezinin ana iddiası 'dinin gerilemesi' yani dinin 'daha önce kabul gören sembollerinin ve kurumlarının prestij ve nüfuz kaybı' anlamını taşımaktaydı."[341] Sekürlerleşmenin bireylerin dini temelli inançlarından uzaklaşmaları, inançlarını muhafaza etseler bile ritüelleri bırakmaları, ibadete devam etseler bile kamusal alanda dini bir referans kaynağı olarak kabul etmemeleri şeklinde üç eğilimi içerdiğini belirtir Casanova.[342]

Chadwick'in 19. yüzyılda sekülerizm üzerine yoğunlaştığı klasik çalışmasında (*The Secularisation of the European Mind in the Nineteenth Century*, 1993) da ileri sürdüğü gibi, kilise ve devletin ayrışması politik bir gereklilikti ve bu gereklilik yeni bir bakış açısından kaynaklanmıyordu. Benzer noktaya temasla Delanty'e göre kilise-devlet ayrımı devletin ruhban sınıfından korunması kadar aynı zamanda Hıristiyan Kilisesini de devlet üzerindeki egemenliği her geçen gün artan ruhbanlık karşıtı ideolojilerden korumaya yönelikti. Böylece Hıristiyan dünya görüşü böylesine yoğun baskı altında kaldığı bir dönemde bile Avrupa uygarlığının kendisini tanımlamaya devam ettiği baskın bir kültürel motif olarak varlığını sürdürme imkânına sahip oluyordu.[343]

Aslına bakılacak olursa sekülerleşmenin yoğun toplumsal değişmelerin yaşandığı sosyal bir süreci nitelemek üzere kullanıldığı anlaşılmaktadır. Sürecinin normalleşmesini takip eden yıllarda, özellikle de Soğuk Savaş sonrası dönemde, pek çok sosyal bilimcinin klasik sekülerleşme tezlerinden vazgeçmeye başladıklarını ve dini yükselen bir değer olduğunu kabul etmeye başladıklarını görmekteyiz. Takip eden başlıkta sekülerleşme teorilerine karşı geliştirilen argümanlara ve Avrupa'da ve genel olarak dünyada dinin son dönemlerdeki seyrine ve de tüm bu dini faktörlerin Türkiye-AB ilişkilerine etkisine yer vermeye gayret edeceğiz.

---

340 James L. Cox, **Kutsalı İfade Etmek/Din Fenomenolojisine Giriş,** Çev. Fuat Aydın, İz yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 18, Peter L. Berger, **Kutsal Şemsiye**, Çev. Ali Coşkun, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2005, s. 167.

341 W. H Swatos, K. J. Christiano, "Sekülerleşme Teorisi: Bir Kavramın Serüveni", **Sekülerizm Sorgulanıyor**, (Der. A. Köse), Ufuk Yayınları, İstanbul, 2002, s. 101.

342 Jose Casanova, **Public Religion in the Modern World**, University of Chicago Press, Chicago, 1994.

343 Gerard Delanty, **Avrupa'nın İcadı**, Çev. Hüsamettin İnaç, Adres Yayınları, Ankara, 2004, s. 103.

2.4. MODERN DÖNEMDE DÖNÜŞEN DIN FAKTÖRÜNÜN TÜRKIYE-AB İLIŞKILERINE ETKISI

Bölüm girişinde altyapısına değindiğimiz Modernleşme Teorisi, geleneksel toplumdan modern topluma geçişi sosyo-politik gelişmelerin temeli olarak görür. Geleneksel toplumdan sanayi toplumuna geçişte toplumsal yapıda meydana gelen değişmeler din anlayışında da değişmeye yol açmış, böylece yeni toplumsal yapıda dinin yeni içeriği ve değişen konumu tartışmaya açılmıştır.[344]

Aydınlanma düşünürlerinin 'düşünen makine' olarak gördükleri insan için kurguladıkları dünya, bu bakımdan mutlak anlamda seküler ve maddidir.[345] Bunun yanı sıra sosyal kontrol söyleminde son derece değişken anlamlarda kullanılabilen insanlık, evrensellik ve özgürlük başlıca anahtar kelimelerdir. Yeni düzenin bilimi ise 'insanlık dini'nin veya 'akıl dini'nin kurucuları tarafından ortaya çıkarılan sosyoloji olacaktır.[346]

Zira bu yoğun geçiş dönemi sosyologların öncelikli ilgi odağı haline gelmiştir. Durkheim ve takipçileri dini rasyonel bir temelde sosyal şartlar ve ekonomik ihtiyaçlar çerçevesinde ele almışlardır.[347] Marx, dinin sınıflı toplumlarda eşitsizliği meşrulaştıran bir işlev gördüğünü belirterek kapitalizmin yerine sınıfsız komünizmin geçmesiyle dinin ortadan kalkacağını iddia etmiştir. Çünkü "Din"i doğuran ve yaşatan iktisadi koşullar ortadan kaldırıldığında din kendiliğinden yok olacaktır.[348] Weber'in din konusundaki ana ilgisi ise dinin "dünyayı" (yani kutsalla bağlantısı olmayan faaliyetleri) nasıl tanımladığı ve muhtelif tanımların ekonomi ile neticelerinin neler olduğu idi.[349] Bu bağlamda O, Batı dünyasında 16. asır başlarındaki reformasyon sürecinden kendi zamanına kadar olan süreci anlamaya

---

344 Mübeccel Kıray, "Toplumsal Yapı Analizleri İçin Bir Çerçeve", Toplumbilim Yazıları, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1982, s. 15-16.

345 Steven Kreis, "Lectures on Modern European Intellectual History: Lecture 16: The Romantic Era", **The History Guide, 2000**, (Çevrimiçi), http://www.historyguide.org/intellect/lecture16a.html,14 Nisan 2010.

346 Anthony Giddens, Christopher Pierson, **Modernliği Anlamlandırmak**, (Çev. Serhat Uyurkulak, Murat Sağlam), Alfa Yayınları, İstanbul, 2001, s. 50-51. Anthony Giddens'ın çalışmalarının ortak vurgusunun modern toplumların ekonomi üzerine inşa edilmesine karşın, sosyolojinin ondan çok daha geniş bir ilişkiler ağını incelediği, dolayısıyla onun bir toplum incelemesinden daha öte bir anlam taşıyarak "modernliğin incelendiği" bir bilim dalı olarak gösterdiğini belirtmeliyiz.

347 Gustav Mensching, **Dini Sosyoloji**, Çev. M. Aydın, Tekin Kitabevi, Konya, 1994, s. 1-3.

348 Adil Çiftçi, **Din Sosyolojisine Giriş ya da Meleklere Ağıt**, Özyurt Matbaacılık, Ankara, 2013, s. 64-69.

349 Peter L Berger, "Dini Kurumlar", Çev. Adil Çiftçi, **DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: IX, İzmir, 1995, (ss. 425-4365), s. 440.

girişmiştir.[350] Bu açıdan modernite olgusu konusunda düşünürlerimizin tespitlerinden hareketle genel bir değerlendirmeyle söyleyecek olursak, onun 16. yüzyıl sonrasında, tüm dünyada meydana gelen, sosyal hayatın tüm ölçütlerinin rasyonelleştiği[351] bir toplumsal hayat ve örgütlenme biçimi oluşudur.

Modernizm her şeyden önce geleneksel olana yani aşkın iradeye dayalı bir tahakkümün reddini ima eder. Modernlik, "dünyanın her tarafındaki insanların paylaştığı hayati bir deneyim tarzıdır" ve doğa bilimlerindeki büyük keşifler, bu bağlamda ortaya çıkan teknolojik gelişmeler, sanayileşme, kentleşme ve demografik çalkantılar, kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması, ulus- devletler, kapitalist dünya pazarı gibi kaynaklara dayanır.[352] "Bu kaynakları sürekli bir oluş halinde yaşatan süreçler ise modernleşme olarak tanımlanabilir." Dolayısıyla modernleşme, en yalın tanımıyla modernliğe doğru yaşanan süreci ifade etmektedir.[353] Bu süreçte ortaya çıkan tabloda üç temel kavram görülmektedir; endüstrileşme, şehirleşme ve sekülerleşme.[354]

Geleneğin güç araçları olarak mit, din ve hurafeleri kabul eden klasik Aydınlanma düşüncesine göre, modernite, aklın dünyevî bir güç aracı olarak kullanılarak otoriteye meydan okuması ve aynı aklın, vahyin ya da geleneğin önüne yerleştirilmesidir.[355]

Modernite ve aydınlanma arasında, birbirlerini besleyen bir ilişki bulunmaktadır. Başka bir ifade ile aydınlanma, bireysel ve sosyal yaşamda dinin etkisinin azalması ve nüfuz sahasının daralması anlamına gelen seküler hayat tarzının inşa edilmesinin yolunu açmıştır.[356] Dolayısıyla modern toplumda, hayatın hemen her alanı dinsel kuralların belirleyiciliğinden uzaklaşmıştır. Yani sekülerleşme ile

---

350 Adil Çiftçi, **Din Sosyolojisine Giriş ya da Meleklere Ağıt**, Özyurt Matbaacılık, Ankara, 2013, s. 104.

351 Mustafa Aydın, **Moderniteye Dışarıdan Bakmak**, Açılım Kitap, İstanbul, 2009, s. 17.

352 Marshall Berman, **Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor**, Çev. Ü. Altuğ, B. Peker, İletişim, İstanbul, 1999, s. 289.

353 Fahretin Altun, **Modernleşme Kuramı**, Küre Yayınları, İstanbul, 2005, s. 10.

354 Joseph Fichter, "Youthin Search Of the Sacred", **The Social Impact of the New Religion,** (Ed. Bryan Wilson), Rose of Sharon Press, New York, 1981, s. 21- 43.

355 Ahmet Çiğdem, **Bir İmkân Olarak Modernite**- Weber ve Habermas, İletişim Yayınları, 2.baskı İstanbul, 2004, s. 57.

356 Peter L. Berger, "Sekülerizmin Gerilemesi", **Sekülerizm Sorgulanıyor** (Der. Ali Köse), Ufuk Kitapları, İstanbul, 2002, s. 13.

birlikte din, siyasetten, ekonomiden, bilimden ayrılmış, kişisel vicdanların konusu haline gelmiş ve dinî inançların kurumsal göstergeleri zayıflamıştır.[357]

Aydınlanmacı pozitivist anlayışa göre: "din atık devrini tamamlamış bir sosyal kurumdur; modern toplumun temel özelliği, klasik dinlerin etki alanı ve kontrolünden çıkarak rasyonel-bilimsel düşünceyi hâkim kılmasıdır. Böylece modern toplumun sosyal değer ve normları (ahlâkı) dine değil bilime dayanmalıdır."[358]

Modern dünyada toplum, ahlâkî yargının kaynağı olarak Tanrı'nın yerini almaktadır.[359] Dinin boşaltılan makamı, artık daha işlevsel bir şeyle doldurulmalıdır. Bu anlayıştan hareketle, Aydınlanma'nın ilk düşünürlerinden itibaren, bireyin yalnızca doğal yasalara ve topluma tâbi olduğu kabul edilecektir.

Kültürün dinin yerini doldurma görevini üstlenmesi, milliyetçiliğin "yaratılması" (veya önceki biçimlerinden başka bir şekle "dönüştürülmesi"), rasyonel-seküler düşüncenin toplumsallaştırılması ve buna bağlı olarak dinin, dünyevî otorite gibi hareket etme kabiliyetinin kırılması modernite ile söz konusu olmaya başlamıştır.

Bu durumun sonucunda Modernite rasyonalist, analitik, seküler, pozitivist, bireyselci, fethedici, determinist ve içkin bir bilincin dışavurumu olarak kendini tanımlamayı uygun bulmuştur.[360] Modernitenin kabulleri elbette sadece bunlarla sınırlı değildir. Modern düşünce, "her olguyu nesnenin içine indirge[mekte]; onu tabiat, birey veya toplumun doğasında bir yerlerden türetmeye çalış[maktadır]."[361] Aydınlanma, esasen insanları köleleştiren mitlerle, efsane ve hurafelerle kendini var ettiğini savunduğu geleneksel toplumsal düzeni yıkıp, yerine insanı özgürleştiren akıl, sanat ve bilimlerle bir "yenidünya düzeni" inşa etmekten bahsetmekte, aklı ve dolayısıyla insanı kutsayarak, vahyi ve Tanrı'yı saf dışı etmektedir.

Sosyolojinin bir disiplin olarak ortaya çıkmasında önemli rol oynayan sosyal bilimcilerden birçoğu da modernleşme ve sanayileşme süreçlerinin eninde sonunda

---

357 Talal Asad, **Formations of the Secular**: Christianity, Islam, Modernity, Palo Alto CA, Standford University Press, USA, 2003, s. 181.

358 Mehmet Akgül, "Modernlik-Modernleşme,Postmodernlik, Sekülerleşme ve Din", **Din Sosyolojisi El Kitabı**, Ankara 2012, s. 194**.**

359 Sosyolojik düşüncenin temel dayanağı da bu ahlâk anlayışına dayanmaktadır. Alain Touraine, **Modernliğin Eleştirisi**, Çev. Hülya Tufan, YKY, İstanbul, 2010, s. 30.

360 Burada değinilen faktörler arasında öncelikli öneme sahip konu başlığı, modernitedeki rolü dolayısıyla rasyonalitedir. Nitekim Ahmet Çiğdem'e göre de, "...rasyonalite moderniteye özbilincini" kazandırmıştır. Ahmet Çiğdem, **Bir İmkan Olarak Modernite**- Weber ve Habermas, İletişim Yayınları, 2.baskı, İstanbul, 2004, s. 66

361 Mustafa Aydın, **Moderniteye Dışarıdan Bakmak**, Açılım Kitap, İstanbul, 2009, s. 37-49.

dini farklılaşmaya ya da dinin öznelleşmesine yani sekülerleşmeye yol açacağına inanmışlardır. Bryan Wilson gibi klasik sosyologların izinden giden günümüzdeki bazı din sosyologları, yaşanan dini değişmeyi en iyi sekülerleşme teorisinin açıklayabileceğini ileri sürmüşlerdir.

Kökü Aydınlanmaya kadar dayandırılabilecek sekülerleşme teorisinin ana teması, modernleşme paralelinde dinin kurumsal temsili zayıfladığı ölçüde[362] hem bireyin zihninde, hem de toplumsal seviyede dinin gerileyeceği ve etkisinin kaybolacağıdır.

Fakat bu öngörü beklendiği şekilde sonuçlanmamıştır. Gökle yer arasındaki ittifak ve birliği ortadan kaldıran modernite, nesnel akıl yerine araçsal aklı ikame etmiş, aydınlık bir dünya kuracağını vaat etmişti.[363] Ancak vaat edilen aydınlık, vaat edildiği şekilde gerçekleşmediği gibi, yeni sorunlar ortaya çıkmıştır. Bilimsel ve teknolojik gelişmeler insanlığa rahat bir hayat sunmasına rağmen, geleneksel birçok tatmin kaynağından mahrum kalan ve bunların yerine yenilerini ihdas edemeyen ve bir belirsizlikler kümesi içinde kendini bulan insanlık[364] için hayat adeta bir tür "demir kafes" [365] haline gelmiştir.[366]

Bu düşünsel sarsıntı, modernitenin mutlak başarısızlığı anlamına gelmiyordu, ancak modern öncesinde dinsel olanla rahatlıkla çözülen sorunlar, modern dünyada modernitenin getirileriyle çözülememiş, insanlık yeni çözüm arayışlarına gitmiş,[367] başta sekülerleşme olmak üzere modernite ile çok yönlü bir hesaplaşma içine girilmiştir.

Evrensel düzlemde kendisini huzur, mutluluk ve güvenlik vaatleriyle sunan modernite, endüstriyel gelişmelerle bu vaatlerini bir ölçüde gerçekleştirse de, diğer yönleriyle endüstrileşmenin getirdiği karanlıktan dünyayı kurtaramamıştır. Mekanist bir dünya tasavvurunun tezahürü olarak ortaya çıkan bu "Order and Progress/düzen

---

362 Ali Köse, "Modernleşme-Sekülerleşme İlişkisi Üzerine Yeni Paradigmalar", **Günümüz İnanç Problemleri**, Erzurum, 2001, ss. 203-216, s. 204.

363 Alain Touraine, **Bugünün Dünyasını Anlamak İçin Yeni Bir Paradigma**, Çev. Olcay Kunal, YKY, İstanbul, 2007, s. 126

364 Hervieu-Leger, "Sekülerleşme, Gelenek ve Dindarlığın Yeni Şekilleri: Bazı Teorik Öneriler", çev. Halil Aydınalp**, Dini Araştırmalar**, 7 (21), Ocak- Nisan, 2005, ss. 307-318, s. 315.

365 Max Weber' in 1904' te yazdığı *Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhu* adlı yapıtının doruk noktasında, modern ekonomik düzenin muazzam kozmosu tümüyle demir bir kafes gibi görülmektedir. Kapitalist ve bürokratik olan bu kaskatı düzen, bu mekanizma içine doğan tüm bireylerin yaşamlarını karşı konulmaz bir güçle belirlemiştir.

366 Raymond Aron, **Sosyolojik Düşüncenin Evreleri**, Bilgi Yayınları, Ankara, 2000, s. 444.

367 Anthony Giddens, **Modernliğin Sonuçları**, Ayrıntı, İstanbul, 2010.

ve ilerleme fikri", Hobsbawm'ın ifadesiyle "insanlığın gördüğü en büyük iki savaşı, Hiroşima ve 'holocaust'u da içeren bir 'Aşırılıklar Çağı'nın yaşanmasına yol açacaktır."[368]

Bu açıdan "dünyanın büyüsünün bozulması" gibi bir amaç, dünyayı bir başka yönden büyülemekle aynı noktaya varıyordu. Buna karşı sığınılabilecek şeylerin başında, "tehlikeli akıl"dan ve "yıkıcı bilimcilik"ten korunması gereken tabiat geliyordu. Zira tarihin hiçbir döneminde ekolojik denge bu kadar bozulmamıştır; ayrıca geleneğin despotizminden kurtulunacağı söylemleri boşa çıkmış, despotizmden daha sert etki ve sonuçları olan totalitarizm dünyayı kasıp kavurmuş; dolayısıyla bu girişim, başarısızlıkla sonuçlandığı yönünde sert eleştirilere maruz kalmıştır.[369]

Aydınlanma, ilerleme ve işbölümü kavramlarının iyice karmaşıklaştığı modern kent hayatındaki modern kişinin en temel sorunu, araçlar ve amaçlar arasındaki bağlantının kopmasının yol açtığı anlam sorunsalıdır.[370] Rasyonalitenin sunduğu imkanlarla verimliliği arttıran ve geleneğin kuşatıcı sınırlılıklarından kurtularak özgürleşen modern toplumsal yapılar, bilim ve teknolojinin kendilerine sunduğu sayısız imkanlar arasından istediği tercihi yapan yeni bir birey ve toplum tasavvuruyla mutluluk vaat etmekteydi. Modernitenin özerklik yoluyla insanın kendi kendini gerçekleştirme vaadi yerine gelmediği gibi, toplumsal yaşamdaki modern pratiklerin amaçlanmamış/niyet edilmemiş şekilde ortaya koyduğu sınırlandırmalar, "benliği gerçekleştirme" nosyonunu savunulmaz hale getirmiştir.[371]

Modernitenin oluşturmaya çalıştığı, eleştirel akla sahip özgür ve özerk bireyken, sonuçta pazara mahkum, tüketen birey meydan gelmiştir. Bir tüketici olarak birey için, modern projenin başarısızlığının yol açtığı koşullar her şeyden önce hiçbir biçimde azalmayan bir meta edinme dürtüsü anlamına gelmektedir. Kişisel özerklik, kendi kendini tanımlama, sahici yaşam ya da bireysel mükemmeliyet gibi bireysel gereksinimlerin hepsi, pazarın sunduğu ürünlere sahip olma, onları tüketme

---

368 Eric J. Hobsbawm, **Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991, Aşırılıklar Çağı**, Çev. Yavuz Alagon, Sarmal Yayımcılık, İstanbul, 2003.

369 Anthony Giddens, **Modernliğin Sonuçları**, Ayrıntı, İstanbul, 2010, s. 15- 17.

370 Stjapan Mestroviç, "Modernitenin İlk Sosyologları: Simmel ve Durkheim", **Modernite Versus Postmodernite**, Der. Mehmet Küçük, Vadi, Ankara, 2000, s. 127.

371 Peter Wagner, **Modernliğin Sosyolojisi**, Çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı, İstanbul, 2005, s. 30-31.

gereksinimine dönüşmüştür.[372] Bu kısır döngü neticesinde ortaya çıkan sonuç, sürekli bir bireysel tatminsizliğin olduğu, müphemlik içinde yaşamaya mahkum ve de birçok şeye "yabancılaşan" insanların oluşturduğu modern toplum biçimidir.

Bu yabancılaşma hali, aynı zamanda bir "karmaşıklaşma" ve kozmostan kaosa yönelme sorununa da zemin hazırlamıştır. Zira bireylerin, ait oldukları topluluklardan (örneğin aileden) "bağımsızlığını kazanarak özgürleşmesi" ile insanlar arası ortak paydalar buharlaşmakta, aradaki duygusal mesafe artmakta/uzamaktadır. Geleneksel toplumda insan, öncüllerinin "elinden tuttuğu, yol gösterdiği insan" iken, artık yalnız ve kendi başının çaresine bakması, kendi göbeğini kendisinin kesmesi gereken bir insana dönüşmektedir.[373]

Kurallarına herkesin katılacağı bir siyasal düzende zenginleşerek yaşamak, bunun yanında hakikati bulma çabalarında da destek görmek, özgürlüğü modern dünyanın temeline koymak önemli adımlardı. Ancak son iki yüzyılda, özgürlük söylemi çok farklı sorgulamalarla karşı karşıya bulmuştur kendisini. İnsanı özgürleştirici özellikte olduğu düşünülen modern toplum düzenlemeleri, bireyi gelenekseldeki kaygılardan belki bir derece kurtarmıştı ancak; öncekine nazaran daha fazla sorunla baş başa bırakmıştı.[374]

Bu sorunlar yüzünden insan bütünlüğü modern zamanlarda bölünmüştür. İnsan artık bütünsel bir anlamdan koparıldığı gibi bunun yerini dolduracak güçte ve etkide yeni anlamlar üretilememiştir. Doğal olarak sosyologlar böyle bir sonuca yol açan toplumsal süreçle ilgilenmektedirler. Örneğin Aydınlanma ile başlayan aklın hükümranlığının 19. yy. sonunda kültürel hayatta bir "çöküş"e yol açtığını, "anomi" kavramsallaştırmasıyla Durkheim kabul etmektedir.[375]

Sıkça tekrarlana geldiği üzere, modernitenin doğuşuyla birçok şey yerinden oynamış ve geleneksel merkez kaybolmuştur. Daha sonraları gerçekleşen modernleşme süreçlerinde genellikle bu yitirilen merkezi yeniden oluşturma ve koruma kaygısı güdülmüştür.

---

372 Zygmunt Bauman, **Yasa Koyucular ile Yorumcular**, Çev. K. Atakay, Metis Yayınları, İstanbul, 1996, s. 225.

373 Cemil Oktay, "Modernleşme Sürecinin Özellikleri", **Siyaset Bilimi İncelemeleri** (içinde), Alfa Yayınları, İstanbul, 2003, s.242.

374 Peter Wagner, **Modernliğin Sosyolojisi**, Çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı, İstanbul, 2005, s. 27- 29.

375 Ali Yaşar Sarıbay, **Global Toplumda Din ve Türkiye**, Everest Yayınları, İstanbul, 2004, s. 23.

Tüm bu kaygılar neticesinde modernite söylemleri, özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra, gerek teorik düzlemde gerekse olgusal düzlemde tartışmaya açık hale gelmiş ve bilim dünyasından gelen yoğun eleştiriler karşısında gözden düşmeye başlamıştır.[376] Bu gözden düşüş ve karşı duruş postmodernizm akımlarını gündeme taşımıştır. Postmodernizm, öncelikle *modernlik*le bir hesaplaşmayı ya da *modern*liğin toptan radikal bir eleştirisini içermektedir.[377]

Bu gözden düşüşün ardından, modernliğin vaat ettiği dünya ile modernleşen dünyanın karşı karşıya kaldığı insani-toplumsal durumların gözden geçirilmesi amacıyla, modernliğin temelleri yeniden tartışılmaya başlanmıştır. Diğer yandan farklı modernlik tecrübeleri, modernliğin biricik, tekil ve zorunlu olarak gördüğü formları aşındırmış, klasik modernleşme kuramı doğruluk ve geçerlilik algısını tartışmaya açmak zorunda kalmıştır.[378]

1960'ların sonlarından itibaren ağır eleştirilere maruz kalan bu modernleşme teorisi, egemen söylem olma özelliğini yitirmiştir.[379] Bunun neticesinde Avrupa-merkezli (*eurocentrist*) klasik modernleşme teorilerinin kendilerini "gözden geçirmesi" sonucunda, teorinin temel varsayımlarında, özellikle de sekülerleşme konusunda, bazı yumuşamalar görülmüştür.[380]

Sosyal antropolog Marxy Douglas, modernleşmenin mutlaka sekülerleşmeye yol açacağına ilişkin görüşü ilk eleştiren kişilerden biridir. Douglas, Durkheim'den esinlenerek, kolektif bir yapı ve sosyal ilişkiler var olduğu sürece dinin, ritüellerin ve mitlerin de var olacağına inanmaktadır. Din değişecektir ancak modernleşme ile ortadan kalkmayacaktır. Douglas, bilimin dinin açıklayıcı gücünü azalttığı görüşüne de şiddetle karşı çıkmaktadır. Bunun yerine Douglas, insanların din ve bilimin farklı problemleri ele aldığını ve sonuçta din ile bilimin birbirini tehdit etmediklerini fark ettiklerini ileri sürer. Ayrıca Douglas, sekülerleşme kuramcılarının geçmişle ilgili abartılı bir dindarlık resmi çizmelerini de eleştirir. Onlar "eleştirel olmayan geçmişe özlem" duymaktadır. Antik çağdaki toplumların tamamen maneviyata odaklandıklarını ya da insanların duygusal ve entelektüel yaşamlarını dini

376 Kadir Canatan, **Modernleşme**, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995, s. 26.
377 Gencay Şaylan, **Postmodernizm**, İmge Yayınları, Ankara, 1999, s. 88.
378 Mehmet Akgül, "Modernlik-Modernleşme, Postmodernlik, Sekülerleşme ve Din", **Din Sosyolojisi El Kitabı**,(Ed. Niyazi Akyüz, İhsan Çapçıoğlu), Grafiker Yayınları, Ankara, 2012, s. 184.
379 Fahrettin Altun, **Modernleşme Kuramı**, Küre Yayınları, İstanbul, 2005, s. 13.
380 Kadir Canatan, **Bir Değişim Süreci Olarak Modernleşme**, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995, s. 26.

çerçevelerle son derece iyi bir şekilde bütünleştiğini kanıtlayan hiçbir delil bulunmamaktadır.[381]

Stark'a göre de Avrupa'da dini katılımda büyük bir eksiklik olduğu ve dinin gerilemekte olduğu iddiası, "geçmişte daha dindar**"** bir Avrupa olduğu şeklindeki bir algıdan kaynaklanmaktadır. Halbuki "dindar bir geçmiş fikri bir efsanedir ve önde gelen bir çok Avrupa tarihçisi tarihte bir "inanç çağı" olmadığında hem fikirdir.[382]

Sekülerleşmeyle ilgili fikirlerinde giderek büyük bir değişim gözlenen Berger'in "Desecularization of the World" başlıklı makalesi, Berger'in en etkili sekülerleşme karşıtlarından biri olarak ortaya çıktığı makaledir. Ülver'in değerlendirmesiyle, "Modernleşme, sekülerleşme ve çoğulculuğun birbiriyle eşitlendiği *Kutsal Şemsiye*'den sonra Berger, fikirlerini bir daha revize etmiş, geldiği noktada artık modern toplumda dinin analizinde sekülerleşme teorisinin yanlış ve yetersiz olduğunu, bunun yerine kapsamlı bir çoğulculuk teorisinin gerekli olduğunu savunmaya başlamıştır. Bu analizde dinin modernlikle birlikte zorunlu olarak gerileyeceği fikri terk edilmiştir."[383]

Berger'e göre bu teorinin savunucusu olanların çoğunluğu bu öngörüyü sadece objektif-bilimsel verilerden hareketle veya dünyanın gidişatını gözlemleyerek değil ideolojik bir bakış açısıyla gerçekleştirmişlerdir. Zira bunlar sadece modern çağın özünün dine karşı olduğunun denenip görülen bir gerçek olduğunu iddia etmekle kalmayıp, bunun iyi bir yol olduğu ve bu yoldan ilerlenilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Zira onlara göre geleneksel dinin gerilemesi, ilerlemenin vazgeçilmez şartıydı. Hatta bu ortam o kadar baskındı ki "ilerleme" anlayışına fazla bağlı olmayanlar bile dinin gerilediği iddiasına onay vermişlerdir.[384]

Din psikolojik bir vakıa olması dolayısıyla ferdi ilgilendirdiği kadar aynı zamanda sosyal bir olay olması sebebiyle toplumu da ilgilendirmektedir. Dini

---

[381] Michael Douglas, " The Effects of Modernization on Religious Change", **Deadolus**, Winter 1992'den nakleden Inger Furseth and Pål Repstad, **Din Sosyolojisine Giriş : Klasik ve Çağdaş Kuramlar**, (Çeviri ve Notlar: İ. Çapcıoğlu, H. Aydınalp), Birleşik Yayıncılık, Ankara, 2011, s. 163.

[382] Rodney Stark, "Toprağın Bol Olsun Sekülerleşme", **Sekülerizm Sorgulanıyor**, (Der. A. Köse), Ufuk Kitapları, İstanbul, 2002, s. 43.

[383] Lütfü Ülver, **Peter L. Berger ve Rodney Stark'ın Din Kuramlarında Dinsel Çoğulculuk Anlayışı**, (Basılmamış Doktora Tezi), DEUSBE Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, İzmir, 2013, s. 51-52.

[384] Peter Berger, "Dinin Krizinden Sekülerizmin Krizine", **Sekülerizm Sorgulanıyor**, (Haz. Ali Köse), Ufuk Kitapları, İst., 2002, s. 75-76.

hayatın iki veçhesini ifade eden "ferdî din" ve "kolektif din" madalyonun iki yüzü gibi birbirinden ayrılmaz bir bütündür.

Dinin mahiyeti icabı tek tek fertlere nüfuz edip onlarda yerleşip kök saldıktan, yani kişinin bireysel kimliğinin oluşmasına tesir ettikten sonra fertleri aşarak objektifleşir ve fertten ferde ulaşan bir köprü vazifesi görür. İşte tam da bu noktada dinin öncelikle kutsal ile fert, daha sonra fert ve toplum arasında bir iletişim yolu olduğu anlaşılmaktadır. Öncelikle fert bir birey olarak kutsalla iletişim kurmakta, daha sonra, sosyal bir varlık olmasından kaynaklanan nedenlerden dolayı, bu iletişimi topluma yansıtmaktadır. Dolayısıyla din, hem ferdin kutsalla iletişimini hem de ferdin toplumla olan iletişimini sağlayan vasıtalardan biri olmaktadır. Böylece din öncelikle fertlere nüfuz ederek bireysel kimlikleri oluşturmakta, müteakiben objektifleşerek toplumsal kimliğin meydana gelmesini temin etmektedir. Dinin meydana getirdiği bireysel ve toplumsal kimlik bireyin ve toplumun diğer toplumsal kurumlar ve öğelerle ilişkisini de belirlemektedir. Bu durumda şu söylenebilir: "Din insanın dünya kurma girişiminde stratejik bir rol oynamıştır."[385]

Tarih boyunca dinin bu belirleyiciliği, bireyin kendini ıslah ve geliştirmesinden, hayatla ilgili temel sorunlarına, toplum içindeki bireyler arasındaki ve toplumların birbirleriyle ilişkilerinin belirlenmesine, siyasi ve ekonomik faaliyetlere ve savaşlara kadar sıralayabileceğimiz daha pek çok toplumsal ve bireysel olayda etkili olmuştur. Bütün bu belirleyiciliğin ortaya koyduğu gerçekler dikkate alındığında, dinin en önemli unsurlarından birinin, bireyler ve toplumlar arasında iletişim vasıtası olduğu görünmektedir. Dinin kuvvetli bir sosyal kontrol aracı olduğu ve dinin temel fonksiyonlarından birinin de toplumu bütünleştirmek ve onun ahengini güçlendirmek olduğu bilinmektedir.[386]

Peters dinin toplumsal yaşamı, bireysel yaşamı ortak değerler etrafında bütünleştirerek toplumun bütünleşmesine olan katkısını ön plana çıkarmaktadır.[387] Din kaynağını kutsaldan aldığından ve varoluşsal bir olgu olduğundan evrensel bir harekete geçiricidir. Yine din, alabildiğince heterojen kişi ve grupları belli öğretiler etrafında toplayarak bir inananlar topluluğu oluşturduğundan ırka, kültüre göre daha

---

385 Peter L. Berger, **Dinin Sosyal Gerçekliği**, Çev. Ali Coşkun, İnsan Yayınları, İstanbul, 1993, s. 58.
386 Sulhi Dönmezer, **Toplumbilim** (11. Baskı), Beta Yayınları, İstanbul, 1994, s. 242.
387 Ted Peters, "The Future of Religion in a Post-İndustrial Society", **Through The 80's: Thinking Globally, Acting Locally, World Future Society**, (Ed. F. Feather), Washington, 1980, s. 291.

büyük kalabalıkları bir araya getirme potansiyeline sahiptir. Bu onun çekim gücünü arttırmakta ve etki alanını genişletmektedir.[388]

Anlamacı Sosyoloji ekolünün verileriyle dini inceleme konusu yapan Weber, dinin irrasyonel bir öze sahip olmasına karşılık, sosyal bilimsel açıdan görmezden gelinemeyecek şekilde toplumları değiştirip dönüştürdüğünü, hatta onları inşa ettiğini ifade eder. Bu tezini *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* adlı eserinde de ayrıntılı olarak inceleyen Weber, bu çalışmasıyla din sosyolojisine yepyeni bir bakış açısı getirmiştir. Aron'a göre, Weber'in araştırmasındaki temel amaç, Batı dünyasındaki gelişmelerde din etkisinin tespit edilmesidir.[389]

Dinin pratik ve teorik olarak insanları ve toplumları harekete geçirmede oynadığı role artan ilgi sosyal bilimciler arasında sekülerizm tezi hakkındaki şüphelerin yükselmesine / artmasına neden olmuştur.[390] Bunu, bütün boyutlarıyla izah etmek zor olmakla birlikte seküler anlayışın yaratıcı yeteneğinin tükenişiyle yakından alakalı olduğu söylenilebilir.[391]

Batıda son birkaç asırdır geleneksel din tahrip edildiğinden ve geri kalan dini unsurların da birkaç on yıldır modernleştirildiğinden kutsalın keşfedilmesine yönelik ilgi artmıştır. Hefner bunu modernite ve modernleşmenin seküler doğasına ilerleme, aydınlanma, kalkınma, vb. modernliğin ürünlerine, ideallerine ve bunları beraberinde getiren sekülerleşmeye olan güvenin azalmasına bağlamaktadır.[392] 1970 ve 1980'lerde medya tarafından sık sık gündeme getirilen birçok dini hareketin ortaya çıkması da sekülerleşme kuramının sorgulanmasına yol açan bir diğer sebeptir.[393]

Modern zamanlarda moderniteyle ilişkili olarak sekülerleşme hallerinin yaygın bir etkisinden söz edilebilir olsa da, özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, dünyanın birçok yerinde bir dini canlanmadan ve dindarlık düzeylerinde bir

---

388 Renato Ortiz, "Notes on Religion and Globalization", **Nepantla Views from South**, Cilt: 4, Sayı: 3, 2003, ss: 423-448, s. 434.

389 Raymond Aron, **Sosyolojik Düşüncenin Evreleri**, Bilgi, İstanbul, 2004, s. 397.

390 Timothy Crippen "Old and Now Gods in the Modern World: Toward a Theory of Religious Transformation", **Social Forces**, Cilt: 67, Sayı: 2, 1988, s. 317-319.

391 Richard Falk, **Yeni Dünya Düzeni Nereye?**, (Çev. N. Domaniç-N. Arhan), Metis Yayınları, İstanbul, 2005, s. 220.

392 Robert W. Hefner, "Multiple Modernities: Christianity, Islam, and Hinduism in a Globalizing Age", **Annual Reviews Anthropology**, Cilt: 27,1998, s. 85.

393 Inger Furseth and Pål Repstad, **Din Sosyolojisine Giriş,** Çev. İ. Çapçıoğlu ve H. Aydınalp, Birleşik Yayıncılık, Ankara, 2011, s. 164.

artıştan söz edilir hale gelmiştir.[394] "Dinin yeniden dönüşü", "kutsalın dönüşü", "dinin denetim gücünün artması" gibi isimlendirmelerle ele alınan din, bir tür ihya sürecinde kendisini yeni bir biçimde ortaya koymaktadır.[395]

1980'li yılların başından itibaren sanayileşmiş Batılı toplumlar dâhil dünyanın birçok yerinde gözlenen bu dini canlanmanın din sosyolojisinde yeni bir tartışmayı başlattığı bir gerçektir. Modernizmin sekülerleşme projesi bu sayede bir dönüşüme maruz kalarak dinsel düşünüş ve hayat tarzının yeniden gündeme geldiği görünmektedir.[396] Bu durum en genel anlamda modernleşme teorisinin vaatlerinin iddia edildiği ya da umulduğu gibi insanlık tarafından paylaşılan bir evrensel faydaya dönüşmemesinde aranmaktadır.

Din modern öncesi toplumlara göre bütün toplumsal kurumlar için kuşatıcı semboller sağlama gücünden uzaklaşsa da, "belirli toplumsal grupların özel birleştiricisi[397] olarak halen varlığını devam ettirmektedir. Bellah, dinin kültürel hayatımızın ortasındaki yerini hızla geri aldığını ileri sürerken bunu, hem beşeri münasebetlerde dini konuların ortaya çıkmasıyla tamamen entelektüel sebeplere hem de pragmatizm ve faydacılık üzerine kurulan bir dünyaya karşı hayal kırıklığının yol açmış olduğu psikolojik ve pratik nedenlere bağlamaktadır.[398]

Dünya çapında dinin dirilişi, bağlamlara göre farklılık arz etmekle beraber Berger, bunun iki nedenden kaynaklandığını ileri sürmektedir: Birincisi; insanlığın tarih boyunca kesinlik atfettiği değerlerin bugün modernite tarafından tehdit edici etkisine karşılık bir tepki olarak bu "değerlere tekrar kesinlik atfeden dinler ve yeni dini hareketler bu rahatsızlığı hafifletici bir misyon üstlendiklerinden" ön plana çıkmaktadırlar. İkincisi ise; sekülerleşmenin yol açmış olduğu dünya görüşü elit bir kültür oluşturduğundan, değerleri hiçe sayılan, geniş halk kitlelerince benimsenmemesinin yanı sıra din dışı ideolojilerin başarısızlığının doğurmuş olduğu

---

394 Peter L. Berger- Thomas Luckmann, "Sociology of Religion and Sociology of Knowledge". **Sociology of Religion.** Ed. R. Robertson, Penguin Boks England, 1971 , ss. 61-73, s. 62; Maurice Barbier, **Modern Batı Düşüncesinde Din ve Siyaset**, Çev. Ö. Gözel, Kaknüs, İstanbul, 1999, s.11.

395 Ejder Okumuş, Küresel Durum Problemi Evrensel Barış ve İslâm, **Diyanet İlmi Dergi**, Cilt: 44, Sayı: 3, 2008, s.9.

396 Ali Yaşar Sarıbay, **Postmodernite Sivil Toplum ve İslam** 3.Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001, s.13.

397 Peter L. Berger, "Din ve Toplumsal Kurumların Değişimi", **Din ve Modernlik**, (Der. & Çev. A. Çiftçi), Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2002, s. 150-151.

398 Robert. N. Bellah, "Din İle Sosyal Bilim Arasında", **Sekülerizm Sorgulanıyor**, (Der. A.Köse), Ufuk Kitapları, İstanbul, 2002, s. 173.

manevi boşluk da bazen radikalizmi de içerecek şekilde dini canlanmayı teşvik etmektedir.[399]

Kepel ise dinin yükselişini Tanrının İntikamı olarak nitelendirirken dine olan ilgiyi sekülerleşmenin yol açmış olduğu maneviyat krizi ve dindışı ideolojilerin başarısızlığıyla açıklamaktadır.[400] Kepel, özellikle 1970'li yıllarından sonra, modernist beklentilerin gerçekleşmeyip, bütün dünyada ve dinlerde öze dönüş hareketlerinin ortaya çıktığını ileri sürmekte ve "günümüz dünyası, endüstriyel çağdan çıktı; uluslararası ilişkiler gibi toplumsal ilişkilerin de açıkça adlandırılamadığı bir değişiklik geçirerek yeni bir çağa girdi: Dini hareketlerin çıkışı bu çağı anlamada bize yardımcı olabilir" demekte ve dini canlanışın gerisindeki en önemli nedenin modernitenin içine düştüğü kriz olduğunu da ima etmektedir.[401]

Karner ve Aldridge ise sosyal eşitsizliklerin ve aşırı bireyselleşmenin psikolojik etkilerinin çağdaş dini diriliş hareketleri için müthiş derecede güçlü bir teşvik edici olduğunu ileri sürmektedir.[402] Aynı noktadan hareketle Davie'ye göre, 21'nci yüzyıl perdelerini indirirken çok sayıda taraftar toplayan gruplara bakıldığından bunların muhafazakar dini gruplar olduğu görülmektedir. Bunlar gittikçe artan bir belirsizlik kültüründe gelişip serpilen ve uzlaşmaya başarıyla direnenlerdir.[403]

Netice itibariyle, 19. yüzyıl sosyal teorisyenlerinin optimistik ve rasyonellik temelli bilim ekseninde toplumların evrimci bir çizgide gelişeceği tezi ve sonuçta da dinin yok olacağı fikri, bugün dünyada gözlenen gelişmeler ışığında, artık pek kabul görmemektedir.[404] Bu yüzden sekülerleşme ile ilişkili olarak dinin kamusal ve bireysel alandaki öneminin giderek azalacağı hatta yok olacağı tezi yerine günümüzde yaşanan neo-sekülerleşme diyebileceğimiz süreç içerisinde dinin bu süreçte yeni yorum ve anlayışlar doğrultusunda gelişme göstereceğinden söz edilmektedir.

---

399 Peter L. Berger, "Sekülerizmin Gerilemesi", **Sekülerizm Sorgulanıyor**, (Der. A.Köse), Ufuk Kitapları, İstanbul, 2002, s. 23-24.

400 Gilles Kepel, **Tanrının İntikamı**: Din Dünyayı Yeniden Fethediyor, Çev. Selma Kırmız, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 26.

401 Gilles Kepel, **Tanrının İntikamı**: Din Dünyayı Yeniden Fethediyor, Çev. Selma Kırmız, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991, b.a., s. 237.

402 Christian Karner - Alan Aldridge, "Theorizing Religion in a Globalizing World", **International Journal of Politics, Culture, and Society**, Cilt: 18, Sayı: 1 / 2, Religion and Globalization, Fall - Winter, 2004, ss: 5-32, s. 24.

403 Grace Davie, **Modern Avrupa'da Din**, (Çev. A. Demirci), Küre Yayınları, İstanbul, 2005, s. 34.

404 Nuray Mert, "Laiklik Tartışması ve Siyasal İslam", **Cogito** Laiklik, Sayı 1, Yaz 1994, s. 87-100.

Özellikle yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren bir kutsala dönüş olgusunu görmekteyiz.[405] Bu olgu, hem genel anlamda dini olana ilgide bir artış olarak, hem de mistik, ezoterik kültlere, yeni dini hareketlere ve kitlesel paranormal eğilimlere yönelişte ortaya çıkmaktadır. Geç modern dünyada yeni ve güçlü bir "kutsala dönüş" olgusu ile karşı karşıya olmak bir yana dine ve dinsel metinlere eskisinden farklı yaklaşımlar da söz konusudur. Örneğin Luckmann, örgütlü dini organizasyonlardan ve mabetlerden uzak olan fakat bireysel yaşantısında son derece dindarane bir yaşantı süren grupların yaşantısını "görünmeyen din" teorisiyle açıklama yoluna gitmiş, bireysel dindarlık ile kurumsal dindarlığı iki ayrı kategoride ele almış, kurumsal dindarlığın azalmasının (kiliseye devam) dinin öneminin azaldığı şeklinde yorumlanmasının yanlış olacağını belirtmiştir.[406] Buradan hareketle, yeni bir din tanımı yapılması gerektiğini ifade eden Luckmann'a göre "Görünmeyen Din" (Invisible Religion) ifadesi, dinin görünen ve görünmeyen -en azından- iki tarafı olduğunu ortaya koymaktadır. "Dinin görünmeyen yönü, bireysellik ve içsellikle; görünen yönü ise kurumsallık ve dışsallık/nesnellikle ilişkilidir."[407]

Meseleye sekülerleşme tezleri çerçevesinden değil de farklı bir dindarlık şeklinin gelişimi olarak bakan Davie, kurumsal dini organizasyonlara bağlılık yerine bireysel dini yaşantılarda sürdürülen bir dindarlık eğiliminden bahsetmekte ve bu tezini "ait olmadan inanma" şeklinde ifadelendirmektedir.[408] Bu durumda dinin bir yok oluşundan değil, bir yer değiştirmesinden bahsetmek mümkün olmaktadır.[409]

Örneklerine yer verdiğimiz bu yeni paradigma, dinin *"bir anlam sistemi"* olduğunu, kurumsal anlam kaybının, bireysel anlam kaybı anlamına gelmediğini ve dinin bireysel bilinçteki yerini koruduğunu ileri sürmektedir.[410] Güzel'in Amerikalı teolog Martin E. Marty'nin "Dini Seküler Dünyamız" makalesinden naklettiği gibi,

---

405 Daniel Bell, "Kutsalın Dönüşü", **Laik ama Kutsal**, (Der. A. Köse), Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2006, ss: 57-71.

406 Thomas Luckmann, **Görünmeyen Din**, Modern Toplumda Din Problemi, Çev. A.Coşkun, Ragbet Yayınları, İstanbul, 2003, s. 77-81. Bu konuda ayrıca bkz Thomas Luckmann, "The Religious Situation in Europe: The Background to Contemporary Conversions", **Social Compass**, Cilt: 46, Sayı: 3, 1999, s. 253.

407 M. Süheyl Ünal, **Dinsel Bireycilik**, Açılım Kitap, İstanbul, 2011, s. 186-187.

408 Grace Davie, "Believing without Belonging: Is This the Future of Religion in Britain? **Social Compass,** Cilt: 37, Sayı: 4, 1990, ss: 455-469.

409 Ali Köse, "Modernleşme-Sekülerleşme İlişkisi Üzerine Yeni Paradigmalar", **Günümüz İnanç Problemleri**, Erzurum, 2001, ss. 203-216, s. 208.

410 Ali Köse, **Sekülerizm Sorgulanıyor**, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2002, s. 8.

"çağımızda dini ve dünyevi alanlar iç içe geçerek yeni melez alanlar ve sentezler oluşturmaktadır."[411]

Diğer taraftan modernizmin savunucuları geleceğin dünyasında dinin toplum hayatını terk edeceğini ve modern ulus-devletlerin seküler yapılarının hakim olacağı bir dünya tasavvur etmişler, Avrupa-merkezci bir yaklaşımla Batı tarzı düşünce ve yaşam biçiminin dünyayı etkisi altına alacağını öngörmüşlerdi. Bu öngörüleri bir dereceye kadar gerçekleşmişse de tarihin akışını değiştirebilecek yeni toplumsal olguların ortaya çıkmasıyla toplumsal durum yepyeni boyutlar kazanmıştır. Birçok modern fenomeni oldu gibi, Batı düşüncesini de yapıbozumuna uğratan Post-Modernizm, Avrupa-Merkezciliğin sorgulanmasını beraberinde getirirken, Batı düşüncesinin evrenselliğine duyulan inancı da zayıflatmıştır. Bu sorgulama neticesinde Batı'nın evrensellik söyleminin hegemonik boyutları da keşfedilmiştir.

Aslında birbiri ile ilişkili olan bu büyük anlatılar dinin toplumsal varlığını ve canlanışını şu veya bu şekilde bir yönüyle açıklamaya çalışmaktadırlar. Modern toplumlarda dinin önemini kaybedeceği şeklindeki sosyolojinin öncülerinin ön görülerinin aksine bir gelişme yaşanmaktadır. Toplumlar giderek modernleşmekte ancak bu sürecin dini yok etme yerine farklı yönlerinin öne çıkmasıyla ve değişik formlarda kamusal görünürlülüğünün artışına şahit olmaktadır.[412] Dinler eski döneme oranla günümüzde kamusal hayatta hatta siyasal alanda çok belirgin biçimde varlığını hissettirmektedir.[413] Etkisi ve hakimiyet alanı daralan, dünyevi iktidarı zayıflayan kurumsal dini otorite yani kilise örgütlenmesidir. Din toplumsal düzeyde ve bireysel yaşantılarda varlığını hala sürdürmektedir. Gücünü kaybeden ruhban sınıfıdır, Hıristiyanlık değil.[414]

Modernliğin tarih dışına ittiği dini kolektivitenin, geldiğimiz noktada sadece birey ve toplum hayatında değil ulusal hatta küresel çapta siyasal bir aktör haline geldiği de görülmektedir. Peter Berger "Modernliğin hoşnutsuzlukları" olarak isimlendirdiği bu duruma, "aşırı rasyonelleşmeyi; modern teknolojinin sadece maddi

---

411 Murat Güzel,"İslamcılığa Biçilen Rol:Türbedarlık", **İslamcılık Öldü mü?**, Ufuk Yayınları, İstanbul 2012, s. 57. Ayrıca Star Gazetesi, 30/07/2012.

412 Hüsnü Ezber Bodur, Büyük Anlatılar Ve Din: Modern Türkiye'ye Yansımaları, **Toplum Bilimleri**, Cilt:4, Sayı:8, 2010, s.45.

413 Mustafa Arslan, "Yeni Toplum, Yeni Dinsellikler: Küreselleşme Sürecinde Dinin Gelişe Soft Power Etkisi", **Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi – II, Küresel Değişim ve Demokratikleşme**, 19-20 Nisan 2012, İnönü Üniversitesi Malatya, Türkiye, s. 862.

414 Bryan R. Wilson, **Religion in Sociological Perspective,** Oxford University Press, Oxford, 1982, s. 130-134.

varlığa dönük ve duygusallıktan uzak olan, bu sebeple de bireyin kendisi ve başkaları ile olan ilişkilerinin büyük bir kısmını anlamsızlaştıran mekanikleşmeyi; bireyin sosyal hayatını etkileyen ve bu sebeple daha geniş işlevlere sahip olan kurumsal bürokratikleşmeyi" eklemektedir.[415]

Modern dünyada üzerinde uzlaşılan konulardan biri de, dini olandan seküler olana doğru düz bir hatta ilerlendiği şeklindeki anlatının artık kabul edilmemesidir. Modern-seküler ülkelerde dinin konumu kendi içinde önemli farklılıklar gösterir. Asad, bu farklılıkları Fransa, İngiltere ve Amerika örnekleriyle ortaya koyar. Fransa'da hem aşırı merkezileşmiş devlet hem de yurttaşlar sekülerdir; halbuki İngiltere'de devlet resmen kiliseye bağlıdır ancak halkın pek azı dindardır. Amerika'da ise halkın pek çoğu dindardır ancak federal devlet sekülerdir. Sonuçta bu toplumların bünyesinde "din" vardır ancak farklı şekillerde konumlanmıştır.[416]

Toplumsal bir olgu olarak dini söylem ve hareketler, yeni dini duyarlılık ve manevi girişim biçimleri; "katı olan her şeyin buharlaştığı" "geç *modern* çağın en önemli göstergelerinden biri olarak varlığını" hala sürdürmektedir.[417]

Günümüzde Avrupa toplumlarında, tarihsel süreçte topluma kök salarak günümüze kadar etkisini sürdürüp gelen Hıristiyanlık, gelenek ve kültür olarak insanların yaşamında önemli bir yer tutmaktadır. Noel Bayramı ve Paskalya Yortusu gibi din kaynaklı adet ve geleneklere halkın yoğun rağbet göstermesinden dolayı, resmi tatil günleri de bu kutsal günlere göre düzenlenmiştir. Yine bu açıdan örneğin, Hıristiyanlığın Anglikan Lutheryan Mezhebinin anayasal din olarak kabul edildiği Danimarka'da nüfusun %91.5'nin Halk Kilisesine üye olarak, onun yaşamasına destek verme eğiliminde olduğu tespit edilmiştir.[418]

Son tahlilde sekülerleşme tezi savunucularının öngörüleri doğrulanmamış, din, toplumsal hayatta son bulmamış, ancak işlevi farklılaşmıştır. Modern toplumun doğuş süreci dinin işlevlerini değişime uğratmış, din, bütün toplumsal kurumlar için kuşatıcı semboller sağlama gücünden yoksunlaşmıştır. Dolayısıyla, dünyevileşme

---

415 Peter L. Berger, **Dinin Sosyal Gerçekliği**, Çev. A. Coşkun, İnsan Yayınları. İstanbul, 1993.

416 Talal Asad, **Sekülerliğin Biçimleri**, (Çev: F. B. Aydar), Metis, İstanbul, 2007, s. 11-16.

417 Anthony Giddens, **Modernite ve Bireysel-Kimlik**, Çev. Ü. Tatlıcan, Say Yayınları, İstanbul, 2014, s. 259; E. Fuat Keyman,"Toplumbilimlerinde Yorumbilgisel Yaklaşım ve Modernite/ Sekülerleşme Söylemini Anlamak", **Doğu Batı Dergisi**, Sayı: 9 (Kasım-Ocak 1999), s. 55.

418 İsa Kuyucuoğlu, "Danimarka'da İslam ve Müslümanlar", **Avrupa'da İslam**, (Der. Kadir Canatan), Beyan Yayınları, İstanbul, 2005, s. 181.

sürecinde yeni kurumları kuşatamayan dinsel sembollerin yerine yeni semboller ortaya çıkmıştır.

Din ile modernite arasındaki ilişki karmaşık bir mahiyet arz etmektedir. Bütün bunlar artık modernleşme ile sekülerleşmenin kardeş olduğu veya *modernleşmenin mutlak manada sekülerleşmeye yol açacağı fikrinin doğru olmadığını veya en azından artık modern dünyada sekülerleşme karşıtlığının sekülerleşme kadar önemli bir hadise olduğunu* göstermektedir. Dini canlanma önümüzdeki on yılların en önemli gelişmelerinden biri olacaktır. Bugün dünyanın hemen hemen her yerinde gelenekselliğe önem veren, muhafazakarlığı öne çıkaran siyasi, sosyal ve dini hareketlerin yükselişte olması bunu doğrular mahiyetteki gelişmeler olarak kabul edilebilir.[419]

Din, ferdi şahsiyeti bir bütün olarak muhatap alarak hayatının her alanına tesir ettiğinden, toplumu bir kubbe ya da şemsiye gibi kuşatmaktadır. Dinler geçmişten bugüne toplumun kuruluşunda ve sosyal gerçekliğin inşasında şahısların ve devirlerin kutsal eksenli şekillenmesine kaynaklık ettiklerinden bütün öteki değerlerin kendisine yöneldiği bir hedeftir, değerdir de aynı zamanda. Din kişiye hayatın bütün ehemmiyetli meseleleri hakkında bir bakış açısı sunduğundan diğer bir ifadeyle kişi dünyayı ve evreni mensubu olduğu dinin kendisine sunmuş olduğu bakış açısından temaşa ettiğinden dinsellik gündelik hayatın ayrılmaz bir boyutudur. Kişi istese de bundan kaçamaz. Dindarlık yaşanılan döneme ve sosyal değişimin hızına göre artma veya azalma yönünde bir eğilim göstermekle birlikte mutlak anlamda bir yok oluştan söz etmek mümkün değildir.[420] Dinin önemli etki alanlarından birisi olarak politikadaki din motivasyonlu gelişmeler de, bu durumu kanıtlar niteliktedir.

Buraya kadar ki değinilerimizden hareketle diyebiliriz ki, özellikle Avrupa toplumlarının toplumsal hayatın işlevsel bir şekilde dönüşümünü sağlamak adına, başta Kilise otoritesiyle olmak üzere din ile ilişkisini yeniden yapılandırması bir tür zorunluluk arz ediyordu. Bu doğrultuda kamusal hayatı Kilisenin tasallutundan kurtarma adına başlatılan reform hareketleri iktisadi ve siyasi teşebbüslerin de

---

[419] Peter L. Berger, "Sekülerizmin Gerilemesi", **Sekülerizm Sorgulanıyor**, (Der. A.Köse), Ufuk Kitapları, İstanbul, 2002, s. 16-24.

[420] Musa Öztürk, **Küreselleşme Sürecinde Türkiye'de Dini Hayatın Dönüşümü Ve Dindarlığın Yeni Bazı Görünümleri Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma**, Basılmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Elazığ, 2010, s. 307.

dönüşümünü beraberinde getirmiş, toplumsal yapılanma adeta baştan aşağı yeniden kurgulanmıştır. Bu süreçte gündem dışına itildiği savunulan din, aslında bireysel hayatlarda temsil ettiği yeri korumaya devam etmiş, hayatı anlamlandırma düzeyinde ve de toplumsal ilişkilerde etkisini sürdürmüştür. Tezimizde ele aldığımız şekliyle dinin toplumsal kimlik inşasındaki yeri, AB'nin Türkiye ile sürdürdüğü müzakere süreçlerinde de etkili bir unsur olmaya devam etmiştir. Şimdi bu etkiyi, jeopolitik dengeleri de göz önünde bulundurarak analiz etmeye çalışacağız.

Avrupa kimliğinin kültürel unsurlara dayalı tanımı olan pan-Avrupacılığın, tarih boyunca Avrupa kimliğinin kurgulanmasında kullanılmaya çalışıldığı, bunun da ötesinde, böyle bir tanımın doğası itibariyle öteki kimlikleri dışlayan muhafazakar bir kimliği öngördüğü vurgulanmıştı. Bu ötekileştirme sürecinin çok uzun yıllar boyunca Avrupa'nın en belirgin ötekisi olarak belirmiş Türkiye için de geçerliliğini sürdürdüğü bilinmektedir. Türklerin tarihsel süreç boyunca sosyal, kültürel ve politik tehdit imgesiyle Avrupa kimliğinin başlıca ötekisi olarak Avrupalıların bilinçaltındaki yerini hiçbir zaman tam anlamıyla yitirmediği tezimizin bir diğer iddiasıydı.

Türkiye Avrupa devletler sistemi içerisinde her zaman için bir kimlik sorunu yaşaya gelmiştir. Yahudi-Hıristiyan kültürel geleneğini taşımadığı gibi yoğun olarak Arap etkilerinin hakim olduğu Arap-İslam kültürüne de tam olarak ait değildir. 'Türklere karşı takınılan muğlak tavır belki de en iyi şekilde on dokuzuncu yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'na atfedilen "Avrupa'nın hasta adamı" ibaresinde ifadesini bulmuştur: "Avrupalı" ama "hasta".[421] Söz konusu niteleme, Batı'nın Türkler karşısındaki tutumunun ne kadar önyargılara dayandığını göstermektedir.

Bu ön yargının oluşmasında geleneksel modernleşme eğilimlerinin de etkisi yadsınamaz düzeydedir. Zira klasik modernleşme teorisinde, modernleşmenin Batı ile eşitlenmesi ve Batı dışı modernleşme düşüncesinin bir imkân olarak ortadan kaldırıldığı kanaatinin güçlenmesi (Batı dışı toplumlarının kendine özgü şartlarının ve modernleşmeye dair özgül deneyimlerinin hesaba katılmamış olması), ayrıca modernleşmenin bu modelinde, modernliğin kendisinin baskıcı bir öze sahip olduğu, Batı dışındaki sosyal yapıları, onların siyasal ve ekonomik farklılıklarını göz ardı

[421] Metin Heper, "Political Culture as a Dimension of Compatibility", **Turkey and the West**: **Changing Political and Cultural Identities**, (Der. M. Heper, H. Kramer ve A. Öncü), I. B. Tauris, London, 1993, s. 1.

etmesi, kısacası kendisini Batı dışı toplumlara kapatması,[422] bu ötekileştirici eğilimi güçlendirmiştir diyebiliriz.

Avrupa'nın Türklere ve Türkiye'ye ilişkin bakışını belirleyen tarihsel birikimin bazı izleri, Engels'in bilincindeki Türkiye imgesini dışa vurduğu şu yargı yüklü tümce, aynı zamanda Engels'ten sonra Türkiye'ye ilişkin imgeyi biçimlendirici niteliktedir. Söz konusu tümce şu: "Türkiye, Avrupa meşruiyetçiliğinin kanayan yarasıdır."[423] Tümcede yer alan "kanayan yara" nitelemesi, hem Avrupa'nın tutumunu hem de Osmanlı İmparatorluğunun durumunu değerlendirmek için kullanılan bir anlatımdır. Bu nedenle "kanayan yara" nitelemesi, Türkiye ya da Osmanlı imgesi açısından önem taşır; çünkü bu niteleme zamanla içerik genişlemesine uğrayarak ve "hasta adam" imgesine dönüşerek, Avrupa'nın ortak belleğine yerleşir. Engels'e ait değerlendirmede yer alan "Türk etnik kökenli fanatik Müslümanlarda oluşan oldukça kapalı kitle" anlatımıyla dinsel fanatizme daha doğru bir söyleyişle, İslam fanatizmine ve kapalılığa vurgu yapması, bu iki kavramı da Türklerle dolaysız ilişkilendirmesi dikkat çekicidir. Ayrıca bu söylem durumu anlatmanın yanı sıra, yine orta çağdan beri süregelen Osmanlı uyruğunda yaşayan insanların tümünü, fanatik İslam ile özdeşleştirme eğiliminin de dışa vurumu olarak algılanabilir.[424]

Orta Çağ'da ahlaki olduğu kadar siyasi bir otorite olan Papalık, Avrupa'da Protestan güçlerin çıkışı ardından uluslararası çatışmalarda arabulucu vasfını yitirmiştir. Artık Avrupalı devletlerarasındaki değer sistemi paydası "Republica Christiana" yerine "Avrupa"dır; ama dini bileşen 18. yüzyıla kadar Osmanlı İmparatorluğuna karşı olan savaşlarda hala mevcuttur.[425]

Düşman ötekiyi temsil etmiş gücünün doruğundaki Osmanlı İmparatorluğu imgesi, Doğu-Batı karşıtlığını canlandırmak için genellikle sık başvurulan bir imgedir.[426] Osmanlılara karşı Avrupalı pek çok yazar tarafından topluma yayılan çok

---

422 Hasan Şen, **Cumhuriyetin Modernleşme İdeolojisi ve Bir Muhalefet Söylemi Olarak İslâmi Gelenek: 1923-1960 Dönemi**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2008, s. 37.

423 Karl Marx ve Friedrich Engels, **Dogu Sorunu** [Türkiye], Sol Yayınları, Ankara, 2008, s. 36.

424 Onur Bilge Kula, **Batı Düşünüşünde Türk ve İslam İmgesi**, Büke Yayıncılık, Ankara, 2002, s. 124-128.

425 Anja V. ve Beatrice Heuser Hartmann, **Tarih Boyunca Avrupa'da Savaş ve Barış**, Çev. Onur Atalay, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 246.

426 Nilgün Tutal, "Doğu ve Amerika Arasında Avrupa", **Doğu Batı Dergisi**, Yıl: 6, Sayı: 23, 2003, s. 169.

sayıdaki farklı tutumun, uzun bir geçmişe sahip İslam düşmanlığının yol açtığı korkuların, söylemlerin ve "korkunç Türk"ün ülkeleri yakıp yıkarak geniş bir imparatorluğa sahip oluşunu gösteren imajların bir tekrarı niteliğinde olması aslında çok da şaşırtıcı değildir.[427]

Rasch'ın değerlendirmelerine göre[428] Hıristiyanlar, kültüre, eğitime, özgürlüğe ve refaha uygun bir kişiliğe sahiptir. Oysa Türklerin böyle bir kişiliği yoktur. Türkler kültürsüz, medeniyetsiz, eğitimsiz ve inisiyatifsizdir. Onların modern kültürü şekilden ibarettir.

Ricaut da, şu genel değerlendirmeleriyle İslam'ı ötekileştirmektedir: Hıristiyanlık bütün insanlığa karşı tevazuu, merhameti, yumuşak başlılığı ve sadakati öğretirken Türklerin dini ise sadece düşüncelere karşı nefret duymayı değil fakat o düşünceyi benimsemiş insanlara karşı kin gütmeyi de desteklemektedir.[429]

Avrupa'nın en etkili "öteki"si olarak İslam, yakın yüzyıllara kadar Avrupa'daki kimlik bilincinin en önemli belirleyicilerindendir. Geçen bu süreçte Avrupa kimliği negatif olarak İslam tarafından tanımlanmıştır.[430] Erken modern dönemde de Hıristiyan Avrupa'da İslam düşmanlığı oldukça yaygındı.

Daha önce modernleşme tartışmaları çerçevesinde değindiğimiz gibi, Avrupa halklarının düşünsel üstünlüklerine vurguyu içeren modernleşme söylemleriyle "Avrupa ve Hıristiyan dünyası dışındaki kültürler ya da dinlerin Aydınlanma niteliğinin yetersizliği vurgulanarak", genelde Doğu-Batı, özelde de Hıristiyanlık-İslamiyet arasında bir sınır çekilir.[431] Söz konusu sınırın Batı tarafında kendisini konumlandıran Lewis'e göre, İslam ve Musevilik, dini hukuk ve dünyevi hukuk arasına kesin bir çizgi çekmemelerinden dolayı Hıristiyanlıktan farklıdır.[432] Cesari'nin değerlendirmesiyle mevcut kolektif toplumsal bilinçaltının etkisiyle çoğu

---

427 Geard Maclean, **Doğuya Bakış**, Çev.Sinan Akıllı, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2009, s. 9-10.

428 Gustav Rasch, **19. yy Sonlarında Avrupa'da Türkler,** (Çev. Hüseyin Salihoğlu), Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2004

429 Paul Ricaut, **Türklerin Siyasi Düsturları**, Çev. Reşat Uzmen, Kervan Kitapçılık, İstanbul, 1978.

430 Ahmet Nuri Yurdusev, "Avrupa Kimliği'nin oluşumu ve Türk Kimliği",**Türkiye ve Avrupa**: Batılılaşma, Kalkınma ve Demokrasi, (Der. Atilla Eralp), İmge Yayınları, Ankara, 1997, s. 36-37.

431 Onur Bilge Kula, **Avrupa Kimliği ve Türkiye,** Büke Yayınları, İstanbul, 2006, s. 98.

432 Jean Bauberot, "Two Thresholds of Laicization." **Secularism and Its Critics,** (Ed. Rajeev Bhargava), Oxford University Press, Delhi, 1999, s. 26.

Avrupalı için Müslüman modern bir insan olamaz. O bir şekilde geri kalmış, tutucu ya da radikal ve modernizmin tüm sonuç ve faydalarını reddeden kişidir.[433]

Modernitenin sonuçlarından biri olarak ele aldığımız yabancılaşmanın değişik sebep ve yollarla dönüştürülüp, insanlara 'iyi bir şey' olarak takdim edildiği "farklılaşma" kavramının, bireyselleşme ve özgürleşmeyle ilişkilendirilmesi, küçük ölçekte insanlar arası; büyük ölçekte ise, kültürler, uluslar ya da etnik unsurlar arası ayrışma hareketlerini tetikleyen, "ötekileştirici" bir etkisi olmuştur.

Örneğin 17. yüzyılın sonlarına doğru evrensel hoşgörüye dayandığını iddia ettiği Büyük Avrupa Birliği projesinde William Penn (1644-1718), Avrupa Parlamentosu ve Avrupalılar için ortak bir pasaport önerirken, aslında Türklere karşı Hıristiyan Avrupa'nın bütünleşmesini önermekteydi. Günümüze kadar ulaşan can alıcı tartışmaları anımsatırcasına, Türklerin ancak İslamiyet'i terk ederek Hıristiyanlığı benimsemeleri halinde Avrupa çapında bir örgüte dâhil olabileceklerini ileri sürerek, bütünleşme konusunda asıl engelin din meselesi olduğu konusundaki gerçek niyetini ortaya koymaktaydı. [434]

Osmanlı İmparatorluğu ve Türkler, 1683 Viyana yenilgisinden sonra da Avrupa'daki barış ve birlik planlarında "öteki" rolünü oynamıştır.[435] Örneğin Voltaire, Prusya Kralı Friedrich'e 1769'da yazdığı mektupla Türkleri "Doğu'nun Hıristiyan Ülkesi"nden gelen antik dönem mirasını tahrip etmekle suçluyor, "barbar Türkler"in Ksenofon, Sofokles ve Eflatun'un ülkesinden derhal kovulmasını tutkuyla arzuladığını yazıyor, iddiasını bir adım daha ileri götürerek Türkleri aşağılamanın yetmeyeceğini, Türklerin tarih sahnesinden silinmesi gerektiğini savunuyordu.[436] Ondan geri kalmayan Luther de, 1529'da, "Türklerle ve Türklerin Tanrısıyla ölünceye dek savaşacağım" diyordu.[437]

Modern düş, barbarlığı dışlayarak bir uygarlık oluşturma amacındaydı. Ancak oluşturduğu insan profilinde barbarlığı bırakın ortadan kaldırmayı, tersine bunu

---

433 Jocelyn Cesari, "Avrupa: İslami Bir Kesit", **Avrupa ve Amerika Müslümanları**, (Der. S. Hunter, H. Malik, Çev. Cem Demirkan, Deniz Öktem), Gelenek Yayıncılık, İstanbul,2003, s. 36.

434 Iver B. Neumann ve Jennifer M. Welsh, "The Other in European Self-definition: an Addendum to the Literature on International Society", **Review of International Studies**, Cilt:17, Sayı: 4, 1991, ss: 327-348, s. 344.

435 Ingmar Karlsson, **Avrupa ve Türkler**, Çev. Turhan Kayaoğlu, Homer Kitabevi, İstanbul, 2007, s. 19.

436 Tomaz Mastnak, **The New Crusades: Europe and Muslims**: The Permanet Crusades, Columbia University Press, New York, 2002, ss. 215-219.

437 Albert Hourani, **Avrupa ve Orta Doğu**, Çev. Ahmet Aydoğan ve Fahrettin Altun, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 2001, s. 27.

akılcı araçlar kullanarak sistemleştirmiştir. Şiddet de moderniteyle ortadan kalkmamış, tersine içeriği ve anlamı değişerek artış göstermişti. Barbarlık modernite sürecinde hiç olmadığı kadar dışa vurum yaşıyor, ancak artık eskisi gibi duygusal bir şiddet olarak tezahür etmek yerine akılcı yöntem ve araçlarla insanların karşısına çıkıyordu. Bauman, bu durumu şöyle açıklar: Uygarlığımızın şiddeti, onun insanlık dışı, alçaltıcı ve ahlakdışı niteliğinden ötürü ortadan kaldırdığı doğru değildir. Modernitenin büyük gücü sarsılmaz bürokratik yapılanma ve barbarlık karşısında çaresiz kalmaktadır. Hatta bu, barbarlığın oluşmasına yol açmaktadır. Böylece, "uygarlık, kendi var ettiği korkunç gücün ahlaklı kullanılacağı güvencesini veremeyeceğini göstermiştir."[438]

Ötekileştirme temelli bu anti-Türk retoriği, Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte daha da artmış, savaşın Türklere yönelik yüzlerce yılın birikmiş öfkesinin hesabının görüleceği bir fırsat olarak görülmesi gerektiğini ileri süren Büyük Britanya başkanı "Türkler bir insanlık kanseridir, kötü idare ettikleri memleketlerin bedenindeki tüm hayatı çürüten, sonsuz acı veren kanser. İnsanlığa karşı işlediği suçlardan uzun bir utanç listesi olan Türklerden nihayet bunların hesabı sorulacağı için sevinçliyim"[439] diyerek kolektif bilinçaltındaki öfkeyi açık etmiştir.

Örneklerini vermeye çalıştığımız Türk-İslam düşmanlığının yakınçağlarda da devam etmesinden hareketle Smith, Rönesans'ın bazı yerleri aydınlatırken bazı yerleri karanlıkta bıraktığını çünkü Hıristiyan Avrupa'nın cüzzamlı, Yahudi, kafir gibi azınlıkları toplumun dışında tutarak kimliğini "öteki"nin aynadaki aksi üzerinden kurduğunu ifade eder. Smith'e göre ortak deneyimler, gelenekler ve paylaşılan semboller etnik ve dinsel bölünmeleri keskinleştirmiştir.[440] Bu durum kendisini yukarıda verdiğimiz değişik kesimlerden pek çok Avrupalı düşünürün eserlerinde de göstermektedir. Bu genel durumu Çoban şöyle ifade etmektedir:

> Kalıplaşmış bazı ithamlar yüzyıl öncesi ile bir farklılık arz etmemektedir. Genel itibariyle Batılılar eskiden de şimdi de Müslümanları tek tip görme eğilimindedirler. Diğer taraftan, görüldüğü üzere Osmanlı'nın son zamanlarında dahi İslamiyet'le Türklük hala özdeşleştirilmektedir.

---

438 Zygmunt Bauman, **Modernite ve Holocaust**, Çev. S. Sertabiboğlu, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 131, 148.

439 Hakan Yılmaz, "Türkiye'yi Avrupa Haritasına Sokmak", **Avrupa Haritasında Türkiye**, (Ed. Hakan Yılmaz), Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 7.

440 Anthony D. Smith, **Küreselleşme Çağında Milliyetçilik**, Çev. Derya Kömürcü, Everest Yayınları, İstanbul, 2002, s. 147.

> Batılıların zihninde Türk ve İslam kavramları arasındaki bağlantı henüz kaybolmuş değildir.[441]

Benzer algıyı paylaşan Diez'e göre de Avrupalıların zihinlerindeki Osmanlı algısı, günümüz Türkiye-AB ilişkilerinin gelişmesini engelleyen en önemli faktörlerdendir. [442]

Akdemir'in değerlendirmesiyle "özellikle bugünün Avrupa'sında kimi Avrupalıların zihinlerinde Haçlı Seferleri'ne ve Osmanlı Türkleri ile girişilen uzun mücadelelere dek uzanan yaygın bir İslamiyet ve Müslüman stereotipi bulunmaktadır. Bu stereotipin de resmi laikliği ve günümüzdeki demokratik rejimine rağmen Türkiye'nin AB'ye katılmasına karşı bir kültüre sahip olan insanlara yönelik dışlamaların Avrupa'daki bazı siyasi partilerin ifadeleriyle somutlaşıyor olması, gerçekten çok karşılaşılan bir durumdur."[443]

Türkler 1856 Paris Barış Antlaşması ile Avrupa devletler sistemine alınsalar da kültürel değerler açısından bu sistemin içinde olmaları konusu sorunlu olmuştur. Avrupa'nın azımsanmayacak bir bölümünün zihninde yer etmiş olan Türkiye'nin Avrupalı olmadığı düşüncesi günümüzde de devam etmektedir.

"Derin ekonomik yetersizlikleri ve istikrarsız siyasi yapılarına rağmen pek çok eski sosyalist ülkenin Birliğe üyeliği gerçekleşmişken, Avrupa'nın da içinde olduğu birçok uluslar arası organizasyona çok daha erken tarihlerde üye olan Türkiye'nin neden AB dışında bırakıldığı?" şeklinde bir soru yönelten Delanty, durumun ekonomik gerekçelerden kaynaklanmadığını iddia eder.[444]

Örneğin 12 Eylül 2002 tarihli bir Avrupa gazetesinde görüşlerini açıklayan Hans-Ulrich Wehler adında bir Alman tarihçi, Avrupa Birliğinin Türkleri bünyesine kabul etmemesi gerektiğini savunmuştur. Ona göre, Türkiye coğrafi konumu, tarihi, dinsel kimliği ve dünya görüşüyle Avrupa'ya ait değildir. Hıristiyanlıkla yoğrulmuş

---

[441] Bekir Zakir Çoban, "Türklerin Dininden Hilalin Gölgesine veya Kibirden Korkuya", **DEÜİFD**, Sayı: 27, 2008, ss. 91-106, s.106.

[442] Thomas Diez, "Europe's Others and the Return of Geopolitics," **Cambridge Review of International Affairs**,Cilt:17, Sayı: 2,(2004) ss. 25-51, s. 31

[443] Erhan Akdemir, "11 Eylül 2001, 12 Mart 2004 ve 7 Temmuz 2005 Terörist Saldırılarının Ardından İslam'ın Avrupa da Algılanışı" **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 1, 2009, ss:1-26, s.2.

[444] Gerard Delanty, "The Making of a Post Western Europe: A Civilizational Analysis," **Thesis Eleven**, Sayı:72, February 2003, Sage Publications, London, Thousand Oaks, CA and New Delhi, 2003, ss. 8-24, s. 8.

bir devletler birliği saydığı Avrupa Birliği'nde Türkiye'ye yer yoktur. Türklere karşı duyduğu öfkeyi de gizlemeyen yazara göre, Müslüman Osmanlı Devleti'nin 450 yıl Hıristiyan Avrupa'ya karşı aralıksız savaş yürüttüğünü, Viyana kapılarına dayandığını, bütün bunların iki tarafın halklarının zihinlerine kazındığını söylüyor. İddiasını bir adım ileri götürerek Türkiye'nin AB'ye alınmasının, Avrupa'nın bütünleşme projesine ölümcül bir darbe indireceğini ileri sürüyor.[445]

Türkiye, Soğuk Savaş dönemi boyunca, NATO'nun yanı sıra Avrupa güvenlik yapılanması içinde yer alan diğer güvenlik teşkilatlarını da yakından izlemiş, bu çerçevede 1975'te Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı'na kurucu üye olarak katılmış ve 1987'de ise AT'ye yapılan başvuru ile eşzamanlı olarak Batı Avrupa Birliği'ne de tam üyelik başvurusu yapmıştır.

Türkiye'nin Soğuk Savaş döneminin başlarında öncelikli politikasının NATO üyeliği olması nedeniyle, Türkiye Ortadoğu politikasında da ABD'ye endeksli bir politika izlemeye başlamış ve böylece Türkiye'nin Ortadoğu politikası 1950'lerde ilk kırılmasını yaşamıştır. Ancak Türkiye, 1960'lı ve 70'li yıllarda genellikle Batı Avrupa -Kuzey Amerika ekseniyle yaşadığı Kıbrıs gibi sorunlar nedeniyle kademeli olarak Ortadoğu ülkeleriyle yakınlaşmış ve kendi çıkarlarını gözeten bir politika izlemeye başlamıştır.[446]

Türkiye'nin coğrafi konumu ve İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden dönemde ortaya çıkan güç yapısı, Türkiye'nin Soğuk Savaş yıllarında Avrupa'daki yerini belirleyen iki unsurdur. İkinci Dünya Savaşı sonunda kurulan Batı örgütleri Batı düzenini ve ideallerini korumak ve devamını sağlamak amacıyla başlatılmış girişimlerdi. Bu örgütler farklı ülkeleri ve milliyetleri tek bir ortak hedef temelinde bir araya getirdiler: Sistemin ve sisteme ait değerlerin ve ilkelerin bekası. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'ya dair çeşitli anlayışlar ortaya çıkmıştır. Bu anlayışlardan birine göre, (Atlantik) Avrupa, sınırları ABD' den Türkiye' ye kadar uzanan bir güvenlik bloğudur. Bu sınırlar içerisinde, ülkeler arasındaki ortak bağ Avrupalı olmayan bir saldırgana karşı savunma ve güvenliktir. Bloğun sınırlarının korunması Batı sisteminin bekası açısından çok önemlidir: Bu ise, NATO gibi

---

[445] **Die Zeit**, 12.09.2002, Makalenin Türkçesi için bkz. **Radikal,** 23 Eylül 2002, s. 10.

[446] Geniş bilgi için bakz. Cem Karadeli, "Ortadoğu'ya Yönelik Türk Dış Politikasında Kırılmalar ve Yenilikler", **Akademik Ortadoğu**, Cilt: 2, Sayı:1 (2007), ss: 35-48, s. 35-36. Ayrca Bkz. Mustafa Aydın, "Turkish Foreign Policy at the End of the Cold War: Roots and Dynamics", **Turkish Yearbook of International Relations**, Cilt : 36 (2005), ss 1-36.

güvenlik ittifaklarının görevidir. Türkiye, Amerikan, Avrupalı ya da Türk çıkarlarının ortak savunma ya da ortak bir düşmanın caydırılması etrafında birleştiği inancıyla Batı'ya dahil edilmiştir. Bu Avrupa anlayışı içinde Türkiye, Avrupa güvenliği için Avrupa sistemine dâhil edilmektedir.[447] Sovyet tehdidinden dolayı güvenlik gerekçesiyle Türkiye'nin bir tür tampon bölge görevi görecek olmasından dolayı, en azından bir süreliğine, Türkiye'nin Avrupa kimliği içerisindeki yeri tartışılmamış,[448] Türkiye'nin sahip olduğu dini ve kültürel farklılığı üyelik müzakereleri açısından, en azından o dönem için, göz önünde bulundurulmamıştır.

Sözünü ettiğimiz ötekileştirici tavrın Türkiye tarafında da karşılık bulduğunu söyleyebiliriz. Zira Türkiye-AB ilişkilerine tarihsel ve kültürel perspektiften bakarak AB üyeliği, özellikle de Türkiye'nin uyum sağlaması gereken katılım kriterleri konusunda, ulusalcı ve muhafazakar eğilimlere sahip olanların da Avrupa üyeliğine mesafeli durdukları izlenmektedir. Burada ulusal, kültürel, dinsel, psikolojik ve tarihsel motiflerin etkili olduğu söylenebilir. Türklerin Anadolu'ya yerleşmelerinden hemen sonra Avrupa'nın bu "farklı din ve kültüre mensup toplumu geri püskürtmek amacıyla" başlattığı Haçlı Seferleri, ayrıca daha sonraki dönemlerde yaşanan ve Türklerin "öteki" olarak algılandığı dışlayıcı tecrübeler, bu kesimlerin Avrupa hakkındaki izlenimini olumsuz etkilediği görülmektedir.

Avrupa'nın kendi kimliğini temellendirmeye yönelik tespitleri, Anadolu topraklarındaki Hıristiyanlık bulguları ve Türklerin sonradan buraları "istila ettiklerini" çağrıştıran açıklamaları söz konusu kanıyı zihinlere yerleştirici etki yapmaktadır. Bunlara bir de Avrupa'da yaşayan Türklere yönelik ırkçı açıklamalar ve saldırılar da eklenince bu kanaat iyice yerleşmektedir.

Konstrüktivizmin karşılıklı inşa yaklaşımında tarafların birbirini algılamasında değişen şartlara göre farklı pozisyon alışların meydana gelebileceği ilkesinde olduğu gibi Avrupa'nın kendi kimliklerinin oluşturulmasında en belirgin ötekileri asırlarca 'Türkler' olmuşsa da, bu algı bazı dönemlerde siyasi düzlemde

---

447 Meltem Müftüler Baç, **Türkiye ve AB: Soğuk Savaş Sonrası İlişkiler**, Çev. Simten Coşer, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001, s. 91.

448 Meltem Müftüler-Bac, "Through the Looking Glass: Turkey in Europe", **Turkish Studies**, Cilt: 1 (1), 2000, s. 29.

yüksek sesle dillendirilmemiştir.[449] Sözünü ettiğimiz bu durumun değişen şartlara göre farklı boyutlar kazansa da asıl imgede bir değişik olmadığını,[450] Soğuk Savaş yıllarında uyutulan öteki algısının, değişen şartlar sonrasında oluşan yeni uluslar arası sistemde Türkiye'nin tam üyeliği söz konusu olunca yeniden gündeme getirilmesinde görmekteyiz.

İnişli-çıkışlı bir seyir izleyen Türkiye ve Avrupa kurumları arasındaki diplomatik ilişkilerin tarihçesine yer verdiğimiz Bölümde de görüldüğü gibi, Türkiye'nin önüne diğer aday ülkeler için gündeme getirilmeyen birçok engel çıkarılmış, somut ekonomik ve siyasi yetersizliklerine rağmen bu ülkeler üye statüsüne alınırken Türkiye birlik dışında bırakılmıştır. Bu gelişmeler bize Türkiye'nin üyeliğinin Avrupalı devletlerce, özellikle 1990 sonrasında, 'kimlik' meselesi üzerinden değerlendirildiği ve Avrupa'nın Türklere yönelik geleneksel kültürel ötekileştirici tavrının devam ettiğini göstermektedir.

[449] Nedret-Kuran Burçoğlu, "From Vision to Reality: A Socio-cultural Critique of Turkey's Accession Process", Ed. Esra Largo and Knud Erik Jorgensen, **Turkey and the European Union Prospects for a Difficult Encounter**, Palgrave Macmillan, New York, 2007, ss:147-168.

[450] A. Nuri Yurdusev, "Perceptions and Images in Turkish (Ottoman)-European Relations", **Turkey's Foreign Policy in the 21st Century: A Changing Role in World Politics**, (Der. Tareq Y. Ismael ve Mustafa Aydın), Ashgate Publishing, Burlington, 2003, s. 77-99.

Bölüm Değerlendirmesi

Türkiye, Avrupa Birliği (Avrupa Ekonomik Topluluğu) için ilk başvurusunu 1959'da yapmış, 1963'de imzalanan Ortaklık Antlaşması ile de ilişkilerini başlatmıştır. *Hazırlık süreci, geçiş süreci* ve *gümrük birliği* aşamalarından sonra Avrupa Topluluğuna tam üyelik amaçlanmıştır. Tam üyelik başvurusu 1987 yılında yapılmış, Topluluk Türkiye'nin başvurusunu inceleyerek, bu ülkenin tam üyelik için gerekli koşulları yerine getirmemiş olduğunu ifade eden kararını 1989'da açıklamıştır.

Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üye adaylığı, aradan tam on yıl geçtikten sonra, Aralık 1999 tarihli Helsinki Zirvesi'nde kabul edilmiştir. Birlik kurumlarınca yapılan resmi açıklamada, Türkiye'nin öteki aday ülkelerle aynı kriterlere tabi olduğu ve tam üyeliğe hazırlanmak üzere bir Katılım Öncesi Strateji ile reformlar yapması konusunda teşvik edileceği belirtilmiştir. Bu amaca yönelik olarak, Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ilişkilerini, öteki aday ülkelerle olduğu gibi, bir süre katılım ortaklığı çerçevesinde yürütmesi gerekli olmuştur. Türkiye'nin, bütün bunları içerecek, ama esasta AB müktesebatını üstlenip aşamalı biçimde uygulamaya koyacak bir Ulusal Program hazırlaması gerekmiştir.

Türkiye-AB arasındaki ilişkilerin tarihsel seyrine yer verdiğimiz Bölümde de görüldüğü üzere ilişkiler siyasi, sosyo-psikolojik ve diplomatik birçok derin sıkıntılarla karşılaşmış, zaman zaman kopma noktasına gelmiştir. Karaosmanoğlu'na göre bunun temel nedeni, "her iki tarafın sahip oldukları farklı dünya algılamaları" idi.[451] Bu algısal farklılık medeniyet inşalarına da yansımış, her iki taraf da tarih boyunca bu uğurda çetin mücadelelere girişmişlerdir. Avrupa'nın uzun yıllar boyunca kendi içinde yaşadığı dini ve siyasi içeriğe sahip yoğun iç savaşlar bile, geleneksel Müslüman ve Türk tehdidi imgesinde bir değişikliğe yol açmamış, hatta kendi iç çekişmelerinin önüne geçmek adına ortak düşmana karşı birleşme hareketleri sık sık görülmüştür Avrupa topraklarında. Bu nedenle Türkler Avrupa'nın her zaman var olan dış tehditleri arasında yer almıştır.

[451] Ali Karaosmanoğlu, "Türkiye Açısından Avrupa Güvenlik Kimliği: Jeopolitik ve Demokratik Ufuk", **Türkiye'nin Dış Politika Gündemi,** (Der. Şaban Çalış, İhsan Dağı, ve Ramazan Gözen), Liberte Yayınları, Ankara, 2001, s. 65-69.

Türkiye ile ilişkilere dair sorun aslında yeni değil, yüzyıllara yayılan bir konudur. Çünkü Avrupa-Türkiye ilişkileri genellikle aşk-nefret ilişkisi şeklinde olmuştur. Her iki taraf da tarihsel düşmanlık ve çatışmalarla şekillenen bir ilişkiler yumağı sonucunda kendi kimliklerini tanımlamışlardır. Türk tarafı nefret ve hayranlığı, Avrupa tarafı ise ilgi ve korkuyu harmanlayarak karşı tarafa yaklaşmıştır. Her iki taraf da aslında birbirlerine saygı duyarken aynı zamanda çekingen ve mesafeli durmayı tercih etmiş, bu çelişkili duygularsa tarihe yön ve şekil vermiştir. İki tarafı birbirine yakınlaştıran ve sıcak ilişkiler gelişmesine katkıda bulunan temel unsur, NATO içerisindeki Soğuk Savaş döneminin stratejik birlikteliği olmuştur. Aradaki buzları eritme yönündeki en önemli gelişmelerden biri de, Türkiye'nin yaptığı başvuruyla AB üyeliği sürecini başlatmış olmasıdır. Aslında bu girişim tarihsel açıdan bir kırılma anı ve tarihsel akışla tam örtüşmeyen bir gelişmedir. Aynen Alman ve Fransızların bütünleşme çabasıyla AB bünyesinde bir araya gelmeleri gibi.

Tezimizin önemli inceleme noktalarından biri olan tarafların birbirlerine karşı tutumlarının dönemin koşullarına göre değişiklik arz ettiği şeklindeki konstrüktivist yaklaşımımıza göre, özellikle Soğuk Savaş yılları esnasında Avrupalı politikacılar, sahip olduğu stratejik önemden dolayı, Türkiye ile sıcak ilişkiler geliştirmeyi tercih etmişlerdir. Osmanlı dönemi ile başlayan ve Türklerin 'Avrupalılığının' tartışıldığı ve dinin temel ötekileştirme aracı olarak Avrupa tarafından kullanıldığı dönemin ardından gelen iki dünya savaşı ve soğuk savaş dönemlerinde 'ötekileştirme' Avrupa tarafından çok fazla kullanılmamış ve dönemin jeopolitik karakterinden ve de güvenlik politikalarından dolayı, Türklerin 'Avrupa'lı karakteri genel kabul görmüştür.

Diğer taraftan Avrupa'nın İslam ve Müslümanlarla karşılaşması sadece Türkiye'nin AB üyelik süreciyle değil, artan göçmen hareketleriyle de giderek yoğun bir şekilde Avrupa gündemine yerleşmiştir. Böylelikle Avrupa kimliği de İslam'ın varlığından etkilenmeye ve sorgulanmaya başlamıştır. Bu ikisi arasındaki karşılaşma çoğu zaman aktörlerin ve onların niyetlerinin dışına da çıkabilmektedir. Toplumsal tecrübe içinde ortaya çıkan bu yeni süreçler, böylelikle günümüzün tarihini oluşturmaktadır. İslam ile aynı zaman ve mekanı paylaşmak, dünyanın diğer

tüm bölgelerinden daha fazla, Avrupa'da can alıcı bir sorun olarak gündeme gelmeye başlamıştır.[452]

Avrupa'da İslam'ın giderek görünürlük kazanması ve İslami aktörlerin kutsal ile piyasa, edep ve cinsellik arasındaki sınırlarda su yüzüne çıkarttıkları tartışmaların, Avrupa kamusal alanında da yankı bulmaya başladığını ve Avrupa modernliğine ilişkin sorgulamaları da arttırdığını ileri süren Casanova, modern yaşamda dinlerin artık sadece özel yaşam alanıyla sınırlı kalmayıp kamusal hayatta daartan rolüne dikkat çekmektedir.[453] Türkiye'nin tam üyelik sürecinde kat ettiği mesafeye bağlı olarak Avrupa kamuoyunda da giderek yükselen Türkiye ve İslam karşıtı söylemler bu durumu kanıtlar niteliktedir.

Türkiye'nin sahip olduğu farklı dini kimliği ile AB üyeliğine karşı olduğunu her fırsatta dile getiren Alman Sosyal Demokrat Partisi Başkanlığı ve Almanya Başbakanlığı görevlerinde bulunmuş olan Helmut Schmidt'in "Türkler Avrupalı mıdır? Hayır, Onlar Avrupa'ya Uygun Değildir!" adlı yazısının girişinde, Avrupalıların Haçlı Seferleri düşüncesinin izlerini de canlı tutan "Kilise tarafından Orta Çağdan beri İslam'a karşı düşman bir tutumla yetiştirildiklerini" dile getirmektedir. Helmut Schmidt'in durum değerlendirmesi niteliğindeki bu saptamasını izleyen "Avrupa kültürü için belirleyici olan Rönesans, Aydınlanma ve dinsel ve siyasal yetke arasındaki ayrım, İslam'da yoktur; bu nedenle -500 yıllık Osmanlı yayılmacılığına karşın- İslam, Avrupa'da yerleşememiştir; Arnavutluk, Bosna ve Kosova istisnalar olarak kalmıştır"[454] şeklindeki değerlendirmeleri sözünü ettiğimiz ötekileştirici tutuma örnek teşkil etmektedir.

Schmidt gibi düşünen birçok politikacıya göre asıl tehdit, Türkiye'nin AB'ye üyeliği halinde çok sayıda Müslüman'ın Avrupa'ya yönelmesiyle İslam Kültürünün Batı'nın ortasına yerleşecek olmasıydı. "Yaşamı tehdit eden kültür" olarak gördükleri İslam'ın etkisine karşı izlenecek en akıllıca yol bu politikacılar için, İslam'a asgari düzeyde maruz kalacak engelleyici politikalar üretmek ve de dış politikada Türkiye'ye karşı kesin kültürel ayrımlar içeren argümanlar geliştirmekti.

---

[452] Nilüfer Göle, **İç İçe Geçişler: İslam ve Avrupa**, Metis Yayınları, İstanbul, 2009, s. 12.

[453] José Casanova, **Public Religions in the Modern World**,The University of Chicago Press, Chicago, 1994.

[454] Onur Bilge Kula, **Avrupa Kimliği ve Türkiye**, Büke Yayınları, İstanbul, 2006, s. 65.

Sonuç olarak, farklı din ve kültür gelenekleri yüzünden Türkiye gerçek bir Avrupalı olarak görülmemektedir.[455] Özellikle Soğuk Savaş sonrasında kimlik ve kültür temelli kaygılarla Avrupa'nın siyasi sınırları tartışmaya açılmış; ister coğrafi, ister siyasi, isterse de kültürel açıdan olsun çizilen tüm Avrupa sınırları, Türkiye'yi dışarıda bırakacak şekilde çizilmiştir.[456] Avrupalı yetkililerin birlik içinde oluşturmaya çalıştıkları Avrupa kimliğinin de Türkiye'yi dışarıda bırakacak birtakım kriterlerle sınırlandırması da durumun ötekileştirici bir diğer veçhesidir

Tarih ve din belirli bir somutluk ve nesnellik arz etmelerine rağmen, jeostratejik ve ekonomik boyuta oranla daha çok öznel değerlendirmelere neden olmakta ve Türkiye hakkındaki imaj ve algılamaların oluşmasında önemli etkide bulunmaktadır. Türklerin tarihsel süreç boyunca sosyal, kültürel ve politik bir tehdit imgesiyle Avrupa kimliğinin başlıca *öteki*si olarak Avrupalıların bilinçaltındaki yerini hiçbir zaman tam anlamıyla yitirmediği, söz konusu etkinin ikili arasındaki üyelik ilişkilerinin seyrine etki ettiği bir diğer gerçektir.

Son olarak, Soğuk Savaş sonrası galibiyetin verdiği mutlak inançla Tarihin Sonu'na gelindiği iddiası, artık cazibesini kaybetmiş görünüyor. Batı medeniyetinin insanlık için artık bir model olmadığı, dünyanın birbirinden farklı kültürlerinin insanlık için ortak değerler üretebileceği gerçeğini kabullenmekte zorlanan Avrupa, bu hiyerarşik konumunu korumak için elinden geleni yapmakta, birçok alandaki somut ilerleyişine rağmen kültürel farklılığı nedeniyle Türkiye'yi Birlik dışında tutmak adına başka aday ülkeler için söz konusu edilmeyen şartlarla tam üyelik konusundaki direncini sürdürmektedir.

---

[455] F. Stephen Larrabee ve Ian O. Lesser **Türk Dış Politikası Belirsizlik Döneminde**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2004, s. 148.

[456] Sanem Baykal ve Tuğrul Arat, "AB'yle İlişkiler", **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Olaylar**, (Ed. Baskın Oran),İletişim, İstanbul, 2001, ss.326-332.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KÜRESELLEŞEN YENİDÜNYA DÜZENİNDE TÜRKİYE-AB İLİŞKİLERİ VE DİN

Dünya tarihinde toplumsal hareketlerin birbirine oldukça yaklaştığı dönemler olmuştur. "On dokuzuncu yüzyılın başlarında, sanayi toplumuna geçişle birlikte yaşanan büyük düzensizliğin bir benzerini, son zamanlarda yeniden yaşamaktayız. Sorunlar artık sınır tanımamakta; bu sorunlara çözüm bulmada, hiçbir toplumun tek başına yeterli olmadığı fark edilmektedir."[457] Böyle bir söylemi ortaya çıkaran faktör ise yeni bir bin yılın ilk yıllarını yaşarken hayatımızı gerek kavramsal gerekse de olgusal olarak çok fazla işgal etmiş olan küreselleşmedir. Bunu doğuran gerçeklik ise küreselleşmenin siyasal, ekonomik, kültür gibi kurumlara etki eden, çok boyutlu toplumsal sonuçlarıdır.

Küreselleşmeyle birlikte artan iletişim ve mekansal hareketlilik, toplumların eskiye oranla çok daha fazla iç içe girmelerine yol açmış, bu durum da çokkültürlü toplumsal yapıyı doğurmuştur. Sözünü ettiğimiz iç içe geçişler çokkültürlü bir toplumsal yapıyı meydana getirince kimlik ve kültür farkındalıkları ve farklılıklara vurgu daha fazla gündeme gelmeye başlamış, geleneksel "biz" ve "öteki" ayrımı kendisini birçok alanda daha fazla göstermeye başlamıştır. Öteki-yabancı olanı vurgulama yalnızca tarihe özgü bir kavram olarak kalmamış, günümüzde de etkisini yoğun olarak hissettirir olmuştur. Bu yüzden Üçüncü Bölüm temamızı oluşturan küreselleşmenin tarihsel süreç içerisinde hep var olan "öteki"nin ötekileştirilmesinde önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilmesi, konuyu ele alışımızın önemli bir gerekçesini oluşturmaktadır.

Diğer yandan Soğuk Savaş sonrası tehdit algısında da büyük değişimler meydana gelmiştir. Eski temel tehditler artık yerini çok daha fazla çeşitliliğe ve de belirsizliğe sahip tehditler silsilesine bırakmıştır. Bölgesel göç hareketlerinin dramatik şekilde değiştirdiği demografik yapıdan kaynaklanan etnik, dini ve kültürel çatışmalar, ekonomik dengesizliklere bağlı siyasi çıkar çatışmaları, uluslar arası terör hadiseleri, organize suç örgütleri gibi birçok yeni tehdit, yenidünya düzeninde baş edilmek zorunda kalınacak sorunlardan sadece birkaçıydı.

---

[457] Cevat Özyurt, **Küreselleşme Sürecinde Kimlik ve Farklılaşma**, Açılım Kitap, İstanbul, 2005, s. 20-21.

Yeni bin yılda fundamentalizmin yükselişe geçişini de benzer bir sebebe dayandıran Hobsbawm, yeryüzünün birçok köşesinde etnik milliyetçi tepkilerin etkisiyle toplumların, daima kendi kutsal tarihinin daha önceki asli ve saf aşamasına dayanıp bir tür yüceltmeyle bunu cazip gösterip diğer türleri dışlamak ve bir ayırım yapmak için yeni ötekileri bulduğunu, eğer bulunamazsa icat ettiğini belirtmektedir.[458]

Dünya genelinde iç içe geçen ve yoğunluk düzeyi artan ilişkiler, siyasi, sosyal ve kültürel yeni konum alışları sadece Avrupa'da değil tüm dünyada yeniden gündeme getirmiş; oluşan yeni durum "farklılıklara olan farkındalığın artması"na neden olmuştur. [459] "Ötekiyle her an burun buruna gelme hiçbir zaman bu kadar yaygın yaşanmadı" derken Walzer bu durumu kastediyor olmalı.[460]

Tezimizde kendimize yöntem olarak seçtiğimiz konstrüktivist bakış açısına uygun olarak, tarafların birbirlerine karşı geliştirdikleri sosyo-politik bakışın izlerini, tüm dünyanın içinden geçtiği yoğun değişim ve dönüşüm seyrine paralel olarak, değişen şartlara göre Türkiye'nin Batı ile kurduğu tüm ilişki süreçlerinde Üçüncü Bölümde de sürmeye devam edeceğiz. Geleneksel ötekileştirme tutumlarının küreselleşme sürecinde de, şekil ve boyut değiştirerek de olsa, varlığını devam ettirdiğini söyleyebiliriz ki, bu durum konstrüktivist bakış açımızla da uyumludur.

Diğer yandan konstrüktivizm, küreselleşme süreçleri içerisinde kimliğin önemli bir birleşeni olarak kolektif bir inşaya dayalı dinin, ötekileştirme perspektifiyle yoğun bir şekilde kullanıldığını da söylemektedir bizlere. Şöyle ki küreselleşme gerek ülkeler içinde ve gerekse de uluslararası düzlemde görmezlikten gelinemeyecek kadar büyük eşitsizlikler üretmiştir. Bu, toplumun geleceği açısından riskli bir durumdur.[461] Küreselleşmenin meydana getirdiği çoğulcu toplumsal yapı, bazen yerel kültürlerin farklı kültürel yapılar karşısında kendi kültürünün tehdit altında olduğunu keşfetmesi sonucunda kendini korumaya almasını ve özüne dönmesini sağlamaktadır. Yerelin, küreselleşmenin homojenleştirici etkisi

---

458 Erich Hobsbawm, **Geleneğin İcadı**, Çev. Mehmet Murat Şahin, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008, s. 207-208.

459 Tuğçe Poyraz, Gülay Arıkan, "Avrupa Türkiye İlişkileri ve Dönemsel Olarak Değişen 'Öteki' Tanımları." **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt:20, Sayı:2, 2003, ss: 61-71. s. 70.

460 Michael Walzer, **Hoşgörü Üzerine**, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı, İstanbul, 1998, s. 21.

461 Eric J. Hobsbawm, **Küreselleşme, Demokrasi ve Terörizm**, (Çev: O. Akınbay), Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008, s. 45.

karşısındaki bu öze dönüş tutumu ise, bir tür fundamentalizm olarak isimlendirilmektedir. Bu durum bir tür izafileştirmedir. İzafileştirme öteki kültürlerle bir arada yaşama zorunluluğu karşısında bir meydan okumadır aslında.[462] Bu meydan okumada araçsallaştırılan değerler dizgesinin başında din gelmektedir. Bireysel ve toplumsal kimlik inşasında önemli bir yere sahip olan din, küreselleşmenin meydana getirdiği yoğun karşılaşma süreçleri karşısında toplumu moral açıdan dinamik kılmak adına birçok alanda göreve çağrılmaktadır.

Kanaatimiz odur ki sözünü ettiğimiz hızlı değişime işaret eden "küreselleşme" sürecinde, oluşan yenidünya düzeni de karşılıklı algılamaların her an yeniden şekillendiği ve kültürel unsurların tarafların karar verme sürecinde etkili olduğu bir döneme işaret ediyor ve de bu durum kendisini en çok da Türkiye'nin Avrupa ile kurduğu ilişkilerde gösteriyordu.

Soğuk Savaş sonrası dünya siyasetinin aldığı yeni şekiller ve geleneksel denge politikasının değişik türlerini sergileyen Türkiye'nin yeni konum alışlarında, özellikle de AB ile ilişkilerinde, dinin etkisinin ayrıntılarına yer vereceğimiz bu Bölümde öncelikle Soğuk Savaş sonrası dünya siyasi dengelerinin nasıl hızla dönüştüğüne ve bu dönüşümden Türk dış politikasının ne ölçüde etkilendiğine yoğunlaşacağız. Ardından da bu yenidünya düzeninde Türkiye'nin AB ile olan ilişkilerinde dinin rolünü ortaya koymaya gayret edeceğiz.

3.1. SOĞUK SAVAŞ SONRASI YENI DÜNYA DÜZENI

Günümüzde küreselleşme sonucu sınırların saydamlaşması, kitle haberleşme, mal, bilgi, hizmet ve para dolaşımı ile ulaşım imkânlarının artması ve bu faktörlerin geleneksel Westfalyen ulus devlet anlayışını aşındırarak devlet dışı aktörleri gündeme getirmesi dış politika analizlerinin de farklılaşmasına yol açmıştır. Aktör sayısının artarak çeşitlenmesi ve dış politika ile iç politika arasındaki duvarların saydamlaşması sonucu, dış politikaya etkisi bakımından dış ve iç politik faktörlerin birlikte ele alınması günümüzde bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmaktadır.

[462] Robert Robertson, "Küreselleşme ve Geleneksel Dinin Geleceği", Çev. İhsan Çapcıoğlu, **Dini Araştırmalar**, Cilt: 6, Sayı: 17, Eylül-Aralık 2003, s. 355.

Sosyal bilimlerin diğer dallarında olduğu gibi dış politikadaki yaklaşımlarının da amacı, bir takım genellemelere ulaşabilmek adına bazı soyutlaştırma ve kavramlaştırmalar yapmaktır. Uluslararası ilişkilerle "ilgili konuların soyutlaştırılması için geliştirilen bakış açısına veya çözümleme yöntemine kuram (teori), model, kavramsal çerçeve ya da daha basit olarak "çözümleme çerçevesi" (frame of analysis) gibi isimler verilmektedir. Bu çözümleme çerçevesi kapsamında politik karar vericileri karar almaya yönlendiren unsurlar ve bunların ortaya çıkma nedenleri üzerinde öteden beri çalışmalar mevcuttur. Bu kapsamda elde edilen veriler bürokratların, oy verenlerin, parlamento üyelerinin, yöneticilerin, politikacıların, din adamlarının, sivil toplum örgütlerinin v.b. karar alma davranışlarını incelemek üzere politika alanında yapılan çalışmalarda kullanılmaya başlanılmıştır.[463] Sözünü ettiğimiz determinantlar arasında çalışmamızda dini bileşenlerin dış politikadaki etkilerini inceleyeceğiz.

Uluslararası sistemi ve işleyişi anlamak için devletlerarasındaki yakınlaşma-uzaklaşma ve işbirliği motivasyonlarının neler olduğunu anlamak gerekir. Devletler arsındaki ilişkileri insan davranışlarından hareketle açıklama yoluna giden klasik realizm yaklaşımına göre, temel prensip çıkar ilişkileridir. Bu açıdan uluslararası ilişkileri belirleyen devletlerin çıkar ilişkileridir. Bununla birlikte Waltz'a göre, tek tek devletlerin çıkara dayalı girişimleri uluslar arası işleyişi belirlemekle birlikte, uluslararası siyasal çevrenin dengeleri de devletlerin dış politikasını belirleme gücüne sahiptir.[464] "Çıkar motifi"ne dayalı bu Realist yaklaşıma göre, devletlerin birbirleriyle kurdukları ilişkiler dönemlere ve şartlara göre değişiklik arz edebilir. Bu yaklaşıma göre uluslar arası ilişkilerin temel belirleyicisi "güç dengeleridir." [465]

Bu teorilere konu olan 1990 sonrası dünya siyasetinin, insanlık tarihindeki en hızlı değişimlere sahne olan gelişmelerle çalkalandığını söylemek yanlış olmaz. 1989 yılında Doğu Avrupa ülkelerinde baş gösteren hareketlenmeler aynı yıl Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla ilk fiili neticesine ulaşmıştı. "1990'lı yıllarda SSCB'nin

---

463 Mehmet Gönlübol, **Milletlerarası Siyasi Teşkilatlanma**, 3. baskı, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara, 1975, s. 11.

464 A. Nuri Yurdusev "The Concept of International System as a Unit of Analysis", **METU Studies in Development**, Cilt: 21, Sayı: 1, 1994, , s. 156.

465 Bu bakış açısını savunan başka düşünürler için Bkz. Mark D. Gismondi, **Ethics, Liberealizm and Realizm in International Relations**, Routledge, London, 2008; Jack Donnelly, **Realism and International Relations**, Cambridge University Press, Cambridge, 2004; Robert M.A Crawford, **Idealism and Realism in IR**, Routledge, New York, 2000.

dağılması ve ideolojik rekabete dayalı çift kutuplu uluslararası sistemin ortadan kalkması dünyada köklü değişiklikleri ve belirsizlikleri de beraberinde getirdi."[466] İlk olarak sosyalist Doğu Avrupa ülkelerinde başlayan çözülme, 1989'dan itibaren SSCB'nin Baltık Cumhuriyetlerine, oradan da Kafkasya ve Orta Asya Cumhuriyetlerine sirayet etmiştir. İşte SSCB'yi "süper güç" olmaktan çıkaran bu çöküş, Soğuk Savaşın da bitmesine yol açmıştır.[467]

SSCB'nin dağılarak uluslararası sistemdeki konumunu kaybetmesi, uluslararası dengelerin bir anda değişmesine ve yeni denge arayışlarına neden olmuştur. Bu arayışların ilkini ve başlıcasını ABD Başkanı George Bush'un 5 Mart 1991'de Amerikan Kongresi'nde yaptığı konuşmada ortaya attığı "Yeni Dünya Düzeni" (YDD) konsepti oluşturmaktadır. Bush konuşmasında Körfez Savaşının Yeni Dünya Düzeninin ilk sınavı olduğunu ve savaş sonrası düzenin yeni bir dünya düzeni olacağını vurguluyordu.[468] Bu durum ilerleyen dönemde kimi ülkelerin tehdit algılarının değişmesine yol açmıştır.

Soğuk Savaşın sona ermesi Avrasya coğrafyasında haritaların da değişmesine yol açmıştır. 3 Ekim 1990 tarihinde gerçekleşen Batı Almanya ile Doğu Almanya'nın birleşmesi hadisesi dışındaki bütün bu değişimler ayrılıklar yönünde gerçekleşmiştir. Ekonomi politik açıdan bakıldığında bu durumun halihazırdaki ülkelere yeni pazarlar oluşturma ve yeni birliktelikler kurma imkanını sağladığı düşünülebilir. Ancak Yugoslavya, Dağlık Karabağ ve Çeçenistan tarzı örneklerde olduğu gibi kimi bölünmelerin veya ayrılık hareketlerinin kanlı gerçekleşmesi bu beklentiyi, bilhassa 21. yüzyılın başına kadar geçen süreçte, büyük ölçüde boşa çıkarmıştır. 1990 yılında Saddam Hüseyin'in Kuveyt işgaliyle başlayıp 1991 yılında ABD'nin müdahalesiyle sonuçlanan 1. Körfez Savaşı ve 1993 yılında Oslo Barışı ile başlayıp inişli çıkışlı bir grafik sergileyen Filistin-İsrail meselesi yine bu dönemin önemli güvenlik meselelerindendir.

1950'ler Batı Avrupa'da II. Dünya Savaşı'nın hasarlarının önemli ölçüde atlatıldığı ve refah devletinin güçlendiği yıllar olmuştur. Bu dönemde Batı

---

466 Ahmet Davutoğlu, "Türkiye-AB İlişkisinin Stratejik Boyutları", **Yeni Türkiye**, Sayı: 35, 2000, s. 491.

467 Walter Laqueur, "Soğuk Savaşın Sonu", **Yeni Yüzyılda Yeni Dünya Politikası**, (Ed. Karl Kaiser ve Hans-Peter Schwarz, Çev. Müjdat Kayayerli), Sinemis Yayınları, Ankara, 2005, s. 55-62.

468 Hüseyin Bağcı, "Soğuk Savaş Dönemi Bitiminin Türkiye'nin Uluslararası Konumu Üzerinde Etkileri", **Dış Politika Bülteni**, Cilt: 3, Sayı: 2, (Eylül 1991), s. 5.

Avrupa'da toplumsal alandaki en önemli gelişme, II. Dünya Savaşı sonrasında yükselen sol ideolojinin, önemli bir tehlike olmaktan çıkmasıdır. Genel olarak sol, ya eski popülaritesini yitirmiş ya da devrimci çizgiden parlamenter bir anlayışa kaymıştır. Bu durumun gerçekleşmesinde ABD'nin desteğini alan Batı Avrupa hükümetlerinin, ekonomik gelişmeye bağlı olarak siyasal meşruiyeti de sağlamış olmalarının payı büyüktür. Ayrıca, liberal demokrasi ve insan haklarındaki gelişmelere bağlı olarak, sol da siyasal sistemin bir parçası haline gelmiştir.[469] Batı Avrupa rejimlerinin istikrarlı bir biçimde ilerleyerek bütünleşme projelerini sürdürmesinde, söz konusu iç tehdit algısındaki azalmanın katkısının olduğu söylenebilir.[470]

Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle Soğuk Savaş Döneminin bitmesinin Avrupa Toplulukları'nın siyasi boyutu üzerinde derin etkileri olmuştur. Daha sonra Soğuk Savaşın bitiminin sembolü haline gelecek olan ve Avrupa'daki yerleşmiş bütün kalıpları parçalayan ilk olay Berlin Duvarı'nın Kasım 1989'da yıkılışı ve iki Almanya'nın birleşmesine giden yolun açılması olmuştur. Ardından Merkezi ve Doğu Avrupa ülkeleri üzerindeki Sovyet etkisinin tamamen yıkılması ile Sovyetler Birliği'nin kendi içindeki çözülmenin su yüzüne çıkarak Baltık cumhuriyetleri Letonya, Estonya ve Litvanya'nın bağımsızlık yolunda ilerlemeleri baş döndürücü bir süratle gelişmiştir. Merkezi ve Doğu Avrupa ile Sovyetlerdeki bu hızlı değişim ve çöküş ile Soğuk Savaşın bitişi Batı Avrupalıları çok hazırlıksız yakalamıştı.[471]

Soğuk Savaş süresince AB/AT ülkeleri "tarihi bağların gerektirdiği ulusal politikalarla küresel çift kutuplu yapılanmanın gerektirdiği blok politikaları arasında" önemli gerilimler yaşadı. Bir taraftan büyük küresel güç olma noktasında Amerika'nın da içinde olduğu Batı Bloğuna yönelik politikalar; diğer yandan kendi üye ülkelerinin menfaatlerini ortak bir paydada buluşturmaya çalışan ortak AB politikaları ve de son olarak "her ülkenin kendi tarihi, coğrafi ve ekonomik

469 Geoff Eley, **Forging Democracy: The History of the Left in Europe**, 1850-2000, Oxford University Press, Oxford, 2002, s. 311-316.

470 Eric Hobsbawm, **Kısa 20. Yüzyıl**, **1914-1991: Aşırılıklar Çağı**, (Çev Yavuz Alogan), Sarmal Yayınevi, İstanbul, s. 299-333.

471 Ersin Embel, **Türkiye'nin "Avrupa Politikası" (1945-1959**), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara, 2010, s. 227.

tercihlerini yansıtan ulusal dış politika" [472] arasında sıkışan bir Avrupa görüntüsü ortaya çıktı. Bu bağlamda uluslararası sistemin belirleyici güç merkezi olmakla iki kutup arasında mücadele alanı olmak arasında büyük bir gerilim yaşayan Avrupalı güçler, AB'nin uluslararası dengeler içindeki yeni konumu ile daha büyük ölçekli bir güçler dengesinin aktörlerinden birisi olma süreci içindedirler.

Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinin Sovyet etkisinden kurtulması ise, Soğuk Savaş Döneminde suni olarak ikiye bölünmüş olan Avrupa'nın yeniden bir bütün olmasını sağlayan yolu açmıştır. Bu süreçte söz konusu ülkeler, bir taraftan Rus askerlerinin ülkelerinden geri çekilmesiyle oluşan güvenlik boşluğunu NATO'ya yanaşarak aşmaya çalışırken, diğer taraftan siyasi ve ekonomik problemlerini çözmelerine yardımcı olacağına inandıkları AT'ye yakınlaşma politikalarına ağırlık vermişlerdir.[473]

Burada değinilmesi gereken bir diğer husus ise, AB'yi 15 üyeden 28 üyeye çıkaran son genişlemesinin, AB'nin siyasi birlik hedefini gerçekleştirerek uluslararası sistemde ABD'ye karşı (ya da ABD'yi dengeleyecek) bir güç haline dönüşmesinin başlattığı tartışmadır. Buna göre, AB bu genişleme ile siyasi anlamda güçlenmemiş, aksine zayıflamıştır. Zira, AB'nin Merkezi ve Doğu Avrupa ile Güney Avrupalı yeni üyelerinin büyük bir çoğunluğu, Rusya'ya karşı güvenliklerini AB'nin Batı Avrupalı üyeleri ve AGSP(Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası)'ndan ziyade ABD'ye ve NATO'ya yaslanarak sağlayabileceklerini düşünmektedirler.[474] Bu ise AB içerisinde güçlü yeni ilişkiler kuran ABD'nin, AB'nin siyasi ve savunma alanındaki politikalarını istediği yönde etkileme ve gerekirse engelleme imkanına kavuşmasını sağlamaktadır.[475] Soğuk Savaş dönemi sonrasında ABD ve AB'nin

---

[472] Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik**: Türkiye'nin Uluslararası Konumu, Küre Yayınları, İstanbul, 2003, s. 348.

[473] Geniş bilgi için bakz., Geoffrey Edwards, "European Political Cooperation put to the test", **The European Community at the Crossroads: Major issues andpriorities for the EC Presidency**, (Ed. Alfred Pijpers), Martinus Nijhoff Publishers, Dordecht/Boston/London, 1992, s. 231-233.

[474] Nitekim, son Gürcistan Krizi'nde AB tam da bu nedenle ikiye bölünmüş ve ortak bir tutum belirleyememiştir. Zira, AB'nin Merkezi ve Doğu Avrupalı üyeleri eski korkularının canlanmasından dolayı Rusya'ya karşı ABD'nin sert politikalarına destek verirken, enerji sıkıntısı çeken Fransa ve Almanya Rusya'ya karşı sert tavır almaktan kaçınmaktadır. Bkz. Deniz Altınbaş, "İki Kutuplu Dünyada AB'nin Geleceği" (19 Eylül 2008), http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=2784&kat1 =2&kat2=, Erişim Tarihi: 20 Eylül 2013.

[475] Böyle bir değerlendirme ile yeni AB üyelerinin bu yöndeki yaklaşımları ve gerekçeleri hakkında ülke bazında ayrıntılı bilgi için bakz. Engin Erkiner, **Avrupa Birliği ve Türkiye İçerden Bir Bakış,** Ütopya Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 25-32.

yanında Uzakdoğu ve Ortadoğu da yeni kutup başlarının belirmesi önümüzdeki yıllarda dünyanın çok kutupluluğa doğru gideceğini göstermektedir.

AB'nin gerek bölgesinde gerekse dünya ölçeğinde meydana gelen uluslar arası krizlere müdahalesinde uygulayacağı politikalar bakımından üye ülkelerin geleneksel dış politikalarının esiri olmaları nedeniyle hep ikiye bölünerek oybirliğini sağlayamadıkları için hiçbir zaman "ortak tutum" ("common position") belirleyemediği, bu nedenle "ortak eylem" ("joint action") geliştiremediği, kısacası ODGP(Ortak Dışişleri ve Güvenlik Politikası) çerçevesinde "tek ses" çıkaramadığı için etkisiz kaldığı ya da çok sınırlı etkide bulunabildiği görülmektedir.[476]

Bu nedenle, AB'nin kendisine ilişkin teşhisi doğrudur: Tek sesli AB olamadıkları için büyük ekonomik gücünü uluslararası siyasi krizlerde siyasi güce dönüştürememektedir. Bu durum ise AT'nin daha önce belirlediği "önce AT içinde derinleşme, sonra genişleme" ana politikasını yeniden değerlendirmesine ve hem derinleşme hem de genişleme hedeflerini birlikte yürütmek zorunda kalmalarına[477] neden olmuştur denebilir.

İçinden geçilen ve çıkar çatışmalarının her türlüsüne sahne olan bu dönemin şekillenmesinde fikir teorisyenlerinin etkisi büyük olmuştur. Soğuk Savaş'ın hemen ardından özellikle ABD'li akademisyenler tarafından yenidünya düzenine ilişkin ortaya atılan fikirler, uluslararası sistemin dönüşüm sorununun nasıl şekilleneceği yönünde fikir vermesi açısından etkili olmuştur. Söz konusu fikirler iki temel tez üzerinde tartışılmıştır: Birinci varsayım "tarihin sona erdiği" tezidir. Buna göre, insanlığın ideolojik manada artık evrimsel gelişiminin son aşaması olan Batılı liberal demokrasinin evrenselleşmesi suretiyle tarihin sonuna gelinmiştir.[478] İkinci tez ise Soğuk Savaş sonrası dünya barışına en büyük tehdidi "medeniyetler arasında bir

---

476 Helen ve William Wallace, oybirliği ile karar alma kuralının AB'nin dış politikasını bloke etmesi konusunda ön planda yer alan ülkenin Türkiye, Makedonya ve Arnavutluk ile ilgili politikalarından dolayı Yunanistan olduğunu; bunun dışında Hırvatistan politikasından dolayı Almanya'nın, Batlık sorunları nedeniyle de Finlandiya ve İsveç'in ODGP alanında oyçokluğu ile karar alınması değişikliğine sıcak bakmadıklarını belirtmektedirler. Bakz. Helen Wallace ve William Wallace, "Flaying Togather In A Larger And More Ediverse European Union", **The Hague**: Nederland Scientific Council for Government Policy Working Documents, 1995, s. 40-41.

477 AT'nin genişleme ve derinleşme politikalarının nasıl uyumlaştırılabileceğine ve bu genişlemenin AB'nin iç sorunlarını artıracağına, bu nedenle de AB'nin kendisine bir genişleme sınırı koyması gerektiğine ilişkin bir değerlendirme için bakz. Zbigniew Brzezinski, **Out of Control:** Global Turmoil on the Eve of the Twenty-First Century, Macmillan Publishing Company, New York, 1993, s. 138-140.

478 Francis Fukuyama, "The End of History and The Last Man", **Harper Perennial**, New York, 2002, ss: 287- 288.

çatışmanın" oluşturduğu ve yeni bir dünya savaşını engellemenin en güvenli yolunun ise medeniyetler temel alınarak kurulacak yeni bir dünya düzeni olduğudur.[479]

Soğuk Savaşı müteakip içine girilen yenidünya siyasi gündeminde oldukça ses getiren bu iki kuramdan ilki olan "Tarihin Sonu" Sovyetlerde ve Çin'deki komünist rejimlerin çökmesini ideolojilerin sonu, Batının siyasi ve ekonomik zaferi olarak değerlendirmektedir. Buna göre insanlık artık ideolojik evriminin sonuna gelmiş, Batı tipi liberal-demokratik yapının evrensel düzeyde yaygınlık kazanmasıyla gelişimini tamamlamıştır.[480] Fukuyama, ulaşılan bu uzlaşı dönemiyle, ulusların arasında tarihin eski yıllarındakine benzer nitelikte büyük çatışmaların yaşanma olasılığının azalacağını fakat etnik ve milliyetçilik temelli şiddet olasılığının bulunduğundan bahseder.[481]

Bu minvalde oluşan yenidünya düzenine dair bir diğer kuram da Huntington'un "Medeniyetler Çatışması mı?" adlı makalesiyle ortaya koyduğu ve özellikle de Amerika'da oldukça taraftar bulan bir görüştür. Dünyayı medeniyet ayrımı temelinde farklı coğrafi bölgelere ayıran Huntington'a göre, dünya siyasi arenasındaki mücadele artık ekonomik veya ideolojik çatışmadan, kültürel bir içerikle medeniyetler arasındaki çatışmaya dönüşecektir. Tüm bu gelişmeler neticesinde öne çıkan "medeniyet kimliği, din ve ecdat fenomenine geri dönüşü hızlandırırken, ulus-devleti zayıflatacaktır."[482]

Huntington bu makalesinde medeniyetler arasındaki çatışmaların gelecekteki dünya politikasını belirleyip belirlemeyeceği sorusunu ortaya atmıştı. Makale dünyanın her tarafındaki entelektüellerce tartışılmış, büyük ölçüde de eleştirilmişti. Bunun üzerinden üç yıl geçtikten sonra, Huntington kendince bu soruya cevap vermek üzere bir de kitap yazmıştı.[483] Müslüman nüfusun Avrasya bölgesinde küçük çaplı çok sayıda savaşa neden olduğu, Çin'in yükselmesinin ise dünya çapında global bir medeniyetler savaşına yol açabileceği, bu nedenle Dünyanın "Batı ve diğerleri" şeklinde bir medeniyet ayrışmasına ve çatışmasına doğru gittiği tezini savunan

---

479 Samuel P. Huntington, **The Clash of Civilizations And The Remaking of World Order**, Touchstone, New York, 1997, s. 13.

480 Francis Fukuyama, **Tarihin Sonu mu?,** (Çev. Yusuf Kaplan),(Der. Mustafa Aydın, Ertan Özensel), Vadi Yayınları, Ankara, 2003, ss.22-49.

481 Suat İlahan, **Jeopolitik Duyarlılık**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2003, s. 36-38.

482 Samuel P. Huntington, "The Clash of Civilizations?", **Foreign Affairs**, Cilt: 72, Sayı: 3, 1993, s. 22-26.

483 Samuel P. Huntington, **The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order**, Simon & Schuster, New York, 1996.

Huntington, kendisini Batı medeniyeti içinde gören toplumların diğerlerine karşı dayanışma içinde olmaları gerektiğini savunmuştu. Huntington medeniyet temeline dayalı ulus-devletlerin kimlik ve çıkar odaklı mücadelelerinin yeni yüzyılda da devam edeceğini ve dünya siyasetini belirlemede başat rolü oynayacağını savunmaktadır.[484]

Görüşlerine yer verdiğimiz düşünürlerin çalışmalarına konu olan ve Milliyetçilik çağı olarak da tanımlanan 20. yüzyılda ulusal gruplar, dünyanın her yerinde harekete geçip kimliklerine sahip çıkmaya başladı. Bu olgu yeni bir kültürel farklılık politikası geliştirmeyi gerekli kıldı.[485]

Bu amaç doğrultusunda Soğuk Savaş sonrası dönemde dünyada yeni bir kutup veya kutup başı oluştur(ul)mak için medeniyetler çatışması tezi ortaya atılmıştır. Batı ile batı dışındaki medeniyetler arasında yüzyıllardır devam eden çatışma, Batı ile İslam arasındaki çatışmaya indirgenmiştir. Sovyetlerin tarih sahnesinden çekilmesiyle oluşan dev ideolojik boşluğu doldurmak için yeni bir küresel düşman belirlenmesi zorunlu hale gelmiştir.[486] Soğuk savaş döneminde kendisini komünizm üzerinden tanımlayan Batı, soğuk savaş sonrası dönemde İslam Tehdidi Efsanesi'ni[487] üreterek kendini tanımlama yoluna gitmiştir. Özellikle 11 Eylül saldırısıyla beraber İslam terörizmle özdeşleştirilmiş ve Müslümanlar potansiyel terörist olarak resmedilerek küresel bir "İslami terörizm" korkusu üretilmiştir.[488] Fundamentalizm olgusu bu süreç içerisinde işlenerek İslam, terörizm ve şiddetle özdeşleştirilerek yeni bir dünya düzeni yaratılmaya çalışılmıştır. Bu amaçla Batı, Batı-dışı dünyalarda hegemonyasını devam ettirebilmek için Chomsky'nin ifadesiyle "terörü icat etme"[489] yoluna gitmiştir. Burada Ortaçağlardan itibaren izini sürmeye çalıştığımız ötekileştirici tavrın bu süreçte değişen şartlara göre yeni formlarda varlığını sürdürdüğünü ve uluslar arası ilişkilerdeki etkisinin önemli olduğunu düşündüğümüzü belirtmek istiyoruz.

---

484 Samuel P Huntington, "Cevap: Medeniyetler Çatışması Değilse Nedir? Soğuk Savaş-Sonrası Dünyasının Paradigmaları",(Çev. Mehmet Öz), **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 24, 1993, s. 76-78.

485 Will Kymlicka, **Çokkültürlü Yurttaşlık, Azınlık Haklarının Liberal Teorisi**, (Çev. Abdullah Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995, s. 25.

486 S. Akbar Ahmed, **İslam'a Yolculuk**, Çev. F. Tuncer, Ufuk Kitap, İstanbul, 2008, s. 33-199.

487 John L.Esposito, **İslam Tehdidi Efsanesi**, Çev. Ö. Baldık, A. Köse, T. Küçükcan , Ufuk Kitapları, İstanbul, 2002.

488 İbrahim Kalın, **İslam ve Batı,** İSAM Yayınları, İstanbul, 2007, s. 143-144; Richard Falk, **Yeni Dünya Düzeni Nereye?**, Çev. N. Domaniç - N. Arhan, Metis Yayınları, İstanbul, 2005, s. 230.

489 Noam Chomsky, "Uluslararası Terörizm-Görünüş ile Gerçek", **Silinen Yüzler Karşısında Terör** (Yay. Haz. C. Güzel), Ayraç Yayınları, Ankara, 2002, s. 217.

11 Eylül sonrası dünyada, özellikle ABD içinde, tüm İslam kimliğinin düşman ya da potansiyel terörist 'öteki' olarak kurgulanması, medeniyetler arası çatışma kavramının, akademik olarak eleştirilse de, siyasi ve ideolojik olarak ne kadar etkili olabileceğinin bir göstergesidir. Zira 'Medeniyetler Çatışması' artık yalnızca akademik bir görüş olmaktan çıkmış, kamuoyu içinde de yaygın kabul görmeye başlamıştır.[490]

Özellikle 11 Eylül Saldırıları sonrasında Müslüman ve yabancı düşmanlığı artmış, medeniyetler çatışmasına adeta zemin hazırlamıştır. Yalnızca saldırıların gerçekleştiği ABD değil, tarih boyunca din, mezhep, ırk ve çıkar çatışmalarında milyonlarca insanını kurban veren Avrupa da bu süreçten etkilenmiştir.

Soğuk Savaş Döneminin bitişi, sözünü ettiğimiz yenidünya düzeni çerçevesinde, Avrupa'da da etnik milliyetçilik akımlarının ve Sovyet-Amerikan kamplaşmasının etkisiyle baskılanan tarihi siyasi sorunların da canlanmasına neden olmuştur.[491]

Dünya genelinde kurgulanan yeni düzenin, bütün insanlığın ortak menfaatine olacak bir "Yeni Dünya Düzeni" olması temenni edilirken, gelişmeler aksi istikamette olmuş, 19. yüzyıl değerlerinin (din, milliyetçilik ve etnik ayrımcılık) yükselmesiyle bölgesel çatışmalar ve uyuşmazlıklar yeni dönemin belirgin özelliği olmuştur. Değişen dünya dengelerine uyum sağlamaya çalışan küresel ve bölgesel teşkilatlar ise, bu çatışmaları önlemede ya yetersiz kalmışlar ya da bu hususta isteksiz davranmışlardır. Örneğin, 1991 yazında Yugoslavya'da aşırı milliyetçi Sırpların Müslüman Boşnaklara dönük saldırıları ile dramatik bir iç savaş başlamıştır. Dünyanın gözü önünde yapılan Boşnak katliamı sırasında da AT ülkeleri, uygulanacak politika konusunda ortak bir tutum takınamamışlar ve AT dış politikasında bir bütünlük sağlanamamıştır.[492]

---

490 Eric-Jan Zürcher, Heleen Van Der Linden, **Medeniyetler Çatışması Işığında İslâm, Türkiye ve Avrupa Birliği**, Çev. Senem Polat, Kadim Yayınları, Ankara, 2011, s.26.

491 Michael Smith, "Beyond the Stable State? Foreign Policy Challanges and Opportunities in the New Europe", **European Foreign Policy**, **The EC and Changing Perspectives in Europe**, (Ed.Walter Carlsnaes ve Steve Smith), Sage Publications Ltd., London, 1994, s. 27.

492 Alfred Pıjpers, "Between the Gulf War and a European Political Union", **The European Community at the Crossroads: Major Issues and Priorities for the EC Presidency**, (Ed. Alfred Pijpers), Martinus Nijhoff Publishers, Dordecht/Boston/London, 1992, s. 273-293, s. 279. Özellikle Almanya ve Yunanistan'ın Sırpları durduracak ve AT barış girişimlerini destekleyecek bir askeri güç kullanımına karşı çıkmaları, AT'nin savaşı durdurmaya yönelik siyasi girişimleri ile ambargo gibi ekonomik yaptırımlarının Sırplarca dikkate alınmamasına neden olmuştur. Geniş

Batı dünyası Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra büyük bir rahatlama ve özgüvene kavuşmuştur.[493] Berlin Duvarından İkiz Kulelere uzanan iki yıkım arasındaki bu özgüvenli dönem, "Batılı güçlerin kendi aralarında yakınlaşmayı esas aldıkları ve daha çok küresel sistemin işbirliği düzlemlerini geliştirmeyi amaçladıkları bir dönemdir."[494]

Bu özgüvenin etkisiyle Avrupa'nın kimlik oluşturmayla ilgili vazgeçilmez ilkesi olan "ötekileştirme" yeniden gündeme gelmiştir. Bir ötekinin yokluğunun düşünülemediği Batı'da, Soğuk Savaş sonrasında "farklı dini inanca sahip olanlar" geleneksel tehdit algısıyla yeni ötekileştirilenler gurubunu oluşturuvermiştir hemen.

Özetleyecek olursak, Soğuk Savaş boyunca tehdit imgesiyle ötekileştirdiği Sovyet tehdidinin ortadan kalkmasıyla, Avrupa'da geleneksel ötekileştirme edimiyle yeni bir öteki arayışına girilmiş, sonunda Avrupa kimliğine yönelik en ciddi tehdit olarak Müslümanlar seçilmiştir. Böylelikle farklı dini inançlara mensup olanların, komünizm alternatifi olarak ötekileştirildiğine tanık olunmuştur.[495] Bu sayede var olan kimlik güçlü kalabilmiştir denebilir.

Bu eğilime sahip olanların ortak kanaati, Batı ile İslamiyet'ten yayılan küresel etkinliklerin çarpışması basit anlamda bir kültürel çatışma değildir. Aynı zamanda iki ayrı dünya görüşünün, iki zıt felsefenin de savaşması demektir.[496] Bu yüzden Soğuk Savaş sonrası tartışmaların odak noktasını İslam ve Batı arasındaki ilişki oluşturmaktadır. Bugün İslam gerek siyasi, gerek demografik ve gerekse de felsefi ve evrensel düzen fikri açısından Batı tarafından tehdit olarak algılanmaktadır. Gerçekte Batı için esas tehlikeli olan İslami fundamentalizm değil, bizzat İslam'ın kendisidir.[497]

Evrensellik iddiasında olan dinlerin düz bir oyun sahasında rekabete zorlanması "evrensel kargaşaya yol açar" tespitinde bulunan Barber[498] günümüzde

---

bilgi için bakz. Michael Welsh, **Europe United? The European Union and the Retreatfrom Federalism**. MacMillan Press Ltd, London, 1996, s. 121-125.

493 Blair Alasdair, **The European Union Since 1945**, Pearson Education, Great Britain, 2005, s. 23.

494 Ahmet Davutoğlu, **Küresel Bunalım**, Küre Yayınları, 36. baskı, İstanbul, 2013, s. x.

495 Gülnur Aybet ve Meltem Müftüler Baç, "Council Transformations in Security and Identity After the Cold War: Turkey's Problemetic Relationship wiht Europe," **International Journal**, Cilt:55, Sayı:4, 2000, s. 570.

496 Akbar S. Ahmed, "Bağdat Kapılarında Medya Patronları", **Yüzyılın Sonu**, (Ed: N. Cardels), (Çev. B. Ç. Dişbudak), İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1999, s. 41-42.

497 John L. Esposito, **İslam Tehdidi Efsanesi**, Çev. Ö. Baldık, A. Köse, T. Küçükcan, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2002, s. 352-368.

498 Benjamin R. Barber, **McWorld'e Karşı Cihad**, Çev. E. Birey, Cep Kitap, İstanbul, 2003, s. 180.

yaşanan çatışmayı temellendirmeye çalışmaktadır. Aslına bakılacak olursa, bugün medeniyetler çatışması diye tartışılan olgunun arkasında, İslam'ın siyasi, ekonomik, kültürel, demografik vb. alanlarda alternatif bir medeniyet perspektifine sahip olması yatmaktadır.

Avrupa genelinde de karşılık bulan bu kanaati taşıyan siyaset yapıcılar, Türkiye'nin tam üyeliğine de bu türden kaygılarla karşı çıkıyor, Avrupa'nın genişleme yönünde politika izlemektense derinleşme yönünde adımlar atması, kendi kültürel temelleri üzerine içe kapanması gerektiğini savunuyor, oluşturulan Yenidünya Düzeninde yeri olmadığını düşündükleri Türkiye'nin tam üyeliğine karşı çıkıyorlardı. [499]

Benzer bir kanaati taşıyan Huntington, her ne kadar Batı merkezli yapılanmalar içerisinde yer alsa ve ortak operasyonlarda yer alsa bile, Türkiye'nin sahip olduğu farklı tarihi-kültürel gelenekleri nedeniyle Batılı olmadığını, Müslüman bir Ortadoğu ülkesi olduğunu ve bu yüzden de Avrupa Topluluğu içerisinde yer alamayacağını belirtmektedir.[500]

Her iki iddia açısından da, Türkiye'nin uluslar arası ilişkiler açısından önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Zira Soğuk Savaş boyunca Batı Bloku içinde yer almış ve büyük ölçüde Müslüman bir nüfusa sahip tek devlet olan Türkiye'nin, liberal demokrasilerin zaferini ilan eden Tarihin Sonu veya medeniyetler arası savaşı öngören Medeniyetler Çatışması tezlerinde kendisine biçilen Batı ve Doğu arasındaki iletişim köprüsü rolünün hayati önemde olduğu son gelişmelerle açıkça görülmektedir. Zira Türkiye Birlik içerisine dahil edilmesinden endişe duyulan fakat Batı ile Ortadoğu ve diğer kültürler arasında bir tür tampon bölge misyonu yüklenen; demokrasisi ve gelişen ekonomisi ile diğer İslam ülkeleri için bir tür rol-model ülke olarak kabul edilmekle birlikte jeopolitik açıdan da genel olarak Batı açısından denklemin dışında tutulamayacak bir ülke olarak değerlendirilmektedir.

Takip eden başlıkta Türkiye'nin bu hayati öneme haiz rolünün tarihi serüvenini ne ölçüde ve nasıl gerçekleştirdiği konusuna, ardından da dinin bu süreçlerde ilişkilere ne düzeyde etki ettiğine dair analizlere yer vermeye çalışacağız.

---

[499] Karen E. Smith, **European Union Foreign Policy in a Changing World**, Polity Press, Cambridge, 2004, s. 28-30.

[500] Samuel P. Huntington, "The Clash of Civilizations?", **Foreign Affairs**, Cilt: 72, Sayı: 3, 1993, s.42.

3.2. SOĞUK SAVAŞ SONRASI TÜRK DIŞ POLITIKASI VE AB ILE İLIŞKILER

Soğuk Savaş sonrası uluslararası ilişkilerde kriz noktaları olarak ortaya çıkan Ortadoğu, Balkanlar, Orta Asya ve Kafkasya bölgeleri Türkiye'nin yakın kara havzasındaki bölgelerdi. Son Gürcistan, Ukrayna ve Suriye krizlerinde görüldüğü üzere, çatışma riski çok yüksek bir bölgenin ortasında yer alan Türkiye'nin çevresinde oluşan bu yenidünya düzeninden etkilenmemesi ve bu düzene müdahil olmaması düşünülemeyecek bir durumdu.

Küreselleşmeyle birlikte karşımıza çıkan en önemli olgulardan birisi de ulus devletlerin pek çok alanda egemenliklerini uluslararası ve uluslarüstü kuruluşlara devretmeleridir.[501] Bu yapılanmalar içerisinde yer alma gayreti, Türkiye için de söz konusu olmuş, bu sebeple birçok uluslar arası organizasyona dahil olma girişiminde bulunulmuştur. Bu amaç doğrultusunda "dünyanın bütününü etkileyecek küresel bir aktör olma güç ve kapasitesine sahip olmayan Türkiye, küresel önemli güçlerin çatışma alanı olan bir coğrafyada bulunması gibi sebeplerin de etkisiyle uluslararası sistemde müttefik arayışında olmuştur."[502]

Yukarıda saydığımız gibi Soğuk Savaş Sonrası Dönemde dünya dengelerinin ne yönde değiştiği ve uluslararası sistemdeki ana aktörlerin hangi temel politikalar çerçevesinde hareket ettikleri genel olarak ortaya konulmadan Türkiye-AB ilişkilerinin son dönem tahlili yeterince iyi yapılamayacaktır. Bu yüzden takip eden satırlarda sözünü ettiğimiz genel uluslararası atmosferi, Türkiye ve AB ilişkilerine etkisi açısından ele almaya gayret edeceğiz.

Soğuk Savaş sonrası Balkanlar, Kafkaslar ve Orta Doğu'da çatışma bölgeleri ile çevrili bir coğrafyada kendini bulan Türkiye, tarihsel algılamalarının, kimlik tanımlamalarının ve değişen tehdit algılamalarının sonucu, "yeni bir stratejik çevre ve psikoloji ile karşı karşıya kalmıştır. Asya ve Avrupa kıtalarının birleştiği bölgede bulunan Türkiye, aynı zamanda tüm bu tehditlerin de ortasında yer almaktadır. Türkiye, istikrarsızlık ve bunalımın yaşandığı coğrafyada yer almakla beraber,

---

[501] David Held, "Ulus-Devletin Çöküşü", **Yeni Zamanlar**,(Ed. S. Hall - M.Jacques), (Çev. A. Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995, s. 195.

[502] Caner Taslaman, **Küreselleşme Sürecinde Türkiye'de İslam**, İstanbul Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 175-176.

ekonomik merkezlerin ve zengin enerji kaynaklarının kesişim noktasında olmasından dolayı, jeostratejik anlamda önemli bir konuma sahiptir."[503]

Türkiye, II. Dünya Savaşı'ndan sonra, genelde kalkınma amacına ulaşmak, özelde de Sovyetler Birliği'nden algıladığı tehdit karşısında güvenceye kavuşmak için, Soğuk Savaş'ın yarattığı kutuplaşmadan da yararlanarak, Batı'ya yaklaşmış, Batı Avrupa'nın ABD müdahalesiyle yeniden yapılandırılmaya başladığı bir ortamda kendisi için en sağlam zeminin, kurulan "kıta sistem"ine girmek olduğu kanısına varmış, 1945'ten itibaren başlayan Batı Avrupa bütünleşmesi çalışmalarına da II. Dünya Savaşı sırasında bir kez daha açıkça anlaşılan söz konusu stratejik konumu vesilesiyle dahil olmuştur.

Türkiye, değindiğimiz geleneksel güvenlik politikası gereğince, bir taraftan kıta sistemine katkıda bulunurken diğer taraftan da Balkanlar ve Ortadoğu'da güvenliği kendi lehine tesis etmek adına 1954 yılında Balkan Paktı'nı, 1955 de ise Bağdat Paktı'nı kurmuştur. Bununla birlikte gerek dünya siyaset ve güvenlik dengeleri açısından gerekse de ekonomik bağımlılıktan dolayı Türkiye, ABD'nin önderliğinde ve birçok AB devletinin üyeliğindeki NATO yapılanması içerisinde olmaya, AB kurumlarıyla ilişkilerini sağlam tutmaya da gayret etmiştir.[504]

Küreselleşmenin beraberinde getirdiği yeni dinamiklerin de etkisiyle dünya artık ideolojilerin egemen olduğu bloklaşmadan, ekonomik çıkar çatışmalarının şekillendirdiği ve de aktörlerin sayısının çeşitlendiği çok kutuplu bir yapıya doğru evrilmiştir.[505]

Küreselleşmeyle birlikte dünyanın iki kutupluluktan çok kutuplu bir ekonomik-siyasi yapıya evrilmesi neticesinde küresel ekonominin ağırlık merkezi Atlantik'ten Pasifik'e kaymış, bu durum söz konusu değişim alanlarının kavşak noktasında yer alan ve değişen şartlara rağmen stratejik önemi her daim devam eden

---

503 Cemile Arıkoğlu-Ündücü, **Uluslararası Sistemin Aldığı Yeni Biçimin Türk Dış Politikasına Etkileri / Kıbrıs Örneği**, (Yyaınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, 2010, s. 74.

504 Beril Dedeoğlu, "Değişen Uluslararası Sistemde Türkiye-ABD İlişkilerinin Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerine Etkileri", **Türk Dış Politikasının Analizi**, 3. Baskı, (Der. Faruk Sönmezoğlu), İstanbul, Der Yayınevi, 2004, s. 421-422.

505 Deniz Ülke Arıbogan, **Kabileden Küreselleşmeye Uluslararası İlişkiler Düşüncesi**, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1998, s. 200-202.

Türkiye'nin Batı ile olan ilişkilerinde yeni konum alışları da beraberinde getirmiştir.[506]

Soğuk Savaşın bitişi iki kutuplu uluslararası sistemin de bitişine sebep olmuş, askeri ve kısmen siyasi anlamda ABD liderliğinde tek kutuplu bir sisteme dönüşmüştür. Dünya siyasetinin büyük oyuncusu olan Amerika ile Türkiye'nin ilişkileri daha başlangıçta "askeri ve siyasi boyutun" ağır bastığı bir ilişki biçimi olarak gelişmeye başlamıştır. Bu ilişkide Türkiye'ye düşen en önemli görev ise Doğu Bloku tehditlerine karşı Batı Avrupa'nın güvenliğinin sağlanması çerçevesinde adeta bir ileri karakol görevi görmekti. ABD, Türkiye'yi Avrupa Güvenlik Sistemi içinde çok önemli bir unsur olarak algılıyordu. Dolayısıyla, iki kutuplu dünya sisteminin çöktüğü ve Soğuk Savaş döneminin sona erdiği 1990'ların başına kadar, Türkiye'nin AT ile ilişkilerine ABD'nin herhangi bir etkide bulunmasına dahi gerek bulunmayacak kadar iyi bir atmosfer hakimdi. Türkiye ile ABD arasındaki ciddi ölçekteki ilk kriz, Kıbrıs Meselesi yüzünden yaşanmış, özellikle 1974 Kıbrıs Barış Harekatı sonrası 1975-1978 yılları arasında ABD'nin Türkiye'ye uyguladığı askeri ambargo Türkiye'nin ABD'ye olan güveninde ciddi yaralar açmıştır.[507]

1990-1991 Körfez Savaşı'nda Türkiye'nin geleneksel politikası olan "Ortadoğu'daki uyuşmazlıklara taraf olmama" ilkesinden vazgeçerek ABD'ye verdiği destek Türk-Amerikan ilişkilerinin yeniden yakınlaşmasına yol açmıştır. ABD, bu tecrübenin de etkisiyle, Dünyanın enerji kaynaklarının yoğunlaştığı Ortadoğu, Orta Asya ve Kafkasya gibi istikrarsız bölgelerini kontrol etme politikası çerçevesinde, nüfusunun hemen hemen tamamı Müslüman bir Türkiye'nin kendisiyle birlikte bu bölgelere müdahale etmesinin sağlayacağı avantajları fark etti.

1990'ların başlarında Kafkasya, Orta Doğu ve Orta Asya'da gerek Türkiye'nin kendisine biçtiği, gerekse ABD başta olmak üzere Avrupa'nın Türkiye'ye biçtiği rol, nüfusunun hemen hemen tamamı Müslüman olmasına rağmen "modern, Batılı, seküler demokrasiye ve piyasa ekonomisine sahip bir ülke" olarak bölgesindeki devletlere "model" olmaktı ki, bu proje, yeni Türki Cumhuriyetlerin İran'a benzer şekilde köktendinciliğe yönelmelerinin engellenmesi bakımından Batı

---

[506] Ziya Öniş ve Mustafa Kutlay, "Ekonomik Bütünleşme/Siyasal Parçalanmışlık Paradoksu: Avro Krizi ve Avrupa Birliği'nin Geleceği", **Uluslararası İlişkiler**, Cilt: 9, Sayı: 33 (Bahar 2012), s. 17.

[507] Faruk Sönmezoğlu, **Kıbrıs Sorunu Işığında, Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye Politikası (1964-1980**), DER Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 12-17.

güvenliği için de önemliydi.[508] Bununla birlikte Soğuk Savaş sonrası Batıya yönelik Doğu tehlikesi ortadan kalkınca Batılılar açısından Türkiye'nin temsil ettiği güvenlik temelli önem de tartışmaya açılmıştır.[509]

Soğuk Savaşın bitmesi ve Doğu Bloğu tehdidinin ortadan kalkması ile Türkiye'nin stratejik öneminin tartışılmaya başlanması, Türkiye'nin hem ABD hem de AB ile ilişkilerini derinden etkilemiştir. Türkiye'nin yakın kara havzasını oluşturan bölgelerin Soğuk Savaş sonrası dönemde kazandığı yeni stratejik anlamlar AB-Türkiye ilişkilerini de etkileyebilecek boyutlar taşımaktadır. Balkanlar, Ortadoğu ve Kafkaslardan oluşan bu bölgelerin hem Türkiye hem de AB açısından temsil ettiği stratejik önemde büyük değişimler meydana gelmiştir. Soğuk Savaş sonrası yeni dönemde, hem AB hem de Türkiye dünya üzerindeki siyasi konumunu yeniden gözden geçirmek zorunda kalmıştır. Türkiye, bir tarafta kendi gücünü diğer tarafta bölgesel gerçekleri dikkate alarak, hem bölgesel hem de küresel düzeyde meydana gelen gelişmeleri hassasiyetle takip eden, komşu devletleri dışlamayan, dengeli ve karşılıklı işbirliğine dayalı bir politika geliştirmeye çalışmıştır.

Soğuk savaşın sona ermesi Türkiye'nin stratejik ehemmiyetinin azalacağı, dolayısıyla da Batı'nın ekonomik ve askeri yardımının kesileceği hissini uyandırsa da, 90'lı yıllarda beklenen durum gerçekleşmemiştir. Zira bu dönemin ilk yıllarında Türkiye yakın coğrafyasında meydana gelen birçok olayın ortasında kalmıştır. Körfez Savaşı, Bosna Savaşı, Çeçenistan Savaşı ve Karabağ Savaşı bir yandan cereyan ederken kendi bünyesindeki ayrılıkçı hareketlerin artışı, bu hareketlere destek veren Suriye, Irak ve İran ile ilişkilerin gittikçe gerilmesine yol açmıştır. Buna ek olarak Yunanistan'ın ikili ve çok taraflı güvenlik anlaşmaları yaparak Türkiye'yi çevreleme politikasına girişmesi de dönemin yöneticilerinde endişe uyandırmıştır.[510]

Statik ön görülebilir Soğuk Savaş ortamından, dinamik yeni tehditler ve bazı fırsatlar içeren Yenidünya Düzeni'ne geçilmesi, Türkiye'nin dış politikasında değişimlerin olmasını kaçınılmaz kılmıştır. Soğuk Savaş sonrası Türkiye'nin

---

508 Meltem Müftüler Baç, **Türkiye ve Avrupa: Soğuk Savaş Sonrası İlişkiler**, (Çev. Simten Coşar), Alfa Basım Yayım Dagıtım Ltd. Sti., İstanbul, 2001, s. 112, 115.

509 Sanem Baykal ve Tuğrul Arat, "AB'yle İlişkiler", **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Olaylar,** (Ed. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 326.

510 Nasuh Uslu, **Turkish Foreign Policy in the Post-Cold War Period**, Nova Science Publishers , Hauppauge, New York, 2004, s. 4.

çevresinde ortaya çıkan istikrarsızlıklar ve güvenlik sorunları kapsamında Türk dış politikasında bir değişim ve dönüşüm yaşanmıştır.[511]

Soğuk Savaşın son dönemi olan 1990 yılına Türkiye, 1987 yılında tam üyelik başvurusunda bulunduğu Avrupa Topluluğundan ret cevabı alarak girdi. Bozulan Türk-Amerikan ilişkileri ve AB'nin Türkiye'ye karşı soğuk yaklaşımı Türkiye'de Batı dünyasının dışındaki Avrasya ile ilişkileri geliştirme, Türk Dünyası Entegrasyonuna yönelme, İslam ülkelerine liderlik etme, Rusya ve İran ile yakın işbirliğine gitme şeklinde Soğuk Savaş döneminin bitiminden itibaren seslendirilen alternatif arayışlarını yeniden gündeme taşımıştı. Zira Türklerin 1856 yılında Paris Anlaşması ile Avrupa Devletler Sistemine dahil edilmelerinden günümüze, Batıya yürüyüşü ucu açık ve güven vermeyen bir sürece dönüşmüştür.[512] Dış ticaret hacminin yarısından fazlasını oluşturmasına rağmen Avrupa Topluluğu'na üye olamaması, Türkiye'yi alternatif bölge arayışlarına yönlendirmiştir. Bu bölgelerle ticaretin, siyasi kararlardan sonra artması, aynı şekilde Avrupa ile ticaretin görece azalması buna örnek olarak gösterilebilir.[513]

Bunun sonucunda Avrupa ile düşüşe geçen ekonomik ve siyasi ilişkilerin yeri eski Doğu Bloğu coğrafyası ile doldurulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda Avrupa Topluluğu'na alternatif bir kurum olarak 1990 yılında Karadeniz Ekonomik İşbirliği fikri ortaya atılmış, 1992 yılında ise örgüt resmen kurulmuştur. Eski Doğu Bloğu coğrafyasının Avrupa ve Kafkasya ayağı ile ilişkiler bu şekilde kurulmaya çalışılırken, Orta Asya'da bağımsızlığını kazanan Türk Cumhuriyetleri ile de yakın temasa geçilmiştir. Türk yöneticileri tarafından "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne" söylemleri dile getirilirken, dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal Türk Dünyası Ortak Pazarı ve Türk Dünyası Ticaret ve Kalkınma Bankası'nın kurulmasını istediğini bildirmiştir.[514]

---

511 Sabri Sayarı, "Turkish Foreign Policy in the Post-Cold War Era: The Challenges of Multi-Regionalism", **Journal of International Affairs**, Cilt: 54, Sayı:1 (2000), ss: 169- 182. Bu konuda ayrıca Bkz. Muhittin Ataman, "Soğuk Savaştan Günümüze Türk Dış Politikasında Yeni Eğilimler ve Hedefler", **Dönüşüm Sürecindeki Türkiye** (Ed. D. Dursun, B. Duran ve H. Al), Alfa Yayınları, İstanbul, 2007.

512 Nasuh Uslu, **Türk Dış Politikası Yol Ayrımında**, Anka Yayınları, İstanbul, 2006, s. 22.

513 Mehmet Şahin, **Türk Dış Politikasının Ekonomi Politiği: 1990-2010,** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı , Ankara – 2011, s. 51-52.

514 Gareth Winrow, "Turkey and the Newly Independent States of Central Asia and the Transcauscasus", **Turkey in World Politics: An Emerging Multiregional Power**, (Ed. Barry Rubin, Kemal Kirişçi), Lynne Rienner Publishers, London, 2001, s. 179.

Dünyadaki gelişmelere paralel olarak, Türkiye'nin uluslararası kuruluşlara ve bölgesel birlikteliklere ilgisi de Soğuk Savaş sonrası dönemde artış göstermeye başlamıştır. Karadeniz Ekonomik İşbirliği'nin kuruluşuna öncülük edilmesi, önceden kurulmuş olan Ekonomik İşbirliği Örgütü'ne diğer Türkî Cumhuriyetleri'nin davet edilmesi bu dönemde gerçekleşmiştir. Bu girişimler Avrupa ile ilişkilerin aksadığı ve eski Sovyet coğrafyasına ilginin arttığı döneme rastlamaktadır.

Türkiye'nin Batı dünyasından ve sisteminden kopması ve çok kutuplu bir sistemi arzulayan Çin ve Rusya gibi yükselmekte olan güçlerle işbirliğine girmesi, ABD ve Avrupa için göze alınabilecek bir risk değildi. Bu nedenle Türkiye'yi mümkün olduğunca Batı sisteminin kurumlarına demirlemek istiyorlardı.[515]

Tüm bu gelişmeler yaşanırken dünya kamuoyu ABD'den gelen haberlerle sarsılmıştır. Takvimler dünyanın 1 Ocak 2000 tarihinde 21. yüzyıla girdiğini gösterse de, uluslararası politika açısından bu tarihin 11 Eylül 2001 olduğu iddia edilebilir. Küresel siyasal gücün simgesi Beyaz Saray'ı, küresel askeri gücün simgesi Pentagon'u ve küresel ekonominin simgesi Dünya Ticaret Örgütü'nü (DTÖ) hedef alan ABD'ye yönelik 11 Eylül 2001 terörist saldırısı dünya politik arenasında büyük bir değişimin ve dönüşümün başlangıcı olmuştur.

ABD, saldırılardan sonra daha bir ay bile geçmeden 7 Ekim 2001'de saldırıdan sorumlu tuttuğu El Kaide'yi yok etmek ve bu örgüte destek sağlayan Taliban rejimini devirmek üzere Afganistan'a bir operasyon düzenlemiştir. 11 Eylül intihar saldırılarından sonra ABD'nin yeni düşmanı köktendinci hareketler ve bunlara destek veren ülkeler olarak belirlenmiş, bu çerçevede zaman içinde NATO da dâhil olmak üzere strateji ve güvenlik tanımlamaları yeniden yapılmıştır. Bütün bu gelişmelerin neticesinde önce 2001 yılında Afganistan'a daha sonra 2003 yılında da Irak'a askeri müdahale gerçekleşmiştir. Söz konusu dönemde özellikle 2000'li yıllardan itibaren Batılı devletlerinin çeşitli gruplarla ilişkileri değişmiş, bu durum klasik egemenlik kavramını da değiştirmiş, böylece sistemin temel aktörleri arasındaki ilişkilerin de türü farklılaşmıştır.[516]

---

[515] ABD'nin bir dönem Ankara Büyükelçiliğini yapan Mark Grossman'ın aynı şekilde ifade etmese de benzer bir yorumu için bakz. Yasemin Çongar, "Mark Grossman Anlatıyor - Fırtınalı Günler (4)", Milliyet, 11 Ağustos 2005.

[516] Beril Dedeoğlu, "2000 – 2007 dönemi Türk Dış Politikası: Uluslararası Durum", **Türk Dış Politikası: 1919 – 2008 (**Ed. Haydar Çakmak), Barış Platin, Ankara, 2008, s. 895.

Bütün bunların neticesinde, 11 Eylül saldırılarıyla birlikte uluslararası ilişkilerde temel araştırma sahası devletler arası ilişkilerden terörle mücadeleye kayma eğilimi göstermeye başlamıştır. Buna ilaveten küreselleşmeyle birlikte Westphalian sistemin aşındığı, bilhassa Avrupa ve ABD'de (Küresel Kuzey olarak da nitelendirilebilecek bölgede) politika belirlenmesinde devlet dışı aktörlerin de önemli söz sahibi olduğu tezi geniş destek görmektedir. Sonuç ne olursa olsun; uluslararası sistemin 21. yüzyıldan itibaren daha karmaşık bir yapıya büründüğü temel varsayım olarak kabul edilmektedir. Devlet dışı aktörlerin artması, bu dönemde devletlerin daha fazla işbirliğine gitmesinde motivasyon görevi görmüştür. Yine de devletlerarası çatışmalar özellikle Türkiye'nin yakın coğrafyasında devam etmiştir.

11 Eylül 2001 tarihli terörist saldırılar sonrasında ise Türkiye'nin stratejik önemi ile ilgili değerlendirmeler yeniden yapılmak zorunda kalmıştır. ABD Afganistan'a müdahale ile birlikte, Çin sınırından Kafkasya'ya kadar uzanan geniş bir enerji hattına, BM aracılığıyla yerleşmiş; böylece, Orta Doğu'ya alternatif olarak görülen Orta Asya ve Kafkasya enerji hattında Rusya ve Çin'i etkisiz hale getirmiş; istikrarsızlık ve tehdit kaynağı bir bölgeyi kontrol altına almıştır.

ABD terörle mücadelesinde Türkiye'ye özel bir önem veriyordu. Zira ABD'nin teröre destek veren "şer ekseni" diye nitelendirdiği ülkeler de büyük ölçüde Türkiye'nin bulunduğu bölgede idi. Bu yüzden ABD'nin Türkiye'ye yönelik yaklaşımında özellikle 11 Eylül sonrasında önemli değişimler gözlenmiştir.

Soğuk Savaşın bitmesiyle birlikte, Türkiye her ne kadar ortaya çıkan yenidünyada, Balkanlar'da, Kafkaslarda Orta Asya'da, Ortadoğu'da kendi başına açılımlara girmeye çalışmış olsa bile bu geleneksel stratejik alışkanlık hiçbir zaman ABD ile yolların ayrılmasını beraberinde getirmemiştir.[517] Bu bağlamda ABD ve İngiltere'nin Irak'a yönelik hava harekatlarında İncirlik üssünün kullanılmasına izin verilmiş; Somali, Bosna Hersek ve Kosova krizlerinde ABD'nin yanında yer alınmıştır. Son olarak 2001 yılında 11 Eylül saldırıları sonrasında terörle mücadele kapsamında gerçekleştirilen Afganistan harekatına da destek verilmiş ve bölgeye yerleştirilen Uluslararası Güvenlik Yardım Kuvveti'nin (ISAF) komutanlığı

[517] Çağrı Erhan, "Türkiye, Ortadoğu'da ABD ne istediyse yapmıştır", **Mülakatlarla Türk Dış Politikası**, Cilt: 1, (Ed. Habibe Özdal, Osman Bahadır Dinçer, Mehmet Yegin), Ankara, USAK, 2009, s. 51

üstlenilmiştir.[518] Irak, Kıbrıs, Suriye, İran ve İsrail'le ilişkilerin de dâhil olduğu bir dizi dış politika aracı üzerinden de Türk-Amerikan münasebetlerinin genel seyrinden sapmadığı gözlenmiştir.[519]

Dünya siyaset sahnesinde tüm bunlar yaşanırken Türkiye-AB cenahında neler olup bittiğine bakalım şimdi de.

3.3. SON DÖNEM TÜRKIYE-AB İLIŞKILERI

I. Dünya Savaşı'na kadar "Türk tehlikesine karşı", II. Dünya Savaşı sürecinde "Alman tehlikesine karşı", Soğuk Savaş Döneminde ise "Rus tehlikesine karşı" Avrupa Birliği çerçevesinde birlik arayışında olan Batı Avrupa ülkeleri, Soğuk Savaş Sonrası Dönemde, artık Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinin de dahil olduğu bir "Avrupa bütünlüğü" içerisinde, ekonomik alandaki entegrasyonunu uluslar üstü bir yapıda tamamlamıştır. Siyasi ve savunma alanlarındaki entegrasyon konusunda ise hükümetler arası nitelikte ortak politikaların (Ortak Dış ve Güvenlik Politikası ile Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası) uygulanmaya çalışıldığı Avrupa Birliği platformu çerçevesinde uluslararası sistemdeki etkinliğin arttırılma gayreti içerisinde olduğu görülmektedir.

Ekonomik anlamda blok-süper güç olan AB'nin, siyasi ve askeri alanda da ABD'den bağımsız bir blok-süper güç olabilmesi için bir taraftan siyasi alanda karar alma mekanizmasına ilişkin yeni iç düzenlemeler yapması, diğer taraftan mevcut bazı üyelerinin güvenlik endişelerini Avrupa Güvenlik Sistemi içinde giderecek şekilde bünyesine "yeni unsurlar" katması gerekmektedir. Gerek AB'ndeki bazı çevrelerin, gerekse Türkiye'nin iddiası ise, "Türkiye'nin AB'ne tam üye olarak entegrasyonu'nun bu yeni unsurlardan en önemlisi olacağıdır.

İkinci Bölümde Soğuk Savaş yıllarının bitimine kadarki inişli çıkışlı seyrine yer verdiğimiz Türkiye-AB ilişkilerinde önemli bir dönüm noktası olan Gümrük Birliği, Türkiye açısından uzanımları oldukça tartışılan bir mutabakat olarak

---

[518] Füsun Türkmen, "Turkish – American Relations: A Challenging Transition", **Turkish Studies**, Cilt: 10, Sayı: 1, March 2009, s. 113.

[519] Steven A. Cook, Hasib J., Sabbagh, Elziabeth, Sherwood – Randal, **Building A New Era in US-Turkey Relations**, (Erişim), http://www.cfr.org/turkey/building-new-era-us-turkey-relations/p11002, 01. 04. 2011.

görülmektedir. Zira Türkiye AT üyesi olmadan Gümrük Birliği'ni gerçekleştirecek ilk ülke olacaktı. Bunun anlamı şuydu: diğer üye ülkeler GB'ni AT üyesi olduktan sonra ve AT bütçesinden zararlarını telafi ederek ve diğer ortak politikaların sağladığı ekonomik avantajlardan yararlanarak gerçekleştirmelerine rağmen, Türkiye bu avantajlardan faydalanmadan, sadece gümrük vergisi kayıpları AT tarafından telafi edilerek, kendi imkanlarıyla GB'ni gerçekleştirmek zorunda kalacaktı. Aslında bu durum tam anlamıyla Türkiye'ye karşı çifte standart idi. Baykal ve Arat'a göre, Gümrük Birliği'ne yönelişin asıl nedeni, AB ile ilişkilerde yaşanan tıkanıklığı aşmak ve tam üyelik yönünde önemli bir aşamayı gerçekleştirmek, böylece de Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin sahneye çıkmasıyla arkalara itilen Türkiye'nin AB nezdindeki eski avantajlı konumunu yeniden elde etmekti.[520] Fakat işler beklenildiği gibi gitmemiştir.

AT üyesi ülkeler, 9-10 Aralık 1991 Maastricht Zirvesi'nde siyasi birlik alanındaki hedeflerini daha da öne alıp Avrupa Birliği Anlaşması ile AT'yi AB'ye dönüştürerek Avrupa'nın siyasi mimarisini değiştirirlerken; kendisini Avrupa ailesinin bir parçası olarak gören Türkiye ise özellikle Batı dünyasında yapılan "Sovyet tehdidi ortadan kalktığı için artık Türkiye'nin Batı dünyası bakımından stratejik öneminin kalmadığı" yönündeki tartışmaları izledikçe kendisini boşlukta hissediyordu. Yine de yüzyıllardır yönünü Batı'ya çevirmiş olan Türkiye'nin AB serüveninden vazgeçmesi düşünülemezdi. Ancak, bu sefer sorun Batı'dan kaynaklanıyordu, zira Türkiye'ye karşı yüz çevirmeye başlayan taraf bizzat AB idi.[521]

Türkiye'nin AET üyeleriyle olan ticari ilişkilerinin, Türk ekonomisindeki ağırlığı, Ankara'nın üyelik için bu örgüte yönelmesinde etkili olmuştu.[522] Bununla birlikte, sadece malların serbest dolaşımını içeren, sermaye ve emek dolaşımını içermeyen Gümrük Birliği'ne dezavantajlı bir konumda giren Türkiye, karara alma

---

[520] Sanem Baykal ve Tuğrul Arat, "1990-2001 AB'yle İlişkiler", **Türk Dış Politikası**, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II: 1980-2001, (Ed. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 332-333.

[521] Soğuk Savaşın bitimiyle Avrupa bütünleşme sürecinden dışlanmasının Türkiye'nin izleyeceği strateji üzerindeki etkileri hakkında kapsamlı bir analiz için bakz. Duygu Bazoğlu Sezer, "Turkey's Grand Strategy Facing a Dilemma", **The International Spectator**, Cilt: 27, Sayı: 1 (1992), s. 21-25.

[522] Çağrı Erhan ve Tuğrul Arat, "**AT'yle İlişkiler**", **Türk Dış Politikası**, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II: 1980-2001, (Ed. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, ss: 83-101, s. 83-84.

mekanizmalarında etkin rol alamadığı gibi, Birliğin destekleme fonlarından da istifade edememiştir. Bu dezavantaja dikkat çeken Ümit Özdağ'a göre de Soğuk Savaş sonrasında AB Türkiye'ye karşı stratejisini değiştirerek Doğu Avrupa ülkelerine öncelik vermiş, ancak Türkiye bu strateji değişikliğini kavrayamayarak AB ile pazarlık sürecinde elindeki en güçlü unsur olan pazarını, Gümrük Birliği ile AB'ye açarak bu kozunu da kaybetmiştir.[523] Ankara Ticaret Odasının yaptırdığı bir araştırmaya göre de Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne girmek suretiyle 77 milyar dolarlık bir zarara uğradığı tespit edilmiştir.[524]

Türkiye'de Avrasya bağlantısına önem veren gruplar, partiler ve liderler açısından Türkiye'nin AB'ye üyeliği zaten çok istenebilecek bir şey değildi. Zira Türkiye'nin AB üyeliği, öncelikle Türkiye'nin bu büyük dış politika stratejisinin gerçekleşmesine engel olurdu. Bunun üç nedeni vardı: Birincisi, AB kriterleri ve ilkeleri, Türkiye'nin "devlet anlayışında" ve "dış ve iç politika mekanizmaları"nda köklü değişikliklerin yapılmasını, silahlı kuvvetler ağırlıklı yapının sivilleşmesini talep ediyordu ki bu, Türkiye'nin Avrasya'ya dönük stratejisinin uygulanmasına engel olurdu. İkincisi, AB'nin radikal değişim gerektiren talepleri, Türkiye'nin zayıflamasına hatta bazılarına göre parçalanmasına kadar gidebilir ve Türkiye'yi iç ve dış politikada istikrarsız hale getirirdi. Üçüncüsü, Türkiye'nin stratejik çıkar ve hedefleri ile AB'nin stratejik hedef ve çıkarları zaten uyuşmuyor, hatta çatışıyordu. Örneğin, Kıbrıs sorunu, PKK sorunu, Ermeni sorunu, azınlıklar ve özgürlükler sorununda iki tarafın politikaları çatışma içindeydi.[525]

Değindiğimiz türden nedenlerle farklılaşan algılamalar, Türkiye'nin AB'ye üye olma yönünde adımlar atmasını ve yakınlaşmasını engellediği gibi, tarafları da birbirinden uzaklaştırdı. Bu sürecin en kötü dönemi 1996-1997 döneminde yaşandı: Türkiye, 1996'da tamamlanan Gümrük Birliğinin yarattığı olumlu havaya rağmen Kopenhag Kriterlerine uygun reformları gerçekleştir(e)mezken, "28 Şubat süreci" olarak bilinen "post modern darbe" ortamı, ülkeyi AB standartlarından daha da

---

523 Ümit Özdağ, **Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri: Jeopolitik İnceleme**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2002, s. 20-21.

524 Ankara Ticaret Odası, **Gümrük Birliği'nin Türk Ekonomisi ve Bütçesine Etkilerinin Analizi**, (Koordinatör: Mehmet Arslan ve başk.), Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara, 2002, s. 3.

525 Ramazan Gözen, "Türkiye-AB Yakınlaşması: 1999 AB Helsinki Zirvesi'nden 2003 Irak Savaşına Stratejik Algılamalarda Dönüşüm Süreci", **Uluslararası İlişkiler Dergisi,** Cilt: 3, Sayı:109, Yaz: 2006.

uzaklaştırıyordu. Bu ortamda yapılan 12-13 Aralık 1997 tarihli AB Lüksemburg Zirvesi'nde, Türkiye AB'ye tam üye olmayı bekleyen aday ülkeler listesinde kendisine yer bulamadı. Lüksemburg Zirvesi'nde belirtilen Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin Türkiye'den daha sonra tam üyelik için başvurmuş olmasına rağmen listeye girmiş olması, Türkiye-AB ilişkilerindeki güvensizliği daha da arttırıyordu.[526]

AB yetkilileri, gelecekteki genişleme perspektifinin ve buna göre üye almayı planladıkları ülkelerin kimler olacağının belirlendiği 12-13 Aralık 1997 tarihlerinde yapılan Lüksemburg Zirvesi'nde[527] *Gümrük Birliğini gerçekleştirmiş olmasına rağmen Türkiye*'yi gelecekte 25 üyeye ulaşacak Birliğin *genişleme sürecinin dışında bırakmıştır.* Lüksemburg Zirvesi'nin ortaya koyduğu en önemli noktalardan birisi ise, Türkiye'nin AB'ye üye olmak için ehil olduğunun ortaya konmasına rağmen, AB'nin, Türkiye söz konusu olduğunda sorunların çözülmesini, bütünleşme için bir ön şart olarak getirmesidir. Karluk'a göre AB üyelik kriterleri, Türkiye için "aday ülke olma" kriterleri haline dönüştürülmüştür.[528]

AB'nin Aralık 1999 Helsinki Zirvesine kadar geçen 2 yıllık dönemde, Türkiye-ABD-İsrail üçgenindeki ilişkilerin gelişmesi, bu üçlü arasında bir "stratejik ortaklık"tan bahsedilmeye başlanması, enerji ve askeri alanlarda Türkiye'nin Rusya ve Çin ile yeni işbirliği imkanlarını aramaya başlaması; nihayet, AB'nin Lüksemburg Zirvesi'nde Türkiye'yi genişleme sürecinin dışında bırakmasına tepki olarak Türk Genelkurmay Başkanlığı'nın bir liste hazırlayarak Türkiye'ye karşı tavır alan ülkeleri askeri ihalelere sokmama kararı alması gibi gelişmeler yaşanmıştır.[529]

AB kurmaylarının 1997 tarihli Lüksemburg Zirvesi'nde Türkiye'nin, AB tam üyelik girişimlerini boşa çıkarmaları, Türkiye'nin bir taraftan AB ile siyasi diyalogu kesme kararı almasına, diğer taraftan alternatif politikalar aramasına neden olmuştur. Bu noktada, ABD Türkiye'nin Batı sistemi ile bir krize girmesi ve kendi başına hareket etme ihtimalinin ortaya çıkmasından rahatsız olmuş ve Türkiye ile AB arasındaki ilişkilerin yeniden rayına oturması için çok çaba sarf etmiştir. 1999

---

526 Bu sürecin kısa bir analizi için bkz. Şaban Çalış, **Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri**: Kimlik Arayışı, Politik Aktörler ve Değişim, Nobel Yayınları, Ankara, 2006, s. 360-376.

527 Zirve Sonuç Bildirisi için bakz. http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/032a0008.htm, (Erişim Tarihi: 29 Kasım 2013).

528 Rıdvan Karluk, **AB ve Türkiye**, BetaYayınları, İstanbul, 2005, s. 133.

529 Dönemin Türk dış politikasındaki bu farklı yönelişler hakkında geniş bilgi için bakz. Meltem Müftüler Baç, **Türkiye ve Avrupa: Soğuk Savaş Sonrası İlişkiler**, Çev. Simten Coşar. Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti., İstanbul, 2001, s. 115-119.

Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin aday üye ilan edilerek, tam üyelik yolunda ilişkilerin normalleşmesinde ABD'nin çabalarının ve hatta AB üyesi ülkelerin başkentlerine baskısının payı kamuoyunda bilinenin aksine çok büyüktür.[530]

İlhan Uzgel'e göre, Türkiye'de Batı karşıtı radikal İslamcı eğilimlerin güçlenmesinden endişe eden ABD, Türkiye'nin AB üyeliğini destekliyordu. Kendisinin çok yakın müttefiki olan Türkiye'nin AB üyesi olması ABD'nin çıkarınaydı. Çünkü Türkiye'nin Batılı kuruluşlardan uzaklaşması halinde Batı'nın Kafkasya ve Orta Asya ile bağlantısı kesilecek, ABD'nin bu bölgelerdeki etkinliğini tehlikeye düşecekti. [531]

Türkiye'nin AB üyeliğine yönelik ABD'nin geleneksel desteği ilişkilerin seyrinde etkili olmuştur. Özellikle 11 Eylül saldırıları sonrası ABD'nin Müslüman coğrafyada -Irak, Afganistan- giriştiği askeri operasyonlarda ve sonrasında Türkiye ile daha da geliştirmeye çalıştığı stratejik ortaklık bağlamında Türkiye'nin AB üyeliğine olan desteği de artmıştır.[532]

AB'nin genişleme süreci dışında bırakılan ve AB ile siyasi diyalogu kesen Türkiye'nin kendilerinden uzaklaşıp gittikçe ABD'ye yanaştığını gören AB yetkilileri, Türkiye'yi yeniden kazanmak için önce 4 Mart 1998 tarihinde Türkiye'yi AB'ye katılıma hazırlamak amacını taşıyan "Türkiye için Avrupa Stratejisi" belgesini açıklamışlardır. 15-16 Haziran 1998 Cardiff Zirvesi'nde onaylanan belgeyle temel olarak Gümrük Birliği'nin derinleştirilmesini, Türkiye-AB ilişkilerinin her yönüyle geliştirilmesini, bunun için finansal işbirliği uygulanmasını ve Topluluk müktesebatına uyum sağlanmasını amaçlamışlardır. Arkasından Türkiye'yi bünyesine dahil etmek konusundaki çekincelerine rağmen AB, 10-11 Aralık 1999 Helsinki Zirvesi ile Türkiye'yi adaylık statüsüne almış ve ilişkiler tekrar ivme kazanmıştır. Zirve sonrasında yayınlanan sonuç bildirgesinde, "Kopenhag siyasi kriterlerine uyum sağlaması durumunda Türkiye ile tam üyelik müzakerelerine başlayacaklarını, bu konuda Türkiye'nin diğer aday ülkelerle aynı muameleye tabi

---

[530] Şaban H. Çalış, **Türkiye - Avrupa Birliği İlişkiler**i: Kimlik Arayışı, Politik Aktörler ve Değişimi, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2001, s. 322-323.

[531] İlhan Uzgel, "1990-2001 ABD ve NATO'yla İliskiler", **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savasından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar,** Cilt II: 1980-2001, (Ed.Baskın Oran), İletisim Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 243-325, s. 277-278.

[532] F. Stephen Larrabee ve Ian O. Lesser, **Belirsizlik Döneminde Türk Dış Politikası**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2004, s. 98.

tutulacağını" beyan etmişlerdir.[533]

Böylece 40 yıla yaklaşan Türkiye-AB ilişkilerinde ilk kez tam üyelik yolu bu kadar belirgin gözüküyor ve AB'nin 1975'den bu yana "öteki" olarak muamele ettiği Türkiye'ye yeniden "partner' olarak bakmaya başladığı hissini uyandırıyordu.

Avrupa Komisyonu'nun hazırladığı "Gündem 2000" raporu doğrultusunda Lüksemburg Zirvesi'nde alınan karar gereği, üyelik için uygunluğu (eligibility) onaylansa da, Türkiye genişleme sürecinde yer almamıştır. Lüksemburg Zirvesi ile AB, 1999 Helsinki Zirvesi'ne dek Türkiye'nin siyasi gündeminden düşmüş ve 1987 yılında tam üyelik için AT' ye yapılan başvuru ve bu başvurunun o dönemde onaylanmaması ile başlayan ve Türkiye'nin Avrupalılığına, Avrupalılık kimliğine, AB'nin geleceğine ve sınırlarına yönelik olan tartışmaları yeniden gündeme taşımıştır.[534] Helsinki Zirvesi'nde her ne kadar laik bir duruş sergilediği iddia edilse de, Karaosmanoğlu'na göre, Avrupa Birliği'nin dini inançlara dayalı kimlik temelli ötekileştirici bir tutum sergilediği birçok kesim tarafından savunulmakta,[535] Türkiye'ye yönelik diğer aday ülkelere uygulanmayan çifte standartlı politikalar sorgulanmaktadır.

7-9 Aralık 2000 tarihli Nice Zirvesi'nde AB önemli kararlar almıştır. 2010 yılına kadar 27 üyeli bir AB öngörülmüş ve bu yeni üye adayları dikkate alınarak AB kurumlarındaki temsil oranları belirlenmiştir. Ancak 27 üye arasında Türkiye bulunmuyordu. Zirve'ye katılan Türkiye bu sonuçtan rahatsız olmuştu. AB'nin 14-15 Aralık 2001 tarihli Leaken Zirvesi, Türkiye bakımından daha olumlu geçmiştir. Zirve Sonuç Bildirgesi'nde Türkiye için "üyelik müzakereleri perspektifinin yaklaştığı" ibaresi yer almıştır. AB yetkilileri bu değerlendirmeyi Türkiye'nin talebi olmaksızın kendiliğinden yapmıştır. Ayrıca Türkiye Avrupa Anayasası (Konvansiyon) çalışmalarına aday ülke olarak davet edilmiştir. Bu olumlu gelişmelerin altında Türkiye'nin yaptığı reformların etkisi olsa da önemli bir başka etken de Zirve

---

533 Helsinki Zirvesi Sonuç Bildirgesi için bakz. http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/ACFA4C.htm, (Erişim Tarihi: 27 Kasım 2013.)

534 Fuat Keyman, Ziya Önis, "Helsinki, Copenhagen and Beyond: Challenges to New Europe and Turkish State", **Paper presented at Conference on Cyprus 's Accession and Greek Turkish Rivalry,** April 5, 2003 Yale University, New Haven, Connecticut, USA., s.25; Atila Eralp, " Turkey and EC in the Changing post-war International System" **Turkey and EC** (Ed. Canan Balkır ve Allan M. Williams), Pinter Publishers Ltd.,London and New York,1993, s. 35.

535 Ali Karaosmanoğlu, "Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği Açısından Türkiye- Avrupa Birliği İlişkileri," **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Cilt: 4, Sayı:14,(2001) ss.156 -167, s. 164.

öncesinde ABD'de meydana gelen 11 Eylül saldırısıdır. Zira bu saldırı, Avrupa'da Müslüman-Hıristiyan çekişmesi ve düşmanlığı olarak algılanmış ve Türkiye'nin bu çerçevede önemli roller üstlenebileceği görülmüştür.[536]

3 Kasım 2002 seçimleriyle Türkiye'de tek başına iktidar olan AK Parti'nin önündeki ilk gündem maddesi AB ile ilişkilerdi.[537] Bu doğrultuda önemli adımlar atacağı sinyallerini veren iktidar partisi, AB parlamentolarında önemli bir beklenti doğurmuştur.

İkinci milenyuma girilmesini müteakiben Türkiye'de AB'ye tam üyelik yolunda birçok alanda köklü reformlara imza atan Türkiye, gerek Anayasal değişiklikler gerekse de AB uyum yasalarını hızla uygulamaya koymakla AB üyeliği sürecindeki istekliliğini göstermiştir. Türkiye demokrasisini güçlendirmek, hukuk sistemini geliştirmek ve en önemlisi insan hak ve hürriyetleri alanında Türk toplumunun standartlarını yükseltmek için Katılım Ortaklığı Belgesi'nde (KOB) yer alan ve Uyum Politikaları'nda (UP) da taahhüt edilen yükümlülüklerini büyük bir süratle yerine getirmeye çalışmıştır. Türkiye'nin bu dönemde AB'ye üyelik amacıyla yaptığı düzenlemeler bazı gözlemciler ve politikacılar tarafından "sessiz devrim" şeklinde nitelendirilmiştir.[538] Bu ifadelendirme, Türkiye'nin Kopenhag Kriterlerine uyum amacıyla anayasal, yasal, kurumsal, siyasi ve dış politika (özellikle Kıbrıs politikası) alanlarında gerçekleştirdiği köklü reform ve dönüşümleri tanımlamak için kullanılmaktadır.[539]

12–13 Aralık 2002 tarihinde gerçekleşen Avrupa Konseyi Kopenhag Zirvesi'nde Türkiye'nin AB'ne üyelik yolundaki istekliliği ve Kopenhag Kriterlerine uyum yönündeki ilerlemesinden duyulan memnuniyet dile getirilmiş, Zirve'nin sonuç bildirisinde de "Komisyonun görüş ve tavsiyeleri ışığında Aralık 2004'de toplanacak zirvenin Türkiye'nin Kopenhag siyasi kriterlerini yerine getirdiği

---

536 Haydar Çakmak, **Avrupa Birligi-Türkiye İlişkileri**, 2.b. Platin Yayınları, Ankara, 2007, s. 131-132.

537 Haydar Çakmak'a göre, İslamcı felsefe ile AB'ye ve Batı dünyasına pek sıcak bakmayan Erbakan'ın yetiştirdiği bu yeni partinin kadroları, beklenenin aksine AB'ye girmek için çok ciddi gayret göstermişler ve Kopenhag siyasi ve ekonomik kriterlerini büyük bir hız ve kararlılıkla yerine getirmeye başlamışlardır. Bkz. Haydar Çakmak, **Avrupa Birligi-Türkiye İlişkileri**, 2.baskı, Platin Yayınları, Ankara, 2007, s. 133.

538 Bu konuda Bkz. Chris Morris, **The New Turkey: The Quiet Revolution at the Edge of Europe**, Granta Books, London, 2005.

539 Ramazan Gözen, "Türkiye-AB Yakınlaşması: 1999 AB Helsinki Zirvesinden 2003 Irak Savaşına Stratejik Algılamalarda Dönüşüm Süreci", **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Cilt:3, Sayı:109 Yaz: 2006,s. 116.

yönünde bir karar alınması halinde müzakerelerin gecikmeksizin başlatılacağı" ifadesine yer verilmiştir.[540]

AB'ye tam üyeliğe yönelik uyum politikaları çerçevesinde, Türkiye'nin demokratik yapısını güçlendirmek ve insan hakları standartlarını yükseltmek amacıyla özellikle 2001 yılından beri attığı adımlar ve gerçekleştirdiği reformlar, AB'nin Türkiye'ye "Hayır" deme gerekçelerini azalttığı için,[541] şüphesiz Türkiye-AB siyasi ilişkilerine ve tam üyelik sürecine olumlu etkilerde bulunmuştur.

Diğer yandan ABD'nin Ortadoğu'ya dönük planlarını aşamalı bir şekilde uygulaması, hem bölgedeki tarihi sorunların taraflarınca atılan yeni adımlarla birer kriz şeklinde gündeme gelmesine yol açmakta, hem de küresel çapta güç mücadelesi yapan Rusya ve Çin gibi ülkelerin mevcut dengelerin kendi lehlerine değişmesi için bu bölgede çıkan uyuşmazlıklar üzerinden ABD ile mücadele etmelerine neden olmaktadır. Bu iki bloğun güç mücadelesinde Türkiye ve AB (Fransa ve Almanya ekseni) arada kalmakta ve birbirlerine daha çok yaklaşmaktadırlar.

Diğer taraftan Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleri ile olan ilişkileri, Soğuk Savaş sonrası dönemde, 1990-91 Körfez Savaşı'nda istenilen seviyede olmasa bile, 11 Eylül 2001 terörist saldırıları sonrasında ve özellikle 2003 Körfez Savaşı'nda Türkiye ve AB'nin bu bölgeye dönük politikalarının büyük ölçüde uyumlaşması nedeniyle, Türkiye-AB ilişkilerinin yakınlaşmasını sağlayıcı bir diğer faktör olmuştur.

Türkiye'nin Nisan 2003 başlarında, ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell'ın İran ve Suriye'ye yönelik suçlamalarının "medeniyetler savaşı" imajı oluşturabileceği uyarısında bulunmasının ardından, Türkiye'yi ziyaret eden ABD Temsilciler Meclisi üyesi Robert Wexler, Irak Savaşı devam ederken Türkiye'nin İran ve Suriye ile yakın ilişkiler kurmasından rahatsız olduklarını ve Türkiye'nin politikalarını değiştirme ihtimalinden endişe ettiklerini bildirmiştir. Bunun üzerine Türkiye de komşularıyla dostane ilişkiler geliştirme hakkı bulunduğu görüşünü tekrar edince, Bush'un eski Danışmanı Richard Perle, AK Parti Hükümeti'ni Türk-Amerikan ilişkilerine zarar vermekle suçlayarak, iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesinin Türkiye'nin İran ve Suriye konusunda ABD ile yapacağı işbirliğine

---

[540] http://www.ikv.org.tr)

[541] Mustafa Aydın ve Sinem Açıkmeşe, "To be or Not to be with Turkey: December 2004 Blues for the EU", **Turkish Policy Quarterly**, Cilt: 3, Sayı: 3, (Fall 2004), s. 57.

bağlı olduğunu ifade etmiştir. Böylece, Türk-Amerikan ilişkilerindeki gerilim Ortadoğu yüzünden derinleşmeye başlamıştır.[542]

11 Eylül sonrasında Amerikan siyasetinde etkinlikleri artan Yeni Muhafazakarlar (Neo Cons) cephesinin Türkiye'ye yönelik bu sert tavrı, Türkiye'yi AB nezdinde önemli bir müttefik ve bölgesinde önemli roller üstlenebilecek "stratejik bir aktör" haline getirmiş; ABD'nin Irak İşgaline imkan veren tezkereyi TBMM'nin 1 Mart 2003 tarihinde reddetmesi, AB-Türkiye ilişkilerinde ciddi yakınlaşmayı doğurmuştur.

Yakalanan bu hızlı değişim ve gelişim rüzgarı her ne kadar AB kurumlarınca takdirle karşılansa da Türkiye ancak 16-17 Aralık 2004 tarihinde yapılan Brüksel Zirvesi'nde müzakerelere başlama tarihi alabilmiştir. 3 Ekim 2005 tarihindeki hükümetler arası konferansta, Türkiye Müzakere Çerçeve Belgesi kabul edilmiş ve böylece müzakerelerin yolu açılmıştır.[543]

AB'nin 3 Ekim 2005 tarihli Lüksemburg Zirvesi'nde Türkiye'ye önerdiği ve Türk Hükümetinin kabul ettiği "Müzakere Çerçeve Belgesi'yle[544] AB, ilk defa bir aday ülkeye sonucunu garanti etmediği "açık uçlu" bir müzakere süreci sunmuştur. Diğer taraftan Türkiye için, diğer adaya ülkeler için söz konusu edilmeyen, "imtiyazlı ortaklık" fikrinin ileri sürülmesi ülkenin siyasi kadrolarında ve halk nezdinde AB'nin samimiyetinin bir kez daha, ama derin bir şekilde sorgulanmasına yol açmıştır.

Türkiye'nin AB'ye tam üye olmasına karşı olan Almanya, Fransa, Hollanda ve Avusturya gibi devletlerdeki merkez ve aşırı sağ gruplar tarafından ortaya atılan "İmtiyazlı Ortaklık" seçeneği tam üyelik yerine ortaya atılan bir seçenektir. Bu devletler de bu seçeneği ileri sürerlerken, kendi iç politik yapıları ve kamuoylarına göre hareket etmektedirler. Almanya ve Fransa'da gelenekçi iktidarların yükselişi ile birlikte Türkiye'nin müzakere süreci iyice zorlaşmıştır. Alman Hıristiyan Birlik Partisi'nin ilk olarak ortaya attığı imtiyazlı ortaklık meselesi de Almanya ve

---

[542] Mustafa Aydın, "Reconstructing Turkish-American Relations: Divergences v.s. Convergences", **New Perspectives on Turkey**, Sayı: 40, Bahar 2009, s. 127-148. Bu konuda ayrıca bkz. Mustafa Aydın, "Turkish Foreign Policy at the End of the Cold War; Roots and Dynamics", **Turkish Yearbook of International Relations**, Sayı: 36, 2005, s. 1-36.

[543] Abdullah Dinçkol, "Avrupa Komisyonu Türkiye 2005 İlerleme Raporu", **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,** Cilt: 4, Sayı: 8, Güz 2005, s. 32.

[544] Müzakere Çerçeve Belgesi'nin DPT tarafından tercüme edilmiş metni için bakz. Devlet Planlama Teşkilatı, "Türkiye için Müzakere Çerçeve Belgesi ve İlgili Diğer Belgeler" http://ekutup.dpt.gov.tr/ab/ muzakere/cerceve.pdf, Ekim 2005, Erişim Tarihi: 20 Kasım 2013

Fransa'nın Türkiye için sunduğu bir öneri haline gelmiştir. İmtiyazlı ortaklığa göre, Türkiye AB'nin NATO içinde bir dostudur ve Ortadoğu ile AB arasında bir köprü vazifesi görebilir, aynı zamanda Ortak Dış ve Savunma Politikası ile terörle mücadele ve istihbarat alanında da işbirliği yapılabilir. Buna olgulara dayanarak imtiyazlı ortaklık, Gümrük Birliği kararlarının ötesine geçebilir ancak Türkiye bu öneriyle ne AB'nin içerisinde bırakılmakta ne de AB'nin tam olarak dışarısında bırakılmaktadır. Bu durumun aşılmasının ise Türkiye'nin atacağı adımlara bağlı olduğu dile getirilmektedir.

Diğer taraftan AB, Türkiye'ye "Birliğin hazmetme kapasitesi olursa üyeliğe alınabileceğini" esas alan, böylece Türkiye'nin bütün yükümlülüklerini yerine getirip müzakereleri başarıyla sonuçlandırsa bile üye alınmayabileceğini özellikle belirtme ihtiyacı duymuştur.

"Hazmetme kapasitesi" ilk defa "21-22 Haziran 1993 tarihli Avrupa Konseyi Kopenhag Zirvesi Başkanlık Sonuç Bildirgesi"nde "Birliğin Avrupa entegrasyonu ivmesi muhafaza edilirken, yeni üyeleri hazmetme kapasitesi, hem Birlik hem de aday ülkelerin çıkarına olan önemli bir mülahazadır" şeklinde ifade edilmiştir. Avrupa Birliğinin büyük genişleme döneminde Avrupa Birliği kurumlarında ve üye devlet başkanlıklarında yeni üyelerin üyelik öncesinde hazmetme kapasitesinden hiç bahsedilmemiştir. Ancak Türkiye'nin AB üyeliği söz konusu olunca hazmetme kapasitesi, kriterlerin en önemlisi olarak dile getirilmiştir. AB kamuoyunda da Türkiye ile aynı dönemde üyelik müzakerelerini yürüten Hırvatistan'ın üyeliğine sıcak bir tutum takınılırken, Türkiye ve diğer Balkan ülkelerinin adaylığı söz konusu olduğunda hazmetme kapasitesi tartışmaları alevlenmekte ve Türkiye'nin üyeliği meselesini referanduma götürme seçenekleri tartışılmaya başlanmaktadır. Düzgit'e göre bu durum, AB kurumlarının Türkiye'ye karşı uyguladığı çifte standarda örnek bir politikadır.[545]

AB Konseyi'nin Haziran 2006 Zirve toplantısında alınan karar gereğince, AB Komisyonu 8 Kasım 2006'da "Genişleme Stratejisi ve Temel Güçlükler 2006-2008" isimli bir rapor yayınlamıştır. Komisyon bu raporda, "entegrasyon kapasitesi" ve "Avrupalılık" kavramlarını tanımlayarak, AB'nin yeni üyeleri entegre etme (hazmetme) kapasitesine ilişkin stratejisini genel hatlarıyla ortaya koymuştur. Buna

[545] Senem Aydın Düzgit, "Seeking Kant in the EU's Relations with Turkey", TESEV Yayınları, Ankara, 2006, s. 15-16.

göre, genişleme; konsolidasyon, koşulluluk (conditionality) ve iletişim olmak üzere üç ilkeyi içeren bir strateji çerçevesinde yürütülecektir.[546] AB'nin böylece, ilk olarak 1993 Kopenhag Zirvesi'nde dile getirdiği ancak bu tarihten sonraki genişlemelerinde kullanmayıp ilk kez Türkiye'nin üyeliği ile ilgili Müzakere Çerçeve Belgesi'nde yer verdiği "hazmetme (entegrasyon) kapasitesi" kriterini derinleştirmeye çalıştığı görülmüştür. Müzakere Çerçeve Belgesi'ne bir bütün olarak bakıldığında, bu belgenin Türkiye'yi AB'ye tam üyeliğe götürmeyecek, hatta müzakerelerin başarıyla sonuçlanmasını sağlamayacak bir yol haritası olduğu ön yargıdan uzak bir şekilde rahatlıkla söylenebilir.[547]

Genel olarak Türkiye'nin, AB üyeliği tartışmalarında hazmetme kapasitesi söylemleri ile iç içe geçmiş durumdadır. Türk kamuoyuna göre, Türkiye üyelik kriterlerini yerine getirmek birçok çaba sarf edecek aynı zamanda Türkiye, Birliğe üye olmak için birçok tavizde bulunmak zorunda kalacaktır. Birlik, Türkiye'yi üye yapmamak için hazmetme kapasitesi bahane olarak öne sürecektir. Hazmetme kapasitesinin, Kopenhag kriteri olup olmadığı konusunda tartışmalar hala devam etmektedir. Bununla birlikte Türkiye'yi birlik çatısı dışında tutma isteğinde olan gruplar hazmetme kapasitesini Kopenhag kriterlerinin bir gereğiymiş gibi sunma gayretine devam etmektedirler.[548]

Değindiğimiz tüm bu dışlayıcı tavırlara rağmen, AB tarafından güncellenerek 13 Şubat 2008 tarihinde AB Resmi Gazetesinde yayımlanan "2007 Katılım Ortaklığı Belgesi"ne[549] karşılık olmak üzere, Türkiye de kendi Ulusal Programı'nı güncelleme çalışmalarını yürütmüş ve kamu kurum ve kuruluşlarının katkılarıyla Ağustos 2008'de tamamlanan "AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı (2008) Taslağı"nı[550] hazırlamıştır. Ayrıca Bağımsız Türkiye Komisyonu

---

546 Zeynep Özler, Can Mindek, **AB'de Anayasa Süreci ve Lizbon Antlaşması**, İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008, s. 37

547 Uğur Kılınç, **Türkiye - Avrupa Birliği İlişkilerinin Siyasi Boyutu Ve Tam Üyelik Üzerine Etkileri**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara – 2008, s. 116.

548 "Parliament's Position On Turkey's Candidacy For EU Membership", www.europarl.europa.eu/news/expert/background-page/027-10805-268-09-39-903

549 Bakz. Avrupa Birliği Komisyonu, 2007 Türkiye Katılım Ortaklığı, (Avrupa Birliği Genel Sekreterliği tarafından yapılan gayrı resmi tercüme) http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/Kob/Turkiye_Kat_Ort_Belg_2007.pdf, Erişim Tarihi: 15 Ağustos 2014.

550 Taslak Ulusal Program için bakz. http://www.abgs.gov.tr/files/UlusalProgram/UP2008/up2008_taslak.pdf, Erişim Tarihi: 12 Eylül 2014.

Eylül 2009 raporunda, değişen ve Avrupalılaşan Türk dış politikasının AB açısından kazanımlarına dair şu değerlendirmelere yer verilmiştir:

> Türkiye krizlerin çözümüne destek vermekte, dünyada enerji geçiş yollarındaki rolünü geliştirmekte ve bölgesindeki ülkelerin oldukça başarılı olan piyasa ekonomisi, demokrasi, milli gurur ve Müslüman gelenekler karışımını taklit etmesi konusunda onlara ilham vermekte olan bir ülkedir. Bu dönüşüm örneği, AB'nin temel değerlerinin yumuşak gücünü doğuya doğru taşımasında etkili olmuştur.[551]

Tüm bu iyi niyet temennilerini içeren değerlendirmelerine ve de ekonomik, siyasi, demokratik iyileştirme çabalarına rağmen Türkiye, AB'nin kendisine yönelik çifte standartlı tavırları ve de kimlik eksenli ötekileştirici politik söylemlerinden dolayı tam üyelik girişimlerini yavaşlatmış bir vaziyette günümüze gelmiş görünmektedir.

Türkiye'nin AB uyum süreçleri kapsamındaki reformlarda ciddi ilerlemeler kat etmesine rağmen üyeliğinin hazmetme kapasitesi üzerinden ele alınması, Yurdusev'in ifadesiyle Türkiye'nin oyalanması-idare edilmesi,[552] Türk kamuoyunda ve politikacılarında ciddi rahatsızlıkların da ortaya çıkmasına, tam üyelik konusundaki asıl engelin kültürel-dini açıdan Avrupa'dan 'farklı'[553] olduğu yönündeki endişelerin yüksek sesle dile getirilmesine neden olmuştur. Böylelikle Türkiye'nin adaylığı üzerinden, başta Hıristiyanlık olmak üzere, Avrupa(lılık) değerleri yeniden gündeme gelmiş ve Türkiye'ye dair ötekileştirici tavrın bu bakış üzerinden yürütüldüğü kanaati yaygınlık kazanmıştır.

Bu gerekçeyle Hıristiyanlığın AB içindeki karar vericilerin politik tutumlarındaki etkisini analiz etmek faydalı olacaktır. Böylece Türkiye'nin üyeliğine dini gerekçelerle karşı olanların argümanlarını da ele alma fırsatı bulmayı hedefliyoruz.

---

551 Bağımsız Türkiye Komisyonu İkinci Raporu, Eylül 2009, s. 29. http://www.independentcommissiononturkey.org/pdfs/2009_turkish.pdf (27.12.2014)

552 Ahmet Nuri Yurdusev, "Avrupa'yı Kurmak, Türkiye'yi İdare Etmek ve Tarihin İpoteğinden Kurtulmak", **Türkiye'nin Dış Politika Gündemi**: Kimlik, Demokrasi, Güvenlik, (Der. Şaban H. Çalış, İhsan D. Dağı ve Ramazan Gözen), Liberte Yayınları, Ankara, 2001, s. 179.

553 Susannah Verney, "The Dynamics of EU Accession: Turkish Travails in Comparative Perspective", **Turkey's Road to European Union Membership**: National Identity and Political Change, (Der. Susannah Verney ve Kostas Ifantis), Routledge, Londra&New York, 2009, ss. 93-108.

Tezimizi temellendirmek gerekçesiyle öncelikle, yüzyılın son çeyreğinde meydana gelen politik gelişmeleri esas alarak küreselleşen dünyada dinin uluslar arası politikadaki etkisine yoğunlaşacak, ardından da Türkiye-AB ilişkilerinde üyeliğe asıl engel teşkil ettiğini ileri sürdüğümüz "din faktörü"nü açımlamaya gayret edeceğiz.

3.4. KÜRESELLEŞME DINAMIĞI OLARAK DIN VE TÜRKIYE-AB İLIŞKILERINE ETKISI

Küreselleşme olgusunun mekânsal anlamda tanımının yapılabilmesi çok zor gibi görünse de genel itibariyle işlevsel ve yoğunluk boyutuyla da etki alanını giderek büyüten bir kavramdır. Dünyadaki teknolojik, ekonomik ve sosyo-kültürel gelişme ve değişimlerin ulaştığı noktayı temsil ettiği düşünülen kavram olarak, İngilizce kökenli "globalization" sözcüğü kullanılmaktadır. Bu kavram ise etki alanının genişliği nedeniyle beraberinde "çağdaş emperyalizm", "küresel ekonomi", "uluslar arası sermaye", "uluslar arası hukuk", "entegrasyon", "coğrafi sınırların kalkması", "kültürel asimilasyon"[554] gibi yan anlamına ve çağrışımına yönelik birçok kavramın da literatürde tartışılmasına sebep olmuştur.

"Geçmişte toplumsal ve kültürel süreçleri ve pratikleri yerel ve görece birbirinden bağımsız fenomenler olarak kavramak mümkünken, küreselleşme dünyayı tek bir yer haline getirmektedir."[555] Harvey'in "zaman-mekan sıkışması"[556] olarak nitelendirdiği bu yeni durum dünyaya bakış tarzımızda köklü değişikliklere neden olmakta, "ekonomik, siyasal ve kültürel değerlerin ve bu değerler çerçevesinde oluşmuş birikimlerin ulusal sınırlar dışına taşarak dünya geneline yayılması" şeklinde tasvir edilmektedir.[557]

Küreselleşmeyi tanımlamaya yönelik tam bir mutabakat olmadığı gibi, dünyanın geçirmiş olduğu ve henüz tamamlanmamış hızlı ve kapsamlı değişim süreci şeklinde nitelenen küreselleşmeyi anlamaya-açıklamaya yönelik olarak pek

---

554 Taner Timur, **Küreselleşme ve Demokrasi Krizi**, İmge Kitapevi, Ankara, 1996, s. 339

555 John Tomlinson, **Küreselleşme ve Kültür**, Çev: A. Eker, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2004, s. 23.

556 David Harvey, **Postmodernliğin Durumu,** Çev. S. Savran, 2 Baskı, Metis Yayınları, İstanbul, 1999, s. 270**.**

557 Yusuf Erbay, "Kavram Olarak Küreselleşme", **Yeni Türkiye** 21. Yüzyıl Özel Sayısı-1, Sayı: 19, s. 170.

çok teoriye ve kurama da rastlanılmaktadır. "Dünyada her şey artık o kadar çok hızlı değişmektedir ki bizim değişimi anlamamız değişmiştir"[558] tespitinde bulunan Bauman'a göre, "küreselleşmenin dünyanın kaçamayacağı kaderi, geri dönüşü olmayan bir süreç" olduğu konusunda herkes hemfikirdir.[559]

Zygmunt Bauman, küreselleşmeye ilişkin olarak her şeyin herkese açık hale geldiği bu süreçte bir belirsizlik durumuna dikkati çekmektedir.[560] Aynı kaygıdan hareketle Hobsbawm'a göre de küreselleşme, henüz nereye varacağını önceden kestirmemizin kesinlikle mümkün görünmediği bir uluslar arası istikrarsızlık çağının adıdır.[561] Modernlikle ilişkisi açısından küreselleşme analizleri yapan Giddens, "dünya genelindeki toplumlar arasındaki ilişkilerin yoğunlaşması"[562] olarak tanımladığı küreselleşmenin, modernitenin bir sonucu olduğu kanaatindedir.

Yirminci yüzyılın ikinci yarısında gündeme gelen küreselleşme, modernleşme ve post-modernleşme gibi uzantılara da sahiptir. Bu bağlantıları nedeniyle yaygın bir kullanımına sahip olmakta ve bir o kadar da farklı anlaşılmaktadır. Buradan tanımı konusunda henüz bir fikir birliği sağlanmayışının nedeni daha iyi anlaşılmaktadır.

Küreselleşmeyle ilgili literatürden hareketle dünyanın bir karmaşa döneminden geçmekte olduğunu söylemiştik. Bu karmaşanın temelinde ise modernitenin gerek siyasal, toplumsal ve iktisadi kurumlar için gerekse birey için temin ettiği "kesinlik", "belirlilik" halinin çözülüşü yatmaktadır. Bauman'a göre bu düşüşün nedeni merkezlerin çözülmeleri ve böylece geride "tutunabilecekleri bir merkez" arayışında olan merkezsiz şaşkın bireyler bırakmalarıdır.[563] Modernizmin rasyonel bilgiye dayalı ilerlemeci anlayışının günümüz sorunları göz önüne alındığında, bir anlamda "iflas ettiği" öne sürülmektedir. Postmodernist görüşler bu eleştirilerden hareketle, herkesin kendine ait bir anlam dünyasının varlığını vurgulamakta ve dolayısıyla "evrenselliğe" karşı çıkmaktadır. Ancak içinde

---

[558] Zygmunt Bauman**,**"The 20th Century: the End or Beginning?", **Thesis Eleven,** Sayı: 70, August, 2002, , s. 17-19.

[559] Zygmunt Bauman, **Küreselleşme-Toplumsal Sonuçları**, (Çev. Abdullah Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999, s.7.

[560] Zygmunt Bauman, **Küreselleşme***,* Çev. A. Yılmaz, 2. Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 69.

[561] Eric J. Hobsbawm, **Küreselleşme, Demokrasi ve Terörizm***,* Çev: O. Akınbay, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008, s. 84.

[562] Anthony Giddens, **Modernliğin Sonuçları**, Ayrıntı Yayınları, Çev. Ersin Kuşdil, İstanbul, 2004, s.69.

[563] Zygmunt Bauman, **Küreselleşmenin Toplumsal Sonuçları**, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 17.

bulunduğumuz küreselleşme sürecinde "evrensellik" olgusu hiç olmadığı bir biçimde kendini hissettirmektedir. Bu bağlamda küreselleşme postmodernist önermelerin yetersizliğine işaret etmektedir.

Küreselleşme terimi, hayat biçimlerinin yerlerinden koparılması, zaman ve uzam boyunca yeniden tasnif edilerek gelmiş oldukları bağlamlarını yeniden kurarak hedef ve önceliklerini yeniden gözden geçirdikleri dinamik bir değişim ve etkileşim sürecini ifade etmektedir.[564]

Muğlak bir kavram olarak küreselleşmenin ne zaman başladığına dair Ateş, "Kapitalist üretim ve tüketim tarzının getirmiş olduğu hammadde ihtiyacı, nihai ürünlerin yeni pazarlara satılabilmesi zorunluluğu ve bu sistemin işleyebilmesi için Avrupalı ulus devletlerin deniz aşırı imparatorluklar kurma girişimlerinin" bugün kullanıldığı şekliyle küreselleşmenin oluşumuna zemin hazırlayan nedenler olduğunu söylemektedir.[565]

Wallerstein de meseleye kapitalist dünya ekonomisi açısından yaklaşarak küreselleşmeyi tarihsel boyutu içerisinde ele almakta ve modern dünya-sisteminin 16. yüzyılda öncelikle Avrupa'da ortaya çıktığını belirtmektedir. Bu yönüyle modern dünya sistemi modern öncesi (pre-modern) siyasi sistemlerden de ayrılmaktadır. Wallerstein, küreselleşmeyi ekonometrik (pragmatik/eurosantric) bir yaklaşımla kapitalizmin dünya ölçeğinde yayılması olarak yorumlamaktadır.[566]

Wright, Roma İmparatorluğu'nun hakimiyet alanı içerisindeki bölgelerde hüküm süren barışı ifade eden "Pax-Romana" kavramından hareketle, yirmi birinci yüzyılda gelişmiş yüksek teknolojinin meydana getirdiği küreselleşen dünyadaki barışın teminatı olan kapitalist demokrasileri ifade etmek için "Pax-Kapital" terimini kullanmıştır. O, yerkürenin bir kısmının hala küreselleşmenin etkilerinden mahrum kalmasını da savaşların sebebi olarak göstermektedir. [567]

---

564 Anthony Giddens-Christopher Pierson, **Modernliği Anlamlandırmak**, Çev. S. Uyurkulak - M. Sağlam, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001, s. 87**.**

565 Davut Ateş, "Küreselleşme: Ne Kadar Tek Boyutlu?", **Doguş Üniversitesi Dergisi**, Cilt:7, Sayı:1, 2006, s. 26.

566 İmmanuel Wallerstein, **Jeopolitik ve Jeokültür**, Çev. M. Özel, İz Yayıncılık, İstanbul, 1993, s. 147-148, 188-218. Wallerstein'in benzer değerlendirmeleri için Bkz. İmmanuel Wallerstein, **Tarihsel Kapitalizm**, Çev. N. Alpay, 2 Baskı, Metis Yayınları, İstanbul, 1996, s. 16; İmmanuel Wallerstein, "Kalkınmacılık ve Küreselleşmeden Sonrası Ne?", Çev. Y. O. Kavuncu, **Küreselleşme Okumaları**,(Ed. K. Bülbül), Kadim Yayınları, Ankara, 2006, s. 135.

567 Robert Wright, "Pax Kapital", **Foreign Policy**, Yıl: 3, Sayı: 9-10, 2000, ss. 62-66.

Robertson ise küreselleşmeye Wright ve Wallerstein'in yaklaşımlarından farklı olarak kapitalizmin dünya ölçeğinde yayılmasını merkeze alan ekonometrik bir bakış açısıyla değil de kültürel açıdan yaklaşmaktadır. Ona göre küreselleşme yeni bir gerçeklik değildir. İnsanlık tarihine göz atıldığında çok sayıda küçük küreselleşme örneğine rastlamak mümkündür. Küreselleşme, kapitalizmin dünya ölçeğinde yayılmasından ziyade tarihsel süreçlerin ve insanoğlunun genel manada kültürel birikiminin bir ürünüdür. "Yerlici Tepkilerin" eş zamanlı yükselişine dayanarak Robertson, küreselleşmeyi felsefi, nihilist bir dille kültürleri önce parçalama ve bunun peşi sıra bu parçaları özel bir kültür etrafında bütünleştirme hareketi olarak tanımlamaktadır.[568]

Robertson ile benzer şekilde Giddens'e göre küreselleşme ile ortaya çıkan durum, sadece ekonomik temellerle ele alınabilecek bir durum değildir. Elbette bu süreçte ekonomi önemli bir role sahiptir, ancak tek argüman değildir. Ona göre bu süreç, içine ekonominin yanında siyasetin, teknolojinin ve kültürün de dahil edilerek değerlendirilmesi gereken bir durumdur.[569]

Küreselleşmeyi, John Tomlinson gibi tamamen emperyalizmin yerine geçen bir fenomen olarak görenler de vardır.[570] Bu bakış açısına göre küreselleşme, aynı zamanda kendi sosyal yapısıyla ilişkili, Batı kültürü de dâhil olmak üzere, yeryüzündeki bütün yerel kültürlerin sosyal durumunu yönlendiren, yeni bir evrensel kültürün yaratılmasıdır.[571] Bu yönüyle küreselleşmiş bir dünya, Mc Luhan'ın ünlü "küresel köy" (global village) ifadesiyle[572] dikkat çektiği, "sınırları olmayan dünya"dır. Bazı yazarlar bu durumu, Batı kültürünün yayılma politikasını maskeleyen bir tür "sahte evrensellik" olarak nitelendirmişlerdir.[573]

Değindiğimiz tüm bu değerlendirmelerden hareketle küreselleşmenin "insan zihnini, insanın düşünme ve eylem biçimini, toplumsal ve uluslar arası ilişkileri

---

568 Ronald Robertson, "Toplum Kuramı, Kültürel Görecelik ve Küresellik Sorunu", **Kültür, Küreselleşme ve Dünya Sistemi**, (Ed. Anthony D. King), (Çev. Gülcan Seçkin, Ümit Hüsrev Yolsal), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1998, s. 21.

569 Anthony Giddens, **Elimizden Kaçıp Giden Dünya**, Çev. O. Akıntay, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 2000, s. 23.

570 John Tomlinson, **Kültürel Emperyalizm**, (Çev. E. Zeybekoğlu), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 253.

571 Peter L. Beyer, **Religion and Globalization**, Sage Publications, London, 2000, s. 9.

572 Marshall McLuhan, Bruce R. Powers, **The Global Village**, Oxford University Press, New York, 1989.

573 Richard Falk, "Sahte Evrensellik ve Dışlamanın Jeopolitiği: İslam Örneği", **Divan**, Cilt: 3, Sayı: 5, 1998, s. 99.

yeniden düzenleyen bir süreç"[574] olduğunu ve toplumsal tüm dinamikleri derinden etkilediğini söyleyebiliriz.

Küreselleşmeyle ilgili yapılan değerlendirmelerde ağırlıklı olarak meselenin ekonomik boyutu ön plana çıkarıldığından farkında olarak veya olmayarak toplumsal olayları indirgemeci bir yaklaşımla açıklamak gibi bir yanlışla karşı karşıya olduğumuz söylenilebilir. Oysa küreselleşme, salt ekonomik faktörlerin sonucu değildir. Küreselleşme, "kültürler arası bir etkileşimdir".[575]

Bazı araştırmacılara göre küreselleşmenin en etkin olduğu yer, **kültürel** alandır.[576] Bir yandan küreselleşme bir kültür ürünü iken, diğer yandan da kültürün kendisi küreselleşmeden etkilenerek değişime uğradığından bu ikisi arasında karşılıklı bir etkileşimden bahsetmek mümkün olmaktadır.[577]

Kültürlerin artan bir biçimde iç içe geçmesiyle eş zamanlı olarak bilgiye erişim ve bilgiyi yayma noktasında bir potansiyelin ortaya çıkması, kültürlerin şimdiye kadar olandan çok daha fazla yakınlaşmasını içeren yeni bir durumu ya da dönemi simgelemektedir.[578] Küreselleşmenin beraberinde getirdiği bu yeni dönemde hayat daha büyük ölçüde akışkanlık kazanmıştır.[579]

Sharkey'e göre küreselleşme sonucu ortaya çıkan sosyal değişim, kültürleri homojenize etmekte ve kültürel biçimi şekillendirmektedir.[580] Küreselleşmenin homojenize edilmiş bir dünya medeniyetine kapı aralamakla birlikte, geleneksel kültürel motifleri ve dini kimlikleri yeniden canlandıran bir yönünün de bulunduğuna dikkat çeken Falk[581] ile benzer şekilde Berger "küreselleşmenin kültürel açıdan homojenleşmiş bir dünyaya yol açacağını ileri sürmek, mekanik bir küresel türdeşleşme düşüncesinin, insanın kültürel sınavlar karşısında yaratıcı olma ve

---

574 Coşkun Can Aktan, İstiklal Yaşar Vural, **Globalleşme Fırsat mı, Tehdit mi**?, Zaman Kitap, İstanbul, 2004, s.13.

575 Rana Aslanoğlu, "Bir Kültürel Karışım Olarak Küreselleşme", **Küreselleşme, Sivil Toplum ve İslam**, Vadi Yayınları, Ankara, 1998, s. 256.

576 John Tomlinson, **Küreselleşme ve Kültür**, Çev. A. Eker, İstanbul: Ayrıntı Yay, 2004, 39.

577 Mustafa Talas, "Küreselleşme ve Kültür", **Küreselleşme ve Psikiyatri**, Türk, Tabipler Birliği Yayınları, Ankara, 2004, s. 242.

578 Akbar S. Ahmed, **Postmodernizm ve İslam**, (Çev. O. Ç. Deniztekin), Cep Kitapları, İstanbul, 1995, s. 43.

579 Ayşe Öncü, Peter Weyland, "Küreselleşen Kentlerde Yaşam Alanı ve Toplumsal Kimlik Mücadeleleri", **Mekân, Kültür, İktidar:** Küreselleşen Kentlerde Yeni Kimlikler, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 7-9.

580 Heather J. Sharkey, "Globalization, Migration and Identity", **Globalization and the Muslim World**, Ed. B. Schaebler-L. Stenberg, Syracuse University Pres, New York, 2004, s.137.

581 Richard Falk, **Küreselleşme ve Din**: İnsani Küresel Yönetişim, (Çev. Hasan Tuncay Başoğlu), Küre Yayınları, İstanbul, 2003, s. 83.

yenilik getirme yeteneğini küçümsemek ve hafife almak anlamına gelmektedir"[582] tespitiyle bizleri küreselleşmenin kültürel yönlerine daha fazla ihtimam göstermeye davet etmektedir.

Berger'e göre, kültürel küreselleşme dört süreçten oluşmaktadır. Bunlar, iş dünyası kültürü, küresel popüler kültür, dünya aydınlar kültürü ve yeni dinî hareketler ya da popüler din kültürü.[583] Bu durumda küreselleşmenin kültürel ve dinî pek çok sorunla ilişkisi hala kapalılığını sürdürmektedir.[584]

"Küreselleşme bütün toplumsal kültürel fenomenlerle ilgili olduğu gibi dinle de yakından ilgilidir." Biri etken diğeri edilgen konumda olmayıp aralarında diyalektik bir ilişki vardır. Bu çerçevede "yaşadığımız dünyanın bu gününü simgeleyen küreselleşmenin ekonomi, siyaset, hukuk vb. toplumsal fenomenler üzerinde etkisi olduğu gibi evrensel bir fenomen" olan din üzerinde de etkisi bulunmaktadır.[585] Bir başka ifadeyle, tüm dünyayı etkisine alan küresel değişim dalgasıyla toplumsal bir kurum olan din arasında herhangi bir ilişkinin olmadığı düşünülemez. Küreselleşme siyaset, ekonomi, kültür, hukuk, vb. toplumsal kurumlarla ne kadar ilgili ise din olgusu ile de en az o kadar yakından ilgilidir. İkisi arasında aktiflik pasiflik, etkenlik edilgenlikten ziyade diyalektik bir ilişki vardır. Dünyanın ideolojik olmaktan ziyade yapısal ciddi sorunlarla karşı karşıya olması küreselleşmenin yanlışlarına karşı direnmede din eksenli çözüm arayışlarının ve dindar aktivistlerin önemli bir rol oynayacağını göstermektedir. Daha insani bir küreselleşme veya insani küresel yönetişim olarak ifade edebileceğimiz yeni durumun temel referans noktasının din eksenli değerler olması yakın gelecekte kaçınılmaz olarak görünmektedir.[586]

Dini fikir ve öğretilerin dolaşımının global hal alması onların temsil etmiş olduğu değerler arasında bir etkileşimi kaçınılmaz kılmaktadır. Kitle iletişim

---

582 Peter L. Berger, "Küreselleşmenin Kültürel Dinamikleri", **Bir Küre Bin Bir Küreselleşme**, (Ed. P. L. Berger - S. P. Huntington), (Çev. A. Ortaç), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 18-20.

583 Peter L. Berger, "Küreselleşmenin Kültürel Dinamikleri", **Bir Küre Bin bir Küreselleşme**: Çağdaş Dünyada Kültürel Çeşitlilik, Ed. Peter L. Berger, Samuel P. Huntington, Çev. Ayla Ortaç, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003, s.10.

584 Roland Robertson, **Küreselleşme**: Toplum Kuramı ve Küresel Kültür, Çev. Ümit Hüsrev Yolsal, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1998, s. 119.

585 M. Naci Kula, "Küreselleşme, Ruh Sağlığı ve Din", **Dinbilimleri Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 2, 2005, s. 25.

586 Musa Öztürk, **Küreselleşme Sürecinde Türkiye'de Dini Hayatın Dönüşümü Ve Dindarlığın Yeni Bazı Görünümleri Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Elazığ, 2010, s. 137.

araçlarının yaygın kullanımı, diğer birçok alanda (siyasal, sosyal, kültürel) olduğu gibi dini alanda da yeni açılımlara imkan vermiş; evrensellik idealine sahip dinler mesajlarını sadece kendi müntesiplerine ulaştırmakla kalmamış, bu yeni imkanlar sayesinde (özellikle internet) diğer milletlerden ve dinlerden geniş bir kitleye ulaşma imkanına kavuşmuşlardır. Küreselleşmenin bir anlamda dinlere küresel bir oyuncu olmanın teknolojik, ekonomik ve sosyolojik alt yapısını sunduğunu belirten Juergensmeyer, bu durumun "küreselleşmenin dinileşmesi" olarak adlandırabileceğimiz yeni bir duruma yol açabileceğini ileri sürmekte; kültür etkileşiminin yeni ifadeleri olarak yeni dini formlar ortaya çıkarabileceğini ifade etmektedir.[587]

Özellikle enformasyonun yataylaşması ve uluslararası göç hareketlerinin de etkisiyle küreselleşme geleneksel anlamda siyasi, etnik, kültürel, vb. sınır(lılık)lardan kaynaklanan engellerin aşılmasına ve dini öğretilerin uluslararası ölçekte yayılmasına ve yaşanmasına imkan sağlamaktadır. Bununla birlikte "küreselleşme, geleneksel dinlerin canlanmasını ve yeni hareketlerin doğmasını sağlayacak sosyo-kültürel bir zemin hazırlayarak, dinin bizzat kendisinin küresel bir aktör olarak küresel arenanın şekillenmesinde ve yerel toplulukların küresel duruma katılım biçimlerinin belirlenmesinde dine önemli bir imkan sunmaktadır."[588]

Din sosyologu Roland Robertson'un 1990'larda küreselleşmenin dini yönünü analiz etmeye başlamasıyla, din-küreselleşme ilişkisi din sosyolojisi çalışmalarında ağırlıklı bir şekilde yer bulmaya başladı. Robertson, küreselleşmenin birbirine zıt ilişkilerin karakterize ettiği iki ana unsurdan meydana geldiğini iddia etmektedir.[589] Buna göre birinci unsur homojenliğe ve evrenselliğe doğru bir eğilimi vurgularken, ikincisi heterojenlik ve tikelcilik yönündeki gelişmeleri içermektedir. Odaklaşma teorileri dediğimiz bakış açılarının üzerinde durdukları birinci oluşturucu öğeye göre küreselleşme tüm dünyada ortak sosyo-kültürel bir sistemi meydana getireceği argümanını savunur. Ancak tüm sosyo-kültürel şartların kendine özgü oluşu, küresel

---

587 Mark Juergensmeyer, "Thinking Globally about Religion", **Global Religions: An Introduction**, (Ed: M. Juergensmeyer), Oxford University Press, London, 2003, s. 4.

588 Musa Öztürk, **Küreselleşme Sürecinde Türkiye'de Dini Hayatın Dönüşümü ve Dindarlığın Yeni Bazı Görünümleri Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Elazığ, 2010, s. 2.

589 Robert Robertson, "A New Perspective on Religion and Secularization in the Global Context", **Secularization and Fundamentalism Reconsidered**, (Ed. J. Hadden ve A. Shape),Cilt III, Paragon House, New York, 1989, s. 63-78.

homojenlik ve birbirine bağlılık yönündeki eğilimlere karşı toplumların ve bireylerin reaksiyonları belli toplumların kimliklerine yönelen ilgiyi de arttırmıştır.[590]

Küreselleşme ve din bağlamında çalışmalarıyla ün yapan Beyer'e göre, küreselleşme çalışmalarında, dinin yeri ve önemi büyük ölçüde ihmal edilmiştir. Hâlbuki din, sağladığı dünya görüşü ve sosyal çevre ile küresellikle son derece yakından ilgilidir. Küresel ahlâkçıların da, küresel ahlâkî normların bağlayıcılığını din üzerinden sağlamak istemeleri ve eskiye göre bunu küreselleşen dünyada daha mümkün görmeleri, Beyer'in fikirlerinin küresel ahlâkçılarca da paylaşıldığını göstermektedir. Nitekim Beyer de küresel ahlâk düşüncesinde dinin, küreselleşme sürecinde göz ardı edilemez bir unsur olarak görüldüğüne işaret etmiştir.[591]

Kepel'e göre küreselleşmeyle birlikte; "daha iyi bir dünya özlemi şekil değiştirerek laik alandan dini alana kaymıştır."[592] Dinin ortaya çıkışı, yüzeysel olarak ani ve beklenmedik görülse de, bu aslında gizli bir gelişme sürecinin varış noktasıdır. "İnsanlar, Tanrı'ya inancın yitirildiği bir dünyanın, Tanrı'ya inanılan bir dünyadan daha kötü" olduğunu görmüşlerdir. Diğer bir ifadeyle insanlık sahte ilahların başarısızlığını görmüş, şimdi eski tanrılar(ın)a geri dönmektedirler.[593] "Böylelikle modern dünyada dini değerlerin tekrar keşfedilmeye başlandığını ve toplumsal hayatın önemli aktörlerinden biri olduğunun kabul edildiğini"[594] görüyoruz.

Ayrıca küreselleşmeye paralel veya tepkisel olarak yerelleşmenin kendini daha güçlü bir biçimde gösterdiği durum veya yerlerde dini canlanmanın varlığından da söz edilebilir. Dinin, insanların sosyal kimliklerinin oluşumunda, hatta yerel ve millî kimliklerin teşekkülünde etkili bir işleve sahip olduğu hesaba katıldığında, küreselleşmeye tepkisel durumlarda dahi dinin sahneye çıkabildiğinden

---

590 Hüsnü Ezber Bodur, Büyük Anlatılar ve Din: Modern Türkiye'ye Yansımaları, **Toplum Bilimleri Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 8, 2010, s.41.

591 Peter L. Beyer, "Globalization and Religion", **Encyclopedia of Religion**, (Ed. Lindsay Jones, Thomson Gale, Detroit, 2005, s. 349.

592 Gilles Kepel, **Tanrının İntikamı**, Çev. S. Kırmız, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, s. 16.

593 Temel Yeşilyurt, "Globalleşen Dünyada Dinin Anlamı", **Bir Kelam Problemi Olarak Din Dünya İlişkisi** İçinde, Çorum: Gazi Univ. İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 2003, s. 137.

594 Talip Küçükcan, **Modernite - Din İlişkisini Doğru Okumak**, http://arsiv.setav.org/public/HaberDetay.aspx?Dil=tr&hid=11602&q=modernite-din-iliskisini-dogru-okumak. Erişim Tarihi:21.08.2014

bahsedilebilir. Bu bağlamda denilebilir ki "bugün dünyada global bir dinsel canlanma vardır."[595]

Küreselleşme sürecindeki ekonomik, sosyal, siyasal ve teknolojik gelişmeler sayesinde bireyler ve toplumlar giderek hem birbirine bağımlı hem de rakip hale gelen bir dünyada bir arada yaşamak mecburiyetindedir. Böyle bir dünyada yaşama zorunda olan kültürler kendilerini korumaya, kendi özlerine gitmeye mecbur kalmaktadırlar. Bir taraftan modern dünyanın hazırlayıcıları olan sanayileşme ve kentleşmeyle birlikte dinin toplumsal işlevi zayıflarken, diğer taraftan farklı kimlik ve kültürlerle daha yoğun bir şekilde karşılaşma durumunda kalan bireyler kendilerini güvende hissedecekleri bir çevre aramaya girişmektedirler. İşte "bireylerin ve toplumların bu küresel gerekçeler karşısındaki çabaları, onların kendilerini daha güvende hissettikleri yerel kültür ve dinlerine dönüşü ile neticelenmektedir. Dolayısıyla, yerel kültür ve dinler küresellik karşısında farklı şekillerde yeniden canlanmaktadır."[596] Diğer yandan Berger'in de vurguladığı üzere kapitalist faydanın geri kalmış ülkelere ulaşmadaki başarısızlığı dini hareketlerin sayıca artmasında ve canlanmasında bir diğer faktör olmuştur.[597]

Dinin dünya çapında canlanışı, sosyo-kültürel hayatı, siyaset yapma biçimlerini çok yönlü olarak etkilemeye devam etmektedir. Bu etkileri, dünyanın birçok noktasında, "örneğin Güney Afrika'da Müslümanların siyasetle ilişkilerinde, Hıristiyanların dünyanın çeşitli yerlerine yönelik dinsel faaliyetlerinde, Yahudilerin dünyayla ilişkilerinde vs." gözlemleme şansına sahibiz.[598]

Weber'in ele aldığı "dünya dinleri"nin fetih ya da benzeri bir ideolojiyle yayılmacı bir hedefe sahip olduğunu söylemesi, aslında onların küresel birer vizyonu da taşıdıklarını gösteriyordu.[599] Berger'in de belirttiği gibi küresel kültür her ne kadar batı merkezli olsa da, batı kültürel açıdan homojen olmadığından

---

595 Ejder Okumuş, "Küresel Durum "Problem"i Evrensel Barış ve İslâm", **Diyanet İlmi Dergi**, Cilt: 44, Sayı: 3 2008, ss:7-30, s.15.

596 Ümit Aktı, **Sosyolojik Açıdan Küreselleşme ve Din**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, İzmir, 2008, s. 104.

597 Peter Berger, "Four Face of Global Culture", **National Interest,** Sayı: 49, Fall 1997, ss: 23-29.

598 John L. Esposito, Michael Watson, "Introduction", **Religion and Global Order,** (Ed. J. L. Esposito-M. Watson), University of Wales Press, Cardiff, 2000, s. 17-37.

599 Yasin Aktay, "Postmodern Dünyada Din: Bir Anlatı mı, Tanrı'nın İntikamı mı?", **Din Sosyolojisi**, (Der. Y. Aktay, M. E. Köktaş), Vadi Yayınları, Ankara, 1998, s. 303.

küreselleşirken çatışma yüklü heterojenliği de beraberinde getirmektedir.[600] Zira küreselleşme ve insanların giderek artan seyahat etme olanaklarıyla birlikte dinler, daha önce hiç görülmedik bir biçimde "ötekine", "dinsize", "sapkına" da yaşama alanı verme baskılarına karşı "biz ve onlar ayrımını da yaratabilir. Din, sınırların içinde barış ve birlik yaratabileceği gibi, sınır ötesi anlaşmazlıklar ve etkilerin de kaynağı olabilir."[601]

Küreselleşme, kültürler arası benzeşmeyi teşvik ettiği gibi, aynı zamanda da farklılaşmayı su yüzüne çıkartmaktadır. Paradoksal biçimde modern dünyamızda homojen bir kültüre yöneliş gözlemlenmektedir. Bu da yerel kültürlerin dirilmesi, canlanması ve güncellenmesine neden olmaktadır. Erkal da buradan hareketle, "küreselleşme hareketlerinin bir taraftan bütünleşmiş bir dünyayı hedeflerken, diğer taraftan daha fazla bölünmüşlük potansiyelini de bünyesinde barındırdığını" belirtmiştir.[602]

Yakın zamana kadar fazla ileri bir boyutta savunulmayan milliyetçiliğin, günümüzde ciddi anlamda yaygınlaşması ve radikal biçimlerde savunulması, türdeşleştirici kültürel baskılar olarak değerlendirilmektedir.[603]

Küreselleşme kültürler ve alt unsurları arasında yer yer çatışmalara yol açarken bir yandan da geleneksel kimliklerin tekrar canlanmasına ve hatta modern formlar halinde yeniden üretilmesine, Ranger ve Hobsbawm'ın ifadesiyle "geleneğin icat" edilmesine olanak sağlamaktadır.[604]

Kimliğin tesisinde ötekileştirme ediminin etkisine değindiğimiz Birinci Bölümde de gördüğümüz gibi din, sözünü ettiğimiz çıkar çatışmalarında her zaman etkili bir faktör olagelmiştir. Zira devletler ulusal meşruiyetlerini sürdürmek adına kimlik dinamiğini daima canlı tutmaya çalışmışlar,[605] bu amaçla ulusal kimliği

---

600 Peter L. Berger, "Küreselleşmenin Kültürel Dinamikleri", **Bir Küre Bin Bir Küreselleşme**, (Ed. P. L. Berger - S. P. Huntington), (Çev: A. Ortaç), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 24-25.

601 Ingmar Karlsson, **Din, Terör ve Hoşgörü**, Çev. Turhan Kayaoğlu, Homer Kitabevi, İstanbul, 2005, s.14.

602 Mustafa E. Erkal, **Küreselleşme, Etniklik, Çok Kültürlülük**, Derin Yayınları, İstanbul, 2005, s. 65.

603 Ramazan Gözen, "Küreselleşme, İslam Dünyası ve Türkiye/Müzakere", **Küreselleşme İslam Dünyası ve Türkiye**, (Ed. İ. Kurt-S. A. Tüz), Ensar Neşriyat, İstanbul, 2002, s. 88-89.

604 Eric J. Hobsbawm-Terence Ranger, **Geleneğin İcadı**, (Çev: M. M. Şahin), Agora Kitaplığı, İstanbul, 2006, s. 6.

605 Sanjoy Baneijee, "The Cultural Logic of National Identity Formation: Contending Disourses in Late Colonial India", **Culture and Foreign Policy** (Der. Valerie M. Hudson), Boulder, Lynne Rienner Publishers, Londra, 1997, s. 33.

korumak adına içerden ve özellikle dışarıdan gelebilecek tehditlere karşı koyabilmek adına özellikle dış politikada kimlik temelli siyasi söylemlere sık sık başvurmuşlardır.[606] Seul da toplumsal kimlikler arasındaki çatışmaya/mücadeleye sebep olarak gösterilen faktörler arasında en önemlisinin "din" faktörü olduğunu belirtir.[607]

Aslına bakılacak olursa herhangi bir inanç sistemini bir diğeriyle ölçmek ve bunun sonucunda birini değerli diğerini değersiz ilan etmek kültürler arasındaki iletişimin yolunu tıkamaktan başka bir işe yaramamaktadır. Leibniz, Fatum Mahometanum'un karşısına Fatum Christianum'u koyup ilkini kavrayışsızlık olarak görüp ikincisini de doğrunun yolu olarak belirlediğinde, insanlar arasında en sağlam ortaklığı kuracağına inandığı aklı, bilinçli ya da bilinçsiz göz ardı etmekle ve kendi kültürünün oldukça önemli ama tek öğesi olmayan Hıristiyanlığı, kültürün diğer temellerine egemen kılmaktaydı.[608] Aynı tutumun günümüzde de varlığını sürdürmesi, dini inançları öne sürerek insanları, aşağılamanın da ötesinde, yok etmeye yönelenlerin bulunması, dinin insanlar üzerindeki köklü etkisini gözler önüne sermektedir.

Dünyayı çok daha türdeş kıldığı varsayılan küreselleşmenin, paradoksal olarak, demokrasi, insan hakları, eşitlik gibi sloganik söylemeler adı altında farklıların mahkum edildiği, ötekilik halinin yaygınlaştırdığı bir duruma yol açtığı da görülmektedir.

Bu açıdan bakıldığında bazı yazarlar da, küreselleşme sürecinin kültür bilincini güçlendirerek, dünyada bir çatışmayı beraberinde getireceğini ileri sürmektedir. Zira onlara göre bu yeni dönemde "kutsala dönüş" çağrıları yeniden ve daha güçlü bir şekilde dile getirilmektedir.[609]

> Bu durumda küreselleşmeyi şiddet ve terörden bağımsız düşünmek de mümkün değildir. Ayrıca ve en önemlisi, dinlerin, kendi mensupları kanalıyla şu veya bu şekilde böyle bir sorunun içine dahil edildiği ve de şiddet ve

---

606 David Campbell, **Writing Security**: **United States Foreign Policiy and the Politics of Identity**, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1998, s. 49-51.

607 Jeffrey R. Seul, "Ours is the Way of God: Religion, Identity, and Intergroup Conflict", **Journal of Peace Research**, Cilt 36, Sayı: 5, Eylül 1999, s. 562.

608 Medar Atıcı, "Kültür Kimliği Açısından Türkiye ile Avrupa'nın Bağlantısı"**, Avrupa'nın Krizi, (**Der. Ali Vahit Turhan, Önay Sözer), Dost Kitabevi, Ankara, 2007, s. 303.

609 Samuel P. Huntington, **Üçüncü Dalga**, Çev. Ergun Özbudun, Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, Ankara, 2002, s.89.

terörün içindeki aktörlerin evrensel dinlerle ilişkili oldukları gerçeği, küreselleşmeyi din boyutuyla da gündeme getirmektedir. Esasen tam da bundan dolayı evrensel dinlerin etkili bir biçimde ve küresel durumdan da etkilenerek dünyada varlık sahnesinde canlı bir biçimde yerlerini almakta olduklarını söyleyebiliriz.[610]

Özetle küreselleşme bugün dünyadaki bütün kültürel ve dinsel blokları etkisi altına almış durumdadır. Küreselleşmenin ekonomik, siyasî ve kültürel değerleri birçok toplumu şu ya da bu şekilde etkilemektedir. Bununla birlikte, son zamanlarda genel olarak din, özel olarak da İslam dünyasının küreselleşme ile ilişkisi, dikkat çeken bir tartışma alanı oluşturmaya başladı. Özellikle Huntington'un, "Medeniyetler Çatışması" tezini, genel olarak Batı ile diğer medeniyetler, ama özel olarak da Batı ile İslam medeniyeti arasındaki çatışma üzerine bina etmesi, dikkatlerin bu konuya daha da fazla çekilmesine yol açtı. Bugün İslam'ın ve Müslümanların insanlığın birbirine bu kadar çok yaklaştığı küresel dünya sisteminde nasıl bir rol oynayacakları sorusu her zamankinden daha fazla önem kazanmış durumdadır.[611]

Küreselleşmenin medeniyetler çatışmasını doğuracağı düşüncesinde ısrarcı olan Huntington gibi düşünen bazı Batılı araştırmacılara göre, Batı için en önemli tehdit, İslam'dır. Zira İslamiyet'in temsil ettiği zihniyet ile Batı kültürü birbirlerine büyük ölçüde terstirler. Bu evrensel düzeyde bir uyuşmazlıktır.[612] Aslına bakılacak olursa, Huntington'un temsil ettiği bu medeniyet temelli tehdit algısının kökleri Batı dünyasında çok daha eski tarihlere dayanıyordu. Kendilerinden farklı olarak gördükleri İslam'ı ve Türkleri ötekileştiren Batılılar için bunlar zaten hep kimliklerine yönelik birer tehdit olarak algılanmıştır.[613]

Önceki Bölümlerde de örneklerine yer verdiğimiz gibi, Avrupa tarihi siyah ile beyazın birlikteliğidir. Rönesans ve Reform, devrimler ile bir modernleşme tarihi olduğu gibi aynı zamanda din savaşlarının, Yahudi soykırımı, eski Yugoslavya'da

---

610 Ejder Okumuş, "Küresel Durum Problemi Evrensel Barış Ve İslâm, **Diyanet İlmi Dergi**, Cilt: 44, Sayı: 3 2008, s. 9-17.

611 Ömer Çaha, "Globalleşme, İslam Dünyası ve Müslümanlar", **Küreselleşme İslam Dünyası ve Türkiye**, (Ed. İ. Kurt-S.A. Tüz), Ensar Neşriyat, İstanbul, 2002, s.77.

612 Jocelyne Cesari, "Islam in the West", **Globalization and the Muslim World**, Ed. B. Schaebler-L. Stenberg, Syracuse University Pres, New York, 2004, s.81.

613 Mustafa Aydın ve Sinem Açıkmeşe, "İslam Örneğinde Küreselleşen Dünyada Kimliğe Dayalı Güvenlik Tehditleri", **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 5, Sayı 18 (Yaz 2008), s. 197-214, s. 205.

yaşanan insanlığa karşı işlenmiş suçların, soykırımın ve son olarak da Norveç'te Breivik'in yaşattığı dramdır Avrupa'nın tarihi.

Avrupa'da ötekileştirme temelinde bir kültür inşasına yönelik girişimlerin bir takım gerekçeleri vardır. 'Öteki' kavramı, Avrupa'da başta olmak üzere, kimlik çalışmalarında büyük bir önem teşkil etmektedir. Bunun belki de en önemli sebebi özellikle son dönemlerde artan 'Avrupalı' kimliğini yeniden tanımlama çalışmalarıdır. Avrupa Birliği'nin genişleme politikası ve bu bağlamda birliğe yeni katılan üyeler ve aday ülkeler ki büyük bir çoğunluğu Müslüman olan Türkiye en sorunlu ülke olarak görülmektedir ve bu, Avrupa kimliğinin yeniden tanımlanmasını zorunlu hale getirmiştir.[614]

Avrupa'nın tarihsel kimliğinin olmaması, ortaklığın önemli bir bölümü olan kültürel kimliğin aşılması konusunda da önemli bir problemdir. Birliğin, kendisine özgü kültürel semboller yaratma konusunda çok az başarı sağlayabilmiştir. Birliğin ortak bir kimlik geliştirememesinin en önemli nedenlerinden biri de ortak bir dilin var olmamasıdır. 2004 yılındaki genişleme öncesinde 11 resmi dil için yaklaşık 3000 civarında tercüman çalışmıştır.[615] Avrupa kimliğinin oluşumunda önemli faktörlerden biride ırk ve dil birliğidir. Ulus kimliğinde, ırksal ve dilsel temeller kimlik oluşturma ve kabullenme sürecinde önemli bir yere sahiptir. Bir diğer taraftan ise Avrupa kimliği inşası için ırk ve dil birliği de yetersiz kalabilmektedir. Avrupa Birliği dahilinde pek çok dil kullanılmaktadır. Birliğin resmi dil sayısı 23'tür. Aynı zamanda Birlik içerisinde ortalama 50 milyon birey tarafından 150 bölgesel dil ve azınlık dili konuşulmaktadır.[616] Avrupa coğrafyasında birbirinden faklı ulusal kimlikler ve bu uluslar içerisinde de farklı alt kimlikler bulunmaktadır. Bu farklı ulus kimlikleri (İngiliz, Fransız, Alman, İtalyan vs.) ve onların içerisinde de alt kimliklerin (İskoç, Felemenk, Katalan, Bask vs.) bütünleştirilmesi güç ve zorlayıcı bir unsurdur. Bu nedenle kimliği oluşturma sürecinde Avrupa kimliğini bir üst ve bütünleştirici kimlik olarak ele alınması gerekmektedir. Eder'e göre de insanlar ne kadar çok farklılaşırsa kolektif kimliğe duyulan ihtiyaç da o kadar artar çünkü

---

614 Willfried Spohn, , "Europeanization, Religion and Collective Identities in an Enlarging Europe. A Multiple Modernities Perspective", **European Journal of Social Theory**, Cilt: 12, Sayı:3(2009), s. 358-360.

615 Eurobarometer, **Intercultural Dialogue in Europe**, Aralık 2007.

616 Rik Pinxten and Marijke Cornelis, "European Identitiy: Diversity in Union", **International Journal of Public Administration**, Cilt: 30, Sayı: 6, (2007), s. 6.

farklılaşan insanlar arasında sosyal ilişkilerin kurulmasının tek yolu kolektif bir kimliğin oluşturulabilmesidir.[617]

Ulus kimliklerini, diğer alt kültürleri ya da kültürleri dışlayarak gösteren uluslar, Avrupa entegrasyonu doğrultusunda çeşitli kültürlerin ve kimliklerin yer almasına antipatiyle yaklaşmaktadırlar. Avrupa entegrasyonu nedeniyle kendi ulusal kültürlerinin ve hükümetlerinin ihtiyacı olan ulusal kaynakların tehdit altında olduğunu düşünmektedirler. Kendi kimliklerinin tehdit altında hisseden bireyler, Avrupa Birliği'nin başka kültürlerden ülkeleri de içerecek şekilde genişlemesi fikrine daha mesafeli yaklaşmaktadırlar.[618]

Smith'e göre istikrarlı kolektif kimliklerin hamurunda genellikle ekonomik öz-çıkar bulunmaz. Bu yüzden din temelli kolektif kimlikler önem arz etmektedir. Çünkü din, temelinde ekonomik çıkar olmayan gönüllü bir yapılanmadır ve dinin içerdiği evrensel mesajlar ve çoğunlukla herkese açık olması bireysel kimlikler arasındaki cinsiyet, bölgesel, etnik ayrışmaları ortadan kaldırmaktadır.[619]

Din, Avrupa'da bugün de hala ayrımcılığa neden olmakta, Arapların küçümsenmesine, kimi Yunan, Ermeni ve Bulgarların Türklerden nefret etmesine, kimi Rusların Moğolları lanetlemesine, kimi Sırpların Bosnalıları öldürmesine, Gürcülerin Osetyalılar ve Abhazyalılarla savaşmasına neden olmaktadır.[620]

Örneklerine yer verdiğimiz dini ve etnik ayrışmaların ve çatışmaların görünürlüğü küreselleşme ile artmakla birlikte, Soğuk Savaş sonrası tartışmaların odak noktasını İslam ve Batı arasındaki ilişki oluşturmaktadır. Batı'ya karşı Komünist tehdidin ortadan kalkmasıyla "tehdit eden ikinci bir öteki"ye duyulan ihtiyaç, "İslam Tehdidi" ile doldurulmuştur.[621] 11 Eylül saldırıları, bu algının uluslararası bir boyut kazanmasına yol açan en önemli dönüm noktası olmuştur.[622]

---

[617] Klaus Eder, "A Theory of Collective Identity. Making Sense of the Debate on a 'European Identity'", **European Journal of Social Theory**, Cilt: 12, Sayı: 4, (2009), s. 430.

[618] Sean Carey, "Undivided Loyalties: Is National Identity an Obstacle to European Integration?", **European Union Politics**, Cilt: 3 (2010), s. 390-391.

[619] Anthony D. Smith, **Milli Kimlik**, Çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 30.

[620] Jean Bauberot, **Avrupa Birligi Ülkelerinde Dinler ve Laiklik,** (Çev. Fazlı Arabacı), Ufuk Kitapları, İstanbul, 2003.

[621] Fred Halliday, **Islam and the Myth of Confrontation**, I.B. Tauris, Londra, 2003, s. 113. Bu konuda Ayrca Bkz. Jochen Hippler ve Andrea Lueg, **The Next Threat: Western Perceptions of Islam**, Pluto, Londra, 1995, s. 4.

[622] Tayyar Arı, **Irak, İran ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004, s. 19.

Bu tarihten itibaren genel olarak Batı ile İslam arasında seyreden düşmanca retorik, Rizvi'ye göre, artık uluslar arası aktörler düzeyinde de taraftar bulmaya başlamıştır.[623] Avrupa'da daha önceleri çoğunlukla ekonomik ve güvenlik gerekçeleriyle dışlanan-ötekileştirilen İslam ve Müslümanların, 11 Eylül'ün ardından artık çok daha fazla kültürel ve dini sebeplerle ciddi bir tehdit algısıyla ötekileştirildiği görülmüştür ki Şenel bu durumu, 'yeni ırkçılık' olarak nitelendirmektedir.[624]

Oluşturulan bu yeni tehdit algısıyla, "İslam Medeniyeti, Batı tarafından dünyanın geri kalanı için "medeniyet temelli kimliğe dayalı bir tehdit" olarak nitelendirilmektedir. Böylece İslam, birleşik bir medeniyetten doğan bütüncül bir tehlike olarak sunulmaktadır."[625] İslam'ın Avrupa'daki algılanışı, Müslümanlara yönelik kültürel ayrımcılık yapılması konusunda da etkilidir. İslam, Batı ile Doğu arasındaki en belirgin fark olarak görülmektedir. Avrupa kimliğinin Hıristiyanlık temelli olması nedeniyle öteki ve düşman olarak görülen ve bunun üzerinden Avrupa kimliğinin kurulmasına önayak olan İslam'ın bugün sorun haline gelmesini anlamak zor olmamaktadır. Çünkü kendisine olumsuzluklar yüklenerek ötekileştirilen Müslüman, bugün Avrupalı ile birlikte ve eşit statüde yaşama talebindedir.

Laik, liberal ve demokratik Avrupa ülkelerinde Müslümanlar, özgürmüş gibi görünmekle birlikte, kamusal alanda yeri olmayan ve resmen tanınmayan bir dinin mensuplarının aslında ne kadar özgür olduğu tartışmalıdır. Hıristiyanlar ve Yahudiler için geçerli olan eğitim, ibadethane, mali destek, resmî tatil, statü gibi ayrıcalıklar Müslümanlar için geçerli olmadığından eşitlikten bahsetmek mümkün olmamaktadır.[626]

Değindiğimiz bu karşı eğilimin kamuoyunda karşılık bulabilmesinin en önemli araç değeri ise medya olmuştur. 21. yüzyıl medya ve kitle iletişim araçlarının gücünün önemli oranda yükseldiği bir çağ olmuştur. Modern insan dünyada meydana gelen birçok olayı medya organları sayesinde öğrenebilmektedir. Bu durum medyaya

---

[623] Fazal Rizvi, "Debating Globalization and Education after September 11", Comperative Education, 40(2), S.157.

[624] Alaaddin Şenel, **Irk ve Irkçılık Düşüncesi**, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1990, s. 116.

[625] Mustafa Aydın ve Sinem Açıkmeşe, "İslam Örneğinde Küreselleşen Dünyada Kimliğe Dayalı Güvenlik Tehditleri", **Uluslararası İlişkiler**, Cilt: 5, Sayı: 18 (Yaz 2008), s. 208.

[626] Ahmad Yousif, "Islam, Minorities and Religious Freedom: A Challenge to Modern Theory of Pluralism", **Journal of Muslim Minority Affairs**, Cilt: 20, No: 1, 2000, s. 34.

gerçekleri olduğu gibi gösterebilmesinin yanı sıra manipüle edebilme gücünü de sağlıyor. Öyle ki bazen ekranda gösterilen gerçek, var olan hakikatin yerini alabiliyor ve insan artık medyanın ona sunduğu oranda gerçeğe ulaşabiliyor ve onu idrak edebiliyor. Kevin Robins'in belirttiği gibi "ekranlar aracılığıyla yeni bir dünyanın doğuşuna tanık oluyoruz. Bu küreselleşen kültürde başkalarıyla karşılaşmamız daha çok onların ekranlardaki imajlarıyla mümkün oluyor."[627] Bu nedenle, medyanın yarattığı bu gerçeklik bireyin zihnini şekillendirdiği gibi toplumsal hafızanın oluşumunda da önemli oranda rol oynamaktadır.

Toplumsal yaşam içerisinde, medyanın gücü gün geçtikçe artmaktadır. Medya aracılığıyla gerçekliğin ne olduğu ya da olması gerektiği yeniden inşa edilerek aktarılmaktadır. Siyaset, siyasal olgu ve medya; bir toplumsal yapıda karşılıklı ilişki ve etkileşim içerisinde var olmaktadır. Karşılıklı etkileşim içerisinde bulunan medya ve siyasal iktidarlar, bu şekilde varlıklarını muhafaza etmeye çalışırlar. Medya ve siyasal iktidar ilişkisindeki bağımlılık, bu kurumların toplumsal yaşamda var oldukları günden bugüne kadar devam etmiştir. Siyasal iktidara sahip olan ve hükümeti oluşturan ideolojiler, politik amaç ve hedeflerini ulusal/uluslararası kamuoyuna tanıtmak ve benimsetmek üzere medyaya olan bağımlılıklarını sürdürmektedir.

Medyanın en önemli unsuru olarak değerlendirilen haber, dilin dolayımına ihtiyaç duyan ve bu yolla varlık kazanan bir süreçtir. Bu yüzden de tüm değerlerin, kültürün ve ideolojinin bireye aktarılmasındaki en önemli araç olan dil, okuyucunun anlamı nasıl oluşturduğunun anlaşılması, kültür aktarımının dil üzerinden nasıl gerçekleştiğinin kavranması açısından üzerinde durulması gereken bir unsurdur. Diğer yandan tüm anlamlar, tarih ve kültür çerçevesinde oluşmuştur. Çünkü gösteren ve gösterilen arasındaki ilişki, özel sosyal sistemler ve belirli tarihi olayların sonuçlarına dayanır.[628] Bu yüzdendir ki kamuoyuna sunulan haber, yayınlandığı coğrafi-politik-kültürel iklimin temel yapı taşlarının da izini taşır.

İmajın gerçeğin yerini aldığı bir dünyada artık ne olduğundan ziyade medya tarafından nasıl yansıtıldığı daha çok önem arz etmektedir. Medya bu yönüyle öteki hakkında fikir sağladığı ve korkuları bertaraf ettiği gibi, onu sınıflandırmayı ve

---

[627] Kevin Robins, **İmaj: Görmenin Kültür ve Politikası,** Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 31.

[628] Stuart Hall, "The Work Of Represantation", **Represantation: Cultural Represantation and Signifying Practices** (Der. S:Hall), Sage Publications, London, 1997, s. 48.

ötekileştirmeyi de beraberinde getirmiştir. Bugün Avrupa medyasına bakıldığında İslam ve Müslümanlar hakkında sunulan bilgilerin çoğunlukla olumsuz imajlar içerdiği söylenebilir. Homojen bir yapı olarak tasvir edilen İslam dünyası genellikle Batı'yı tehdit eden bir olgu olarak lanse edilmektedir. İslam dünyasında vuku bulan şiddet olayları, sosyo-politik yönleri göz ardı edilerek, İslam'la bağdaştırılmakta ve genellikle önyargıların oluşturduğu kurgusal fantezilerle kamuoyuna sunulmaktadır. İslam karşıtlığını toplumda yaymaya yönelik bu tür yayınlar, Müslümanlara yönelik kin ve nefreti arttırmaktadır. Bu tür yayınlarla verilmek istenen temel mesaj: Hıristiyan Batı değerlerinin İslam tarafından tehdit edildiği iddiasıdır. Özellikle ana akım medyada Müslümanların terörizmle ilişki kurularak haberleştirilmesi toplumda bu algının yayılmasına ve İslam ile ilişkili tüm unsurlara karşı önyargılı ve düşmanca tutumların benimsenmesine yol açmaktadır. Tariq Modood da 1982'den beri her yıl yapılan "Sosyal Davranış Araştırmaları"nın sonuçlarında, İngiliz toplumunda Asyalılara ve Müslümanlara karşı beslenen ön yargının diğer bütün etnik, ırksal veya dini gruplara beslenenden daha fazla oranda çıkmasının, sözünü ettiğimiz yanlı tutumu desteklediğine dikkat çekmektedir.[629]

Türkiye, Müslümanlara karşı oluşan negatif algılamadan payına düşeni almıştır. Özellikle müzakerelerin yoğunluk kazandığı 2004 yılını müteakiben T.C. Başbakanlık Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü'nün Yıllık Dış Basın Değerlendirmelerine bakıldığında, Türkiye ile ilgili haberlerin, Avrupa medyasının dış basın haberleri içerisinde hep ilk dördün içerisinde yer aldığı görülmektedir. Ancak burada önemli olan bir nokta da Türkiye'nin imajının nasıl aktarıldığıdır. Reuters'ın Avrupa işlerinden sorumlu editörü Paul Taylor'a göre Türkiye'nin imajı sadece İslami bir ülke olarak aktarılmaktadır. Taylor'a göre, "Televizyonda Türkiye, minare, başörtüsü ve boğaz köprüsü anlamına geliyor; gazetelerde ise, 'ağırlıklı olarak Müslüman bir nüfusa sahip laik bir devlet', 'Müslüman bir ülke' olarak yayına sokulmaktadır."[630]

---

629 Tariq Modood "Liberal Çokkültürlülük ve Reel Dünya Çokkültürlülüğü", Çev. Şerif Esendemir, **Tezkire**: Küresel Etik ve Avrupa'da Hortlayan Faşizm Sayısı, Sayı: 43-44, Ankara, 2006, s. 59.

630 Katinka Barysch, "What Europeans Think About Turkey and Why", **Centre For European Reform**, 2007. http://www.cer.org.uk/publications/archive/essay/2007/what-europeans-thinkabout- turkey-and-why, 10.03.12.

Pew Global'in 2011 yılında yaptığı bir araştırmaya göre, hala birçok insan Batı ile Müslümanlar arasındaki ilişkinin kötü olduğuna inanmaktadır. Bu inanç özellikle Fransa ve Almanya'da yüksek oranlara ulaşmaktadır. Fransa'da Batı ile Müslümanlar arasındaki ilişkilerin kötü olduğunu düşünenlerin oranı %62 ve Almanya'da %61 iken, bu oran, İspanya'da %58 ve Birleşik Krallıkta ise %52 oranına ulaşmaktadır. Müslüman nüfusun çoğunlukta olduğu bu Avrupa ülkelerinde Müslümanlara karşı olan en önemli klişe 'şiddete olan eğilim' çerçevesinde kendisini göstermektedir.[631]

Burada değinilmesinde fayda gördüğümüz bir diğer faktör de dinin siyasi bir argüman ve bir tür meşrulaştırma aracı olarak istihdam edilmesidir. Zira her dinin tanrısal bir buyruk olarak yayılmak, bir dünya dini haline gelmek gibi bir idealinin olması, dini yayma ve hükümlerini tatbik etme adına siyasi faaliyette bulunulmasına bir kutsallık atfetmektedir. Sosyolojik anlamda din ve siyaset kurumu birbirinden bağımsız olarak işleyen iki müstakil kurum olarak görülemez. Bu açıdan din siyaset ilişkisine dair çok sayıda veri, kanıt, delil, istatistik bulmak mümkündür.[632]

Bu yönüyle kurumsal anlamda din ve siyaset ilişkisi insanlık tarihinin en kadim konularından biridir. Dinin; bireyin bireyle, bireyin toplumla ve bireyin tanrıyla olan ilişkilerini düzenlemeye yönelik hükümler içermesi toplumsal yaşam alanlarının düzenlenmesinde din ve siyaset ilişkisinin kesişim noktalarını oluşturmaktadır. Dini olanla siyasi olanın iç içe geçmesi diğer bir ifadeyle dinin bazı hükümlerinin siyaset kurumunun desteği olmadan hayata geçirilememesi, siyasetin dinselleşmesi ve dinin siyasallaşması tartışmalarını da beraberinde getirmektedir. Dini olanın aynı zamanda politik bir yönü de vardır. Dini olanın bireysel alandan sosyal alana, kamusal alana taşınması için siyasete ve siyaset kurumunun taşıyıcı aktörlerine ihtiyacı vardır.[633]

Uluslararası politikada bir güç olan din, bu gücünün büyük bir bölümünü politika yapıcıların ve yönetim mekanizmasında bulunanların bireysel ve uluslararası sistemin aktörleri olan devletlerin kendi kurumsal kimliklerinden almakta ve mensup

---

631 Pew Research Center, "Common Concerns About Islamic Extremism Muslim- Western Tensions Persist", 21 Temmuz 2011.

632 Jeffrey K. Hadden, "Toward Desacralizing Secularizazation Theory", Social **Forces**, Cilt: 65, Sayı: 3, 1987, s. 601.

633 Musa Öztürk, **Küreselleşme Sürecinde Türkiye'de Dini Hayatın Dönüşümü Ve Dindarlığın Yeni Bazı Görünümleri Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Elazığ, 2010, s. 125-126.

olunan kimlik kodları bu süreçte dış politikanın yapımına ve uluslararası politikanın şekillenmesine katkıda bulunmaktadır.[634] Arroba'ya göre, dünya konjonktüründe meydana gelen pek çok dini gelişme, uluslararası ilişkileri etkilemekte ve bu etki birçok araştırmaya konu olmaktadır.[635]

Bu konudaki çalışmalarıyla bilinen Sandler ve Fox'a göre din, uluslararası alanda ve yerel düzeyde etkisini gittikçe artırmaktadır. Dini etkenlerle oluşan yerel sorunların çözümü, uluslararası bir bağa sahip olduğundan birçok iç politika meselesi gittikçe uluslararası bir niteliğe kavuşmaktadır.[636] Bu durum, uluslar arası ilişkilerin giderek kültürel bir ötekileştirme zemininde seyretmeye başlamasıyla daha da fark edilir hale gelmiştir. Goldewijk'in[637] ifadesiyle bugün din, dış politikada, diplomaside ve çatışma müzakerelerinde (conflict negotiations) önemli bir yer edinmiştir. Bu durumu, "*the resurgence of religion*" olarak nitelendiren Goldewijk göre "*dinin yeniden doğuşu*" uluslararası kalkınmada önemli bir politika boşluğuna yol açmaktadır. Fakat bu durum yeni anlayışların oluşması için bir şans, bir ihtimal ve kültürlerarası değişimin ilerlemesi için de bir fırsat sunmaktadır.[638] Böylesi olumlu yönleri olmakla birlikte, Avrupalı siyaset yapıcıların özellikle son dönemlerde dini ötekileştirici bir politik argüman olarak kullandıklarını ve bu sayede önemli siyasi kazanımlar elde ettiklerini görmekteyiz.

Son yıllarda Avrupa devletlerinde yapılan seçimlerde aşırı sağ partilerin oylarını artırması, kimlik ve entegrasyon sorunlarının artarak devam edeceğinin belirtisidir. Ayrıca bu aşırı sağ partiler kendilerine "dışsal düşmanlar yaratmak saldırgan dış politikaların meşrulaştırılmasında en iyi araçtır" prensibini en önemli yönetimsel ilke olarak seçtiklerinden, bahsettiğimiz ötekileştirici eğilimin yaygınlık kazanması da kaçınılmaz olmuştur.[639]

---

634 Stuart Croft, "Religion and Foreign Policy", **Renewal**, Cilt:17, Sayı:1, 2009. http:/www.renewal.org.uk.

635 Angel A. Arroba, "Strangers in the Night: Religion and International Relations, **The Talent**, Autumn, 2006, s. 1,2.

636 Jonathan Fox, Shmuel Sandler, "Separation of Religion and Statein the Twenty-First Century: Comparing the Middle East and Western Democracies", **Comparative Politics**, Cilt: 37, Sayı: 3, 2005, s. 317.

637 Goldewijk çalışmasında dinin yeniden doğuşunun, dünya meseleleri üzerinde ve uluslararası ilişkilerde önem kazanmasına değinmekte, uluslararası kalkınma politikalarının oluşturulması üzerine yoğunlaşmaktadır.

638 Berma Klein Goldewijk, **Religion, International Relations and Development Cooperation**, Wageningen Academic Publishers, Netherlands, 2007, s. 2,3.

639 Jochen Hippler ve Andrea Lueg, **The Next Threat: Western Perceptions of Islam**, Pluto, Londra, 1995, s. 4.

Aşırı sağın Avrupa kıtasının bütününde yükselişe geçmesinin nedenlerinden biri de 11 Eylül sonrası dönemde Batı dünyasında artan İslamofobi ile birlikte Avrupa'da yükselen kimlik tartışmalarıdır. ABD'nin başlattığı "teröre karşı savaş"ın yabancı düşmanlığı, Müslüman karşıtı söylemleri sayesinde durum gün geçtikçe sosyolojik olarak daha da önemli bir hal almaktadır. Aşırı sağ partilerin söylemlerine bakıldığında da Avrupa Birliği projesine de karşıt olduğu görülecektir. Bu da yabancı düşmanlığına karşı en önemli değerleri savunmaya çalışan Avrupa Birliği'nin geleceği için önemli bir meseledir. Avrupa çapında aşırı sağ görüşleri savunan birçok parlamenter Avrupa Parlamentosu'na dahi seçilebilmişlerdir.

AB mantığından kopuşu simgeleyen muhafazakar ve yabancı karşıtı hükümetlerin yükselişi Avrupa'da 2000'li yılların genel eğilimi olmuştur. Bu dönemde uluslararası kamuoyu çoğu ülkede milliyetçi sağ ve milliyetçi solun iktidara gelişine şahit oldu. Böylece Avrupa bütünleşmesinin çözmeye çalıştığı milliyetçilik sorunu Avrupa'ya geri göndü. Hatta bütünleşme konusunda ilerici atılımların öncülüğünü yapmış Benelux[640] ülkelerinden Hollanda bile bu eğilime kapılmıştır. İslam ve göçmen karşıtı görüşleriyle bilinen Hollanda Özgürlük Partisi'nin 2010 seçimlerinde en çok oy alan üçüncü parti olması, yine çifte vatandaşlığa karşı sağ ideolojiye sahip Halkın Özgürlük ve Demokrasi Partisi'nin koalisyonun büyük ortağı haline gelmesi, Türkiye'nin üyeliğini savunan Hıristiyan Demokrat Çağrı'nın (CDA) ise koalisyona girmesine rağmen birincilikten dördüncülüğe düşmesi, bu konuda verilebilecek örneklerdendir. Diğer yandan, İslam ve göçmen karşıtı olarak bilinen Hollandalı politikacı Geert Wilders'in, 2010 yılında 'faşist Kuran'ın yasaklanmasını istiyorum' propagandası ile girdiği seçimlerden %15'lik bir oy oranı ile çıkması kamuoyunun nasıl etkilenebildiğini ve oluşmuş olan önyargıların hala sağlam bir şekilde durduğunu göstermektedir.[641]

Avrupa'da kimlik temelli siyaset söylemini benimseyen partilerin yükselişi birkaç ülke ile sınırlı değildir. Örnek vermek gerekirse, aşırı sağ kimliğiyle 2007 seçimlerinde oyların % 13,9'unu alan Danimarka Halk Partisi Parlamentonun üçüncü

---

640 Belçika, Hollanda ve Lüksemburg'un coğrafi birlikteliklerine ve resmi politik tutumlarına dayalı olarak bu üç ülkenin isimlerinin ilk iki harfinden oluşan niteleme.

641 Gökhan Saz, 'Turkophobia and Rising Islamophobia in Europe: A Quantification For the Negative Spillovers on the EU Membership Quest of Turkey', **European Journal of Social Sciences**, Cilt: 19, Sayı: 4(2011), s. 482.

büyük partisi haline gelmiş;[642] yine 2007 Yunanistan erken seçimlerinde aşırı sağın temsilcisi LAOS parlamentoya girmiş, 2009 seçimlerinde oylarını bir hayli arttırmış;[643] Avrupa'da çok-kültürlülüğün simgesi haline gelen Hollanda'da Haziran 2010 genel seçimlerinde aşırı sağcı ve ırkçı söylemlere sahip PW-Özgürlükler Partisinin oylarında bir patlama yaşanmış ve koltuk sayısı 9'dan 24'e çıkmıştır. Avusturya'da aşırı sağcı BZO-Özgürlükçüler Partisi, 2008 genel seçimlerinde %11,7 oy almıştır.[644] İsviçre'de camilerin minare inşaatlarına karşı çıkan referandum 29 Kasım 2009 tarihinde gerçekleşmiş, oyların %57,5'i ülkede yeni cami minaresi yapılmasına karşı kullanılmıştır.[645]

Aşırı sağ partilerin rahatlıkla oya tahvil edilebilmesinden dolayı Türkiye'ye yönelik düşmanca ya da en azından olumsuz söylemleri bu kanaatimizi pekiştirmektedir. Bu partilerin, özellikle de Hıristiyan Demokratların, ortak söylemlerine göre, dini ve kültürel değerler sistemi itibariyle Avrupa'dan farklı olan Müslüman Türkler, Avrupa değerleriyle uzlaşamayacak ve bu yüzden birliğe alınmaması gereken yabancılardır.

1997 yılında Belçika'da 7 Hıristiyan Demokrat Parti yöneticisinin katılımıyla AB'nin geleceğinin masaya yatırıldığı bir toplantıda, dini, kültürel ve medeniyet kimliği açısından "farklı" olduğu gerekçesiyle Türkiye'nin Birliğe kabul edilemeyeceği deklare edilmiştir. [646]

Bir diğer örnek olarak, Avusturya'nın politik arenasında özellikle Avusturya Özgürlük Partisi (FPÖ), Türk ve İslam karşıtı söylemleri ile dikkat çekmektedir. 1999 yılında gerçekleştirilen parlamento seçimlerinde FPÖ'ün %26,9 oranında oy alarak seçimlerden ikinci parti olarak çıkmasıyla partinin Türk ve İslam karşıtı söylemlerinde artış olmuştur. 11 Eylül olaylarının ardından söylemlerinin dozajını giderek sertleştiren FPÖ'nün 2005 yılında yürüttüğü seçim kampanyalarında kullandığı afişler ve seçim söylemlerinin ana temasını Türk İslam karşıtlığı oluşturmuştur. "Türkiyeli AB yerine önce Viyana" ve "Müezzin yerine Pummerin çanı" yazılı afişler Avusturya sokaklarını süslemiştir. Afişte geçen Pummerin Çanı, Avusturya'nın en büyük çanı olup Stephan Katedrali'nde bulunmaktadır. Osmanlı

642 http://electionresources.org /dk/2007.php 26.05.2013.
643 http://electionresources.org/gr/vouli. php?election= 2009 26.05.2013.
644 http://electionresources.org/au/senate.php?election =2007, 26.05.2013.
645 http://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0svi%C3%A7re'deki_minare_referandumu, 26.05.2013.
646 Rıdvan Karluk, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, Beta Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 1998, s. 490.

ordusunun 2. Viyana Kuşatması'ndan geriye kalan toplardan eritilerek dökülmüş olmasından dolayı sembolik bir önemi vardır. 2. Dünya Savaşı'nda bombalanan Katedral'den düşerek parçalanan Çan, halktan toplanan paralarla tekrar dökülmüştür. Pummerin Çanı, halkın gözünde özelde Osmanlı'ya genelde ise İslam'a karşı kazanılan zaferi simgelemektedir.[647]

Örneklerde görüldüğü üzere, Türkiye'nin çoğunluk itibariyle Müslüman bir toplum olmasının gerektirdiği dini farklılık, Türkiye'yi Avrupa'nın bir parçası olarak görmek istemeyenlerin kullandıkları söylemlerden biridir. Günümüzde özellikle Hıristiyan Demokratların benimsedikleri söylem gereğince bir Avrupalı kimliğinin tanımını yapmak, Türk-Müslüman ötekileştirmesi olmadan mümkün görünmemektedir.[648] "Muhafazakarların yaptığı bu tanımın dinsel, kültürel ve etnik açılardan değişmeyen ve verili bir Avrupa(lılık) anlayışını da beraberinde getireceğini" söyleyen Kaya'ya göre, Avrupa fikrini Hıristiyanlık, ortak tarihsel gelenek ve türdeşlik zemininde tanımlayarak mutlaklaştıran Muhafazakarlara göre, Avrupa'da Türklere ve İslam'a yer yoktur.[649]

AB çevreleri o dönemin şartlarında, stratejik öneminin azaldığı tartışmaları yapılan bir Türkiye'ye siyasi açıdan pek ihtiyaç duymamakta, ekonomik açıdan ise ihtiyaç duydukları 70 milyonluk Türk pazarına zaten Gümrük Birliği yoluyla girmiş bulunduklarından, Türkiye'nin tam üyeliği fikrine hiç de sıcak bakmıyorlardı.

Daha önceki hiçbir aday ülke için öngörülmediği halde, Brüksel Zirvesi Sonuç Bildirgesi'nde[650] Türkiye (ve Hırvatistan) için *müzakerelerin açık uçlu* olacağının beyan edilmesi de iki taraf arasındaki ilişkide AB tarafının hala Türkiye'nin katılımı düşüncesini içlerine sindiremediklerini, bir başka deyişle "son kararlarını henüz vermemiş olduklarını" göstermektedir. Buna bir de *müzakerelerin başarısızlığı halinde Türkiye'nin Avrupa kurumlarından ve değerlerinden kopmasını önleyecek bağlarla bağlanması gerektiği* yaklaşımının da sonuç bildirgesine yansımış olmasını eklersek, önceleri Almanya son olarak da Fransa gibi bazı

---

647 Yunus Mert, "Avusturya'da İslamofobi", **Avusturya'da Din Devlet İlişkileri ve İslamofobia,** Ed. S. Ertuğrul, Pınar Yayınları, İstanbul, 2014, s. 90.

648 Marc Lynch, "Jordan's İdentity and İnterests", **Identity and Foreign Policy in the Middle East,** (Der. Shibley Telhami ve Michael Barnett), Cornell University Press, Londra, 2002, s. 26.

649 Ayhan Kaya, "Avrupa Birliği, Avrupalılık ve Avrupa-Türkleri: Tireli ve Çoğul Kimlikler," **Cogito**, Avrupa'yı Düşünmek Özel Sayısı 39 (Bahar 2004), s. 324-332.

650 Bildirge için bakz. http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/83201.pdf

ülkelerin teklif ettikleri *Türkiye'ye tam üyelik değil "özel statü" verilmesi* düşüncesine açık kapı bırakılması Türkiye'ye yönelik "çifte standart" iddialarını güçlendirmektedir.

Avrupa'da birçok siyasetçi ve düşünür, Avrupa'nın sınırlarının belirlenmesi ve Birliğin genişleme faaliyetlerinin ne ölçüde ve hangi kriterler ölçüsünde olması gerektiği konusunda oldukça yoğun bir tartışma sürecinden geçmektedirler. Kültürel değerler ve özellikle de din, bu tartışmanın öncelikli konuları arasında yer almakta ve Avrupa gündeminde kendisini en çok Türkiye'nin tam üyeliği konusunda göstermektedir.

Türkiye gibi nüfusunun büyük çoğunluğu Müslüman olan ve tarihi olarak Avrupa'da Müslüman imajını temsil eden bir ülkenin AB ile üyelik müzakerelerine başlaması tartışmaya yeni bir boyut kattı.[651] 2004 genişlemesi ve 2010 krizi yeni maliyetler yaratarak Avrupa mantığının daha fazla zarar görmesine yol açmıştır. Halk kendi ülkelerini ilgilendirmediğini düşündükleri genişleme ve ekonomik kriz konularından kaynaklanan maliyetleri üstlenme konusunda isteksiz davranmaktadır. Bu isteksizlik, yaratılmak istenen Avrupa halkları dayanışmasına da olumsuz yansımaktadır. Bu gelişmenin iki önemli sonucundan söz edilebilir. Birincisi genel olarak AB'ye ve genişleme politikasına karşıtlık, ikincisi ise toplumsal düzeyde yabancı düşmanlığıdır.

Bu sorunlardan en çok etkilenen ülke, üyelik süreci sürekli tartışma konusu olan Türkiye'dir. Genişleme karşıtlığı, Türk kimliği çerçevesinde İslam karşıtlığı olarak toplumsal yansımalarını bulmaktadır.

Aslına bakılacak olursa, Türkiye'nin tam üye olması halinde karşılaşılacak yeni durumların Avrupalılar açısından endişe uyandıran ilk boyutu ekonomiktir. Zira üye olması halinde Türkiye'nin AB fonlarından en büyük paylardan birisini alacak olması nedeniyle kendi paylarının düşeceği endişesi; bir tarım ülkesi olması nedeniyle AB tarım politikalarında söz sahibi olacak bir Türkiye'nin kendi ülkelerindeki çiftçileri olumsuz etkileyeceği endişesi; serbest dolaşımdan yararlanmalarını müteakip Türklerin kendi ülkelerine akın edeceği endişesi gibi sebeplerden dolayı AB üyesi ülkeler Türkiye'nin tam üyeliğine karşı çıkmaktadır. 2008 ekonomik krizi söz konusu endişeleri daha da derinleştirmiştir.

---

[651] Ahmet T. Kuru, "AB'de Din-Devlet İlişkileri", **Avrupa'da İslam, Laiklik ve Demokrasi,** (Ed. Ahmet Yükleyen ve Ahmet T. Kuru), TESEV Yayınları, İstanbul, 2006, s.7.

Sözünü ettiğimiz olumsuz bakışta etkili olan bir diğer faktör de Türkiye'nin sahip olduğu genç nüfus orandır. Özellikle son dönemde Avrupa ülkelerinin çoğunda baş gösteren finansal daralmaya bağlı işsizlik-işini kaybetme, gelecek korkusu ve istihdam gibi sosyal-ekonomik sorunlar yüzünden Avrupalılar Türkiye'nin üyeliğine soğuk bakmaktadırlar. Medyanın oluşan ekonomik darboğazın kamuoyunda oluşturduğu öfkenin sisteme yönelmemesi için, hedefini saptırıp toplumsal söylemi ötekilere karşı yöneltmesinin, yani Türklerin hedef haline getirilmesinin, bu karşı duruştaki rolü de büyüktür. Bu yönüyle medya ötekilik söyleminin en büyük üreticisi olarak Avrupa siyasi elitlerinin elindeki ideolojik bir aygıta dönüşmektedir.

Diğer taraftan Avrupa'nın hızla yaşlanan nüfusu bir diğer endişe sebebidir. AB Komisyonunun 2006 Raporuna göre, 2050 yılında Avrupa genelinde yaşlı nüfusun (65 yaş ve üstü) 75 milyondan 133 milyona yükseleceği bununla birlikte çalışma çağındaki nüfusun (15-64 yaş) ise 306 milyondan 259 milyona gerileyeceği tahmin edilmektedir.[652] Türkiye tam üye olduğu takdirde, Konseyin oylama sistemine yansıtılacak olan nüfus oranı sayesinde karar alma sürecinde etkili bir konuma sahip olacaktır. Konseyde hem ülke sayısına, hem de nüfusa bakılarak, çifte çoğunluk oylama sisteminin kullanılacağı kabul edilirse, 28 üyeli bir AB içinde Türkiye ve Almanya oyların yaklaşık %14.5'una sahip olacaktır.[653]

Alman medyasında ve kamuoyunda var olan bu olumsuz duruş Alman liderler ve partiler arasında da yer almaktadır. Parlamentoda yer alan partilere bakıldığında çoğunluğu oluşturan ve aynı zamanda Angele Merkel'in de partisi olan CDU ve onun kardeş partisi CSU, Türkiye'nin üyeliği konusuna oldukça negatif yaklaşmaktadırlar. CDU, Türkiye'nin üyeliği ile ilgili olarak Avrupa Birliği'nin hazmetme kapasitesi üzerinde dururken; CSU'nun Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğindeki duruşu tamamen karşıtlık üzerine kuruludur ve hiçbir üyelik perspektifi ön görmemektedir.[654]

Türkiye'nin üyeliğine yönelik Avrupa kamuoyundaki dini çekincelerin sebeplerinden bir tanesi de Türkiye'nin tam üye olması halinde Avrupa'daki

[652] **Eu Commısıon Report** (2006), "The Impact of Ageing on Public Expenditure: Projections for the EU-25 Member States on Pensions, Health Care, Long-Term Care, Education and Unemployment Transfers (2004-2050)", European Economy European Commission Directorate-General for Economic and Financial Affairs, Brussels.

[653] Türkiye Araştırmalar Merkezi Vakfı, **Avrupa Ülkelerindeki Türk Nüfusu ve Ekonomik Gücü**, Essen, 2007.

[654] Moritz Orendt, "Germany's Role in Turkey's EU Accession Process", Bilgesam, 16 Şubat 2010.

Müslüman görünürlülüğünün Hıristiyanlığınkinden çok daha fazla hale geleceği endişesidir. Örneğin Fransa'da ikinci büyük din haline gelen Müslümanların camiler ve mescitlere katılım oranının Kiliseye devam eden Hıristiyanların sayısından fazla olduğu tespit edilmiştir.[655]

Değindiğimiz gerekçeden dolayı örneğin, AB Komisyonu üyesi Frits Bolkestein'in kaleme aldığı ve 5 Eylül 2004 tarihinde Komisyon üyelerine dağıtılan açıklamasında, Türkiye'nin üyeliği kabul edilmesi halinde meydana gelecek yeni göç dalgalarına bağlı demografik değişiklikler yüzünden Avrupa'nın büyük ölçüde İslamlaşacağını belirterek, böyle bir durumda "Viyana'nın 1683'de Türklerin elinden geri alınmasının bir anlamının olmayacağı" belirtilmiştir.[656]

Yine aynı gazetenin 9 Eylül 2004 tarihli baskısında Türkiye'nin üyeliğine yönelik dini ve kültürel gerekçeler nedeniyle takınılan karşıt tutum konusunda, "kendisini İslamiyet'in temsilcisi olarak gören Türkler ile Hıristiyanlığın temsilcisi olarak gören Avrupa'nın tarihten tevarüs eden karşılıklı ötekileştirme temeline dayalı düşman algısının, Türkiye'nin AB'ye tam üyelik müzakerelerinde her iki tarafa üzerinde büyük bir etkisinin olduğu" şeklinde bir değerlendirmeye yer verilmiştir.

Hıristiyan Demokrat Parti bünyesinde siyaset yapan ve Almanya eski İçişleri Bakanlığını yürüten Schaeuble, Avrupa'nın Hıristiyan geleneğine mensup olmadığı gerekçesiyle Türkiye'nin üyeliğine karşı çıkılması hatta Birliğe üyeliğinin, gerekli koşulları yerine getirse bile, asla mümkün olamayacağının Türkiye'ye açıkça söylenmesi gerektiğini belirtmiştir.[657]

Kültürel farklılığa vurgu yapan bir diğer isim olan Alman Hıristiyan Sosyal Birlik Partisi Milletvekili Michael Glos, tam üyelik için yerine getirilmesi gereken şartların çerçevesini sunan Kopenhag Kriterlerinin, Türkiye'nin üyeliği için yeterli olamayacağını, kültürel şartlarda da uyumun sağlanması gerektiğini savunmuştur.[658]

Türkiye'nin AB üyeliği konusunda imtiyazlı ortaklık fikrini ileri süren ve tam üyelik konusunda kültürel farklılıklara her fırsatta vurgu yapan Merkel de AB'nin üzerine inşa edildiği değerlerin en önemlilerinden birisinin Hıristiyanlık olduğunu ve

---

655 Christopher Caldwell, "The Crescent and the Tricolor", Foreign Affairs, Cilt: 286, Sayı:5, Kasım 2000, s. 20.

656 Financial Times Gazetesi, 6 Eylül 2004.

657 Thomas Diez, " Europe's Others and the Return of Geopolitics, **Cambridge Review of İnternational Affairs**, Cilt: 17, Sayı: 2, ss: 319-335.

658 Michael Glos, "Is Turkey Ready for Europe", https://www.dgap.org/english/tip/trip0101.glos.html

Türkiye'nin dini farklılığı nedeniyle Birliğin bir parçası olamayacağını, sadece diğer Müslüman ülkelerle kurulacak ilişkinin önemli bir vasıtası rolünü üstlenebileceğini belirtmiştir.[659]

Avrupa ülkeleri içinde Türkiye'nin üyeliğine karşı olduğunu dile getirenler arasında "din farklılığı"nı engel olarak görenlerin/gösterenlerin belirgin bir ağırlığı bulunmaktadır. Fransa, Türkiye'nin üyeliğine kültürel sebepler ileri sürerek itiraz eden ülkelerin başında gelmektedir. Fransız Parlamenter Robert Pandraud, Gümrük Birliği'nden sonra Türkiye'nin AB'ye tam üyeliğinin önünde şu üç önemli engelinin olduğunu söylemiştir: Avrupa'dan farklı bir kültür ve dine sahip olması, Yunanistan ile sürekli sorunlar yaşaması ve Yakın Doğu'ya yönelmiş olması.[660]

Fransa'da UMP'nin (Halk Hareketi İçin Birlik) Başkanı ve eski Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy Türkiye'nin üyeliğine dini gerekçelerle karşı çıkarak, fikirlerini kısaca şöyle özetlemişti: "Eğer Türkiye Avrupalı olsaydı bundan haberimiz olurdu!"[661]

Kültürel farklılıklara vurgunun sadece ülke siyasetçilerince değil AB yetkililerince de yapıldığı görülmektedir. Örneğin, Avrupa Komisyonu Başkanlığını yürüttüğü yıllarda Barroso, aradaki aşılmaz kültürel farklılıklar nedeniyle Türkiye'nin Avrupa Birliğine üyeliğine dair Birlik içinde ciddi endişelerin olduğunu söylemiştir.[662]

Avrupa'da Türkiye'nin üyeliğine karşı çıkış gerekçelerinden birisi de Türkiye'nin jeopolitik ve jeostratejik konumundan kaynaklanan dini karakteriyle ilişkilendirilmektedir. Vatikan Sözcüsü Navarro Valls, bu konuda şöyle demiştir: "Türkiye'nin AB adaylığı coğrafi konumundan dolayı da sorunludur. Zira AB ülkeleri Hıristiyan dinini ve onun değerlerini paylaşan bir coğrafyanın üyelerince tesis edilmiştir. Bu açıdan bakıldığında, Ortodoks-Hıristiyan iki ülke, Moldovya ve Ukrayna, AB üyeliğine daha uygun iki ülkedir."[663]

---

[659] Hakan Yılmaz, "Turkish Identity on the Road to the EU: Basic Elements of French and German Oppositional Discourses", **Turkey's Road to European Union Membership: National Identity and Political Change**, s. 84.

[660] Milliyet Gazetesi, 26 Kasım 1996.

[661] Senem Aydın Düzgit, **Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerinde Kant'ı Aramak,** TESEV Yayınları, Ankara, 2006, s.3.

[662] http://www.memleket.com.tr/barroso-baklayi-agzindan-cikardi-79103h.htm Erişim Tarihi: 29.10.2013.

[663] Rıdvan Karluk, **AB-Türkiye İlişkileri**, Beta Yayınları, İstanbul, 2005, 8. Baskı, s. 817.

Bu gelişmelere Türkiye sebep olmasa da, etkisinin olmadığını söylemek de yanlış olacaktır. Avrupa'da yabancı düşmanlığı söyleminin yarattığı oy potansiyeli, tarihsel olarak Avrupa'nın ötekisi konumunda olan Türkiye için önemli bir sorun oluşturmaktadır.

"Doğu-Batı ideolojik çatışmasının yerini etnik, dini ve tarihi çatışmaların alması ile Türkiye diğer Avrupa devletleri tarafından aslında Avrupalı olmayan -Hıristiyan olmayan- bir devlet olarak algılanmaya başlandı."[664] Dolayısıyla Soğuk Savaş sonrası Avrupa'nın yeniden yapılanması sürecinde din önemli bir değişken oldu.[665]

Bu durumu değiştiren en önemli faktör, Türkiye'nin 1987 Nisanında AB'ye tam üyelik başvurusunda bulunmasıdır. Zira Müslüman kimliğiyle Türkiye'nin birlik içinde yer alma ihtimali bile, Avrupalıların İslam ve Türkler hakkındaki kökleri çok eskilere dayanan korku ve endişelerinin yeniden gün yüzüne çıkmasına yol açmıştır.[666]

Değindiğimiz gerekçeleri ileri sürerek Avrupa'nın derinleşme politikalarına ağırlık vermesi ve kendini belli sınırlarla konumlandırması gerektiğini ileri süren özellikle muhafazakar kanat, Türkiye'nin üyeliğine karşı çıkmakta ve bu politik söylemleriyle de oldukça destek görmektedirler. Avrupa kamuoyunun önemli bir bölümü, AB içerisinde iç siyasetteki başarısızlıklar sonucu toplumsal yaşamın zorlaşması nedeniyle ve birtakım önyargılar ve yönlendirmelerin de katkısıyla, Türkiye'nin AB üyeliği konusunda olumsuz bir kanaate sahiptir. Böylece çoğu Avrupa ülkesi içe dönük eleştirel bir yaklaşımla kendi iç sorunlarını çözmek yerine, AB'nin "değerler topluluğu" anlayışından uzaklaşarak, Hıristiyan mirasını ve ulusal nitelikleri öne çıkaran siyasal bir güdümleme eğilimini yoğunlaştırmaktadır.[667]

Sözünü ettiğimiz eğilimden hareketle Türkiye'ye karşı yürütülen kampanyada öne sürülen gerekçeler temelde "Türkiye'nin dinsel, kültürel ve coğrafi açıdan Avrupalı olmadığı iddiası"na dayanmaktadır. Diğer karşı çıkış gerekçeleri ve

---

664 Ola Tunander, "A new Ottoman Empire? The Choice for Turkey: Euro-Asian Centre vs a Ntional Fortress", **Security Dialogue** 26(Güz 1995), s. 416.

665 Meltem Müftüler Baç, **Türkiye ve AB: Soğuk Savaş Sonrası İlişkiler**, (Çev. Simten Coşer), Alfa Yayınları, İstanbu, 2001, s. 61.

666 Meyda Yeğenoğlu, "Avrupa Kimliğinin İdeolojik Arka Planı", **Doğu Batı**, Cilt:8, Sayı:31, 2005, s. 89.

667 Onur Bilge Kula, **Avrupa Kimliği ve Türkiye**, Büke Yayınları, İstanbul, 2006, s. 19.

tartışmaları da bu iddianın etrafında cereyan etmektedir.[668] Bu yüzden Moravec, saydığımız bu tali gerekçelerin ötesine geçip sorgulanması gereken asıl sorunun "AB büyük çoğunluğu Müslüman olan 80 milyon kişiyi içine alacak şekilde genişlemek istiyor mu?" olduğunu söyler.[669]

İşte zaten Türkiye'nin olası üyeliği de bu açıdan endişeye yol açmaktadır. Zira Türkiye'ye tam üyelik yolunu açmak, Avrupa'ya İslam'ın daha fazla nüfuz etmesine imkan vermek anlamına geliyordu. Diğer taraftan üye ülkelerin Birlik içerisinde sahip oldukları nüfus nispetince temsil ediliyor olmasından dolayı, Türkiye'nin üyeliği halinde Müslümanların Avrupa'daki temsil oranı %3'lerden %20'lere kadar ulaşacaktır ki, bu birçok Avrupalı için Hıristiyanlık adına ciddi bir tehdittir. [670]

Bu genel kanaatin ifşasından kaçınmayan AB Dönem Başkanı Herman van Rompuy; nüfusunun çoğunluğunun Müslümanlardan oluştuğu gerekçesiyle dini kimliğine vurgu yaparak Türkiye'nin tam üyeliğinin, AB Hıristiyan Mirasına zarar vereceğini ileri sürmüştür.[671]

Benzer ifadelerden örnekler vermek gerekirse, AB-Türkiye Karma Parlamento Komisyonu eski Başkanı Marc Galle; "Türkiye Müslüman bir ülke olduğu için Avrupa Birliği'ne alınamaz."; Yunanistan'ın Avrupa Birliği'nden sorumlu Devlet Bakanı Yannos Kranidiotis "Avrupa Birliği bütün Hıristiyan Alemi'nin menfaatlerini savunmak için oluşturulmuş bir topluluktur. Hıristiyan Alemine üye olmayan hiç bir ülke ve devlet bu kuruluşa girmemelidir" ve Avrupa Birliği eski Komisyon Başkanı Jacques Delors; "Avrupa Birliği bir Hıristiyan topluluğudur. Ben sosyalist olmama rağmen koyu bir Katoliğim. Bunu da kimseden saklamaya niyetim yok" ifadelerini kullanmışlardır.[672]

---

668 Eric-Jan Zürcher, Heleen Van Der Linden, **Medeniyetler Çatışması Işığında İslam, Türkiye ve Avrupa Birliği**, Çev. Senem Polat, Kadim Yayınları, Ankara, 2011, s. 10.

669 Michael Moravec, (2007)'den aktaran Ali Ayata, "Türkiye Usulü Avrupa Birliğine Yakınlaşma", **Akademik Araştırmalar Dergisi,** Sayı 40, 2009, s. 37.

670 Neill Nugent, "The EU's Response to Turkey's Membership Application: Not Just a Weighing of Costs and Benefist", **European Integration**, Cilt: 24, Sayı: 4, September 2007, ss.481-502. s. 488-491..

671 Van Rompuy Opinions, (http://www.realtruth.org/news/091125-001-europe.html), 2009 Erişim Tarihi: 13 Eylül 2013

672 Eyüp Zengin, "Türkiye Ve Avrupa Birliği İlişkileri Üzerine Düşünceler" **Journal of Qafgaz University**, Cilt:1, Sayı: 2, 1999, s. 10. (http://www.gafgaz.edu.az/journal/turkiye%20ve%20avrupa.pdf), Erişim:17 Kasım 2013.

Yukarıda görüşlerine yer verdiğimiz siyasetçilerin yanı sıra birçok düşünüre göre de Avrupa, kendine özgü bir düşünce tarihine ve dinsel arka plana sahiptir. Örneğin, görüşleri son dönemlerde gündemden düşmeyen Huntington'un tespitiyle, "Avrupa Birliği, ortak olarak kurulmuş bir Avrupa Kültürü ve Batı Hıristiyanlığı üzerinde temellenir."[673]

Avrupa'nın düşünsel temellerini ortaya koymaya yönelik çalışmaları olan Tarihçi Denys Hay'ın değerlendirmelerine yer veren Jordan, 1300-1600 yüzyılları döneminde Avrupa'nın 'Hıristiyanlık' anlamına geldiğini belirtmektedir. Bu yüzden Avrupalılık bilinci büyük ölçüde aslında kilisenin etkisiyle oluşmuştur. Bu oluşumun sürekliliğine işaretle, 1571'de Papa, 'Avrupalılar ya da Hıristiyanlar olarak adlandırılanlar' diye din mensuplarına seslenirken 1991'de Roma Papası, Avrupa Hıristiyan köklerine dönmelidir çağrısı yapmıştır.[674] Özetle, Hıristiyanlık sekiz yüzyıl boyunca Avrupalıların kendilerinin bilincine varmalarına, ortak bir payda etrafında birleşmelerine imkan vermiştir. Diğer yandan Kilise, 'biz ve onlar' mantalitesi yaratarak Hıristiyan ve Avrupalı olanları barbar, dinsiz, imansız ve şeytani olanlardan ayırmıştır.

I. Bölümde ayrıntılarıyla yer verdiğimiz gibi ortak bir Avrupa kimliğinin inşasında İslam tehdidine karşı birleştirici bir rol üstlenmiş olan Hıristiyanlık motivasyonuyla meydana getirilen Haçlı seferleri, iki din mensupları arasındaki güvensizlik ve husumeti kalıcı hale getirmiştir. 15. Yüzyıldan itibaren İslamiyet'in en önemli bayraktarları olan Türkler, 1453'de Hıristiyanlığın en önemli ikinci kalesini fethedip ardından da Avrupa'nın içlerine doğru hızla ilerleyince "İslam tehdidi" Avrupa toplumlarının günlük hayatlarının bir parçası haline gelmiştir.[675] Tanrının günahlarından dolayı başlarına musallat ettiği bir bela olduğuna inandıkları[676] Türklere karşı duyulan korku ve nefret, Avrupalıların zihinlerinde birçok vesileyle canlı tutulmuştur.

---

673 Samuel P. Huntington, "The Clash of Civilizations", **Foreign Affairs**, Cilt: 72, Sayı: 3 Summer 1993; s. 27.

674 Terry G. Jordan, **The European Culture Area; A Systematic Geography**, Harper Collins Collage Publishers, USA, 1996, s. 8.

675 Amin Saikal, **Islam and the West: Conflict or Cooperation**, Palgrave Macmillan, New York, 2003, s. 31.

676 Iver B. Neumann and Jennifer M. VVelsh, "The Other in European Self-Definition: An Addendum to the Literatüre on International Society," **Review of International Studies**, Cilt: 17, Sayı: 4, 1991, s. 330-331.

Yukarıda siyasetçisinden Papasına kadar birçok kesimden örneklerine yer verdiğimiz gibi, Türkiye'nin AB üyeliğinin Avrupa'nın Hıristiyan temellerine yönelik bir tehdit arz edeceği kaygısı kökü tarihin eski dönemlerine dayanan ötekileştirilmiş bir Türk algısından kaynaklanmaktadır.

Korku ve tehdit algılamasına dayalı bu algıyı canlı tutmak adına Batıda özellikle medyanın oluşturduğu İslam imajının da etkisiyle, yerli halkın ekseriyeti İslam'ı şiddete dayanan, sert kuralları olan, özgürlükleri engelleyen, kadını aşağılayan bir din olarak görmektedir. Müslümanlar da fanatik, hoşgörüsüz insanlar olarak algılanmaktadır.[677] Tuatal'a göre "içinde yaşadığımız günlerde medyanın söylemi de Batı dünyası ile Doğu dünyası arasındaki kimilerine göre hatırlanamayacak kadar eskilere giden karşıtlığın doruk noktasına ulaştığının düşünülmesi yönünde elinden geleni yapmaktan geri kalmıyor."[678]

Viyana'da Türk Elçiliği tarafından yapılan bir internet araştırmasına göre; katılımcıların %74'ü Türkiye'nin Avrupa ülkesi olmadığını belirtmiş, %40'ı Türkiye üyelik için gerekli bütün şartları yerine getirse bile Türkiye'nin üyeliğini onaylamayacaklarını ortaya koymuş, %20'lik bir oran ise Türkiye'ye hiçbir zaman AB üyeliğinin verilmemesini belirtmiştir.[679]

2010 yılında IMAS Araştırma Şirketi tarafından yapılan bir araştırmada her iki Avusturyalıdan birinin İslam korkusu taşıdığı belirtiliyor. Araştırmaya katılanların %54'ü "İslam, Batı ve Batı tarzı yaşam biçimi için bir tehdittir" ifadesini doğru bulurken, katılımcıların %71'i İslam'ın demokrasi, özgürlük ve tolerans gibi Batılı değerlerle uyumlu olmadığı ifadesini destekliyor.[680] Avrupa genelinde Türkiye'nin tam üyeliğine en büyük muhalefetin yer aldığı Avusturya'da 2005 Eurobarametr araştırmasında "Türkiye ve AB ülkeleri arasındaki kültürel farklar AB üyeliği için çok büyük" ifadesini doğru bulanların oranı %73 olarak ortaya çıkmıştır.[681]

---

677 Ali Köse, **Avrupa ve İslam**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 33.

678 Nilgün Tutal, "Doğu ve Amerika Arasında Avrupa" **Doğu Batı Dergisi**, Yıl: 6, Sayı: 23, 2003, s. 163.

679 Cengiz Günay, "Conditionality, Impact and Prejudice in EU- Turkey Relations: A View From Austria", **Conditionality, Impact and Prejudice in EU-Turkey Relations**, (Der. Nathalie Tocci), IAI-TEPAV Report, 2007, s. 52.

680 https://ooevl.orf.at/stories/434493

681 http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb63/eb63_en.htm

Son yıllarda bu türden araştırmalar, İslam karşıtı tavırların sadece marjinal ırkçı gruplar arasında yaygın olmadığını, Avusturya toplumunun çoğunluğunca paylaşılan bir eğilim olduğunu göstermektedir. Avusturya'daki Müslüman nüfusun çoğunluğunu Türkiyelilerin oluşturması İslam karşıtlığının farklı boyutlarını da göz önüne almayı gerektiriyor. Irkçılığın daha çok kültürel değerlere karşı yapıldığı günümüzde Türkler söz konusu olduğunda Avusturya toplumunun zihninde tarihi geçmişin getirdiği derin izler de kendini göstermektedir. Avrupa Birliği üye devletlerinden Türkiye'nin AB üyeliğine en çok Avusturyalıların karşı çıkıyor olması bunun bir göstergesidir.[682]

Avrupa kimliğini indirgemeci bir yaklaşımla Hıristiyanlığın birikimine dayandıran bu anlayışın başlıca amacının, *Avrupa oluşumunun kültürel ve dinsel boyutunu daha fazla ön plana çıkartmaya* yönelik olduğu açıktır. Şimdi bu tespiti temellendirecek birkaç örneğe yer verelim.

Yunanistan Ortodoks Kilisesi Eski Başpiskoposu Hristodulos, Avrupa genelinde 250 sivil toplum örgütü temsilcisinin Avrupa kültürel mirasını koruma amacına yönelik kurduğu bir federasyon toplantısında 2003 yılında Avrupa Birliği'nin siyasal-ekonomik bir yapılanma olduğu kadar kültürel bir temelinin de olduğunu, Türkiye gibi farklı inanç dairesine mensup bir aday ülkenin tam üye yapılması halinde, Avrupa'nın temellerinden sarsılacağını hatta yok olmayla karşı karşıya kalacağını belirtmiştir.[683]

Benzer şekilde Hıristiyanlığın**,** "Avrupalılık" kimliğinin en belirleyici öğelerinden birisi olduğu kanaatini taşıyan Papa Ratzinger'e göre de Avrupa Birliği, Hıristiyanlığın ahlaki mirası ile Aydınlanmanın düşünsel birikimi üzerine kurgulanmış bir yapıdır.[684] Cardinal Joseph Ratzinger, 2004 Ağustos'ta Le Figaro'ya yaptığı konuşmada "Avrupa'nın coğrafi değil kültürel bir kıta olduğunu,

---

682 Yunus Mert, "Avusturya'da İslamofobi", **Avusturya'da Din Devlet İlişkileri ve İslamofobia,** Ed. S. Ertuğrul, Pınar Yayınları, İstanbul, 2014, s. 87

683 Daniel Philpott ve Timothy Samuel Shah, "Faith, Freedom, and Federration: The Role of Religious Ideas and Institutions in European Political Convergence", **Religion and an Expanding Europe**, (Der. Timothy A. Byrnes ve Peter J. Katzenstein), Cambridge University Press, Cambridge, 2006, s. 56-57.

684 Joseph Ratzinger, **Avrupa: Dayandığı Düşüncelerin Dünü ve Bugünü**, Çev. Nilüfer Uğur Dalay, Gendaş Kültür, İstanbul, 2005, s. 37-38.

Türkiye'nin AB'ye üyeliğinin hata olacağını, Türkiye'nin kendine Müslüman ülkelerle bir gelecek düşünmesi gerektiğini" söylemiştir.[685]

Papa'nın 24 Ekim 2004 tarihli "Berliner Zeitung" adlı Almanca günlük gazetede yer alan sözlerine göre, "Türkiye'nin AB üyeliği ağır tarihsel bir hatadır"; çünkü Avrupa kendisini "Hıristiyanlık tarafından belirlenen bir bütünlük içerisinde geliştirmiştir" ve "sürekli olarak Osmanlı İmparatorluğuna karşıtlık içerisinde durmuştur." Bu sözlerde içkin olarak Türkiye'nin Avrupa'nın kültürel kimliğinin "oluşturucu ötekisi" olduğu ve bu niteliğiyle Avrupa kimliğinin tamamlayıcısı ve tanımlayıcısı olduğu açığa çıkmaktadır. Papa'nın yukarıdaki değerlendirmesi ayrıca Avrupa'nın tesisinde Hıristiyan merkezciliğinin etkisini de dile getirmektedir.[686]

Özetle Avrupalı politika yapıcılarının ve düşünürlerinin AB'nin tanımını-sınırlarını Hıristiyan kökleriyle açıklama yoluna gittiklerinde Türkiye'nin üyeliğinin siyasi ve ekonomik değerlendirmelerin ötesinde din temelli kültürel bir bakış açısıyla ele alınması da kaçınılmaz olmaktadır.

Avrupa ve Hıristiyan merkezci yaklaşımın bir sonucu olarak, Avrupa kimliğinin "Türklere karşı yürütülen savaşlar" içerisinde oluştuğu ve Türklerin hiçbir zaman Avrupalı olmadığı savıyla[687] Türkiye'nin AB üyeliğine karşı çıkanların görüşleri, kanaatimizce tarihsel-dinsel, siyaset, bilim, hukuk ve diplomasi alanlarından temsili düzeyi yüksek örnekler temelinde ve eleştirel bir yaklaşımla ele alınmalıdır.

AB liderleri AB'nin bir değerler bütünü olduğunu belirtmektedirler. Birliğin üzerine kurulu olduğu değerler 1993 yılında Kopenhag Kriterleri olarak belirlenmiştir. Aday ülkelerin değerlendirilmelerinde de bu kriterler esas alınmıştır. Burada kilit rol oynayan kavramlar, insan hakları ve demokrasi olmakla birlikte, hiçbir AB bölgesinde bunların açık tanımları yer almamaktadır.[688] Ayrıca Türkiye'ye yönelik tutumdan da anlaşılacağı üzere, sadece ekonomik ve siyasi kıstasların Avrupa Birliği'ne tam üyelikte yeterli olmadığı, sosyo-kültürel konuların

---

[685] Timothy P. Schilling, "Turkey& the EU: How Inclusive Can Europe Affort to Be?", **Commonweal**, September 23, 2005, s. 8-9.

[686] Onur Bilge Kula, **Avrupa Kimliği ve Türkiye**, Büke Yayınları, İstanbul, 2006, s. 110-111.

[687] Onur Bilge Kula, **Avrupa Kimliği ve Türkiye**, Büke Yayınları, İstanbul, 2006, s. 21.

[688] Hollanda Kamu Politikaları Bilimsel Kurulu, **Avrupa Birliği Türkiye ve İslam**, Başlık Yayın Grubu, İstanbul, 2007, s.197.

ve kimlik farklılığının da aidiyet fikrinin kabulü açısından önemli olduğu, son dönemlerde tam üyelik için şart koşulan ve muğlak bir içeriğe sahip olan "hazmetme kapasitesi" şartında da görülmektedir.

Avrupa Birliği ile ilişkilerimizde ilişkilerin resmi olarak başladığı 1959 yılından bugüne çok büyük bir mesafe alındığını öne sürmek mümkün değil. 1996 başında gerçekleşen, sonuçları itibariyle de hala tartışma konusu olan, Gümrük Birliği'nin dışında Türkiye-AB ilişkilerinde, görüşmeye açılan ve hala sonuca bağlanmayan birkaç fasıl dışında, kayda değer bir ilerleme görülmedi. AB'nin Türkiye'ye karşı takındığı çifte standartlı tutumu nedeniyle, ekonomik ve siyasi açıdan Türkiye'ye kıyasla daha geride oldukları kabul edilen günümüzdeki "eski Varşova Paktı ve kimi eski SSCB ülkeleri bile AB nezdinde Türkiye'ye kıyasla daha avantajlı bir konum yakalamışlardır."[689]

Çalış'a göre, kimileri açısından Türkiye-AB ilişkilerinin en önemli kazanımlarından biri olarak görünen Gümrük Birliği'ne o dönemde imza atan Avrupalı parlamenterler, Türkiye'nin tam üyeliğini hiçbir zaman desteklememişlerdir. Bu tavrın asıl sebebi de, Türkiye'nin İslam inanç dairesi içerisinde yer almasıdır.[690]

Avrupa genelinde gözlenen bu milliyetçi ve de ötekileştirici eğilimlerdeki artış, Türk tarafında AB'ye duyulan güvensizlikte etkili bir faktördür.[691] Türkiye'nin modernleşme sürecinin bir taşıyıcısı olarak gördüğü AB üyeliği, bir taraftan da sözünü ettiğimiz güvensizlikle kol kola yürümüş, AB üyeliğinin Türkiye'nin milli menfaatlerine ve ulusal kimliğine zarar vereceği endişesi iç kamuoyunda defaatle dile getirilmeye başlanmıştır. Özellikle büyük umutlarla imzalanan Gümrük Birliği Antlaşmasının beklenen sonuçlarının bir türlü doğmaması, kamuoyunda "Onlar ortak, biz pazar" ve "Pazara evet, üyeliğe hayır" algısının yaygınlaşmasına neden olmuştur. Fakat değişen ve dönüşen dünya siyasi dengeleri içerisindeki yerini koruma kaygısıyla bu endişelere rağmen üyelik müzakerelerine devam edilmiştir. Bir

---

689 Bülent Şenay, "Avrupa Birliğinin Dini Kimliği Var mıdır? Avrupa Birliğinde Dinlerin Tarihin ve Bugününe Bir Bakış", **Türkiye'nin Avrupa Birliğine Girişinin Dini Boyutu Sempozyumu** 17-19 Eylül 2001, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2003, s. 403.

690 Şaban H. Çalış, **Türkiye- Avrupa Birliği İlişkileri, Kimlik Arayışı, Politik Aktörler ve Değişim**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2001, s. 293.

691 Beril Dedeoğlu, "Türkiye'de AB Karşıtlığı-Küreselleşme Karşıtlığı İlişkisi", ***Uluslar arası İlişkiler***, Cilt: 7, Sayı: 28 (Kış 2011), ss. 85-109.

tür aşk-nefret ilişkisine dönüşen bu paradoksal durum,[692] Türkiye'nin tam üyelikle ilgili siyasi ve hukuki düzenlemeleri yaptıkça yeni yeni engellerle karşılaşmasıyla birlikte giderek bir tür galip-mağlup ilişkisine dönüşmüş, kamuoyunda ve siyasi söylemlerde samimiyetsizlik vurgusunun yaygınlaşmasına yol açmıştır.

Sözünü ettiğimiz bu endişenin etkisiyle Türk kamuoyunda AB üyeliğine duyulan güvende ve verilen destekte de olumludan olumsuza doğru giderek bir düşüş yaşandığı gözlenmiştir. Örneğin müzakerelerin hızlı bir şekilde başladığı bir dönemde Boğaziçi Üniversitesi'nce 8-30 Kasım 2001'de 20 ilde 3086 kişiyle görüşülerek yapılan ve Türk halkının Avrupa Birliği'ne ilişkilerine ilişkin beklenti ve düşüncelerini yansıtan bir alan araştırmasında,[693] Türkiye'de halkın %74'ü Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılımına taraftar görünmektedir. Yine 2004 ilkbahar Eurobarametr (EB 61) verilerine göre,[694] üyeliğe dahil olma fikrinin olumlu bir gelişme olacağını düşünenlerin oranı %71 ile geniş kesimlerce kabul görürken, bu oran müzakerelerin ilerlediği ve inişli çıkışlı bir seyir izlediği 2005 ilkbaharında (EB 63)[695] % 60'a, 2006 İlkbaharında (EB 65)[696] %54'e, 2007 Sonbaharında (EB 68)[697] %49'a, 2008 Sonbaharında (EB 70)[698] ise %45'lerin altına düşmüştür. Son olarak Türkiye Avrupa Eğitim ve Bilimsel Araştırmalar Vakfı (TAVAK)'ın "Türk halkının AB'ye Bakışı" konulu araştırmasının 2013 yılı sonuçlarına göre, Türk halkı AB'ye olan inancını ve üyelik istemindeki umudunu her geçen gün yitiriyor.[699] Bu durum, müzakereler ilerledikçe artan kuşkular nedeniyle AB fikrinden giderek uzaklaşmaya başlandığını göstermektedir.

Benzer karşı duruş eğilimi Avrupa kamuoyunda da gözlenen bir durumdur. Avrupa çapında araştırmalar yapan Transatlantic Trends (Transatlantik Eğilimler Anketi)e göre Türkiye'nin AB'ye katılımına olumlu bakanların oranı 2004'de % 16 iken bu oran 2009 yılına gelindiğinde %10 seviyesine kadar gerilemiştir.[700]

---

[692] İhsan Dağı, "Avrupa Birliği ve Türkiye: Batılılaşmanın Neresindeyiz?", **Türkiye'nin Dış Politika Gündemi, Kimlik, Demokrasi, Güvenlik** (Der. Ş. Calış, İ. Dağı ve R. Gözen) , Liberte Yayınları, Ankara, 2001, s. 130.

[693] Ali Çarkoğlu ve Kemal Kirişçi, **Türk Dış Politikası Araştırması,** Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, Mart 2002.

[694] http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb61/eb_61_en.pdf

[695] http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb63/eb_63_en.pdf

[696] http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb65/eb_65_en.pdf

[697] http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb68/eb_68_en.pdf

[698] http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb70/eb_70_en.pdf

[699] http://dergi.igmd.org/42/arastirma_devam.html

[700] http://www.gmfus.org/trends/2009/docs/2009_English_Key.pdf.

Günümüz Avrupa Birliğinin Avrupa kavramı ve kimliğini bir tür manipülasyon içinde kullandığı da bilinmektedir. Bu manipülasyonla en çok karşı karşıya kalan ülke de Türkiye'dir muhtemelen. Nitekim Türkiye'nin sürekli olarak yakındığı çifte standartların esasında kaygan Avrupa kavramının bir yansıması olduğunu söylemek pek yanlış olmayacak. Akla gelen en popüler örnek tam üyelikle ilgilidir. Türkiye'nin tam üyeliği söz konusu olduğunda hep farklı gerekçeler sunulmuştur. Türkiye, şimdi de meşhur Kopenhag Kriterleri ile boğuşmaktadır. 1993 yılından önce var olmayan Kopenhag Kriterleri, sanki Avrupa Birliğinin ezeli ebedi ilkeleri gibi sunulmaktadır.[701]

Din, Kopenhag kriterlerinde herhangi bir rol oynamamaktadır. Bu nedenle, nüfusunun çoğunluğunun Müslüman olması gerçeği, Türkiye'ye 1999 yılında aday ülke statüsü kazandıran kararda resmi olarak etkin olmamıştır. Bununla birlikte, özellikle 11 Eylül'deki terörist saldırılardan bu yana, üye ülkelerde İslamiyet ve Müslümanlar hakkındaki endişeler artmıştır. Bu durum da üye ülkelerde Türkiye'nin İslami özelliğinin, AB ve üyelerindeki politik kazanımlarla uyumlu olup olmadığı yönündeki şüphelerin büyümesine neden olmuştur.[702]

Kimlik, çeşitliliğin içinde gelişen bir yapı olarak belirlendiğinde, hem tek tek kişilerin, hem de toplumların kimliklerini anlamaya çalışanlar, diğer çeşitliliklere de yönelmek durumundadır. Buna bağlı olarak, Türkiye'nin kimliğinden söz ederken, ister istemez Türkiye'nin ilişki içinde olduğu başka kültürlerden de söz etmek gerekecektir. Türkiye'nin, coğrafi konumu dolayısıyla Doğu ve Batı'nın kesiştiği bölgede yer alması bakımından her iki kültürden de etkilendiği ve karşılığında her iki kültürü de etkileme olanağı taşıyan bir kültür yapısına sahip olduğu söylenebilir.

Bununla birlikte, gerek Batı'nın kültürce yapılanmasında gerekse Türkiye'nin kültürel kimliğinin biçimlenmesinde önemli bir yer tutan inançların farklılığı, hem Batı'nın Türklere bakışında hem de Türklerin Batı'ya bakışında, kimi zaman tarafsızlığın dışına çıkmaktadır.

AB çevresinde duyulan Türkiye'nin Müslümanlığı ile ilgili sıkıntıların kaynağı nedir? sorusuna yanıt arayan Aydın, bu sorunun cevabı için şöyle bir

---

[701] F. H. Burak Erdenir, **Avrupa Kimliği**, Pan Milliyetçilikten Post Milliyetçiliğe, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2005, s. 81.

[702] Avrupa Birliği Türkiye ve İslam, **Hollanda Kamu Politikaları Bilimsel Kurulu**, Başlık Yayın Grubu, İstanbul, 2007, s.16.

değerlendirme yaparak konuyu özetler görünmektedir: "Avrupa perspektifinden bakıldığında işin içinde ciddi anlamda bilgi eksikliğinin, ön yargıların, temelsiz genellemelerin, kategorize etmelerin, milli ve beynelmilel siyasi ve ekonomik mülahazaların ve çıkarların olduğu kolayca görülebilir. Klasik oryantalizmin o ünlü "biz ve ötekiler" söylemi hala eğitim-öğretimde, halk kitlelerini enforme etmede ve yönlendirmede oldukça etkili görülüyor. Helmut Kohl'ün "Ben okula giderken Türkiye'nin Avrupa'ya dahil olduğunu bana öğretmediler" demesi aslında yanlış değil. Kohl'ün kuşağı zaten 'Batı ve batının dışında kalanlar' anlayışı içinde yetiştiler. Onlar için Avrupa imajını Müslüman bir ülkeyi de içinde alacak şekilde geniş tutmak evvel emirde psikolojik olarak mümkün olamazdı."[703]

Değerlendirmelerden de anlaşılacağı üzere asıl sorun medeniyet tasavvurlarından kaynaklanmaktadır. Bu açıdan Batı ile Doğu arasındaki fark, belki de oryantalizm çerçevesinde düşünüldüğünde, Doğu'nun Batı tarafından "damgalanışı"dır.[704] Bugün İslam gerek siyasi, gerek demografik ve gerekse de felsefi ve evrensel düzen fikri açısından batı tarafından, geleneksel ötekileştirici tavrın da etkisiyle, tehdit olarak algılanmaktadır. Bugün medeniyetler çatışması diye tartışılan olgunun arkasında, önce de vurguladığımız gibi, İslam'ın siyasi, ekonomik, kültürel, demografik vb. alanlarda alternatif bir medeniyet perspektifine sahip olması yatmaktadır.

Bu eğilimlerin ve prensiplerin hareket noktası, her toplumun tarihsel tecrübelerine bağlı olarak ortaya çıkan geleneklerinden, amaçlarından ve göreneklerinden kaynaklandığı söylenebilir. Tarihsel düşün ve yaşayışın tevarüs eden kolektif bellekteki izleri bu algıda önemli bir yere sahiptir. Bu manada tarihsel çatışmaların bugünü etkilemediğini söylemek mümkün değildir. Halliday da benzer noktadan hareketle, İslam dünyasıyla Batı Hıristiyanlığı arasındaki bu 1000 yıllık çatışmacı uyuşmazlığın, son yıllarda yeniden sıkça tekrar edilmeye başlanan "İslam tehdidi" imajına katkı verdiğini söylemektedir.[705] Köse'ye göre de 1000 yıldan fazla süren çatışmanın kalıntılarını kısa sürede aşmak da mümkün değildir.[706]

---

703 Mehmet S. Aydn, "Avrupa Birliği ve Din" , **AB'ne Giriş Sürecinde Türkiye'de Din Eğitimi ve Sorunları Sempozyumu,** Değişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 8.

704 Mahmut Mutman, "Oryantalizmin Gölgesi Altında: Batı'ya Karşı İslam", **Oryantalizm, Hegemonya ve Kültürel Fark**, (Der. Fuat Keyman vd.), İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s. 44.

705 Fred Halliday, **Islam and the Myth of Confrontation**, I.B. Tauris, Londra, 2003, s. 109.

706 Ali Köse, **Avrupa ve İslam**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 10.

Avrupa'da ve özellikle Fransa'daki Müslümanlara dair yazılarıyla tanınan Bassam Tibi'nin, "Avrupa'da İslam sorunu çözüldüğünde Türkiye'nin Birlik üyesi olabileceği"[707] şeklindeki düşüncesi konunun Türkiye ile ilgili önemini ortaya koymaktadır. AB'nin gelişim ve dönüşümündeki kurucu demokratik ve çokkültürlü mantığı göz ardı eden Sarkozy gibi liderler, Avrupa mantığının dışına çıkarak kültürel kimlik temelinde bir Avrupalılık modelini ön plana çıkararak Türkiye'nin üyelik sürecine karşı bir tutum sergiliyor.

Fransa'nın Ermeni soykırım iddialarını reddedenler için bir yıllık hapis ve para cezası öngören yasa tasarısını kabul etmesi Türkiye karşıtlığına dair bir diğer örnektir. Yıllarca düşünce ve ifade özgürlüğü konusunda Türkiye'yi eleştirmiş ve bunu üyelik önünde siyasal kriterlerin yerine getirilmemesi olarak yorumlamış olan AB'nin bu kurucu ülkesi, ifade özgürlüğünü kısıtlayan bu yasayı, hem 2011 sonunda Ulusal Meclis'te hem de 2012 başında Senato'da kabul etmiştir.[708] Bir taraftan İslam inancını eleştiren karikatürler Hollanda'da ifade özgürlüğü kavramıyla savunulurken diğer taraftan böyle bir düşünce kısıtlaması getirilmesi, Avrupa'daki son dönem "farklı-öteki" olana dair tutuma önemli bir örnektir.

Türkiye'nin kültürel açıdan AB üye devletlerinden "farklı" olduğuna dair yapılan tüm vurgular bizi, üyeliğe engel olarak sunulan diğer tüm gerekçelerin ötesinde asıl meselenin "kimlik"[709] temelli bir ötekileştirme eğiliminin ve dini farklılığın olduğu sonucuna götürmektedir.

Türkiye-AB ilişkilerindeki kimlik temelli bir ötekileştirme eğiliminin artmasına paralel olarak, Türk halkının kendi kimliğini ve aidiyetini tanımlamasında da yıllara göre değişen bir durum olduğu gözlenmektedir. Örneğin, 2006 İlkbahar Eurobarametr (EB 65)[710] verilerine göre kendisini Türk kimliğine sahip olmanın yanı sıra Avrupalı olarak da tanımlayanların oranı %27 iken, AB'nin ötekileştirici ve çifte standartlı tutumları yüzünden bu oran 2007 Sonbaharında (EB 68)[711] %17'lere kadar düşmüştür.

---

[707] Bassam Tibi, "Euro-Islam: The Quest of Islamic Migrants and of Turkey to Become European in a Secular Europe", **Turkish Policy Quarterly**, Cilt 3, Sayı: 1, 2004.

[708] http://www.radikal.com.tr/dunya/soykirimi-inkar-yasa-tasarisi-fransa-senatosundan-gecti-1076602/

[709] Ziya Öniş, "Conservative Globalists versus Defensive Nationalists: Political Parties and Paradoxes of Europeanization in Turkey", **Journal of Southern Europe and the Balkans Online**, Cilt: 9, Sayı: 3, 2007, s. 255.

[710] http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb65/eb65_en.htm

[711] http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb68/eb68_en.htm

2007 İlkbaharında yapılan Eurobarametr (EB 67) verilerine göre[712] Türk kamuoyunun yaklaşık %41'inin Avrupa'yı bir arada tutan en önemli faktörün "din" olduğunu düşündüklerini; 2009 İlkbaharında yapılan Eurobarametr (EB 69)'e göre[713] de AB'nin kültürel bir çoğulculuğa açık olduğuna inanan Türklerin oranının da sadece %10 olduğunu göstermektedir. Bu oran Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etütler Vakfı (TESEV) ile Boğaziçi Üniversitesince 2002 yılında ortaklaşa yapılan "Türk Halkının Avrupa Birliği Üyeliğine Bakışı" başlıklı araştırmada[714] Türk vatandaşlarının yaklaşık %50'since AB'nin bir "Hıristiyan Kulübü" olarak tanımlanması sonucuyla uyumludur.

2005 ilkbahar Eurobarametr (EB 63) anketinde[715] iki taraf arasındaki dini ve kültürel farklılıkların, Türkiye'nin AB'ne tam üyeliğine engel teşkil edecek kadar belirgin bir faktör olup olmadığına dair soruya verilen cevaplardaki "evet engeldir" oranı, hem Avrupa hem de Türk kamuoyunda %55'ler civarındadır. 2008 Transatlantic Trends verilerine göre[716] de AB değerlerinin Türkiye değerlerinden farklı olduğunu düşünenlerin oranı %55 civarındadır.

Yirminci yüzyıldaki teknolojik gelişmeler ve ekonomik sistemdeki düzenlemeler sınırların anlamının azalması sonucunu ortaya çıkarsa da, halkların birbirlerine olan önyargılarının ve olumsuz öteki algılarının yıkılmasını sağlayamamıştır. Geleneksel ötekileştirme edimi yenidünya düzeninde de farklı formatlarda da olsa toplumlararası ilişkilerde etkisini hala sürdürmektedir.

Günümüzde üye ülkelerin ortak çıkarlarının dengelenmesi, ulusal farklılıklara saygı ve farklı kimliklerin güçlendirilmesine yönelik yaklaşımı benimseyen AB yetkilileri, Avrupa Birliği'nde uygulanan kültür politikası ile üye ülkelerin vatandaşlarının birbirlerinin kültür ve tarihlerine aşinalıklarının arttırılması ve böylelikle de çokkültürlü bir ortamda yaşamaya esas teşkil edecek hazırlığın onlara kazandırılmasının hedeflendiği çokkültürlü bir politika izlendiğini belirtmektedirler.[717]

---

712 http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb67/eb67_en.htm
713 http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb69/eb69_en.htm
714 http://arsiv.ntv.com.tr/news/160812.asp
715 http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb63/eb63_en.htm
716 trends.gmfus.org/archives/transatlantic-trends/transatlantic-trends-2008/
717 Muammer Öztürk, "Çokkültürlü Bir Coğrafya İçin Bir Yönetim Modeli Arayışı Olarak Avrupa Birliği Tecrübesine Bir Bakış", **Tezkire**, Sayı: 35, Ankara, 2003, s. 85.

Sahip olduğu sosyo-politik tarihsellikle günümüzün en geniş anlamda -ulusal azınlıklardan etnik gruplara, dinsel cemaatlerden ideolojik, cinsel ve ahlaki tercihlere- çoğulcu olarak ifade edilebilecek toplumlarını barındıran gelişmiş Batılı ülkeleri bu toplumsal çeşitlilikle ilgili sınavında zaman zaman tartışmalara yol açan kararlara imza atmaktadır. Avrupa, bütünleşme hareketleri ve yoğun işçi göçünün sonucunda ortaya çıkan farklı kültürel ve dini gruplardan insanlarla bir arada yaşamanın getirdiği yeni zorluklarla baş etme konusunda zorlu bir sınavdan geçmektedir. Her ne kadar Avrupa'nın öteden beri çokkültürlü olduğu ileri sürülse de bu kültürel çoğulculuğun Yahudi, Yunan, pagan gelenekleri ve Hıristiyanlığın farklı biçimlerini içerdiği belirtilmelidir.[718] Fekete'ye göre, İslamiyet'in bu çeşitlilik içinde yeri olmamıştır.[719]

Her ne kadar Avrupa'daki değerlerin hoşgörü, özgürlük, insan hakları ve demokrasi gibi kavramlara dayandığı söylense de, özellikle 11 Eylül 2001 sonrasındaki gelişmeler neticesinde Kıta Avrupa'sının genelinde Müslüman kimliğe sahip olanlara karşı sergilenen hoşgörüsüzlük, söylemlerden öte gerçeğin farklı olduğunu göstermektedir.

Bir dönüm noktası olarak kabul edilen 11 Eylül'den sonra Avrupa'da yaşayan Müslümanlar ve tam üyelik sürecinde önemli mesafeler kat eden Türkiye için zorlu bir dönem başlamıştır. Gerek Avrupa'daki Müslüman kişi ve kurumlara yönelik saldırılar gerekse de Türkiye'ye yönelik çifte standartlı tavırlar, iki şeye işaret etmektedir. Birincisi; Avrupa çokkültürlü ve çok-dinli toplum konusunda başarılı bir sınav verememiştir. Açık ve hoşgörülü çağdaş toplum söylemleri pratikte ve özellikle kriz dönemlerinde, çok fazla bir şey ifade etmemektedir. İkincisi; Avrupa ülkelerinde Müslümanlara yönelik saldırıları açıklamakta 11 Eylül yeterince makul bir gerekçe zeminine sahip değildir. O sadece içeride beliren bir tepkiyi açığa çıkarmada bir katalizör görevi görmüştür. Oysa birlikte yaşama konusundaki sorunlar, daha derinlere inmektedir. Avrupa kendi değerlerini merkeze alan bir toplum biçiminde ısrar etmekte, dışarıdan içe girişlere yönelik değişimlere direnmektedir. Bu direniş, giderek İslam'a karşı bir tepki şeklinde örgütlenmekte ve bunu açık bir şekilde

---

718 Willfried Spohn, "Multiple Modernity, Nationalism and Religion: A Global Perspective", **Current Sociology**,Cilt: 51, Sayı: 3/4, Mayıs/Haziran 2003, s. 272.

719 Liz Fekete, "Anti-Muslim Racism and the European Security State", **Race& Class**, Cilt: 46, Sayı: 1, 2004, s. 4.

sergilemekten kaçınmamaktadır. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girmesi tartışmalarında da gözlenen bu tavır, belli ki Türkiye'yi diğer aday ülkelerden farklı bir şekilde algılamaya ve farklı bir konuma koymaya itmektedir. Bu çifte standart, "Avrupa'daki İslam"a yönelik tavrın bir başka düzlemde kendisini dışsallaştırmasından başka bir şey değildir.[720]

Tüm Avrupa Birliği'nde dini konularda devletin tarafsızlığı anayasal prensip olarak kabul edilirken, söz konusu tarafsızlık duruşu, özellikle de Müslümanlara karşı tutumlarıyla maruf pek çok aşırı grup tarafından şiddetle eleştirilmektedir. Diğer yandan bu durum kanunlarda yer almasa da pek çok Avrupa Birliği üyesi ülkedeki sağcı partiler tarafından desteklenmekte ve istismar edilmektedir. Avrupa kamuoyunun nabzını düzenli olarak tutan ve güvenirliliği kabul görmüş Eurobarameter verileri de bunun politik bir söylemin ötesinde halk nezdinde de kabul gören bir tutum olduğunu göstermektedir.

Günümüzde de geleneksel ötekileştirici eğilimde değişim olmadığını söyleyebiliriz. Soğuk Savaş sonrası AB'nin hızla genişlemesi, siyasal birliğin geliştirilmesinde karşılaşılan zorluklar ve örgütlenme modeli sorunu,[721] Avrupa Kimliği'nin ne olduğu arayışı gibi sorunlar gittikçe artan bir şekilde tartışmaya açılmaktadır. Fransa ve Hollanda'da halk oylamalarında reddedilen AB Anayasası yerine oluşturulan Lizbon Anlaşmasının, 1 Aralık 2009'da yürürlüğe girmesi ile AB'ye üye devletlerin siyasi otoritesi aşınırken, Birliğin karar alma mekanizması güçlenmiştir. Buna rağmen, özellikle AB'ye yeni katılan ekonomileri zayıf Doğu Avrupa Ülkeleri'nin diğer ülkeler üzerine getirdiği yük, Avrupa Halk'larının birleşme üzerine o kadar da gönüllü olmamaları, artan yabancı düşmanlığı ve Avrupa genelinde artan milliyetçilik, özellikle "kimlik" ve "entegrasyon" konularının çok da kolay aşılamayacağını göstermektedir.

Avrupa mantığının son dönemde karşı karşıya bulunduğu risk ve sorunları anlayabilmek için birbirini tamamlayan üç kavramın etkileşimine bakmak gerekir: ekonomik çıkarlar, siyasal değerler ve kimlik. Avrupa aslında ortak ekonomik çıkarlar üzerine inşa edilmiştir. 2. Dünya Savaşı sonrası Avrupa'nın yeniden inşası ve ekonomik toparlanma işbirliğinin temel çıkış noktasıydı. Bugün hala Birliği ayakta tutan en önemli unsurun, yaratılan refah alanının korunması temelinde ortak

[720] Kadir Canatan, **Avrupa'da İslam**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2005, s. 10.
[721] Beril Dedeoğlu, **Adım Adım Avrupa Birliği**, Okumuş Adam Yayınları, İstanbul, 2006.

ekonomik çıkarlar olduğu inkar edilemez. Maastricht sonrası dönemde ise ortak çıkarlara siyasi bir boyut eklenmiş ve entegrasyon siyasal değerler temelinde geliştirilmiştir.

Fakat son dönem uygulama ve tartışmalarda, ortak kimliğin çıkarlar ve değerlerden daha çok çıkarlar ve kültür temelinde tanımlanmaya çalışıldığı görülüyor. Yani vurgulanan konular demokratikleşme, insan hakları özgürlükler ve piyasa ekonomisi olmaktan çıkarak kültürel ve dinsel farklılıklara odaklanıyor. Bu da AB'yi dışlayıcı bir niteliğe büründürüyor. Oysa Avrupa mantığı, geçmişten gelen bu farklılıkları vurgulama ve ayrıştırıcı bir unsur olarak muhafaza etmeyi değil, zihinsel ve siyasal değişim yoluyla onlar için ortak bir zemin yaratma amacı taşıyordu.

Son dönemlerde Avrupa'daki genel siyaset atmosferinin sözünü ettiğimiz çokkültürlü Avrupa mantığından uzaklaşmaya başlandığına dair verdiğimiz örneklerden de anlaşılacağı üzere, Avrupa'da hem genel anlamda entegrasyon karşıtlığı yükselişe geçmekte hem de AB politikaları açısında çokkültürlülüğe daha fazla kapı aralayan gelişmelere ve genişleme politikalarına karşıtlık artmaktadır. Bunda kuruluştan itibaren kaçınılmaya ve unutulmaya çalışan popülist/milliyetçi heyecanların yükselişte olmasının payı büyüktür.

Entegrasyon söylemi de kurucu mantıktan uzaklaştığına dair işaretler vermektedir. Son dönemlere kadar Avrupa'daki temel söylem katılım sözcüğü üzerine inşa edilmişti. Kömür Çelik Topluluğunu kuran Paris Antlaşması, 1957 Roma Anlaşmaları hep diğer devletlerin katılımına açık bir yapılanmadan söz ediyordu. 2000'li yılların temel söylemi ise "kimlik" sözcüğü etrafında şekillenmektedir. Yani herkesin katılımına açık olmayan, 'Avrupa'nın Avrupa olmayandan farkını tanımlamaya ve kimliksel sınırlar belirlemeye yönelik bir zihniyet' gelişmektedir. Özellikle Türk ve İslam unsurlarını dışlayan, en büyük derdi, yine Türkiye üzerinden ve Kuzey Afrika'dan gelen göçler olan bir Avrupa gelişmektedir. Bu da kurucu Avrupa mantığından oldukça farklı bir düşünce sistemi demektir. Temel mantalitedeki bu farklılık, "Kale Avrupa" (Fortress Europe) ve "Açık Avrupa" veya "Fırsatlar Avrupası" anlayışları olarak ifade edilmektedir. Oysa Avrupa mantığı, açık ve fırsatlar sunan bir Avrupa yaratma projesi öneriyordu, dışarıya kapalı bir kale projesi değil.[722]

[722] Haluk Özdemir, **Avrupa Mantığı**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 400-401.

Tarihsel bir akış içerisinde ötekileştirme perspektifiyle din faktörü açısından ele aldığımız Türkiye-AB ilişkilerinde, değişen konjonktürel şartlarda kısmi değişmeler olmakla birlikte, zihniyet itibariyle Avrupa'nın Türkiye'ye ve Türklere bakışında değişen çok bir şeyin olmadığını, "din faktörünün" tam üyelik konusunda hala çok önemli bir engel olduğunu söyleyebiliriz. Konuyla ilgili kendisine atıf yapılmanın kaçınılmaz olduğu Nielsen, Ortaçağ Hıristiyanlığı'nın hoşgörüsüzlüğünün seküler biçimlerde bugün dahi devam ettiğini ileri sürmekle[723] söz konusu kanaatimizde yalnız olmadığımızı bize göstermektedir.

[723] Jørgen Nielsen, **Towards a European Islam**, Macmillan, Houndmills, 1999, ss. 129-131.

SONUÇ

1980'ler ile birlikte dünyaya egemen olan kutupların yumuşamaya başlaması ve ardından Sovyet rejiminin çökmesiyle birlikte kimlik politikalarına da yeni bir yöneliş dönemini başlatmıştır. Dağılan Doğu bloğundan ortaya çıkan yeni milliyetler, toplumsal katmanlardaki alt kimlikler ve bunlara ek olarak cinsiyete, dine, kültüre bağlı ortaya çıkan yeni toplumsal hareketler kimlik politikalarının yükselişe geçmesine yol açmıştır. Ayrıca, özellikle 1960'larla birlikte gelişmiş ülkelere yönelmiş göç dalgası farklı kimliklerin birlikte yaşamasını zorunlu kılmış ve bu zorundalık gruplar arası şiddeti ve çatışmayı arttırmıştır. Böylelikle kimlik hareketleri gerek şiddete başvuran, gerek aktif siyasete giren yapılarıyla 'Yeni Dünya Düzeni'nin göz ardı edilemez aktörleri olmuşlardır. Böylelikle uluslararası ilişkilerde kimlik, önemi göz ardı edilemeyecek bir konuma gelmiştir.

Özellikle 1999 Helsinki zirvesinde adaylık statüsünün verilmesinden sonra Türkiye'nin üyeliği konusunda çok şiddetli tartışmalar yaşanmış ve hala yaşanmaktadır. Hatta bu durum AB'nin kendi içinde kimlik krizi yaşamasına bile sebep olmaktadır. Türkiye'yi bu kadar sorunlu kılan ise tarihten günümüze farklı şekillerde 1999 yılında Türkiye'ye "adaylık" statüsünün verilmesi ve 2005 yılında müzakerelerin başlaması ile birlikte tartışmaların da ateşlendiğini söyleyebiliriz. Algılanan Türk kimliği, Avrupalılar arasında, kıtadan uzak tutulması gereken bir toplum olarak zihinlerde yer etmiştir. Türkiye'nin son dönemlerde her alanda yakaladığı ivmeye rağmen önyargının hala sağlam bir şekilde durması ve sadece Türkiye üyeliği söz konusu olduğunda tartışmaların boyutunun değişmesi ve birçokları tarafından üyeliğe şiddetle karşı çıkılması yolun sonunun daha da görünmez bir hal almasına yol açmaktadır.

Türkiye'den sonra müracaatta bulunan pek çok ülke Birliğe üye olduğu halde Türkiye'nin ilgili reformları yapmasına rağmen halen üyeliğe kabul edilmemesi ciddi şüpheleri beraberinde getirmektedir. *Derin ekonomik yetersizlikleri ve istikrarsız siyasi yapılarına rağmen pek çok eski sosyalist ülkenin Birliğe üyeliği gerçekleşmişken, Avrupa'nın da içinde olduğu birçok uluslar arası organizasyona çok daha erken tarihlerde üye olan Türkiye'nin neden AB dışında bırakıldığı* sorusunun analizini yapmaya çalıştığımızda, Türkiye'ye dair değerlendirmelerin

nihai planda hep bir dini kimlik meselesi çerçevesinde ele alındığı kanaatine ulaştığımızı söyleyebiliriz.

Birliğin diğer üye ülkelerle yürüttüğü üyelik müzakere süreçlerinde, ortak dini kimliğe sahip olmalarından ötürü, din meselesi sorun teşkil etmemiştir. Bununla birlikte Türkiye'nin üyeliğine (ülkenin büyüklüğü, yoksulluk, kırsal yapı, komşu ülkelerin istikrarsızlığı gibi) pratik nedenlerle yapılan itirazların yanı sıra, kültürel-dinsel yapıyı temel alan itirazlar da yükselerek artmış, Türkiye'nin "Avrupa"nınkinden farklı bir kültürel-dinsel tarihe ve uyumsuz değerler sistemine sahip olduğu ve bu yüzden de Batılı yapılanmalara dahil edilemeyeceği iddia edilmiştir.

Türkiye'ye yönelik sözünü ettiğimiz dışlayıcı faktörler arasında önemli olduğunu düşündüğümüz din ile ilgili konular, Birliğin resmi evraklarında Medeni ve Siyasi Haklar çerçevesinde ele alınmıştır. Avrupa Konseyi'ne üye ülkeler tarafından 4 Kasım 1950 tarihinde Roma'da kabul edilen Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin dokuzuncu maddesinde "Dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi görüş, din veya inançlarına göre ayrım yapılmaksızın, tüm bireylerin insan haklarından ve temel hürriyetlerden hukuken ve fiilen tam olarak yararlanmasının teminat altına alınması" gerektiği belirtilmiştir. Oysa fiiliyatta durum oldukça farklıdır.

Bu noktada genel anlamda Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyeliğiyle ilgili değerlendirmelerin dini bir bakış açısıyla, İslam ve Hıristiyanlık üzerinden yapıldığı görülmektedir. Bununla birlikte İslam, çoğunlukla Roma-Hıristiyan kültüründen uzak, yabancı bir din olarak görülmüş ve bu algı sadece demografik olarak değil dini ve kültürel olarak da "biz" ve "onlar" düşüncesine zemin hazırlamıştır.

Ortaçağ'la birlikte İslamiyet'le yoğun karşılaşma süreçlerinin ardından Batı'nın kendisini *Universitas Christiana* (Hıristiyan Alemi) perspektifiyle tanımlaması ve toplumsal belleği bu bakış açısına göre inşa etmesi, Müslümanların ve de Türklerin Avrupa'nın kültürel rakibi ve karşıtı/ötekisi olarak konumlandırılması sonucunu doğurmuştur diyebiliriz.

Uzun yıllar boyunca Avrupa içlerine doğru genişleyen ve İslamiyet'in bayraktarlığını üstlenen Türkler Avrupa'da hep korkunun ve tehdidin adı olmuştur. Avrupalıları bu korku ve tehditle mücadele etme konusunda bir araya getiren en önemli ortak payda unsuru ise din olmuştur. Bu yönüyle ötekileştirmeye zemin

hazırladığı şekliyle Hıristiyanlık, Avrupa kültür ve kimlik inşasının en önemli bileşeni olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu uzun dönemler boyunca bugün Avrupa olarak kabul edilen topraklara hükmetmiştir. Merkezini bugünkü Türkiye'nin oluşturduğu Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupa arasında uzun düşmanlık ve savaş dönemleri yaşanmıştır. Bunlar Avrupa'da İslam'a karşı derin kök salmış düşmanlık hislerinin temelini oluşturur; bu düşman imgesi Avrupa'nın kendi kimliğini oluşturmasına da katkıda bulunmuştur.

Avrupa'nın uzun yıllar boyunca kendi içinde yaşadığı dini ve siyasi içeriğe sahip yoğun iç savaşlar bile, geleneksel Müslüman ve Türk tehdidi imgesinde bir değişikliğe yol açmamış, hatta kendi iç çekişmelerinin önüne geçmek adına ortak düşmana karşı birleşme hareketleri sık sık görülmüştür Avrupa topraklarında. Bu nedenle Türkler Avrupa'nın her zaman var olan dış tehditleri arasında yer almıştır.

Hıristiyan Batı dünyasının zaman içerisinde İslam ve Müslümanlarla karşılaşmalarına bağlı olarak bu coğrafyaya ve kültürüne ait bilgilerinde bir artış söz konusu olmuşsa da kolektif bellekte yer eden "asıl imge"de esaslı bir değişiklik olmamıştır.

Türklerin tarihsel süreç boyunca, sosyal, kültürel ve politik tehdit imgesiyle Avrupa kimliğinin başlıca ötekisi olarak Avrupalıların bilinçaltındaki yerini hiçbir zaman tam anlamıyla yitirmediği, tarafların tarihsel süreç içerisinde birbirlerine dair geliştirdikleri toplumsal hafızaya ait kolektif bilinçlerindeki imgelerde dini ötekileştirmenin, günümüz Türkiye-AB arasındaki ilişkilerin seyrine etki ettiği bir diğer gerçektir.

Avrupa Birliği'nin son dönemlerde yaşadığı sorunlar çeşitlenmekle beraber Türkiye'nin üyeliği ile ilgili olarak akıllardaki soru tek ve net: Nüfusunun büyük bir bölümünü Müslümanların oluşturduğu Türkiye, Birliğe katılabilir mi? Türkiye açısından ise durum; Avrupa Birliği'nin Türkiye'ye ihtiyacı varsa eğer neden hala üyelik süreci sorunlu bir şekilde devam etmektedir? sorusu etrafında şekillenmektedir.

Tarihsel süreç içerisinde Avrupa toplumlarının Türklere karşı toplumsal bellekte biriken korku ve endişenin bugün ne düzeyde olduğu ve tam üyelik sürecinde diğer aday ülkelere gösterilmeyen bir çifte standarda muhatap olan

Türkiye'nin üyeliğinde bu geleneksel ötekileştirme eğiliminin ve din etkisini analiz ettiğimiz bu çalışmamızda, toplumlar arası ilişkilerin siyasi, ekonomik ve politik faktörlerle şekillenmesinin yanı sıra, bu ilişkilerin cereyan ettiği tarihsel zemininin zihinsel ve kültürel bileşenlerinin de değerlendirmeye alınması gerektiği kanaatindeyiz.

Biz de bu gerekçeden hareketle, tezimizin temel sorunsalı olan Türkiye-AB ilişkilerinin gerçekleştiği tarihsel zemininin dini karakterini ve ilişkilere etkisini ele almaya gayret ettiğimiz çalışmamızda, tarafların tarihsel süreç içerisinde birbirlerine dair geliştirdikleri toplumsal hafızaya ait kolektif bilinçlerindeki imgelerde dini ötekileştirmenin, günümüz Türkiye-AB ilişkilerine etkisinin, verilen kamuoyu araştırması örneklerinden de anlaşılacağı gibi, her iki taraf açısından da önemli ölçüde devam ettiği sonucuna ulaştık.

Avrupa kimliğinin kültürel unsurlara dayalı tanımı olan pan-Avrupacılığın, tarih boyunca Avrupa kimliğinin kurgulanmasında kullanılmaya çalışıldığı, bunun da ötesinde böyle bir tanımın doğası itibariyle öteki kimlikleri dışlayan muhafazakar bir kimliği öngördüğü vurgulanmıştı. Tarih ve din belirli bir somutluk ve nesnellik arz etmelerine rağmen, jeostratejik ve ekonomik boyuta oranla daha çok öznel değerlendirmelere neden olmaktadır ve Türkiye hakkındaki imaj ve algılamaların oluşmasında önemli etkide bulunmaktadır.

Türkiye'nin Avrupa'nın kültürel kimliğinin "oluşturucu ötekisi" olduğu ve bu niteliğiyle Avrupa kimliğinin tamamlayıcısı ve tanımlayıcısı olduğuna dair fikrimizin üzerine bina ettiğimiz bir diğer iddiamız ise, Avrupa'nın, kendine özgü bir düşünce tarihine ve dinsel arka plana sahip olduğudur. Buna göre, Avrupa Birliği'nin ortak olarak kurulmuş bir Avrupa Kültürü ve Batı Hıristiyanlığı üzerinde temellendiği ve Türkiye'nin Birliğe girişinin Avrupa'nın kendisini üzerine bina ettiği en önemli dayanaklardan olan Hıristiyan temelini zedeleyeceği düşüncesi, aslında köken itibariyle tarihin eski dönemlerine dayanan "öteki"leştirilmiş bir İslam algısından kaynaklanmaktadır.

Aslına bakılacak olursa Batı düşüncesinde varlığını koruyan İslam algısının kökenleri, Türklerin Müslüman olmalarından çok daha geriye gitmektedir. İslam'ın bir din olarak ortaya çıkmasıyla şekillenmeye başlayan bu algının temelinde teolojik, düşünsel/zihinsel, ideolojik ve sosyo-ekonomik nedenler yatmaktadır. Arap

yarımadasından başlayarak Hıristiyan dünyasını etkisi altına almaya başlamasıyla İslam, ilk önce teolojik bir tehdit olarak algılandı. Bu teolojik tartışmalarda verilen yargılar, Batı'nın Doğu ve İslam hakkındaki düşünce biçimini etkilemiş ve bugünkü İslam algısının oluşumunda önemli bir rol oynamıştır. Bu yaklaşım olağan bir durum gibi gösterilerek, Avrupa kamuoyunun önemli bir bölümünün belleğine yerleştirilmiştir. Hıristiyan Batı dünyasının zaman içerisinde İslam ve Müslümanlarla karşılaşmalarına bağlı olarak bu coğrafyaya ve kültürüne ait bilgilerinde bir artış söz konusu olmuşsa da, özellikle son dönemlerde yaşanan gerilimlerden de anlaşılacağı üzere, kolektif bellekte yer eden "asıl imge"de belirgin bir değişiklik olmadığı görülmektedir.

Bu yönüyle bugünkü Müslüman karşıtı söylemin arkasında, geçmişi yüzyıllara dayanan ve kolektif bir zihniyetten beslenen bir çatışma-ötekileştirme kültürü vardır. Bugün Avrupa genelinde özellikle 20. yüzyılın ortalarından itibaren başlayan Müslüman göç hareketlerine ve Türkiye'nin AB tam üyelik girişimlerine karşı duyulan korku ve hoşnutsuzluğu ihtiva eden bir bakış açısı veya dünya görüşüyle karşı karşıya olunduğu görülmektedir. Görünen odur ki bu sistematik ötekileştirici yapılanmanın varlığını sürdürmesi için medya ve siyaset kanalından önemli bir destek de bulunmaktadır.

Bu söylemlere yaygınlık kazandıran kırılma noktalarından birisi de 11 Eylül olayları ve Avrupa'da gerçekleşen terör saldırıları olmuştur. Bir ötekinin yokluğunun düşünülemediği Batı'da, Soğuk Savaş sonrasında Sovyet tehlikesinin ortadan kalkmasıyla birlikte "farklı dini inanca sahip olanlar" geleneksel tehdit algısıyla yeni ötekileştirilenler gurubunu oluşturuvermiştir hemen.

11 Eylül Saldırıları sonrasında Müslüman ve yabancı düşmanlığı artmış, yalnızca saldırıların gerçekleştiği ABD değil, tarih boyunca din, mezhep, ırk ve çıkar çatışmalarında milyonlarca insanı kurban eden Avrupa da bu süreçten etkilenmiştir. Bu tehdit algısı, üye ülkelerin kamuoylarında Türkiye'nin İslami özelliğinin, AB ve üyelerindeki politik kazanımlarla uyumlu olup olmadığı yönündeki şüphelerin büyümesine neden olmuştur. Türkiye'nin AB üyeliği de bu şüphe ve endişeler üzerinden ele alınmakta ve tam üyelik halinde İslam'ın Avrupa'ya daha fazla nüfuz etmesinden endişe duyulmaktadır.

Bu algının sonucu olarak da, Türkiye'nin çoğunluk itibariyle Müslüman bir toplum olmasının gerektirdiği dini farklılık, Türkiye'yi Avrupa'nın bir parçası olarak görmek istemeyenlerin kullandıkları ve tekrarlanma sıklığı giderek artan söylemlerden biridir.

İslam'ı tek bir blok halinde, durağan ve değişime kapalı, ilkel ve cinsiyet ayrımcılığı yapan, şiddet yanlısı ve terör destekçisi siyasi bir ideoloji olarak tasvir edip ötekileştiren Avrupa, Türkiye'nin üyelik sürecini de tarihi bir geleneğe sahip olan bu tür önyargıların şekillendirdiği genellemeci bir bakış açısının tarafgirliğiyle değerlendirmekte, kültürel farklılıklar nedeniyle üyeliğe karşı çıkmaktadır.

Kanaatimizce, Türkiye'ye karşı yürütülen kampanyada öne sürülen gerekçeler temelde Türkiye'nin dinsel, kültürel ve coğrafi açıdan Avrupalı olmadığı iddiasına dayanmaktadır. Diğer karşı çıkış gerekçeleri ve tartışmaları da bu iddianın etrafında cereyan etmektedir.

Avrupa'nın bütünleşmesi ve kültürel bir kimlik oluşturmasında "öteki(leştirme)"nin yerine ve en tehlikeli baş düşman olarak ortaya konan Türklerin ve de onların üzerinden öğrendikleri İslam'ın ötekileştirilmesine dair analizlerimizden çıkarsadığımız bir diğer sonuca göre, Türkler hakkındaki çağdaş araştırmaların bu bakış açısıyla bir tehdit imgesi üzerinden ve önyargılı varsayımlarla yapılması, bu çalışmaların özgünlük, derinlik ve objektiflikten uzak olmalarına yol açacaktır.

Diğer taraftan gelişen ekonomisi ile büyük bir pazar olması, enerji kaynaklarına yakınlığı ve enerjide transit ülke olma kapasitesi, hızlı bir ivme ile küreselleşen dünyada farklı medeniyetler ile köprü olabilme yeteneği, Türkiye'yi AB için cazip kılmaya devam etmektedir. Türkiye'nin, zengin enerji kaynaklarına sahip ya da bu kaynakların Batı dünyasına geçiş yollarında bulunan Ortadoğu, Orta Asya ve Kafkaslar gibi uluslararası sistemin kriz merkezlerindeki ülkelerle olan tarihi, kültürel, sosyal, ekonomik ve siyasi çerçevelerdeki geniş ve özel ilişkileri, Türkiye'nin bir bölge ülkesi olarak ağırlığını arttırmakta, son dönemlerde yaşanan mülteci krizinde de görüldüğü üzere, küresel siyasi denklemde dışarıda bırakılamayacak bir oyuncu olma potansiyelini kuvvetlendirmektedir.

Türkiye'nin, bir taraftan Ortadoğu, Kafkasya, Orta Asya ve Balkanlar'daki ülkelerle tarihi, dini, kültürel, ekonomik, siyasi ve askeri özel ve geniş ilişkilerinin

sağladığı siyasi güç, diğer taraftan dünyanın altıncı büyük ordusuna ve modern askeri donanımına sahip olmasının verdiği askeri güç nedenleriyle, AB'ye üyeliği halinde, AB'nin siyasi-askeri anlamda da bir blok güç olmasına, güvenlik stratejisi sürdürmesine büyük bir katkı vereceği de açıktır.

Değindiğimiz gerekçelerden dolayı Türkiye'nin AB'ye üyeliğinin sağlayacağı katkılar ve getireceği sorunlar, AB'nin Türkiye'ye dair ilerleme ve tavsiye raporlarında birçok kez dile getirilmiştir. AB Komisyonun, "Türkiye'nin Üyeliği Perspektifinden Kaynaklanan Hususlar" başlıklı raporunun Jeopolitik Boyut başlıklı bölümünde yer alan değerlendirmelerde Türkiye'nin temsil ettiği jeopolitik ve kültürel önemin AB'nin Ortadoğu ve İslam ülkelerindeki çıkarları açısından vazgeçilemez düzeyde olduğu belirtilmektedir.

Tüm bu olumlu şartlara ve değerlendirmelere rağmen, Türkiye'yi tam üye yapmak konusunda henüz "nihai kararını" vermemiş olan AB'nin Türkiye'ye yönelik mevcut uygulamasında olduğu gibi, AB müktesebatının zorunlu kılmadığı şartları Türkiye'ye dayatmak, sorunları hep mevcut üyelerinin lehine çözmeye çalışmak, ya da bu sorunları Türkiye'nin üyeliğini geciktirmek için bir "araç" olarak kullanmak, bütünleşmenin önünde büyük bir engel olarak durmaktadır.

Zira iki taraf arasındaki siyasi ve kültürel uyum sorunları, bugüne kadar ilişkilere ve tam üyelik sürecine olumsuz etkilerde bulunmaktadır. Bu durum kanaatimizce AB'nin siyasi, askeri ve ekonomik önemini bilmesine rağmen Türkiye'yi tam üye yapmak konusunda henüz nihai kararını vermemiş olmasından; AB'nin bazı siyasi sorunları Türkiye'nin üyelik sürecini geciktirmek için bir fırsat olarak kullanmasından; AB'nin, Türkiye ile ikili uyuşmazlıkları bulunan bazı üyelerinin çıkar odaklı politikalarının esiri olmasından; bazı etkili AB çevrelerinin Türkiye'yi "partner" olarak değil "öteki" olarak görmesinden; tam üyeliğin getireceği ekonomik maliyete katlanmak istemeyen AB'nin Türkiye'yi tam üye yapmadan özel statülü bir ülke olarak ya da kısıtlı haklara sahip "ikinci sınıf AB üyeliği" yoluyla Avrupa sistemine demirlemek ve böylece Türkiye'nin siyasi, askeri ve ekonomik imkanlarından yararlanmak istemesinden kaynaklanmaktadır.

AB'nin yakın gelecekte çözmek zorunda kalacağı ve sözünü ettiğimiz hesaplaşmanın kendisini göstereceği önemli bir mesele de halen nihai kararını vermemiş olduğu Türkiye'nin tam üyeliği konusudur. AB'nin bu kararı, yeniden

şekillenmekte olan Avrupa mimarisinin hangi değerler üzerine inşa edileceğini, bir başka deyişle dinler ve kültürler çatışması fikrine dayalı medeniyetler çatışması tezi ile farklı din ve kültürlerin bir arada barış, demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü ve özgürlük gibi evrensel değerler çerçevesinde yaşayabileceği fikrine dayanan medeniyetler uyuşması tezinden hangisine destek vereceğini de belirleyecektir.

AB'nin kuruluş dönemi başarısının ardında yatan nedenlerden biri de savunduğu değerlerle tutarlı bir mantık çerçevesinde gelişmesi ve genişlemesiydi. Bu açıdan kendisini yaratan mantıkla tutarlı bir şekilde devam etme konusunda Avrupalıları en çok zorlayan konu yine Türkiye olacaktır. Önümüzdeki yıllarda izlenecek yol, gerçekten çoğulculuk, çok kültürlülük temelinde tarihsel düşmanlıkların unutulması mı yoksa dinsel farklılık temelinde Türkiye'nin dışlanması mı olacaktır? Bu soruya verilecek yanıtlar, AB'nin kimliği ve geleceği konusunda belirleyici ve şekillendirici öneme sahiptir.

Türkiye-AB ilişkileri açısından ağırlıkla üzerinde durduğumuz nokta, ilişkileri sekteye uğratan 2000'ler sonrası gelişen ideal Avrupa mantığından uzaklaşmayı temsil eden ve geleneksel Avrupa'ya dönüş sinyalleri veren bir düşünce biçimidir. Yabancı düşmanlığı, İslam karşıtlığı, neo-nazi hareketlerin ve muhafazakarlığın kendisini gösteren bu yaklaşım,"Avrupa mantığı" üzerinde büyük bir baskı ve bu mantığın elde ettiği çoğulcu Avrupa kazanımlarına karşı büyük bir tehdit oluşturmaktadır. Tarihsel düşmanlıkları sona erdirmek için kurulan yapının son dönemde aldığı kararlar, tarihsel ve dinsel farklılıklar temelinde Türkiye'nin üyeliğini zora sokmaktadır.

Bu yüzden geleceğe dair hangi yaklaşım ya da mantığın Avrupa'ya hakim olacağı konusunda en önemli işaretler, Türkiye'nin üyelik sürecine verilen sınav sonucunda ortaya çıkacaktır. Yani kanaatimizce, ideal Avrupa bütünleşme sürecinin kültürel ve siyasal açıdan en önemli sınavı Türkiye'dir.

KAYNAKÇA

AÇIKGÖZ, Özkan. "Avrupa Birliği'nde Kültürel Entegrasyon ve Türkiye'nin Durumu", **Stratejik Öngörü Dergisi**, TASAM Stratejik Araştırmalar Derneği Yayınları, Sayı:1, (Mayıs 2004), ss: 54-70.

AÇIKMEŞE, AKGÜN, Sinem. "Uluslararası İlişkiler Teorileri Işığında Avrupa Bütünleşmesi", **Uluslararası İlişkiler**, Cilt: 1, Sayı: 1, Bahar 2004, ss: 1-32.

ADORNO, Theodore W. **Otriteryan Kişilik Üzerine**, Om Yayınları, İstanbul, 2003.

AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali; KÖKER Levent. **Tanrı Devletinden Kral Devletine**, İmge Yayınları, Ankara, 1997.

AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali; KÖKER, Levent. **İmparatorluktan Tanrı Devletine**, 4.bs., İmge Kitabevi, Ankara, 2001.

AHMED, Akbar S. **Postmodernizm ve İslam**, Çev. O. Deniztekin, Cep Kitapları, İstanbul, 1995.

AHMED, S. Akbar. "Bağdat Kapılarında Medya Patronları", **Yüzyılın Sonu**, Ed. N. Cardels, (Çev. B. Ç. Dişbudak), İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1999.

AHMED, S. Akbar. **İslam'a Yolculuk**, Çev. F.Tuncer, Ufuk Kitap, İstanbul, 2008.

AİSSAOUİ, Rabah. "History, Cultural Identity and Difference: the Issue of Turkey's Accession to the Europe Union in the French National Press", **Journal of Southern Europe and the Balkans**, Cilt: 9, Sayı: 1, 2007, ss. 1-14.

AKÇAPAR, Sebnem K. ve Yurdakul, Gökçe. "Turkish Identity Formation and Political Mobilization in Western Europe and North America", **Turkish Studies**, Cilt: 10, Sayı: 2(2009).

AKDEMİR, Erhan. “Avrupa Aynasında Türk Kimliği”, **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Cilt:7, Sayı:1, Güz: 2007, ss: 131-148.

AKDEMİR, Erhan. “11 Eylül 2001, 12 Mart 2004 ve 7 Temmuz 2005 Terörist Saldırılarının Ardından İslam’ın Avrupa da Algılanışı” **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 1, 2009, ss: 1-26.

AKDEMİR, Erhan. **Kimlik ve Kültür Tartışmaları Bağlamında Avrupa Kimliğinin ve Kültürünün Oluşumu ve Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerine Etkisi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2012.

AKGÜL, Mehmet. “Modernlik-Modernleşme, Postmodernlik, Sekülerleşme ve Din”, **Din Sosyolojisi El Kitabı**, Ed. N. Akyüz, İ. Çapçıoğlu, Grafiker Yayınları, Ankara, 2012.

AKTAN, Coşkun Can ve VURAL, İstiklal Yaşar. **Globalleşme Fırsat mı, Tehdit mi**?, Zaman Kitap, İstanbul, 2004.

AKTAY, Yasin. “Postmodern Dünyada Din: Bir Anlatı mı, Tanrı’nın İntikamı mı?”, **Din Sosyolojisi**, Der. Y. Aktay, M. E. Köktaş , Vadi Yayınları, Ankara, 1998.

AKTI, Ümit. **Sosyolojik Açıdan Küreselleşme ve Din**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, İzmir, 2008.

AKTÜRK, Şener. “Braudel'denElias'a ve Huntington'a “Medeniyet” Kavramının Kullanılması”, **Doğu Batı**, Sayı: 41, 2007, ss: 147-176.

AKYÜZ, Niyazi ve ÇAPCIOĞLU, İhsan. **Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisine Giriş**, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara, 2011.

ALASDAİR, Blair. **The European Union Since 1945**, Pearson Education, Great Britain, 2005.

ALATAŞ, Syed Hussein. "Problems of Defining Religion", **İnternational Social Science Journal**, Cilt: 29, Sayı: 2, (1977) Unesco, ss: 213-234.

ALGANER, Yalçın ve ÇETİN, Müzeyyen Özlem, "Avrupa'da Birlik ve Bütünleşme Hareketleri", **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt: 23, Sayı:2, 2007, ss: 285-309.

ALTINBAŞ, Deniz. "Avrupa Kimliği: Avrupa Kimliği Var mıdır? Kimlik Yaratma Sürecinde Türkiye'nin Yeri Nedir?", **Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi-ASAM,** Ekim 2006.
http://www.asam.org.tr/yayinevi/kitapdosyagoster.asp?ID=113, 20 Şubat 2013.

ALTINBAŞ, Deniz. "İki Kutuplu Dünyada AB'nin Geleceği" (19 Eylül 2008), http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=2784&kat1 =2&kat2=, Erişim Tarihi: 20 Eylül 2013.

ALTUN, Fahrettin. **Modernleşme Kuramı**, Küre Yayınları, İstanbul, 2005.

ALTUNTAŞ, Nezahat. "Kısmi Kriterlerin Evrensel Konumlanması", **Türkiye Günlüğü**, Sayı:79, 2004.

Ankara Ticaret Odası, **Gümrük Birliği'nin Türk Ekonomisi ve Bütçesine Etkilerinin Analizi**, (Koordinatör: Mehmet Arslan ve başk.), Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara, 2002.

ARI ,Tayyar. **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**, Alfa Yayınları, İstanbul, 1999.
ARI, Tayyar. **Irak, İran ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004.

ARI, Önder. **Uluslararası İlişkiler**, Der Yayınları, İstanbul, 1987.

ARIBOGAN, Deniz Ülke. **Kabileden Küreselleşmeye Uluslararası İlişkiler Düşüncesi**, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1998.

ARIKAN, Harun. "Entegrasyon Teorileri Işığında Avrupa Bütünleşmesi ve Genişlemesi", **Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri**, Ed. Harun Arıkan ve Muhsin Kar, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2005, ss: 13–37.

ARIKOĞLU-Ündücü, Cemile. **Uluslararası Sistemin Aldığı Yeni Biçimin Türk Dış Politikasına Etkileri** / Kıbrıs Örneği, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, 2010.

ARON, Raymond. **Sosyolojik Düşüncenin Evreleri,** Çev. Korkmaz Alemdar, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2004.

ARROBA, Angel A. "Strangers in the Night: Religion and International Relations, **The Talent**, Autumn, 2006.

ARSLAN, Mustafa. "Yeni Toplum, Yeni Dinsellikler: Küreselleşme Sürecinde Dinin Gelişimi Soft Power Etkisi", **Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi – II, Küresel Değişim ve Demokratikleşme**, 19-20 Nisan 2012, İnönü Üniversitesi Malatya, Türkiye, ss: 858-867.

ASAD, Talal. **Formations of the Secular**: Christianity, Islam, Modernity, Palo Alto CA, Standford University Press, USA, 2003.

ASAD, Talal. **Sekülerliğin Biçimleri**,(Çev:. F. B. Aydar), Metis, İstanbul, 2007.

ASLANOĞLU, Rana. "Bir Kültürel Karışım Olarak Küreselleşme", **Küreselleşme, Sivil Toplum ve İslam,** Vadi Yayınlan, Ankara 1998.

ASSMAN Jan. **Kültürel Bellek - Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama, Politik Kimlik**, Çev. Ayşe Tekin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001.

AŞIRIM, Adil. **Türkiye'deki Siyasi Partilerin AB'ye Bakış Açışı**, Ankara, 2000

ATAMAN, Muhittin."Soğuk Savaştan Günümüze Türk Dış Politikasında Yeni Eğilimler ve Hedefler", **Dönüşüm Sürecindeki Türkiye** (Ed. D. Dursun, B. Duran , ve H. Al), Alfa Yayınları, İstanbul, 2007.

ATEŞ, Davut. "Küreselleşme: Ne Kadar Tek Boyutlu?", **Doguş Üniversitesi Dergisi**, Cilt:7, Sayı:1, 2006.

ATEŞ, Davut. "Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivizm: Ortayol Yaklaşımının Epistemolojik Çerçevesi", **Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 1, Haziran 2008.

ATICI, Medar. Kültür Kimliği Açısından Türkiye ile Avrupa'nın Bağlantısı**, Avrupa'nın Krizi, (**Der. Ali Vahit Turhan, Önay Sözer), Dost Kitabevi, Ankara, 2007.

Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Topluluğu'nu Kuran Antlaşmayı Tadil Eden Lizbon Antlaşması, Çev. Zeynep Özler, Can Mindek, Fulya Batur, İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008.

AYATA, Ali. "Türkiye Usulü Avrupa Birliğine Yakınlaşma", **Akademik Araştırmalar Dergisi,** Sayı 40, 2009.

AYBET, Gülnur ve BAÇ, Meltem Müftüler. " Council Transformations in Security and Identity After the Cold War: Turkey's Problemetic Relationship wiht Europe," **International Journal**, Cilt:55, Sayı:4, 2000.

AYBET, Gülnur. **Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530–1699),** İstanbul, 2003.

AYDIN, Mehmet S. “Avrupa Birliği ve Din” , **AB’ne Giriş Sürecinde Türkiye’de Din Eğitimi ve Sorunları Sempozyumu,** Değişim Yayınları, İstanbul, 2002.

AYDIN, Mehmet S. “**Küreselleşmeye Genel Bir Bakış**”, **Siyasi**, **Ekonomik** ve **Kültürel**. **Boyutlarıyla Küreselleşme**, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2002.

AYDIN, Mustafa. **Moderniteye Dışarıdan Bakmak**, Açılım Kitap, İstanbul, 2009.

AYDIN, Mustafa ve AÇIKMEŞE, Sinem. “To be or Not to be with Turkey: December 2004 Blues for the EU”, **Turkish Policy Quarterly**, Cilt: 3, Sayı: 3, (Fall 2004), ss: 47-60.

AYDIN Mustafa, “Turkish Foreign Policy at the End of the Cold War: Roots and Dynamics”, **Turkish Yearbook of International Relations**, Sayı : 36 (2005), ss 1-36.

AYDIN, Mustafa ve AÇIKMEŞE, Sinem. “İslam Örneğinde Küreselleşen Dünyada Kimliğe Dayalı Güvenlik Tehditleri”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 5, Sayı 18 (Yaz 2008), s: 197-214.

AYDIN, Mustafa. “ReconstructingTurkish-AmericanRelations: Divergencesv.s. Convergences”, **New Perspectives on Turkey**, No 40, Bahar 2009, s: 127-148.

AYDİN, Suavi. **Kimlik Sorunu Ulusallık Ve Türk Kimliği**, Öteki Yayınevi, İstanbul, 1998.

BAÇ, Meltem Müftüler. , Çev. Simten COŞER, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001.

BAĞCI, Hüseyin. “Soğuk Savaş Dönemi Bitiminin Türkiye'nin Uluslararası Konumu Üzerinde Etkileri”, **Dış Politika Bülteni**, Cilt: III, Sayı: 2, (Eylül 1991), ss. 1-17.

BAHARÇİÇEK, Abdulkadir. “Soğuk Savaşın Anlamı ve Sona Ermesinin Türk Dış Politikası Üzerindeki Etkileri”, **21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası**, (Der. İdris Bal), Alfa Yayınları, İstanbul, 2001.

BALKIR, Canan ve WİLLİAMS , Allan M. “Introduction: Turkey and Europe”, (Ed. Canan Balkır , and Allan M. Williams ,) **Turkey and EC**, Pinter Publishers Ltd.,London and New York, 1993.

BALKIR, Canan. “Kimlikler Avrupası Üzerine Düşünceler”, **Yeni Türkiye Avrupa Birliği Özel Sayısı,** Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2000, ss: 815–822.

BALKIR,Canan. “International Relations: from Europe to Central Asia”, **Turkey since 1970 Politics, Economics and Society**(Ed. DebbieLovatt), Palgrave, New York, 2001, ss: 195-213.

BANEIJEE, Sanjoy. “The Cultural Logic of National Identity Formation: Contending Disourses in Late Colonial India”, (Der Valerie M. Hudson.), **Culture and Foreign Policy** (Boulder, Lynne Rienner Publishers, Londra, 1997.

BARBER, Benjamin R. **McWorld’e Karşı Cihad**, (Çev. E. Birey), Cep Kitap, İstanbul, 2003.

BARBİER, Maurice, **Modern Batı Düşüncesinde Din ve Siyaset**, Çev. O. Gözel, Kaknüs, İstanbul, 1999.

BARYSCH, Katinka. “What Europeans Think About Turkey and Why”, **Centre For European Reform**, 2007.

BAUBEROT, Jean. “Two Thresholds of Laicization.” **Secularism and Its Critics,** (Ed. Rajeev Bhargava), Oxford University Press, Delhi, 1999.

BAUBEROT, Jean. **Avrupa Birligi Ülkelerinde Dinler ve Laiklik,** (Çev. Fazlı Arabacı), Ufuk Kitapları, İstanbul, 2003.

BAUMAN, Zygmunt. **Yasa Koyucular ile Yorumcular***,* Çev. K. Atakay, Metis Yayınları, İstanbul, 1996.

BAUMAN, Zygmunt. **Modernite ve Holocaust**, Çev. S. Sertabiboğlu, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1997.

BAUMAN, Zygmunt. **Küreselleşmenin Toplumsal Sonuçları**, Çev. A. Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999.

BAUMAN,"Zygmunt. The 20th Century: the End or Beginning?"**, Thesis ELEVEN,** Sayı: 70, August, 2002, ss: 15-25.

BAUMAN Zygmunt. **Modernlik ve Müphemlik**, Çev. İsmail TÜRKMEN, Ayrıntı, İstanbul, 2003.

BAUMAN, Zygmunt. **Küreselleşme***,* (Çev. A. YILMAZ,) 2. Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2006.

BAYKAL, Sanem ve ARAT, Tuğrul. "1990-2001 AB'yle İlişkiler", **Türk Dış Politikası**, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II: 1980-2001, (Ed. Baskın Oran.), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, ss: 326-332.

BAYKAL, Sanem ve ARAT Tuğrul. "AB'yle İlişkiler", **Türk Dış Politikası**: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt. II: 1980-2001, (Der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, ss. 326-365.

BAYKAL, S.. "İrlanda'nın Lizbon Antlaşması Referandumu ve AB'nin Yeni Krizi", **Stratejik Analiz**, Temmuz 2008.s. 105

BAYYİĞİT, Mehmet. **Gençlik ve Din**, Yediveren Kitap, Konya, 2011.

BELL, Daniel. "Kutsalın Dönüşü", **Laik ama Kutsal**, (Der. A. Köse), Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2006, ss: 57-71.

BELLAH, Robert. N. "Din İle Sosyal Bilim Arasında", **Sekülerizm Sorgulanıyor**, (Der.&Çev. Ali Köse), Ufuk Kitapları, İstanbul, 2002.

BERGER, Peter L . **Inivitation to Sociology**: A Humanisitc Perceptive, Doubleday Anchor Books, Gerden City, New York, 1963.

BERGER, Peter L. – LUCKMANN, Thomas, "Sociology of Religion and Sociology of Knowledge". **Sociology of Religion.** Ed. R. Robertson, Penguin Boks, England, 1971, ss. 61-73.

BERGER Peter L. **Dinin Sosyal Gerçekliği**, Çev. A. Coşkun., İnsan Yayınları. İstanbul, 1993.

BERGER, Peter L. **Dini Kurumlar**, (Çev. Adil Çiftçi), DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 9, İzmir, 1995, ss. 425-436.

BERGER, Peter L. "Four Face of Global Culture", **National İnterest,** Sayı: 49, 1997, ss: 23-29.

BERGER, Peter L., BERGER Brigitte, KELLNER Hansfried, **Modernleşme ve Bilinç**, Pınar Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2000.

BERGER, Peter L., "Din ve Toplumsal Kurumların Değişimi", **Din ve Modernlik** (Der. & Çev. Adil Çiftçi,), Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2002.

BERGER, Peter L . "Sekülerizmin Gerilemesi", **Sekülerizm Sorgulanıyor**, (Der.&Çev. Ali Köse), Ufuk Kitapları, İstanbul, 2002.

BERGER, Peter L. "Dinin Krizinden Sekülerizmin Krizine", **Sekülerizm Sorgulanıyor**, (Der.&Çev. Ali Köse), Ufuk Kitapları, İstanbul, 2002.

BERGER, Peter L. "Küreselleşmenin Kültürel Dinamikleri", **Bir Küre Bin Bir Küreselleşme**, (Ed: P. L. Berger , S. P Huntington), (Çev: A. Ortaç), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003.

BERGER, Peter L.**Kutsal Şemsiye**, Çev. Ali Coşkun, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2005.

BERGER, Peter L.- DAVİE, Grace- FOCAS, Effie. **Religious America, Secular Europa?,** Ashgate Publishing, England, 2008.

BERKTAY, Ali ve TUNCER, Hamdi Can. **Tarih Eğitimi ve Tarihte 'Öteki' Sorunu**; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998.

BERMAN, Marshall. **Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor**, Çev. Ü. Altuğ, B. Peker, İletişim, İstanbul, 1999.

BERNAL, Martin. **Black Athena: The Afroasiatic Roots of Classical Civilization,** Cilt: 1, Rutgers University Press, New Brunswick, 1987.

BEYER, Peter. L. **Religion and Globalization**, Sage Publications, London, 2000.

BEYER, Peter. L. "Social Forms of Religion and Religions in Contemporary Global Society", **Handbook of the Sociology of Religion,** (Ed. Michele Dillon), Cambridge Universty Press, Cambridge, 2003, ss: 45-61.

BEYER, Peter L. "Globalization and Religion", **Encyclopedia of Religion**, (Ed. Lindsay Jones, Thomson Gale, Detroit, 2005.

BİLGİN, Pınar. “Turkey & the EU: Yesterday’s Answers to Tomorrow’s Security Problems?”, HERD, Graeme P. ve HURU Jouko (der.), **EU Civilian Crisis Management**, Conflict Studies Research Center, Camberley, 2001.

BİRAND, M. Ali. **Türkiye’nin Avrupa Macerası** (1959-1999), Doğan Kitap, İstanbul, 2000.

BLOOMFİELD, Jude. “The New Europe: A New Agenda for Research?”, **National Histories and European History**, (Ed. M. Fullbrook,) UCL Press, London, 1993

BOCK, Kenneth, “İlerleme, Gelişme ve Evrim Kuramları”, **Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi**, (Haz. Tom Bottomore - Robert Nisbet), Çev. Aydın Uğur, Verso Yayınları, Ankara, 1990.

BODUR, Hüsnü Ezber. “Büyük Anlatılar ve Din: Modern Türkiye'ye Yansımaları”, **Toplum Bilimleri**, Cilt: 4, Sayı: 8, 2010, ss: 33-48.

BOER, Pim Den; BUGGE, Peter ve WAEVE, Ole. **The History of the Idea of Europe**, The Open University, Routledge, 1996.

BORCHARDT, Klaus-Dieter. **Avrupa Bütünleşmesi: Avrupa Birliğinin Kökenleri ve Büyümesi**, Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği, Ankara, 1995.

BOZKURT, Veysel. **Türkiye ve Avrupa Topluluğu**, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1992.

BRAGUE, Remi. **Avrupa: Roma Yolu**, Çev. Betül Çotuksöken, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1998.

BRAGUE, Remi “Kendi Kendini Avrupalılaştırma Olarak Avrupa Kültürünün Tarihi”, (Çev. Ömer Albayrak), **Avrupa’nın Krizi**, (Der.Ali Vahit Turhan, Önay Sözer), Dost Kitabevi, Ankara, 2007.

BREWİN, Christopher. "The Image of The Turkish in Europe" , **The Image of the Turk in Europe From the Declaration of The Republic in 1923 to the 1990s.**, (Ed. N. K. Burçoğlu), The Isıs Press, İstanbul, 2000.

BREZİNSKİ, Zbigniew. **Out of Control:** Global Turmoil on the Eve of the Twenty-First Century, Macmillan Publishing Company, New York, 1993.

BUCHAN, David. **Europe: TheStrangeSuperpower**, Dartmouth Publishing Company, Aldershot, 1993.

BULMER, Simon ve WESSELS, Wolfgang. **The EuropeanCouncil: Decision-making in EuropeanPolitics**, The Macmillan Press Ltd., London, 1987.

BURÇOĞLU, Nedret-Kuran. "From Vision to Reality: A Socio-cultural Critique of Turkey's Accession Process", **Turkey and the European Union Prospects for a Difficult Encounter**, Ed. Esra Largoand Knud Erik Jorgensen, Palgrave Macmillan, New York, 2007, ss:147-168.

BURGE, Peter. **Avrupa'da Rönesans,** Çev. Uygar Abacı, Literatür Yayınları, İstanbul, 2003.

BURGESS, J. Peter. "On the Necessity and the İmpossibility of a European Cultural Identity", **Cultural Politics and Polical Culture in Postmodern Europe**, Ed. P. Burgess, Rodopi, Amsterdam-Atlanta, 1997.

CAHOONE, Lawrence E. **Modernliğin Çıkmazı,** Çev. Ahmet Demirhan, Erol Çatalbaş, İnsan Yayınları, İstanbul, 2001.

CALDWELL, Christopher. "The Crescent and the Tricolor", **Foreign Affairs**, Cilt: 286, Sayı:5, Kasım 2000, ss: 20-34.

CAMERON, Euan. **The European Reformation**, Clarendon Press, Oxford, 1991.

CAMPBELL, David. **Writing Security: United States Foreign Policiy and the Politics of Identit,** University of Minnesota Press, Minneapolis, 1998.

CANATAN, Kadir. **Bir Değişim Süreci Olarak Modernleşme**, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995.

CANATAN, Kadir. **Avrupa'da İslam**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2005.

CANBOLAT, İbrahim S. **Uluslarüstü Sistem: Avrupa Birliği**, Alfa Yayınları, İstanbul, 1998.

CANBOLAT, İbrahim S. **Avrupa Birliği:** Uluslar üstü Tarihsel, Teorik, Kurumsal, Jeopolitik Analizi ve Genişleme Sürecinde Türkiye ile İlişkiler, Alfa Yayınları, İstanbul, 2002.

CANBOLAT, İbrahim S. "Almanya, Fransa ve İngiltere'nin Avrupa Birligi'ndeki Çıkar Politikaları Karşısında Türkiyenin AB Üyeliği Sorunu", **Avrasya Dosyası**, Cilt:11, Sayı:1 2005.

CARDİNİ, Franco. **Avrupa ve İslam**, Çev. Gürol Koca, Literatür Yayınları, İstanbul, 2004.

CAREY, Sean. "Undivided Loyalties: Is National Identity an Obstacle to European Integration?", **European Union Politics**, Cilt: 3 (2010)

CASANOVA, Jose. **Public Religion in the Modern World**, University of Chicago Press, Chicago, 1994.

CASTELLS, Manuel. **Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür,** 2. Cilt: Kimliğin Gücü, Çev. Ebru Kılıç , İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006, ss: 421-422.

CESARİ, Jocelyn. “Avrupa: İslami Bir Kesit”, **Avrupa ve Amerika Müslümanları**, (Der. S. Hunter, H. Malik, C. Demirkan, D. Öktem), Gelenek Yayıncılık, İstanbul, 2003.

CESARİ, Jocelyne. “Islam in the West”, **Globalization and the Muslim World**, Ed. B. STENBERG, Schaebler-L., Syracuse University Pres, New York, 2004.

CHİLD, Peter. **Modernizm,** Çev. Vural Yıldırım, Sitare, Ankara, 2010.

CHOMSKY, Noam. “Uluslararası Terörizm-Görünüş ile Gerçek”, **Silinen Yüzler Karşısında Terör,** (Yay. Haz. C. Güzel), Ayraç Yayınları, Ankara, 2002.

CHRİSTİANSEN, Thomas. **The Social Construction of Europe**, Sage Publications, London, 1999.

CHRİSTİANSEN, Thomas;, FALKNER, Gerda Falkner and JORGENSEN, Knud Erik. “Theorizing EU Treaty Reform: Beyond Diplomacy and Bargaining”, **Journal of European Public Policy** Cilt: 9, Sayı: 1, (February 2002), ss: 12-32.

COLE, Jhon ve COLE, Francis. **The Geography of the European Community**, Routledge, London, 1993.

COOK, Steven A, SABBAGH, Hasib J. SHERWOOD Elziabeth. **Building A New Era in US-Turkey Relations**, (Erişim), http://www.cfr.org/turkey/building-new-era-us-turkey-relations/p11002, 01. 04. 2011

COŞAN, Leyla. **16. Yüzyılda Almanların Türklerden Korunmak İçin Yazdığı Dualar**: Tanrım Bizi Türklerden Koru, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2009.
COŞKUN, Enis. **Bütünleşme Sürecinde Avrupa Birliği ve Türkiye**,Cem Yayınevi, İstanbul, 2001.

COX, James L. **Kutsalı İfade Etmek/ Din Fenomenolojisine Giriş,** Çev. Fuat Aydın, İz Yayıncılık, İstanbul, 2004.

CRAWFORD, Robert M.A. **Idealism and Realism in IR**, Routledge, New York, 2000.

CRİPPEN ,Timothy. "Old and Now Gods in the Modern World: Toward a Theory of Religious Transformation", **Social Forces**, Cilt: 67, Sayı: 2, 1988, ss: 316-336.

CROFT, Stuart. "Religion and Foreign Policy", **Renewal***,* Cilt:17, Sayı:1, 2009, ss: 15-21.

ÇAHA, Ömer. "Globalleşme, İslam Dünyası ve Müslümanlar", **Küreselleşme İslam Dünyası ve Türkiye**, (Ed. İ. Kurt-S.A. Tüz), Ensar Neşriyat, İstanbul, 2002.

ÇAKMAK, Haydar. **Avrupa Birligi-Türkiye İlişkileri**, 2.b. Platin Yayınları, Ankara, 2007. s. 133.

ÇALIŞ, H. Şaban **Türkiye- Avrupa Birliği İlişkileri, Kimlik Arayışı, Politik Aktörler ve Değişim**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2001.

ÇARIKÇI, Emin. "Türkiye-AB Gümrük Birliği Antlaşması ve Beklentiler", **Yeni Türkiye,** Yıl:1, Sayı: 3**,** Mart-Nisan 1995, s: 170-177.

ÇARKOĞLU, Ali ve KİRİŞÇİ, Kemal. **Türk Dış Politikası Araştırması,** Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, Mart 2002.

ÇAŞIN M. Hakkı ve ÖZGÖKER Uğur. **Avrupa Birliği'nin Siyasi ve Ekonomik Temelleri**, Arion Yayınevi, İstanbul, 2008.

ÇEMREK, Mustafa. "Türkiye-AB İlişkilerinde Din Faktörü ve Cemaatler", (Ed. Ertan Efegil, ve Mehmet S Erol.), **Türkiye-AB İlişkileri Dış Politika ve İç Yapı Sorunsalları,** Alp Yayınevi, Ankara, 2007, ss: 213–230.

ÇIRAKMAN, Aslı. "Avrupa Fikrinden Avrupa Merkezciliğe", **Doğu Batı Dergisi**, Sayı:14, 2001, ss: 20-32.

ÇİFTÇİ, Adil. **Din ve Modernlik** *Toplumbilim Yazıları I***,** Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2002.

ÇİFTÇİ, Adil. **Anlayıcı Yaklaşım ve Din Sosyolojisi İçin Uzanımları** Emprik Bir Deneme, Kitabiyat, Ankara, 2004.

ÇİFTÇİ, Adil. **Sosyolojiye Giriş -Bir Özgürlük Tarzına Çağrı-**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2016.

ÇİFTÇİ, Adil. **Din Sosyolojisine Giriş Ya da Meleklere Ağıt,** Özyurt Matbaacılık, Ankara, 2013.

ÇİĞDEM, Ahmet. **Akıl ve Toplumun Özgürleşimi,** Vadi Yayınları, Ankara, 1997.

ÇİĞDEM, Ahmet. **Bir İmkân Olarak Modernite**- Weber ve Habermas, İletişim Yayınları, 2.Baskı İstanbul, 2004.

ÇOBAN, Bekir Zakir. "Türklerin Dininden Hilalin Gölgesine veya Kibirden Korkuya", **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Degisi**, Sayı: 27, 2008, ss. 91-106.

ÇONGAR, Yasemin. "Mark Grossman Anlatıyor - Fırtınalı Günler (4)", **Milliyet**, 11 Ağustos 2005.

DAĞ, Ahmet E. **Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Sözlüğü**, Ağaç Kitabevi, İstanbul, 2005.

DAĞI, İhsan. “Avrupa Birliği ve Türkiye: Batılılaşmanın Neresindeyiz?”,**Türkiye’nin Dış Politika Gündemi, Kimlik, Demokrasi, Güvenlik** (Der. Ş. Calış, İ. Dağı ve R. Gözen) , Liberte Yayınları, Ankara, 2001.

DANİEL, Norman. **The Arabs and Mediaeval Europe**, Longman, London; New York, 1979.

DANİEL, Norman. **Islam and the West**, Oneworld, Oxford, 1993.

DAVİE, Grace. ”Believing without Belonging: Is This the Future of Religion in Britain”, **Social Compass**, Cilt: 37, Sayı: 4, 1990, ss. 455-469.

DAVİE, Grace. **Modern Avrupa’da Din**, (Çev. A. Demirci), Küre Yayınları, İstanbul, 2005.

DAVUTOĞLU, Ahmet. “Türkiye-AB İlişkisinin Stratejik Boyutları”, **Yeni Türkiye**, Sayı: 35, 2000, ss: 491-498.

DAVUTOĞLU, Ahmet. **Stratejik Derinlik**: **Türkiye’nin Uluslararası Konumu**, Küre Yayınları, İstanbul, 2003.

DAVUTOĞLU, Ahmet. **Küresel Bunalım**, Küre Yayınları, 36. Baskı, İstanbul, 2013.

DEDEOĞLU, Beril. “Avrupa Birliği'nin Bütünleşme Süreci I: Tarihsel Birikimler”, **Dünden Bugüne Avrupa Birliği**, Der. Beril Dedeoğlu, Boyut Yayınları, İstanbul, 2003.

DEDEOĞLU, Beril. “Değişen Uluslararası Sistemde Türkiye-ABD İlişkilerinin Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerine Etkileri”, **Türk Dış Politikasının Analizi**, 3. Baskı, Der. F. Sönmezoğlu, Der. Yayınevi, İstanbul, 2004.

DEDEOĞLU, Beril. "Dünden Yarına Türkiye-AB İlişkileri", **Siyasa,** Cilt: 1, Sayı: 1, 2005, ss: 23-46.

DEDEOĞLU, Beril. **Adım Adım Avrupa Birliği**, Okumuş Adam Yayınları, İstanbul, 2006.

DEDEOĞLU, Beril. "2000 – 2007 dönemi Türk Dış Politikası: Uluslararası Durum", **Türk Dış Politikası: 1919 – 2008 (E**d. Haydar Çakmak), Barış Platin, Ankara, 2008.

DEDEOĞLU, Beril "Türkiye'de AB Karşıtlığı-Küreselleşme Karşıtlığı İlişkisi", **Uluslararası İlişkiler**, Cilt: 7, Sayı: 28 (Kış 2011), ss. 85-109.

DELANTY, Gerard. "The Making of a Post Western Europe: A Civilizational Analysis," **Thesis Eleven**, Sayı:72, February 2003, Sage Publications, London, and New Delhi, 2003, ss. 8-24.

DELANTY, Gerard. **Avrupa'nın İcadı**, Çev. Hüsamettin İnaç, Adres Yayınları, Ankara, 2004.

Devlet Planlama Teşkilatı, **Avrupa Topluluklarına İlişkin Temel Belgeler**: Ankara Anlaşması ve Katma Protokol Cilt: 2, Ankara, 1993, ss: 1-46.

DIEZ, Thomas. "Speaking Europe: The Politics of Integration Discourse", **Journal of European Public Policy**, Special Issue Cilt: 6, Sayı: 4, 1999, ss. 598-613.

DIEZ, Thomas. " Europes Others and the Return of Geopolitics", **Cambridge Revrew of International Affairs,** Cilt: 17, Sayı:2, 2004, ss: 319-335.

DİLLON, Michele. "The Sociology of Religion in Late Modernitiy". **Handbook of the Sociology of Religion**, Ed. Michele Dillon, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, ss: 3- 16.

DİNAN, Desmond. **Europe: Recast A History Of European Union**, Palgrave Macmillian, Hampshire, 2004.

DİNÇKOL, Abdullah. "Avrupa Komisyonu Türkiye 2005 İlerleme Raporu", **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,** Cilt: 4, Sayı: 8, Güz, 2005.

DONNELLY, Jack. **Realismand International Relations**, Cambridge University Press, Cambridge, 2004.

DÖNMEZER, Sulhi. **Toplumbilim** (11. Baskı), Beta Yayınları, İstanbul, 1994.

DURANT, Will. **The Reformation**, Simon and Schuster, New York, 1957.

DJAIT, Hichem. **Europe and Islam**, University of California Press, London, 1985.

DÜZGİT, Senem Aydın. **Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerinde Kant'ı Aramak,** TESEV Yayınları, Ankara, 2006.

EDER, Klaus. "A Theory of Collective Identity. Making Sense of the Debate on a 'European Identity'", **European Journal of Social Theory**, Cilt: 12, Sayı: 4, 2009.

EDWARDS, Geoffrey. "European Political Cooperation put to the test", **TheEuropean Community at the Crossroads: Major Issues and Priorities for the EC Presidency**, (Ed. Alfred Pijpers), Martinus Nijhoff Publishers, Dordecht/Boston/London, 1992, ss: 227-246

ELEY, Geoff. **Forging Democracy: The History of the Left in Europe**, 1850-2000, Oxford University Press, Oxford, 2002.

ELİADE, Mircea. **Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu**, (Çev. M. Aydın), 3. Baskı, Din Bilimleri Yayınları, Konya, 2004.

EMBEL, Ersin. **Türkiye'nin Avrupa Politikası (1945-1959)**, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara-2010.

ER, Tuba ve ATAMAN, Kemal. "İslamofobi ve Avrupa'da Birlikte Yaşama Tecrübesi Üzerine", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** Cilt: 17, Sayı: 2, 2008, ss: 747-770.

ERALP, Atilla. "Turkey and the European Community in the Cahnging Post-War International System", **Turkey and Europe,** (Der. Canan Balkır ve Alan M. Williams) Pinter Publishers, Londra&New York, 1993. ss: 33-37.

ERALP, Atila. "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye ve Avrupa Birliği", **Türkiye'nin Yeni Dünyası: Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri**, (Der. Alan Makovsky ve Sabri Sayarı), Alfa Yayınları, İstanbul, 2002.

ERBAY, Yusuf. "Kavram Olarak Küreselleşme", **Yeni Türkiye** 21. Yüzyıl Özel Sayısı-1, Sayı: 19, 1998, ss: 168-174.

ERDENİR, F. H. Burak **Avrupa Kimliği: Pan-Milliyetçilikten Post-Milliyetçiliğe,** Ümit Yayıncılık, Ankara, 2006.

ERHAN Çağrı ve ARAT Tuğrul, "AT'yle İlişkiler", **Türk Dış Politikası**: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, , Cilt. I: 1919-1980, (Ed. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

ERHAN, Çağrı ve ARAT, Tuğrul. "AB'yle İlişkiler", **Türk Dış Politikası**, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt: 2 1980-2001, (Ed. Baskın Oran.), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

ERHAN, Çağrı. "Türkiye, Ortadoğu'da ABD ne İstediyse Yapmıştır", **Mülakatlarla Türk Dış Politikası**, Cilt:1, (Ed. Habibe Özdal, Osman Bahadır Dinçer, Mehmet Yegin), USAK, Ankara, 2009.

ERİKSEN, Trond Berg. “The Eropean Self-image”, **Culturel Politics and Political Culture in Postmodern Europe** Der. J. Peter Burgess, Rodopi, Amsterdam-Atlanta, 1997.

ERKAL, Mustafa E., **Küreselleşme, Etniklik, Çok Kültürlülük**, Derin Yayınları, İstanbul, 2005.

ERKİNER, Engin. **Avrupa Birliği ve Türkiye İçerden Bir Bakış,** Ütopya Yayınevi, İstanbul, 2005.

ERTUĞRUL, Kürşat. “AB ve Avrupalılık”, **Doğu-Batı Dergisi**, Yıl:4, Sayı:14, Ankara, 2001, ss. 144-156.

ESPOSİTO, John ve WATSON, L. Michael .“Introduction”, **Religion and Global Order,** (Ed. M. L. Watson,J. Esposito) University of Wales Press, Cardiff, 2000.

ESPOSİTO, John L. **İslam Tehdidi Efsanesi**, (Çev. Ö. Baldık, A. Köse, T. Küçükcan), Ufuk Kitapları, İstanbul, 2002.

EU COMMISION REPORT (2006), “The Impact of Ageing on Public Expenditure: Projections for the EU-25 Member States on Pensions, Health Care, Long-Term Care, Education and Unemployment Transfers (2004-2050)”, **European Economy European Commission Directorate-General for Economic and Financial Affairs**, Brussels, 2006.

FALK, Richard. “Sahte Evrensellik ve Dışlamanın Jeopolitiği: İslam Örneği”, **Divan**, Cilt: 3, Sayı: 5, 1998, ss: 99-116.

FALK, Richard. **Küreseleşme ve Din**: İnsani Küresel Yönetişim, (Çev. Hasan Tuncay Başoğlu), Küre Yayınları, İstanbul, 2003.

FALK, Richard. **Yeni Dünya Düzeni Nereye?**, (Çev. N. Domaniç - N. Arhan), Metis Yayınları, İstanbul, 2005.

FARİNHA, Antonio Dias. "Avrupa ve Yakın Çevresinde İslam'ın Değişen Yüzü", **Avrupa ve Amerika Müslümanları**, (Der. S. Hunter, H. Malik, Çev. Cem Demirkan,. Deniz Öktem), Gelenek Yayıncılık, İstanbul, 2003.

FEKETE, Liz."Anti-Muslim Racism and the European Security State", **Race&Class**, Cilt: 46, Sayı: 1, 2004, ss: 3-29.

FİCHTER, Joseph. "Youth in Search Of the Sacred", (Ed. Bryan Wilson,), **The Social Impact of the New Religion,** Rose of Sharon Press, New York, 1981.

FİNDLEY, Carter V. **Dünya Tarihinde Türkler**, Çev. Ayşen Anadol, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006.

FONTANA, Josep. **Çarpıtılmış Geçmişe Ayna**: Avrupa'nın Yeniden Yorumlanması, (Çev., Nurettin. Elhüseyni), Lüteratür Yayınları, İstanbul, 2003.

FOX, Jonathan ve SANDLER, Shmuel. "Separation of Religion and Statein the Twenty-First Century: Comparing the Middle East and Western Democracies", **Comparative Politics**, Cilt: 37, Sayı: 3, 2005, ss: 317-335.

FOX, Jonathan. "The Multiple Impacts of Religion on International Relations: Perceptions and Reality", **IFRI** (Institut Francais des Relations Internationales) http://www.ifri.org/files/politique_etrangere/4_2006_fox.pdf.

FREYER, Hans. **Din Sosyolojisi**,(Çev. T. Kalpsüz), Ank. Üniv. Bas., Ankara, 1964.

FUKUYAMA, Francis **Tarihin Sonu ve Son İnsan**, Çev. Zülfü. Dicleli, Gün Yayınları, İstanbul, 1999.

FUKUYAMA, Francis. "Tarihin Sonu mu?", **Tarihin Sonu mu?,** (Çev. Yusuf Kaplan),(Der. Mustafa Aydın, Ertan Özensel), Vadi Yayınları, Ankara, 2003.

FURSETH, Inger and REPSTAD, Pål, **Din Sosyolojisine Giriş : Klasik ve Çağdaş Kuramlar,** (Çeviri ve notlar: İ. Çapcıoğlu, H. Aydınalp),Birleşik Yayıncılık, Ankara, 2011**.**

GELLNER, Ernest. **Nations and Nationalism**, Cornell University Press, Ithaca, 1983.

GELLNER, Ernest. **Milliyetçiliğe Bakmak**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.

GENCER, Bedri. **İslam'da Modernleşme**, Lotus Yayınları, Ankara, 2008.

GİDDENS, Anthony. **Elimizden Kaçıp Giden Dünya**, Çev. O. Akıntay, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 2000.

GİDDENS, Anthony, PİERSON, Christopher, **Modernliği Anlamlandırmak**, (Çev. S. Uyurkulak, - M. Sağlam), Alfa Yayınları, İstanbul, 2001.

GİDDENS, Anthony. **Modernliğin Sonuçları**, Ayrıntı Yayınları, Çev. Ersin Kuşdi, İstanbul, 2004.

GİDDENS, Anthony. **Modernite ve Bireysel-Kimlik**, Çev. Ü. Tatlıcan, Say Yayınları, İstanbul, 2014.

GİLPİN, Robert. **The Political Economy of International Relations**, Princeton University Press, Princeton NJ, 1987.

GİSMONDİ, Mark D. **Ethics, Liberealizm and Realizm in International Relations**, Routledge, London, 2008.

GOLDEWİJK, Berma Klein. **Religion, International Relations and Development Cooperation**, Wageningen Academic Publishers, Netherlands, 2007.

GÖKBERK, Macit. **Felsefe Tarihi**, Remzi Yayınevi, İstanbul, 1985.

GÖLE, Nilüfer. **İç İçe Geçişler: İslam ve Avrupa**, Metis Yayınları, İstanbul, 2009.

GLOS, Micheal, "Is Turkey Ready for Europe "https://www.dgap.org/english/tip/trip0101.glos.html

GÖNLÜBOLL, Mehmet. **Milletlerarası Siyasi Teşkilatlanma**, 3. Baskı, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara, 1975.

GÖNLÜBOL, Mehmet. **Uluslararası Politika İlkeler-Kavramlar-Kurumlar**, 5. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2000.

GÖZEN, Ramazan. "Küreselleşme, İslam Dünyası ve Türkiye/Müzakere", **Küreselleşme İslam Dünyası ve Türkiye**, (Ed. İ. Kurt-S. A. Tüz), Ensar Neşriyat, İstanbul, 2002.

GÖZEN, Ramazan. "Türkiye-AB Yakınlaşması: 1999 AB Helsinki Zirvesi'nden 2003 Irak Savaşına Stratejik Algılamalarda Dönüşüm Süreci", **Uluslararası İlişkiler Dergisi,** Cilt: 3, Sayı:109, Yaz: 2006.

GÜLEÇ, Elif Sanem. "Mozart, W. A.'ın 'Saraydan Kız Kaçırma' Operasında Türk İmgesi", **Akademik Araştırmalar Dergisi, Cilt:** 9, Sayı:33, Mayıs-Temmuz 2007, ss: 142-151.

GÜNAY, Cengiz. "Conditionality, Impact and Prejudice in EU- Turkey Relations: A View From Austria", **Conditionality, Impact and Prejudice in EU-Turkey Relations**, (Der. Nathalie Tocci), IAI-TEPAV Report, 2007.

GÜNDOĞAN, Ali Osman. “Devlet ve Milliyetçilik”, **Doğu Batı Dergisi**, Sayı:21, 2002, ss:181-193.

GÜRÜN, Kamuran. **Savaşan Dünya ve Türkiye,** Bilgi Yayınevi, Ankara, 2000**.**

GÜVENÇ, Bozkurt. “Sosyal Bilimlerde Kavram Kargaşası Üzerine”, **Türkiye’de Toplumsal Bilim Araştırmalarında Yaklaşımlar ve Yöntemler Semineri**, ODTÜ, 17-19.12.1976.

GÜZEL, Murat.”İslamcılığa Biçilen Rol:Türbedarlık”, İslamcılık Öldü mü?, Ufuk Yayınları, İstanbul 2012.

HABERMAS, Jürgen. **İletişimsel Eylem Kuramı**, **Modernleşmenin Paradoksları**, Çev. Kadir Canatan, İnsan, İstanbul, 2006

HADDEN, Jeffrey K. “Toward Desacralizing Secularization Theory”, **Social Forces**, Cilt: 65, Sayı: 3, 1987.

HALE, William. **Türk Dış Politikası** 1774-2000, Mozaik, İstanbul, 2003.

HALL, Stuart. “Cultural Identity ant Diaspora”, **Identity ant Difference**, Der. Kathryn Woddward, Sage Publications, London, California ve New Delhi, 1990.

HALL, Stuart. “The Work Of Represantation”, **Represantation: Cultural Represantation and Signifying Practices,** (Der. S:Hall), Sage Publications, London, 1997.

HALLİDAY, Fred. **Islam and the Myth of Confrontation**, I.B. Tauris, Londra, 2003.

HALLSTEİN, Walter. **United Europe: Challange and Opportunity**, Oxford University Press, Londra, 1962.

HAMİLTON, Malcolm B. **Sociology of Religion: Theoretical and Comparative Perspectives**, Routledge, London, 2001.

HARTMANN, Anja V., HEUSER, Beatrice. **Tarih Boyunca Avrupa'da Savaş ve Barış**, Çev. Onur Atalay, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2006.

HARVEY, David. **Postmodernliğin Durumu,(**Çev. S. Savran), 2 Baskı, Metis, İstanbul, 1999.

HAY**,** Denys. **Europe: The Emergence of an Idea**, Edinburgh University Press, Edinburgh, 1957.

HEFNER, Robert W."Multiple Modernities: Christianity, Islam, and Hinduism in a Globalizing Age", **Annual Reviews Anthropology**, Cilt: 27,1998, ss: 83-104.

HEGEL, Georg W. **Tarihte Akıl**, Çev. Önay Sezer, Kabalcı, İstanbul, 2003.

HELD, David. "Ulus-Devletin Çöküşü", **Yeni Zamanlar***,* (Ed. S. Hall- M. Jacques), (Çev. A. Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995.

HEPER ,Metin. "Political Culture as a Dimension of Compatibility", **Turkey and the West**: **Changing Political and Cultural Identities**, (Der. M. Heper, H. Kramer ve A. Öncü), I. B. Tauris, London, 1993.

HEPER, Metin. **Modernleşme ve Bürokrasi**, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara, 1973.

HİPPLER, Jochen. ve LUEG, Andrea. **The Next Threat: Western Perceptions of Islam**, Pluto, Londra, 1995.

HOBSBAWM, Eric J. **Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991, Aşırılıklar Çağı**, (Çev. Y. Alagon), Sarmal Yayımcılık, İstanbul, 2003.

HOBSBAWM, Eric J. **Küreselleşme, Demokrasi ve Terörizm**, (Çev. O. Akınbay) Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008.

HOBSBAWM, Eric J. **Geleneğin İcadı**, (Çev. M. Şahin), Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008.

HOCAOĞLU, D. "Sekülarizm, Laisizm ve Türk Laisizmi", **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 29, Temmuz Ağustos 1994, ss: 35-77.

Hollanda Kamu Politikaları Bilimsel Kurulu, **Avrupa Birliği, Türkiye ve İslam**, Başlık Yayın Grubu, İstanbul, 2007.

HOURANİ, Albert. **Avrupa ve Ortadoğu**, Çev. A. Aydoğan ve F. Altun, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 2001.

HUNTINGTON, Samuel P. "The Clash of Civilizations?", **Foreign Affairs**, Cilt: 72, Sayı: 3, 1993, ss: 22-49

HUNTINGTON, Samuel P. "Cevap: Medeniyetler Çatışması Değilse Nedir? Soğuk Savaş-Sonrası Dünyasının Paradigmaları",(Çev., Mehmet Öz), **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 24, 1993.

HUNTINGTON, Samuel P. "Medeniyetler Çatışması mı?", Çev. Mustafa. Çalık, **Medeniyetler Çatışması**, (Der. Murat Yılmaz), Vadi Yayınları, Ankara, 1995.

HUNTINGTON, Samuel P. **The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order**, Simon Schuster. & New York, 1996.
HUNTINGTON, Samuel P.. **Üçüncü Dalga**, Çev. Ergun. Özbudun, Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, Ankara, 2002.

INKELES, Alex ve SMİTH, David Horton, **Becoming Modern**: Individual Change in Six Developing Countries, Harvard University Press, Cambridge, 1976.

İLAHAN, Suat. **Jeopolitik Duyarlılık**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2003.

İNAÇ, Hüsamettin. **Avrupa Birliği Entegrasyonu Sürecinde Türkiye'nin Kimlik Problemleri**, Ekin Kitabevi, Bursa, 2006.

İNALCIK, Halil. "Türkiye ve Avrupa: Dün Bugün", **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Cilt:1, Sayı: 2, 1998, ss: 7-28.

İNALCIK, Halil. "Tarihte Avrupa Birliği ve Türkiye, **Doğu Batı Dergisi**, Yıl.8, Sayı:31, 2005. s. 71-73.

İNAN, Kamran. **Dış Politika**, Timaş Yayınları, İstanbul, 1998.

JAMESON, Fredric, **Biricik Modernite**, Çev. Sami Oğuz, Epos, Ankara, 2004.

JONES, William R. "The Image of the Barbarian in Medieval Europe", **Comparative Studies in Society and History**, Cilt: 4, Sayı: 13, 1971.

JORDAN, Terry G. **The European Culture Area; A Systematic Geography**, Harper Collins Collage Publishers, USA, 1996.

JUERGENSMEYER, Mark. "Thinking Globally about Religion", **Global Religions: An Introduction**, (Ed. Mark Juergensmeyer), Oxford University Press, London, 2003.

KABBANİ, Rana. **Europe's Myths of Orient,** Mac Millan, London, 1986.
KABBANİ, Rana. **Avrupa'nın Doğu İmajı**, (Çev. S. Tuncer), Bağlam Yayınları, İstanbul, 1993.

KALE, Başak. "Türkiye'nin Avrupa Birliği Serüveninde Yeni Bir Sayfa: Katılım Ortaklığı Belgesi", **Stratejik Analiz**, Cilt: 1, Sayı: 8, Aralık 2000, ss: 5–24.

KALIN, İbrahim. "Batı'daki İslam Algısın Tarihine Giriş", **Divan İlimi Araştırmalar Dergisi**, Sayı: 15, 2003, ss: 1-51,

KALIN, İbrahim. **İslam ve Batı**, 3 Baskı, İsam Yayınları, İstanbul, 2008.

KARACASULU, N. "Avrupa Entegrasyon Kuramları ve Sosyal İnşacı Yaklaşım", **Uluslararası Hukuk ve Politika**, Cilt: 3, Sayı: 9, 2007, ss: 82-100.

KARADELİ Cem, "Ortadoğu'ya Yönelik Türk Dış Politikasında Kırılmalar ve Yenilikler", **Akademik Ortadoğu**, Cilt: 2, Sayı: 1 (2007), ss: 35-48.

KARAOSMANOĞLU, Ali. "Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği Açısından Türkiye- Avrupa Birliği İlişkileri," **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Cilt: 4, Sayı:14,(2001) ss: 156 -167.

KARAOSMANOĞLU, Ali. "Türkiye Açısından Avrupa Güvenlik Kimliği: Jeopolitik ve Demokratik Ufuk", **Türkiye'nin Dış Politika Gündemi, (**Der.Şaban Çalış, İhsan Dağı, ve Ramazan Gözen), Liberte Yayınları, Ankara, 2001.

KARASAR, Niyazi. **Bilimsel Araştırma Yöntemi**, 16 Baskı, Nobel Yayınları, Ankara, 2006.

KARLSSON, Ingmar. **Din, Terör ve Hoşgörü**, Çev. Kayaoğlu, Turhan. Homer Kitabevi, İstanbul, 2005.

KARLSSON**,** Ingmar. **Avrupa ve Türkler**, Çev. Turhan Kayaoğlu, Homer Kitabevi, İstanbul, 2007.

KARLUK, Rıdvan. **Avrupa Birliği ve Türkiye**, Beta Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 1998.

KARLUK, Rıdvan. “AB- Türkiye Gümrük Birliği”, **Yeni Türkiye,** Yıl:1, Sayı: 3, Mart-Nisan 1995, ss:187-193.

KARNER, Christian, ALDRİDGE, Alan. “Theorizing Religion in a Globalizing World”, **International Journal of Politics, Culture, and Society**, Cilt: 18, Sayı:1 / 2, Religion and Globalization, Fall & Winter, 2004.

KARPAT, Kemal. **Osmanlı ve Dünya**, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2003.

KASTORYANO, Riva. **Kimlik Pazarlığı Fransa ve Almanya’da Devlet ve Göçmen İlişkileri**, (Çev. Ali Berktay), İletişim, İstanbul, 2000.

KAYA, Ayhan. “Avrupa Birliği, Avrupalılık ve Avrupa-Türkleri: Tireli ve Çoğul Kimlikler,” **Cogito**, Avrupa’yı Düşünmek Özel Sayısı 39 (Bahar 2004).

KEPEL,Gilles .**Tanrının İntikamı**: **Din Dünyayı Yeniden Fethediyor**, (Çev. S. Kırmızı), İletişim Yayınları, İstanbul, 1992.

KEATİNGE CLAY, William. Liturgies (1565), içerisinde, s. 519-20’ den aktaran Geard Maclean, **Doğuya Bakış**, Çev.Sinan Akıllı, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2009.

KEYMAN, E. Fuat.” Toplumbilimlerinde Yorumbilgisel Yaklaşım ve Modernite/ Sekülerleşme Söylemini Anlamak”, **Doğu Batı Dergisi**, Sayı: 9 (Kasım-Ocak 1999.)

KEYMAN, Fuat; ÖNİŞ, Ziya. “Helsinki, Copenhagen and Beyond: Challenges to New Europe and Turkish State”, **Paper presented at Conference on Cyprus’s Accession and Greek Turkish Rivalry,** April 5, 2003 Yale University, New Haven, Connecticut, USA., 2003.

KILIÇBAY, Mehmet Ali. “Fakir Akrabanın Talihi”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi**: Yıl: I, Sayı: 2, (1998), ss: 47-53.

KILIÇBAY, Mehmet Ali. **Doğu'nun Devleti Batı'nın Cumhuriyeti**, İmge Kitabevi, İstanbul, 2001.

KILINÇ, Uğur. Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Siyasi Boyutu ve Tam Üyelik Üzerine Etkileri, Basılmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara, 2008.

KIRAY, Mübeccel. "Toplumsal Yapı Analizleri İçin Bir Çerçeve", Toplumbilim Yazıları, Gazi Ünv. Yay., Ankara, 1982.

KİRMAN, M. Ali. **Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü**, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2004.

KORAY, Meryem. **Avrupa Toplum Modeli**, İmge Kitabevi, Ankara 2005.

KÖKTAŞ,M. Emin. **Din ve Siyaset**, Siyasal Davranış ve Dindarlık, Vadi Yayınları, Ankara, 1997.

KÖSE Ali. "Modernleşme-Sekülerleşme İlişkisi Üzerine Yeni Paradigmalar", **Günümüz İnanç Problemleri Sempozyumu**, Erzurum, 2001, ss. 203-216.

KÖSE, Ali. **Sekülerizm Sorgulanıyor**, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2002.

KÖSE, Ali; GELEKÇİ, Cahit, **Misafir İşçilikten Etnik Azınlığa: Belçika'daki Türkler**, Phonix Yayınevi, Ankara, 2009.

KÖSE, Ali. **Avrupa ve İslam**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2009.

KÖYLÜ, Mustafa ve TURAN, İbrahim. "AB-Türkiye İlişkilerinde Din Faktörü: Tehdit mi Yoksa Fırsat mı?", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 29(2010), ss: 5-34.

KULA, Onur Bilge. **Alman Kültüründe Türk İmgesi II**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1993.

KULA, Onur Bilge. **Batı Düşünüşünde Türk ve İslam İmgesi**, Büke Yayınları, İstanbul, 2002.

KULA, Onur Bilge. **Avrupa Kimliği ve Türkiye**, Büke Yayınları,İstanbul, 2006.

KULA, M. Naci."Küreselleşme, Ruh Sağlığı ve Din", **Dinbilimleri Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 2, 2005, ss: 7-30.

KUMRULAR, Özlem. **Avrupa'da Türk Düşmanlığının Kökeni** T**ürk Korkusu**, Doğan Kitap, İstanbul, 2008.

KURU, Ahmet T. "AB'de Din-Devlet İlişkileri", **Avrupa'da İslam, Laiklik ve Demokrasi**, (Ed. Ahmet Yükleyen ve Ahmet T. Kuru), TESEV Yayınları, İstanbul, 2006.

KUT, Şule. "Türkiye'nin Soğuk Savaş Sonrası Dış Politikasının Ana Hatları", **En Uzun On Yıl**, (Der. Gencer Özcan ve Şule Kut), Büke Yayınları, İstanbul, 2000.

KUYUCUOĞLU, İsa. "Danimarka'da İslam ve Müslümanlar", **Avrupa'da İslam**, (Der. Kadir Canatan), Beyan Yayınları, İstanbul, 2005.

KUYUCUOĞLU, İsa, **Batıda Din Sosyolojisi Teori Yöntem ve Analizleri**, Eskiyeni Yayınları, Ankara, 2008.

KÜÇÜKCAN, Talip. **Modernite - Din İlişkisini Doğru Okumak**, http://arsiv.setav.org/public/HaberDetay.aspx?Dil=tr&hid=11602&q=modernite-din-iliskisini-dogru-okumak. Erişim Tarihi: 21.08.2014.

KYMLİCKA, Will. **Çokkültürlü Yurttaşlık, Azınlık Haklarının Liberal Teorisi**, (Çev. Abdullah Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995.

LAÇİNER, Sedat. Türkiye-Avrupa İlişkilerinde Kültür ve Medeniyet: Tarihsel ve İdeolojik Kökenler, **Liberal Düşünce,** Cilt 4, Sayı 13, Kış 1999. ss: 39-57.

LAQUEU,Walter R. "Soğuk Savaşın Sonu", **Yeni Yüzyılda Yeni Dünya Politikası**, (Ed. Karl Kaiser, ve Hans-Peter Schwarz, Çev. Müjdat Kayayerli) Sinemis Yayınları, Ankara, 2005.

LARRABEE ,F. Stephen. ve LESSER, Ian O. **Belirsizlik Döneminde Türk Dış Politikası**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2004.

LEGER, Daniele Hervieu, "Sekülerleşme, Gelenek ve Dindarlığın Yeni Şekilleri: Bazı Teorik Öneriler", Çev. Halil Aydınalp**, Dini Araştırmalar**, Cilt: 7 (21), Ocak-Nisan, 2005, ss. 307-318.

LEWİS, Bernard. **Müslümanların Avrupa'yı Keşfi**, Çev. İhsan Durdu, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2000.

LEWİS, Bernard. **İslam'ın Krizi**, Çev. Abdullah.Yılmaz, Literatür Yayınları, İstanbul, 2003.

LOO, Hans-REİJEN,Williem. **Modernleşmenin Paradoksları**, Çev. Kadir Canatan, İnsan Yayınları, İstanbul, 2006.

LUCKMANN Thomas. "The Religious Situation in Europe: The Background to Contemporary Conversions", **Social Compass**, Cilt: 46, Sayı: 3, 1999, ss: 251-258.

LUCKMANN, Thomas. **Görünmeyen Din**, Modern Toplumda Din Problemi, Çev. A. Coşkun, Ragbet Yayınları, İstanbul, 2003.

LYNCH, Marc. "Jordan's İdentity and İnterests", **Identity and Foreign Policy in the Middle East,** (Der. Shibley Telhami ve Michael Barnett), Cornell University Press, Londra, 2002.

MAC LEAN, Gerald. **Doğuya Bakış**, Çev. Sinan Akıllı, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2009.

MANNHEİM, Karl. **Conservative Thought**, (Ed. Kurt H. Wolff), Oxford University Press, Newyork, 1971.

MARCUSSEN, M. "The Dynamics of EMU Idea", **Cooperation and Conflict**, Cilt: 34 (4), 1999, ss: 383-411.

MARSHALL, Gordon. **Sosyoloji Sözlüğü,** Bilim Sanat Yayınları, Ankara, 1999.

MASTNAK, Tomaz. "Europe and The Muslims: The Permanent Crusade", **The New Crusades, Constructing the Muslims Enemy** içinde, (Derl. Erman QURESHİ ve Michel SELLS), Columbia University Press, New York, 2003.

MCLUHAN, Marshall, POWERS, Bruce R. **The Global Village**, Oxford University Press, New York, 1989.

MCNEİLL, William. "Dünya Tarihinde Osmanlı İmparatorluğu", **Osmanlı ve Dünya**, (Der. Kemal Karpat), Ufuk Kitapları, İstanbul, 2003.

MENSCHİNG, Gustav. **Dini Sosyoloji**, (Çev. M Aydın), Tekin Kitabevi, Konya, 1994.

MERT, Nuray. "Laiklik Tartışması ve Siyasal İslam", **Cogito** Laiklik, Sayı: 1, Yaz 1994, ss: 87-100.

MERT,Yunus, "Avusturya'da İslamofobi", **Avusturya'da Din Devlet İlişkileri ve İslamofobia,** Ed. S. Ertuğrul, Pınar Yayınları, İstanbul, 2014.

MESTROVİÇ, S. "Modernitenin İlk Sosyologları: Simmel ve Durkheim", **Modernite Versus Postmodernite**, Der. Mehmet Küçük, Vadi, Ankara, 2000, ss: 108- 133.

MİLES, Robert. **Irkçılık**, Çev. Sibelyaman, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1998.

MILWARD, Alan. **The European Rescue of the Nation-State**, Routledge, London, 1992.

MİLWARD, Alan. **The Reconstruction of Western Europe**, 1945-1951, Routledge, London, 1984 (reprinted in 2006).

MONSMA, Stephen V., and SOPER J. Christopher, **The Challenge of Pluralism**: Church and State in Five Democracies, Rowman&Littlefield Publishers, Lanham, 1997.

MODOOD, Tariq. "Liberal Çokkültürlülük ve Reel Dünya Çokkültürlülüğü", Çev. Şerif Esendemir, **Tezkire**: Küresel Etik ve Avrupa'da Hortlayan Faşizm Sayısı, Sayı: 43-44, Ankara, 2006, ss: 46-63,

MORRİS, Chris. **The New Turkey: The Quiet Revolution at the Edge of Europe**, Granta Books, London, 2005.

MORTİMER, Edward. "Christianity and Islam", **International Affairs**, Cilt: 67, Sayı: 1, 1991, ss: 7-13.

MUTMAN, Mahmut. "Oryantalizmin Gölgesi Altında: Batı'ya Karşı İslam", **Oryantalizm, Hegemonya ve Kültürel Fark,** (Der. Fuat. Keyman vd.), İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.

MÜFTÜLER-BAC, Meltem. **Europe in Change: Turkey's Relations with a Changing Europe,** Manchester University Press, Manchester & New York, 1997.

MÜFTÜLER-BAC, Meltem. “Through the Looking Glass: Turkey in Europe”, **Turkish Studies**, Cilt: 1 (1), 2000, ss: 21-35.

MÜFTÜLER BAÇ, Meltem. **Türkiye ve AB: Soğuk Savaş Sonrası İlişkiler**, Çev. Simten Coşer, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001.

NELSEN, Brent F. ve STUBB A.C-G. (Ed.): **The European Union: Readings on the Theory and Practice of European Integration**, Lynne Rienner Publishers, London, 1994.

NEUMANN, Iver B. ve WELSH, Jennifer M. “The Other in European Self-definition: An Addendum to the Literature on International Society”, **Review of International Studies**, Cilt:17, Sayı: 4, 1991, ss: 327-348.

NİELSEN, Jørgen. **Towards a European Islam**, Macmillan, Houndmills, 1999. ss. 129-131.

NUGENT, Neill. “The EU’s Response to Turkey’s Membership Application:Not Just a Weighing of Costs and Benefist”, **European Integration**, Cilt: 24, Sayı: 4, September 2007, ss. 481-502.

OĞUZ, Orhan. **Avrupa Ekonomik Toplulugu Ortak Pazar**. 2. Baskı, Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını, Ankara, 1969.

OKTAY, Cemil. “Modernleşme Sürecinin Özellikleri”, **Siyaset Bilimi İncelemeleri** (içinde), Alfa Yayınları, İstanbul, 2003.

OKUMUŞ, Ejder. Küresel Durum “Problem”i Evrensel Barış ve İslâm, **Diyanet İlmi Dergi**, Cilt: 44, Sayı: 3 2008, ss: 7-30.

OLGUN, Hakan. **Luther ve Reformu: Katolisizmi Protesto,** Fecr Yayınları, Ankara, 2000.

ONGUR, Hakan Övünç. "Kimlik, Uluslararası İlişkilerde Kuram Yapımı ve 11 Eylül 2001 Olayları", **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl: 9, Sayı: 17 (2010), ss: 135-163.

ORAN, Baskın, **Türk Dış Politikası** Cilt: I 1919-1980, Der. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

ORENDT, Moritz. "Germany's Role in Turkey's EU Accession Process", **Bilgesam**, 16 Şubat 2010.

ORTİZ, Renato. "Notes on Religion and Globalization", **Nepantla Views from South**, Cilt: 4, Sayı: 3, 2003, ss: 423-448.

ÖNCÜ, Ayşe ve Weyland, Peter. "Küreselleşen Kentlerde Yaşam Alanı ve Toplumsal Kimlik Mücadeleleri", **Mekân, Kültür, İktidar:** Küreselleşen Kentlerde Yeni Kimlikler, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

ÖNİŞ, Ziya, "Conservative Globalists versus Defensive Nationalists: Political Parties and Paradoxes of Europeanization in Turkey", **Journal of Southern Europe and the Balkans Online**, Cilt: 9, Sayı:3, 2007, ss: 247-261.

ÖNİŞ, Ziya ve KUTLAY, Mustafa. "Ekonomik Bütünleşme/Siyasal Parçalanmışlık Paradoksu: Avro Krizi ve Avrupa Birliği'nin Geleceği", **Uluslar arası İlişkiler**, Cilt: 9, Sayı: 33 (Bahar 2012), ss. 3-22.

ÖZAY, Mehmet. **Sekülerleşme ve Din**, İz Yayınları, İstanbul, 2007.

ÖZDEMİR, Haluk. **Avrupa Mantığı**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012.

ÖZDEMİR, Mehmet. "Tuleytula" maddesi, **Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi**, Cilt: 41.

ÖZDAĞ, Ümit. **Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri**: Jeopolitik İnceleme, ASAM Yayınları, Ankara, 2003.

ÖZEY, Ramazan. **Dünya ve Türkiye Ölçeğinde Siyasi Coğrafya**, Aktif Yayınevi, İstanbul 1999.

ÖZKİRAZ, Ahmet. **Modernleşme Teorileri ve Postmodern Durum**, Çizgi Yayınevi, Konya, 2007.

ÖZLER, Zeynep ve MİNDEK, Can. **AB'de Anayasa Süreci ve Lizbon Antlaşması**, İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008.

ÖZTÜRK Muammer, "Çokkültürlü Bir Coğrafya İçin Bir Yönetim Modeli Arayışı Olarak Avrupa Birliği Tecrübesine Bir Bakış", **Tezkire**, Sayı: 35, Ankara, 2003, ss: 83-89.

ÖZTÜRK Musa, **Küreselleşme Sürecinde Türkiye'de Dini Hayatın Dönüşümü Ve Dindarlığın Yeni Bazı Görünümleri Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma,** Basılmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Elazığ, 2010.

ÖZTÜRK, A. Serdar. "Önyargının Gerçeğe Kurgusal Yolculuğu: Shakespeare'in Eserlerinde İslam Anlayışı", **Turkish Studies,** Cilt: 7, Sayı: 1, 2012, ss: 1793-1802.

ÖZÜERMAN, Tülay. "Küresellesme, Batılılasma ve Avrupalılasma Kıskacında Türkiye", VIII. Ulusal Sosyal Bil. Kong. Özet Kitabı, ODTÜ,3-5 Aralık 2003.

ÖZÜLKER, Uluç. **Avrupa Toplulukları (AT) Kurumları Hukuku**, Tıpkı Basım, Ankara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Ankara, 1988.

ÖZYURT, Cevat. **Küreselleşme Sürecinde Kimlik ve Farklılaşma**, Açılım Kitabevi, İstanbul, 2005.

PERŞEMBE, Erkan. Toplumsal Değişme Din İlişkileri Üzerine, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 5, 1991, ss. 171-180.

PETERS, Ted."The Future of Religion in a Post-İndustrial Society", **Through The 80's: Thinking Globally, Acting Locally, World Future Society**, (Ed. F. Feather), Washington, 1980.

Pew Research Center, **Common Concerns About Islamic Extremism Muslim-Western Tensions Persist**, 21 Temmuz 2011.

PHİLPOTT ,Daniel. ve SHAH, Timothy Samuel. "Faith, Freedom, and Federration: The Role of Religious Ideas and Institutions in European Political Convergence", **Religion and an Expanding Europe**, (Der. Timothy A Byrnes ve Peter J. Katzenstein), Cambridge University Press, Cambridge, 2006.

PİNXTEN, Rik and CORNELİS,Marijke. "European Identitiy: Diversity in Union", **International Journal of Public Administration**, Cilt: 30, Sayı: 6, (2007).

PİRENNE, Henri **Hz. Muhammed ve Charlemagne**, Çev. M. A. Kılıçbay, İmge Yayınları, Ankara, 2006.

POYRAZ, Tuğçe, ARIKAN, Gülay. "Avrupa Türkiye İlişkileri ve Dönemsel Olarak Değişen 'Öteki' Tanımları", **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt:20, Sayı:2, 2003, ss: 61-71.

RAMAZAN, Tarık. **İslam:Medeniyetlerin Yüzleşmesi** Hangi Modernite için Hangi Proje, Çev. Ayşe Meral, Anka Yayınları, İstanbul 2003.

RASCH, Gustav.**19. yy. Sonlarında Avrupa'da Türkler,** (Çev. Hüseyin Salihoğlu), Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2004.

RATZİNGER, Joseph. **Avrupa: Dayandığı Düşüncelerin Dünü ve Bugünü**, Çev. Nilüfer Uğur Dalay, Gendaş Kültür, İstanbul, 2005.

RİCAUT, Paul. **Türklerin Siyasi Düsturları**, Kervan Kitapçılık, İstanbul, 1978.

RİZVİ, Fazal. "Debating Globalization and Education after September 11", Comperative Education, Cilt:40(2)2004, ss: 157-171.

ROBERTS, J. M.,**Yirminci Yüzyıl Tarihi**, Çev. Sinem Gül, Dost Kitapevi, Ankara, 2003.

ROBERTSON, Roland. "A New Perspective on Religion and Secularization in the Global Context", **Secularization and Fundamentalism Reconsidered**, (Ed. J. Hadden ve A. Shape), Cilt: 3, Paragon House, New York, 1989.

ROBERTSON, Roland. "Küreselleşme ve Geleneksel Dinin Geleceği", Çev. İhsan Çapcıoğlu,. **Dini Araştırmalar**, Cilt: 6, Sayı: 17, Eylül-Aralık 2003 , ss: 351-360.

ROBERTSON, R. "Toplum Kuramı, Kültürel Görecelik ve Küresellik Sorunu", **Kültür, Küreselleşme ve Dünya Sistemi**, Ed. Anthony D. King, (Çev. Gülcan Seçkin, Ümit Hüsrev Yolsal), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1998.

ROBİN, Kevin. **İmaj: Görmenin Kültür ve Politikası,** Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999.

RUSSELL, Bertrand. **Batı Felsefesi Tarihi,** Say Yayınları, İstanbul, 1996.

SABİNE, George. **Siyasal Düşünceler Tarihi 1**, Eski Çağ, Orta Çağ, Çev. Harun Rızatepe, Sevinç Matbaası, Ankara, 1969.

SAİD, Edward W. **Oryantalizm**, Çev. Nezih Uzel, İrfan Yayımcılık, İstanbul, 1998.

SAİKAL, Amin. **Islam and the West: Conflict or Cooperation**, Palgrave Macmillan, New York, 2003. s. 31

SANDER, Oral. **Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü**: Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme, İmge Kitapevi, Ankara, 2004.

SARAÇOGLU Tevfik, **Türkiye Avrupa Ekonomik Topluluğu Ortaklığı (Anlaşmalar)**, Akbank Ekonomi Yayınları, İstanbul, 1992, ss: 9-54.

SARAFEİM Katerina. "Common Europe Identity Myth or Reality", **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Cilt: 6, Sayı:2 Bahar 2007, ss: 1-17.

SARIBAY,Ali Yaşar. **Postmodernite Sivil Toplum ve İslam,** 3.Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001.

SARIBAY, Ali Yaşar. **Global Toplumda Din ve Türkiye**, Everest Yayınları, İstanbul, 2004.

SAYARI, Sabri. "Turkish Foreign Policy in the Post-Cold War Era: The Challenges of Multi-Regionalism", **Journal of International Affairs**, Cilt: 54, Sayı:1 (2000), ss: 169- 182.

SAVAGE,Timothy M. "Europe and Islam: Crescent Waxing Cultures Clashing", **The Washington Quarterly**, Cilt: 27, Sayı:.3, Yaz 2004.

SAZ, Gökhan. 'Turkophobia and Rising Islamophobia in Europe: A Quantification For the Negative Spillovers on the EU Membership Quest of Turkey', **European Journal of Social Sciences**, Cilt: 19, Sayı: 4(2011)

SCHİLLİNG, Timothy P. “Turkey & the EU: How Inclusive Can Europe Affort to Be?”, **Commonweal**, September 23, 2005.

SCHİMMEL, Annemaria. **Dinler Tarihine Giriş**,(Ed. R. Kibar), Kırkambar Yayınları, İstanbul, 1999.

SCHNOPPER, Dominique. **Sosyoloji Düşüncesinin Özünde Öteki ile İlişki**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.

SCHWOEBEL, R. **The Shadow of the Crescent: The Renaissance Image of the Turk 1453-1517**, Nieuwkoop,1967.

SETTON, Kenneth Meyer. **Western Hostility to Islam and Prophecies of Turkish Doom**, American Philosophical Society, 1992.

SEUL, Jeffrey R. Ours is the Way of God: Religion, Identity, and Intergroup Conflict”, **Journal of Peace Research**, Cilt 36, Sayı: 5, Eylül 1999, s. 553-569.

SEVİL, Muharrem. **Türkiye’de Modernleşme ve Modernleştiriciler,** Vadi, Ankara, 1999.

SEZER, Duygu Bazoğlu. “Turkey’s Grand Strategy Facing a Dilemma”, **The International Spectator**, Cilt: 27, Sayı: 1 (January- March 1992), ss: 21-25.

SHARKEY, Heather J. “Globalization, Migration and Identity”, **Globalization and the Muslim World**, Ed. L. Schaebler ve B. Stenberg, Syracuse University Press, New York, 2004.

SHERMAN, Steven. “The Attacks of September 11 in Three Temporalities**,” Journal of World Systems Research**, Cilt: 11, Sayı: 1, (2003), ss: 141-169.

SHORE, Chris. **Building Europe**, Routledge Publications, London, 1995.

SIMON, Henri de Saint. **Social Organization, The Science of Man and Other Writings**, Ed. Felix Makhem, Harper Torchbooks, Newyork,1964.

SMITH, Anthony D. **The Ethnic Origins of Nations,** Blackwell, Oxford,1995.

SMITH, Anthony D. **Nationalism and Modernism**: A Critical Survey of Recent Theories of Nations and Nationalism, Routledge, London, 1998.

SMITH, Karen E. **European Union Foreign Policy in a Changing World**, Reprinted.: Polity Press, Cambridge, 2004.

SMITH, Anthony D.. **Küreselleşme Çağında Milliyetçilik**, Çev. Derya Kömürcü, Everest Yayınları, İstanbul, 2002.

SMITH, Anthony D. **Milli Kimlik**, Çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

SMITH, Michael. "Beyond the Stable State? Foreign Policy Challanges and Opportunities in the New Europe", **European Foreign Policy**, The EC and Changing Perspectives in Europe, Ed. Walter Carlsnaes, Steve Smith,. Sage Publications Ltd., London, 1994.

SOUTHERN, Richard W. **Orta Çağ Avrupa'sında İslam Algısı**, 2. Baskı, Çev. A. Aydoğan, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 2001.

SOYKUT, Mustafa. "Tarihi Perspektiften İtalyan Şarkiyatçı ve Türkologları", **Doğu Batı Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 20, 2002.

SOYKUT, Mustafa. **Avrupa'nın Birliği ve Osmanlı Devleti**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007.

SÖNMEZOĞLU, Faruk. **Kıbrıs Sorunu Işığında, Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye Politikası (1964-1980**), DER Yayınevi, İstanbul, 1995.

SPOHN, Willfried. "Europeanization, Religion and Collective Identities in an Enlarging Europe. A Multiple Modernities Perspective", **European Journal of Social Theory**, Cilt: 12, Sayı:3(2009), ss: 358-374.

STARK, Rodney. "Toprağın Bol Olsun Sekülerleşme", **Sekülerizm Sorgulanıyor**, Der. Ali Köse, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2002.

STEİGER, Uta. **EU Citizenship and Culture,** University College London, Routledge
http://www.ucl.ac.uk/european-institute/comment_analysis/publications/Final.pdf, Erişim Tarihi: 02.04.2014.

SPOHN, Willfried. "Multiple Modernity, Nationalism and Religion: A Global Perspective", **Current Sociology**, Cilt: 51, Sayı: 3/4, Mayıs/Haziran 2003, ss: 265-286.

SUBAŞI, Necdet. **Gündelik Hayat ve Dinsellik***,* İz Yayınları, İstanbul, 2004.

SWAOT, Willia H., CHRİSTİANO Kevin J., "Sekülerleşme Teorisi: Bir Kavramın Serüveni", **Sekülerizm Sorgulanıyor** (Haz. Ali Köse), Ufuk Kitapları, İstanbul, 2002.

ŞAHİN, Mehmet. **Türk Dış Politikasının Ekonomi Politiği: 1990-2010,** Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı , Ankara, 2011.

ŞAYLAN, Gencay. **Postmodernizm**, İmge Yayınları, Ankara 1999.

ŞEN, Hasan. **Cumhuriyetin Modernleşme İdeolojisi ve Bir Muhalefet Söylemi Olarak İslâmi Gelenek: 1923-1960 Dönemi**, Basılmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2008.

ŞENAY, Bülent. "Avrupa Birliği'nin Dini Kimliği ve Avrupa'da Dinler: Hıristiyanlık, Yahudilik, Hinduizm, Budizm ve İslam", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 11, Sayı: 1, 2002, ss: 121-166.

ŞENAY, Bülent. "Avrupa Birliğinin Dini Kimliği Var mıdır? Avrupa Birliğinde Dinlerin Tarihin ve Bugününe Bir Bakış", **Türkiye'nin Avrupa Birliğine Girişinin Dini Boyutu Sempozyumu** 17-19 Eylül 2001, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2003.

ŞENEL, Alaaddin. **Irk ve Irkçılık Düşüncesi**, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1990.

ŞENEL, Alaeddin. **Siyasal Düşünceler Tarihi**, Bilim ve Sanat Kitapevi, 6. Baskı, Ankara, 1996.

TALAS, Mustafa. "Küreselleşme ve Kültür", **Küreselleşme ve Psikiyatri**, Türk, Tabipler Birliği Yayınları, Ankara, 2004.

TANİLLİ, Server. **Uygarlık Tarihi**, Çağdaş Dünyaya Girişi, Say Yayınları, İstanbul, 1981.

TASLAMAN, Caner. **Küreselleşme Sürecinde Türkiye'de İslam**, İstanbul Yayınevi, İstanbul, 2011. s.175-176

TATAR, H. Canbay. **Nuh'un Gemisindekiler ve Dini Cemaatleşme**, Turan Yayınları, İstanbul, 1999.

TAYLOR, Charles. “Nationalism and Modernity”, A. Halled (Ed.), **The State of the Nation**, Ernest Gellner and the Theory of Nationalism, Cambridge University Press, Cambridge, 1998.

TEKELİ, İlhan. ve İLKİN, Selim. **Türkiye ve Avrupa Topluluğu-I**: Ulus Devletini Aşma Çabasındaki Avrupa’nın Türkiye’ye Yaklaşımı, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1993.

TEKELİ, İlhan. **Tarih Yazımı Üzerine Düşünmek**, Dost Kitapevi Yayınları, Ankara, 1998.

TEKELİ, İlhan. **Birlikte Yazılan ve Öğrenilen Bir Tarihe Doğru**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007.

Türkiye Araştırmalar Merkezi Vakfı, **Avrupa Ülkelerindeki Türk Nüfusu ve Ekonomik Gücü**, Essen, 2007.

TEZCAN, Ercüment. **Avrupa Birliği Hukuku’nda Birey**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

TİBİ, Bassam. “Euro-Islam: The Quest of Islamic Migrants and of Turkey to Become European in a Secular Europe”, **Turkish Policy Quarterly**, Cilt 3, Sayı: 1, 2004.
TİMUR Taner. **Küreselleşme ve Demokrasi Krizi**, İmge Kitapevi, Ankara, 1996.

TİMUR, Taner. **Kuruluş ve Yükseliş Dönemlerinde Osmanlı Toplumsal Düzeni**, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, Ankara, 1979.

TOMENENDAL, Kerstin. “Avusturya Penceresinden: Tarihten Günümüze Avrupa’da Imago Turci’, **Kimlikler Lütfen:** Türkiye Cumhuriyeti’nde Kültürel Kimlik Arayışı ve Temsili, (Der. Gönül Pultar), ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2009.

TOMLINSON, John. **Kültürel Emperyalizm**, (Çev. E. Zeybekoğlu), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999.

TOMLINSON, John. **Küreselleşme ve Kültür**, Çev. A. Eker, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2004.

TOURAİNE, Alaine. **Bugünün Dünyasını Anlamak İçin Yeni Bir Paradigma**, Çev. Olcay Kunal, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007.

TOURAİNE, Alaine. **Modernliğin Eleştirisi**. Çev. Hülya Tufan, YKY, İstanbul, 2010.

TROLL, C. W. "Hıristiyanlık ve İslam Perspektiflerinden Sosyo-Politik ve Kültürel Çoğulculuğun Temelleri", Çev. Ş.Ali DÜZGÜN, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cumhuriyetin 75.Yılına Armağan, Özel Sayı, Ankara, 1999, ss. 319-340.

TUNANDER, Ola. 'A new Ottoman Empire? The Choice for Turkey: Euro-Asian Centre vs National Fortress', **Security Dialogue**, Sayı: 26(Güz 1995).

TUTAL, Nilgün. "Doğu ve Amerika Arasında Avrupa", **Doğu Batı Dergisi**, Yıl: 6, Sayı: 23, 2003, ss: 163-175.

TÜRKKAN, Erdal. "Avrupa Birliği'nin Dayandığı Değerler", **Avrupa Birliği ve Türkiye**, (Ed. M.Ş. Erdem, S.M. Aykın.), Ezgi Kitabevi, Bursa, 2003.

TÜRKMEN, Füsun. "Turkish – American Relations: A Challenging Transition", **Turkish Studies**, Cilt: 10, Sayı: 1, March 2009.

ULUÇ, Güliz. **Medya ve Oryantalizm: Yabancı, Farklı ve Garip Öteki,** Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2009.

USLU, Nasuh. **Turkish Foreign Policy in the Post-Cold War Period**, Nova Science Publishers, Hauppauge, New York, 2004.

USLU, Nasuh. **Türk Dış Politikası Yol Ayrımında**, Anka Yayınları, İstanbul, 2006.

UZGEL, İlhan. "1990-2001 ABD ve NATO'yla İliskiler", **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savasından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar,** Cilt II: 1980-2001, (Ed. Baskın Oran.), İletisim Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 243-325.

ÜLGER, İrfan Kaya, **Avrupa Birliği'nde Siyasal Bütünleşme: Ortak Dış Politika ve Güvenlik Politikasının Oluşumu,** Gündoğan Yayınları, Ankara, 2002.

ÜLVER, Lütfü. **Peter L. Berger ve Rodney Stark'ın Din Kuramlarında Dinsel Çoğulculuk Anlayışı**, Basılmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, İzmir, 2013.

ÜNAL, M. Süheyl. **Dinsel Bireycilik**, Açılım Kitap, İstanbul, 2011.

VATANDAŞ, Celalettin. **Ulusal Kimlik**, Türk Ulusçuluğunun Doğuşu, Açılım Kitap, İstanbul, 2004.

VERDU, A. "An American/European Divide In European Integration Studies: Bridging The Gap With International Political Economy", **Journal of European Public Policy**, Cilt: 10, Sayı: 1(2003), ss: 84-101.

VERNEY, Susannah. "The Dynamics of EU Accession: Turkish Travails in Comparative Perspective", **Turkey's Road to European Union Membership**: National Identity and Political Change, (Der. Susannah Verneyve Kostas Ifantis), Routledge, Londra&New York, 2009, ss. 93-108.

VRİJHOF, Pieter H. "Din Sosyolojisi Nedir?", (Çev. M. E. Köktaş), **Din Sosyolojisi,** (Der. Y. Aktay - M. E. Köktaş), 3 Baskı, Vadi Yayınları, Ankara, 2007.

WACH, Joachim. **Din Sosyolojisine Giriş**, Çev. Battal İnandı, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları**, Ankara, 1987.

WAGNER, Peter. **Modernliğin Sosyolojisi**, Çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı, İstanbul, 2005.

WALKER, Joshua W. "Turkey's Imperial Legacy: Understanding Contemporary Turkey through its Ottoman Past", **Perspectives on Global Development and Technology**, sayı: 8, 2009, ss: 504-505.

WALLACE William, "Introduction: Cooperation And Convergence In European Foreign Policy", **National Foreign Policies and European Political Cooperation**, (Ed. Christopher Hill) London: George Allen&Unwin, 1983, ss. 1-16.

WALLACE, Helen ve WALLACE, William. Flying Together in a Larger and More Ediverse European Union, **The Hague**. Nederland Scientific Council for Government Policy Working Documents, 1995.

WALLACE, William. "Introduction: Cooperation and Convergence in European Foreign Policy", **National Foreign Policies and European Political Cooperation**, (Ed. Christopher Hill), George Allen&Unwin, London, 1983.

WALLERSTEİN, İmmanuel. **Jeopolitik ve Jeokültür**, (Çev. M. Özel), İz Yayıncılık, İstanbul, 1993.

WALLERSTEİN, İmmanuel, **Tarihsel Kapitalizm**, (Çev. N Alpay), 2 Baskı, Metis Yayınları, İstanbul, 1996.

WALLERSTEİN ,İmmanuel, "Kalkınmacılık ve Küreselleşmeden Sonrası Ne?", (Çev. Y. O. Kavuncu,), **Küreselleşme Okumaları,** (Ed. K. Bülbül), Kadim Yayınları, Ankara, 2006.

WALTON, Clarence C., "The Hague 'Congress of Europe': A Case Study of Public Opinion," **The Western Political Quarterly**, Cilt: 12, Sayı: 3 (September 1959), ss: 738-752.

WALZER, Michael. **Hoşgörü Üzerine**, (Çev. Abdullah Yılmaz), Ayrıntı, İstanbul, 1998.

WEBER, Cynthia. **IR(** International Relations)**Theory A Critical Introduction,** Routledge, London&Newyork, 2005.

WELSH, Michael. **Europe United? The European Union and the Retreat from Federalism**, MacMillan Ltd, London, 1996.

WENDT, Alexander. **Social Theory of International Politics** (Cambridge University Press, Cambridge, 2000.

WEST, David. **Kıta Avrupası Felsefesine Giriş**, Çev. Çiğdem A., Paradigma Yayıncılık, 2. Basım, İstanbul, 2005.

WINROW, Gareth. "Turkey and the Newly Independent States of Central Asia and the Transcauscasus", **Turkey in World Politics: An Emerging Multiregional Power**, (Ed. Barry Rubin, Kemal Kirişçi), Lynne Rienner Publishers, London, 2001.

WINTLE, Michael. "Cultural Identity in Europe: Shared Experience", **Culture and Identity in Europe: Perceptions of Divergence and Unity in Past and Present** (Der. Michael Wintle), Ashgate Publishing Limited, Aldershot, 1996.

WOOD, David Michael. **The Emerging European Union**, Longman Publishers, U.S.A, 1996.

WRIGHT, Robert. "Pax Kapital", **Foreign Policy**, Yıl: 3, Sayı: 9-10, 2000.

YAPAREL, Recep. "Dinin Tarifi Mümkün müdür?" **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: IV, İzmir, 1987.

Yapp, Malcolm Edward. "Europe in The Turkish Mirror"**, Past and Present**, Cilt: 137, Sayı: 1, 1992, ss: 134-155.

YAZGIÇ, Suavi Kemal. **Avrupa Birliği**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2005.

YEĞENOĞLU, Meyda. "Avrupa Kimliğinin İdeolojik Arka Planı", **Doğu Batı**, Cilt: 8, Sayı: 31, 2005.

YEŞİLYURT, Temel. "Globalleşen Dünyada Dinin Anlamı", **Bir Kelam Problemi Olarak Din Dünya İlişkisi** İçinde, Çorum: Gazi Univ. İlah. Fak. Yay., Ankara, 2003.

YILMAZ, Hakan. "Türkiye'yi Avrupa Haritasına Sokmak", **Avrupa Haritasında Türkiye**, (Ed. H. Yılmaz) Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2005.

YILMAZ, Hakan. "Turkish Identity on the Road to the EU: Basic Elements of French and German Oppositional Discourses" **Journal of Southern Europe and the Balkans**, Cilt:9, Sayı: 3, 2007, ss: 293-305.

YILMAZ, Arzu. **"Tek Tanrılı Dinlerin Ortak Değerleri Üzerinden Uluslararası İlişkilerde Barış ve Güvenliğin Tesisi Projesi**: Hristiyan Müslüman Diyaloğu" Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006.

YILMAZ, Levent. **Modern Zamanın Tarihi,** Metis, İstanbul, 2010.

YOUSİF, Ahmad. "Islam, Minorities and Religious Freedom: A Challenge to Modern Theory of Pluralism", **Journal of Muslim Minority Affairs**, Cilt: 20, Sayı: 1, 2000, ss: 29-41.

YURDUSEV, A. Nuri. “The Consept of International System as a Unit of Analysis”, **METU Studies in Development**, Cilt: 21, Sayı: 1, 1994, ss: 143-174.

YURDUSEV, A. Nuri. “Avrupa Kimliğinin Oluşumu ve Türk Kimliği”, **Türkiye ve Avrupa***:* Batılılaşma, Kalkınma, Demokrasi, (Der. Atila Eralp), İmge Kitabevi, Ankara, 1997, ss: 17-85.

YURDUSEV, A. Nuri. “Avrupa’yı Kurmak, Türkiye’yi İdare Etmek ve Tarihin İpoteğinden Kurtulmak”, **Türkiye’nin Dış Politika Gündemi: Kimlik, Demokrasi, Güvenlik**, (Der. Şaban H. Çalış, İhsan Dağı ve Ramazan Gözen), Liberte Yayınları, Ankara, 2001, ss: 161-183.

YURDUSEV A. Nuri, “Perceptions and Images in Turkish (Ottoman) – European Relations”, Tareq Y. ISMAEL ve Mustafa AYDIN (der.), **Turkey’s Foreign Policy in the 21st Century: A Changing Role in World Politics,** Ashgate Publishing, Burlington, 2003, s. 77-99.

YURDUSEV, A. Nuri. “Uluslararası İlişkiler” Öncesi”, **Devlet, Sistem ve Kimlik Uluslararası ilişkilerde Temel Yaklaşımlar**, (Der. Atila Eralp), İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

ZÜRCHER, Eric-Jan Heleen. ve LİNDEN, Van Der. **Medeniyetler Çatışması Işığında İslâm**, Türkiye ve Avrupa Birliği, Çev. Senem POLAT, Kadim Yayınları, Ankara, 2011.

ZENGİN, Eyüp. “Türkiye Ve Avrupa Birliği İlişkileri Üzerine Düşünceler”, **Journal of Qafgaz University**, Cilt:1, Sayı: 2, 1999, ss: 1-13. (http://www.gafgaz.edu.az/journal/turkiye%20ve%20avrupa.pdf), Erişim:17 Kasım 2013.

İNTERNET KAYNAKLARI

http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/Kob/Turkiye_Kat_Ort_Belg_2007.pdf, (Erişim Tarihi: 18 Ocak 2016).

http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb68/eb68_en.htm

http://electionresources.org /dk/2007.php (18 Ocak 2016)

http://electionresources.org/au/senate.php?election =2007, (18 Ocak 2016)

http://electionresources.org/gr/vouli. php?election= 2009 (18 Ocak 2016)

http://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0svi%C3%A7re'deki_minare_referandumu,

http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/72921.pdf(Erişim Tarihi: 18 Ocak 2016).

http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/032a0008.htm, (Erişim Tarihi: 18 Ocak 2016).

http://www.independentcommissiononturkey.org/pdfs/2009_turkish.pdf (18 Ocak 2016)

http://www.memleket.com.tr/barroso-baklayi-agzindan-cikardi-79103h.htm (Erişim Tarihi: (18 Ocak 2016)

http://www.tepav.org.tr/tur/admin/dosyabul/upload/DN_Lizbon_Antlasmasi_ve_Turkiye.pdf. (18 Ocak 2016)

http://www.ucl.ac.uk/european-institute/comment_analysis/publications/Final.pdf, (Erişim Tarihi: 18 Ocak 2016).

http:/www.renewal.org.uk.

http://www.dpt. gov.tr

http://abfonlari.gov.tr/worddoc/TurkiyeAvrupaBirligiIliskileri.doc?

http://www.cfr.org/turkey/building-new-era-us-turkey-relations/p11002,(Erişim Tarihi: 18 Ocak 2016)

http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/ACFA4C.htm, (Erişim Tarihi: 18 Ocak 2016).

http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec /83201.pdf

http://www.mfa.gov.tr/MFA_tr/BasinEnformasyon/BasinBilgiNotlari/2007/Nisan/BN6_17Nisan2007.htm, (Erişim Tarihi: 18 Ocak 2016)

Devlet Planlama Teşkilatı, "Türkiye için Müzakere Çerçeve Belgesi ve İlgili Diğer Belgeler" http://ekutup.dpt.gov.tr/ab/

http://www.muzakere/cerceve.pdf, Ekim 2005, (Erişim Tarihi: 18 Ocak 2016).

http://www.coe.int/T/E/Com/About_Coe/DiscoursChurchill.asp> (22.10.2013)

http://www.mfa.gov.tr/MFA_tr/BasinEnformasyon/BasinBilgiNotlari/2007/Nisan/BN6_17Nisan2007.htm, (Erişim Tarihi: 18 Ocak 2016)

http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=0J:C:2007:306:0001:0010:EN:PDF, Erişim Tarihi: 11 Temmuz 2013.

http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/st06655-re01.en08.doc, (Erişim Tarihi: 18 Ocak 2016)

http://www.hristiyan.net/temeller/95tez.htm

http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec /83201.pdf

https://ooevl.orf.at/stories/434493

http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb63/eb_63_en.pdf

http://www.memleket.com.tr/barroso-baklayi-agzindan-cikardi-79103h.htm (Erişim Tarihi: 18 Ocak 2016)
http://www.memleket.com.tr/barroso-baklayi-agzindan-cikardi-79103h.htm (Erişim Tarihi: 18 Ocak 2016)
http://electionresources.org /dk/2007.php 26.05.2013.

http://electionresources.org/gr/vouli. php?election= 2009 (Erişim Tarihi: 18 Ocak 2016)

http://electionresources.org/au/senate.php?election =2007, (Erişim Tarihi: 18 Ocak 2016)

http://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0svi%C3%A7re'deki_minare_referandumu, (Erişim Tarihi: 18 Ocak 2016).

http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb61/eb_61_en.pdf

http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb63/eb_63_en.pdf

http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb65/eb_65_en.pdf

http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb68/eb_68_en.pdf

http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb70/eb_70_en.pdf

http://www.gmfus.org/trends/2009/docs/2009_English_Key.pdf.

http://www.abgs.gov.tr/files/UlusalProgram/UP2008/ up2008_taslak.pdf,

http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/Kob/Turkiye_Kat_Ort_Belg_2007.pdf, (Erişim Tarihi: 18 Ocak 2016)

Devlet Planlama Teşkilatı, "Türkiye için Müzakere Çerçeve Belgesi ve İlgili Diğer Belgeler" http://ekutup.dpt.gov.tr/ab/ muzakere/cerceve.pdf, Ekim 2005, (Erişim Tarihi: 18 Ocak 2016)

http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/ACFA4C.htm, Erişim Tarihi: 27 Kasım 2013.

http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/032a0008.htm, (Erişim Tarihi: 18 Ocak 2016).

http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c013/b075/tbmm18013 0750051.pdf.

http://www.tepav.org.tr/tur/admin/dosyabul/upload/DN_Lizbon_Antlasmasi_ve_Turkiye.pdf. (Erişim Tarihi: 18 Ocak 2016)

"Parliament's Position On Turkey's Candidacy For EU Membership", www.europarl.europa.eu/news/expert/background-page/027-10805-268-09-39-903

http://dergi.igmd.org/42/arastirma_devam.html

http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb65/eb65_en.htm

http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb67/eb67_en.htm
http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb69/eb69_en.htm

http://arsiv.ntv.com.tr/news/160812.asp

trends.gmfus.org/archives/transatlantic-trends/transatlantic-trends-2008/

http://abfonlari.gov.tr/worddoc/TurkiyeAvrupaBirligiIliskileri.doc?

http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/ 68827.pdf, (Erişim Tarihi: 18 Ocak 2016)

http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/72921.pdf , (Erişim Tarihi: 18 Ocak 2016).

http://www.coe.int/T/E/Com/About_Coe/DiscoursChurchill.asp> (Erişim Tarihi: 18 Ocak 2016)

http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/st06655-re01.en08.doc, (Erişim Tarihi: 18 Ocak 2016)
http://www.tepav.org.tr/tur/admin/dosyabul/upload/DN_Lizbon_Antlasmasi_ve_Turkiye.pdf. (Erişim Tarihi: 18 Ocak 2016)